

Державна установа «Інститут Івана Франка
Національної академії наук України», м. Львів
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
кафедра суспільних наук
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Івано-Франківська обласна організація Національної спілки
краєзнавців України
Калуська міська рада
Управління культури, національностей та релігій
Калуської міської ради
КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»
Краєзнавчий музей Калущини
Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках)

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Kalush Historical Studies

Том 8

Збірник наукових статей

Івано-Франківськ
ФОЛІАНТ
2024

УДК 94(477. 86) (082)

К 90

Рекомендовано до друку Вченою радою Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (протокол № 02/660 від 28 лютого 2024 р.)

Редакційна колегія: Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – головний редактор;

Олександр Марушенко, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Олег Стрешій, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Франко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства (ДУ «Інститут Івана Франка Національної академії наук України», м. Львів);

Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент («Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»);

Олег Відлванний, історик, директор (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»);

Іван Тимів, історик, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради») – упорядник видання й відповідальний науковий редактор;

Людмила Андрійчук, історикinja, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця» (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»);

Дарія Ониськів, філологinja, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»), літературна редакторка;

Ольга Кецмур, філологinja, заслужена вчителька України (Калуський лицей № 10) – літературна редакторка;

Мар'яна Думенко, філологinja, виконавча асистентка організації «Благодійний Фонд Move Ukraine».

Рецензенти: Райківський І. Я., доктор історичних наук, професор;

Любчик І. Д., доктор історичних наук, професор;

Палагнюк М. М., кандидат філософських наук, доцент.

К-90 Калуські історичні студії. Т. 8. Збірник наукових статей / упор. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2024. – 352 с.

На обкладинці – підприємство з виробництва калійної і кухонної солі – ТЕСП

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем історії України і Калущини. Проаналізовано суспільно-політичні виклики, що постали в XIX–XX століттях перед українською спільнотою. Окреслено дискусійні проблеми соціально-економічного і політичного розвитку краю, висвітлено біографічний сегмент і творчий доробок науковців та краєзнавців.

Видання адресоване історикам, краєзнавцям, учителям та всім небайдужим до минулого краю.

Книга видана за кошти Калуської міської ради

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних. Відповідальність за викладені факти, цитати, імена та інші дані несуть автори публікацій. Під час передруку матеріалів посилення на це видання обов'язкове.

ISBN 978-617-8320-17-1

© І. Тимів, О. Малярчук

© КЗ «Музейно-виставковий центр КМР»

ЗМІСТ

Єгреший І. О. Передмова.....6

НАУКОВІ СТУДІЇ

ІСТОРИОГРАФІЯ

Малярчук О. М. Калужезнавство в українській історіографії та інформаційному просторі.....10

Борчук С. М., Марущенко О. В. Звитяжний чин Української повстанської армії в сучасному історіографічному дискурсі....18

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Дрогомирецький О. П. Реєстр домоволодінь Калуша 1939 р. як джерело з історії Калуша.....35

ВЕЛИКА ВІЙНА 1914–1918 РР.

Коваль О. М., Шутяк А. С., Думенко М. В. Поховання Великої війни у Калуші.....45

ДІЯЛЬНІСТЬ УПА ТА ПІДПІЛЛЯ ОУН

Андрійчук Л. І. Різдво в УПА: документи, спогади, листівки...58

Лесів С. В. Володимир Гладкий – сотенний УПА «Донський», Жидачівський надрайонний провідник ОУН «Токар».....75

ПОСТАТІ. МИСТЕЦЬКА БІОГРАФІСТИКА

Тимів І. М. Петро Савчин – мистецька жертовність і патріотичний чин.....84

МЕМУАРИСТИКА

Ониськів Д. Г. Іван Куровець у спогадах Данила Богачевського.....109

Савчин П. Г. Спогади.....143

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Тимів І. М. Скульптурна Шевченкіана Калущини.....149

ФРАНКОЗНАВСТВО

Франко А. Д. Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину. Текстологічна публікація листа дружини П. Франка Ольги Білевич до професорки Оксани Франко про родину Івана Франка і пошуки безвісти зниклого її чоловіка.....162

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Півторак В. Р. Художньо-життєвий дискурс образу жінки-лицарки минулого й сьогочася. (За творчістю Олесья Бабія) 221

Корнійчук В. І. Поезія і живопис – дві іпостасі творчості Богдана Корвача.....236

ГАЛУРГІЯ КАЛУЩИНИ

Садовий Ю. В. З історії розвитку соляної промисловості в Калуші.....251

Костів І. Ю. Про відновлення виробництва сульфатних калійно-магнієвих добрив і солі на основі техногенних сировинних ресурсів Івано-Франківщини.....266

КАЛУШ ІНДУСТРІАЛЬНИЙ

Шепітак Н. Р. Промислове виробництво у Калуші (друга половина ХХ ст.).....276

ЮВІЛЕЇ

Андрійчук Л. І. Взірець відданості, майстерності та професіоналізму. До 60-ліття з дня народження історика і краєзнавця Івана Тиміва.....302

Савчук Я. І. Мойсишин Василь Михайлович – відомий учений Прикарпаття. До 65-річчя від дня народження.....308

ДОДАТКИ

Фотоматеріали.....	318
Краєзнавчий фотолітопис.....	338
Відомості про авторів.....	345
Information about the authors.....	347
Вимоги до оформлення статей.....	349

Передмова

Маємо нагоду тримати в руках черговий том збірника наукових статей «Калуські історичні студії», який, що відродно, уже став традиційним. Його упорядники, наукові редактори, а головню автори, уже навчили своїх читачів і шанувальників, що це не якийсь разове ситуативне видання, а впорядкований різножанровий щорічник, який за вісім років означив своє обличчя, ба навіть до певної міри здобув свій стиль. Мимоволі відправляємо читачів до статті відомого науковця, доктора історичних наук Олега Малярчука, поміщеної першою у пропонованому томі. Історик, що показово, оперуючи термінами «наука», «сучасна історична наука», «інтелектуальна співпраця» підводить читачів до висновку, що «Калуські історичні студії» популяризують дослідження регіоналістики, локальної історії, персоналістики. Автор акцентує, що поступово усталилися вузькопрофільні галузі краєзнавства, серед яких належне місце зайняли також калушезнавство і калушцинознавство. Знаючи особисто упорядника наукового збірника, а також мале гроно авторського колективу видання, важко не погодитися із цією авторською тезою.

Урешті, результатом спільної інтелектуальної співпраці місцевих істориків стало видання восьмого тому збірника наукових статей «Калуські історичні студії». Відродно, що упорядники і авторський колектив видання не відходять ані від визначених ведучих розділів «Студій», ані від усталених сюжетних ліній. Доброю традицією є наявність у книзі напрацювань в ділянці «Історіографія» та «Джерелознавство». Це важливий аспект, бо говорить про справді унауковлений варіант цього видання. Показово, що упорядники чітко структурують та хронологічно «ієрархізують» книгу, не гребуючи при цьому розвідками з нової, зокрема ранньомодерної історії, що трапляється да-

леко не у всіх навіть наукових періодичних виданнях, оскільки це потребує від авторів відповідної підготовки у роботі з першоджерелами того періоду.

Промовисто, що упорядники «тримають руку на пульсі» актуальних питань з історичного минулого України. Уже в декількох томах поміщено рубрику «Діяльність УПА та підпілля ОУН». Упорядники укладають тут важливий матеріал із цієї проблематики. Уже традиційно у восьмому томі включено доробки відомих у калуському середовищі дослідників національно-визвольного руху Людмили Андрійчук і Степана Лесіва. Відрадно, що до пропонованого тому включено статтю відомого навіть за українськими мірками історика Другої світової війни Олександра Маруценка, що свідчить про налагоджені наукові зв'язки упорядників видання з відомими вченими. Прикметно, що до збірника ввійшла стаття тріо калуських авторів Олександра Ковалю, Андрія Шутяка та Мар'яни Думенко, присвячена похованням жертв Великої війни у Калуші. Стаття йде у контексті цього річного відзначення 110-ї річниці початку Великої війни.

Наукову складову видання виразно уособлюють рубрики «Мистецька біографістика», «Мемуаристика», «Краєзнавство» (у пропонованому томі – «Літературне краєзнавство»). Значною є стаття Івана Тиміва, присвячена творчості калуського художника і політв'язня Петра Савчина, життя якого уособлює долю цілого покоління репресованих радянським тоталітарним режимом. Дослідник чи не вперше цілісно висвітлює творчий доробок митця. Краєзнавиця Дарія Ониськів, на підставі спогадів адвоката Данила Богачевського, вдало охарактеризувала діяльність доктора Івана Куровця в Калуші.

Важливо, що до збірника поміщено також рубрику «Пам'яткознавство», адже і Калуш, і Калущина дуже багаті на пізнавальні локації, які ще потребують детального і прискіплого вивчення краєзнавців. У томі восьмому, зокрема, доволі

представницько подана «Скульптурна Шевченкіана Калущини», авторства Івана Тиміва.

Окрему увагу зосереджено на статті кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу франкознавства Інституту Івана Франка Національної академії наук України (м. Львів) Андрія Франка, в якій запропоновано пізнавальні подробиці відвідин сина Івана Франка, Петра, теренів Калущини. Крім того, у статті поміщено важливі фактологічні деталі сімейної переписки дружини Петра Франка Ольги Білевич з професоркою Оксаною Франко про родину Великого Каменяра. Думається, що пропонована автором стаття в особливий спосіб зацікавить читачів пропонованого видання.

Традиційною стала рубрика «Галургія Калущини», яка поступово стає своєрідною родзинкою «Калуських історичних студій».

Окремий наголос на доробках молодих науковців, які роблять перші кроки у краєзнавстві. Відрадно, що у збірнику поміщено статті студентів і навіть учнів. Увагу, на наш погляд, заслуговує напрацювання студентки факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Наталії Шепітак, включене упорядниками до рубрики «Калуш індустріальний», та учениці 11 класу Калуського ліцею імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, учасниці клубу «Фольклористика» Івано-Франківського обласного відділення Малої академії наук Діани Тинди. Тим самим упорядники видання дають путівку до наукового і культурного життя плеяді обдарованої молоді Калуша. Це, звісно, можна віднести до активу творців і реалізаторів чергового тому Збірника.

Рекомендоване до друку видання, на наш погляд, красномовно підтверджує своєрідну творчу установку реалізаторів «Калуських історичних студій», що «історія не для істориків»,

а історичні знання повинні слугувати різним категоріям суспільства. Ніби навздогін цій тезі авторським колективом восьмого тому збірника наукових статей включено статтю учителя української мови і літератури Калуського ліцею імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, члена Івано-Франківського обласного відділення Малої академії наук Віталія Півторака, присвячену художньо-життєвому дискурсу образу жінки-лицарки минулого й сьогодення (за творчістю Олесея Бабія). Цю розвідку вважаємо цілком симптоматичною для цього видання.

Цілком логічно видається прикінцева рубрика в стилі добротних наукових журналів – «Ювілеї», де в особливий спосіб вшановується провідний науковий співробітник Крєсзнавчого музею Калущини, історик, джерелознавець, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи, а заодно й незмінний упорядник та відповідальний науковий редактор «Калуських історичних студій» Іван Миколайович Тимів.

Радіємо, що автори-калушєзнавці у притаманному для них стилі продовжують знайомити широкий загал із самобутнім колоритом історико-культурної й архітектурної спадщини міста і району, його маловідомими чи навіть абсолютно невідомими постатями, а також пам'ятками природи. Тим самим автори популяризують духовні скарби й туристичний потенціал свого Рідного Краю і в якийсь особливий спосіб навіть зізнаються Йому у любові.

Олег ЄГРЕШІЙ, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і методики
викладання історії Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника,
член Національної спілки
краєзнавців України

НАУКОВІ СТУДІЇ

ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 930(477.86)

Олег Малярчук
Калуш–Івано-Франківськ

Калушезнавство в українській історіографії та інформаційному просторі

***Анотація.** У статті розкрито, як розширені можливості сучасного інформаційного простору України надають історикам-краєзнавцям нового типу шанс заявити про себе не тільки як знавців минушини через історіографію, а й популяризувати свій край завдяки новітнім технологіям. Доведено, що фахівці, які спроможні самостійно створювати цікавий науковий і культурно-освітній інтелектуальний продукт на прикладі калушезнавства, можуть виступати своєрідними комунікаторами між світом високих ідей та масових медіа.*

***Ключові слова:** інформаційний простір, калушезнавство, історики-краєзнавці, українська історіографія.*

Сучасна українська наука характеризується виникненням нового історика-краєзнавця. Це невелика група ентузіастів, котрі беруть активну участь у суспільно-політичних дискусіях, не закриваються у вузьких темах, які цікавлять не тільки фахівців, а й широкий загал. Окрім суто наукової діяльності, роблять свій посильний вклад у життя територіальних громад. Це виступи у телевізійних передачах, колонки у газетах, статті у популярних пізнавальних виданнях, участь у патріотичних заходах. Вони – учасники всеукраїнських і міжнародних наукових форумів, автори навчальних посібників, науково-популярних праць, розрахованих на масового читача, які можна побачити у місце-

вих книгарнях і культурно-освітнянських установах. Це приклад поєднання науковця, популяризатора історичних знань та особистості з активною громадянською позицією в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Це – творчий колектив у десяток-два представників викладацько-професорського складу вищих навчальних закладів, фахових коледжів, ліцеїв на базі місцевих краєзнавчих музеїв і бібліотек. Українська історична наука таким чином гідно презентується як на локальному, так і на загальнонаціональному та світовому рівнях. Із 2017 р. на базі Краєзнавчого музею Калушчини, що входить до комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради», працює такий науково-дослідний центр (творча лабораторія) на чолі з директором Олегом Відливаним і незмінним редактором та упорядником усіх видань провідним науковим співробітником Іваном Тимівим, старшим науковим співробітником Меморіального музею «Калуська в'язниця» Людмилою Андрійчук, науковим співробітником Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках Дарією Ониськів. Окреме місце заслужено посів редактор перших краєзнавчих збірників про Калушину та Калуш ще у 90-х роках минулого століття, ініціатор створення Меморіального музею «Калуська в'язниця» Богдан Яневич.

Необхідно виокремити, що культурно-просвітницьке краєзнавче неперіодичне видання «Світич», завдяки зусиллям невтомного подвижника на ниві краєзнавства Богдана Яневича, побачило світ ще у 2012 р. По-суті це дата, від якої розпочинається організована колективна співпраця калуських краєзнавців. Автор ідеї – журналіст-краєзнавець Михало Коломиєць. Але зумів втілити її Богдан Яневич. Члени редколегії: Оксана Тебешевська – членкиня Національної спілки письменників України, заслужений вчитель України, член правління Калуського міськ-районного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка;

Іван Ткачик – поет, член правління Калуського міськрайонного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка; Олег Малярчук – кандидат історичних наук, доцент; Уляна Паньо директор комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради».

Результатом спільної інтелектуальної співпраці калушан стало видання цілих серій книг із актуальних питань історії краю: «Калуські історичні студії» (том 1–8), «Історичні джерела Калущини» (том 1–3), «Історія музейництва на Калущині», «Калуш на давній поштівці та фотографії», розрахованих на широке коло читачів. Одночасно Калуська філія Союзу українок реалізує проєкт «Створення громадського архіву жіночого руху в Калуші» (збірники 1–4). Це може слугувати прикладом, де «історія для всіх», а не «історія для істориків». Унікальні стилі книжкових форматів, способи викладу, добре проведені дослідження із залученням різноманітних джерел, які відповідають тематиці – неодмінна умова успіху. Цілісну калушезнавчу проблематику вирізняє цікаво поставлена мета і влучні відповіді у статтях під час реалізації дослідницьких завдань.

Сучасна історична наука має ефективні механізми пропаганди своїх здобутків – інформаційно-комунікаційні технології. І хоча на даний час інформаційним простором заволоділи публіцисти, політичні оглядачі, військові експерти, частина з котрих «вкидає» різноманітні сенсації та версії «сумнівного ґатунку», сайт Інституту історії України НАНУ став одним із основних джерел. На сайті викладена енциклопедія історії України, монографії, статті, документи, де розглядаються актуальні і дискусійні питання. Калушани пішли аналогічним шляхом. На сайті Калуської міської ради у рубриці «Культура» – «Інформації»: «Історичні дослідження Калущини» розміщено два десятки найновіших випусків збірників, книг, публікацій.

Інтернет, преса, телебачення формують уявлення про історичне минуле. Історик-краєзнавець покликаний максимально в різний спосіб доносити інформацію про нашу старовину. Серед актуальних проблем історії України і краю – археологічні культури, часи Галицько-Волинської держави-королівства, татарсько-турецькі війни. Особливої уваги вимагають національні змагання: часів Хмельниччини, опришківства, Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, Української Військової Організації, Організації Українських Націоналістів, Української Повстанської Армії, дисидентства, Збройних Сил України на даному етапі Визвольної війни 2014–2024 рр.

Наукові здобутки слід активно впроваджувати в українську і світову історичну науку. На часі переосмислення нової схеми-моделі історії України в контексті світового історичного процесу, базованої на сучасній методології з відповідною історичною періодизацією і термінологією. У нашій ситуації – калужезнавство в контексті історії Галичини (регіону), України та європейської гуманітаристики.

Структуралізм певним чином вплинув на історичну професію, бо історики приділяють більше уваги культурним аспектам й обережніше ставляться до категоричних висновків, притаманних радянським науковцям, які часто дослідження зводили у публіцистику. Наукова розвідка – це не тільки грамотно проведене дослідження, це також добре написана стаття, створена книжка чи проведений захід. Зі знанням справи можна стверджувати, що після 1991 р. професія історика перестала бути престижною, тобто модною. Попит на фахових істориків різко скоротився й зійшов до «незатребуваний». Дуже важко академічним історикам вписатися в «медійні історичні знання», «кліпове мислення». Доступність історичних знань, можливість усіх вільно висловлюватися на історичні теми є неодмінною ознакою сучасного інформаційного суспільства. Реаліті-історія, виробни-

цтво популярної історії стають центральними темами сучасних масмедіа. На думку деяких істориків, спостерігається надмірність історії в медіа. Історія й історики відверто втягнуті у політичні процеси. Очевидною є небезпека інструменталізації історії з політичною метою. Це – найсерйозніший виклик для сучасної української історіографії. Чи вдасться їй зберегти свою академічну чистоту й не скотитися на рейки політичної кон'юнктури – це нагальне питання часу.

Автор статті «Історико-ідеологічний дискурс подій Другої світової війни та Калущина» в збірнику «Калуські історичні студії», том 2, (2018 р.) вперше вводить у науковий обіг термін «калушезнавство».

Калушезнавство – знайомство широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини міста, його відомими постатями та пам'ятками природи. Це популяризація духовних скарбів і туристичного потенціалу краю в нерозривному зв'язку з минулим України та Європи [1, с. 5].

У всіх наступних щорічних виданнях «Калуських історичних студій», том 3–8, (2019–2024) систематично популяризується термін «калушезнавство». Доцент Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, кандидат історичних наук Андрій Королько у статті «Творча історико-краєзнавча лабораторія з калушезнавства» підсумовує: «науковий збірник «Калуські історичні студії» – своєрідна історико-краєзнавча лабораторія калушезнавства – займає гідне місце у творчому пошуку, сприяє якісному розвитку краєзнавчих досліджень, духовному збагаченню жителів краю. Саме ця «оаза» веде необхідну для молоді дидактичну, патріотично-виховну роботу і просвітницьку діяльність, адже з краєзнавчою книгою формується успішне майбутнє кожної людини і всього суспільства» [2, с. 5–11].

У 2022 р. історик-калушезнавець Іван Тимів у статті «Історія Калущини в краєзнавчих дослідженнях Михайла Миронюка» («Калуські історичні студії», том 6) запроваджує в науковий обіг термін «калушинознавство».

Калушинознавство – новий напрям історико-краєзнавчих досліджень, що охоплює всі сфери духовного, культурного, соціального, господарського життя територіальних громад Калуського району [3, с. 163–164].

Журналіст Роман Гладиш у статті «Учора й завтра «соляного міста» в обласній газеті Прикарпаття «Галичина» № 21 від 21–27 травня 2021 р. занотував: «творча спільнота Калущини сформувала цілий науковий напрям калушезнавство для ознайомлення широкого загалу» [4, с. 14].

Журналіст Володимир Пухир у статті «Калуш матиме нову офіційну дату першої письмової згадки про місто» в громадсько-політичній газеті «Нафтохімік-Калуш» від 1 липня 2022 р. № 23 узагальнює: «Розвиваючи у своєму виступі-звіті стратегію подальшої дослідницької роботи калуських однодумців, професор Малярчук як автор терміну «калушезнавство» констатував, що останнім часом вдалося значно розширити географію історичних досліджень. Зараз мова вже йде не про сам Калуш, а про цілу Калущину як регіон. Олег Малярчук наголосив, що в наш час вже недостатньо просто опублікувати нову історико-краєзнавчу працю, важливо ще й уміти її популяризувати своє дослідження далеко за межами нашого краю. Тобто зараз актуальним стає вміння не тільки створити інтелектуальний продукт, але й правильно це подати широкому загалу та зацікавити його» [5, с. 5].

Дослідниця Лілія Гриник у своїй рецензії «Розвиток західного регіону УРСР у 1960–1990-х рр.: соціально-економічний аспект» на монографію Олега Малярчука «Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991 рр.)»

(Івано-Франківськ, 2023) у фаховому науковому виданні «Актуальні питання гуманітарних наук» на сторінці 308, у свою чергу, звертає увагу дослідників на новий науковий термін «калушезнавство» [6, с. 308].

Голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директор Обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (ОДЦТКУМ), головний редактор регіонального науково-методичного альманаху «Краєзнавець Прикарпаття» Михайло Косило на зустрічі 11 квітня 2023 р. у Івано-Франківській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. І. Франка підсумував: «Тож сподіваємося й на активну участь у вивченні культурно-побутових особливостей Бойківщини – однієї з великих етнографічних груп населення Прикарпаття. З цією метою передбачено створити в рамках відповідного навчально-виробничого комплексу, концепцію якого розробили спільно ОДЦТКУМ і ПНУ імені Василя Стефаника, творчу лабораторію в Калуші, як і в етнорегіонах Гуцульщини, Покуття й Опілля» [7].

Таким чином, на сучасному історичному етапі серед істориків-краєзнавців популярними стали дослідження регіоналістики, локальної історії, персоналістики. Одночасно склалися вузькопрофільні галузі краєзнавства, серед яких виокремлюється калушезнавство і калущинознавство. Низка цікавих матеріалів стали провісниками достеменних досліджень й започаткували нові історико-краєзнавчі напрямки.

Джерела та література

1. Малярчук О. М. Історико-ідеологічний дискурс подій Другої світової війни та Калущина / Олег Малярчук // Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калузької торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 5–14.

2. Королько А. З. Творча історико-краєзнавча лабораторія з калушезнавства / Андрій Королько // Калуські історичні студії. Т. 5. Збірник наукових статей / упоряд. та відп. наук. редак. І. М. Тимів. За. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – С. 5–11.

3. Тимів І. М. Історія Калушини в краєзнавчих дослідженнях Михайла Миронюка. До 80-річчя від дня народження // Калуські історичні студії. Т. 6. Збірник наукових статей / упоряд. та відп. наук. редак. І. М. Тимів. Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – С. 163–189.

4. Гладиш Р. В. Учора й завтра «соляного міста». Олег Малярчук: у всі часи на Калушині жили і творили талановиті особистості й незламні борці / Роман Гладиш // Галичина. – 2021, 21–27 трав. – № 21. – С. 14–15.

5. Пухир В. В. Олег Малярчук: «Калуш матиме нову офіційну дату першої письмової згади про місто» / Володимир Пухир // Нафтохімік-Калуш. – 2022, 1 лип. – № 23. – С. 5.

6. Гриник Л. Р. Розвиток західного регіону УРСР у 1960–1990-х рр. соціально-економічний аспект / Лілія Гриник // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 3. – Т. 3. – 2023. – С. 306–309.

7. Гаврилович І. М. Осердя Бойківщини. В обласному центрі підсумували діяльність калуських ентузіастів з вивчення історико-культурної спадщини рідного регіону / Іван Гаврилович // Галичина. – 2023, 19–25 трав. – № 21. – С. 5, 8.

Oleg Maliarchuk
Kalush-Ivano-Frankivsk

Kalush studies in Ukrainian historiography and information space

***Abstract.** The article reveals how the expanded possibilities of the modern information space of Ukraine provide local historians of a new type with a chance to declare themselves not only as experts on the past through historiography, but also to popularize knowledge about their region through the latest technologies. It is proved that specialists who are able to independently create an interesting scientific, cultural, and educational intellectual product on the example of Kalush studies can act as a kind of communicators between the world of high ideas and the mass media.*

***Key words:** information space, Kalush studies, local historians, Ukrainian historiography.*

Степан Борчук
Олександр Марущенко
м. Івано-Франківськ

Звитяжний чин Української повстанської армії в сучасному історіографічному дискурсі

***Анотація.** У статті подано історіографічний огляд праць, у яких відображені новаторські підходи до вивчення історії Української повстанської армії, просопографічні підходи і критерії історичного дослідження особистості, розглянуто роль Р. Шухевича у розгортанні українського визвольного руху у вітчизняній історіографії та назрілість створення ґрунтовної наукової біографії командира УПА, актуалізовано необхідність вивчення проблемних питань стратегії і тактики ОУН і УПА, ідеології національно-визвольного руху та її еволюції, значення боротьби УПА в тривалому процесі українського державотворення і широкому європейському й світовому контекстах.*

***Ключові слова:** Українська повстанська армія, історіографія, дослідження, генерал-хорунжий УПА Роман Шухевич, дискурс, документ, евіденційна картка, монографія, документальне видання, висновок.*

Одним із величних явищ національного державотворення стало виникнення на зламі 1942–1943 рр. унікального феномена вітчизняної історії ХХ століття – Української повстанської армії, яка у своїй героїчній боротьбі за національну державність, незалежність і соборність за повної відсутності будь-якої допомоги з боку зовнішнього світу спиралася лише на підтримку власного народу. Створення і діяльність УПА стали тією ланкою історичного процесу, яка забезпечила перманентність і тяглість національно-визвольного руху українського народу, засвідчила його волю до самоствердження, самореалізації й військової самоорганізації для опору як радянському, так і німецькому тоталі-

тарним режимам у роки Другої світової війни та повоєнну добу. Звитяга і жертвовність УПА надихають нинішні покоління українців, які мужньо боронять Батьківщину у вітчизняній війні з російськими загарбниками. Актуальність вивчення збройного й державотворчого чину УПА спонукає сучасних науковців уважно проаналізувати стан і дослідницькі перспективи вітчизняної історіографії антинацистського резистансу в Україні в роки Другої світової війни, який розглядається в широкому загальноєвропейському й світовому контекстах і правомірно визначається саме як національний рух Опору.

Про вихід проблематики українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни на якісно новий рівень вивчення й осмислення свідчить поява узагальнюючих праць А. Кентія [1], Ю. Киричука [2], І. Патриляка [3], А. Русначенка [4], а також колективної монографії «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси» й одноіменного Фахового висновку [5], що стали підсумком тривалої багаторічної праці робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Для них загалом характерними є ґрунтовна джерельна основа, прагнення до об'єктивного й неупередженого, з дотриманням історичної правди й, по можливості, комплексного дослідження різноманітних аспектів українського самостійництва, етапів визвольної боротьби українців, а також намагання всебічно розглянути ті ключові питання історії й діяльності ОУН і УПА, які викликають нині дискусії в українському суспільстві. Вихід цих фундаментальних праць започаткував процеси очищення вітчизняної історії, історії українських національних рухів, партій і організацій різноманітних політичних орієнтацій і напрямів від характерних для радянської й комуністичної історіографії негативізму, а також від суб'єктивізму й упередженості науковців з української діаспори та деяких зарубіжних фахівців [6].

Значний суспільний резонанс і увагу викликали монографії Д. Веденєєва й Г. Биструхіна, що вирізняються яскраво вираженою новизною і є першими узагальнюючими працями, в яких на основі широкого кола маловідомих документів ОУН і УПА, радянських і польських спецслужб, компартії розкривається таємний фронт українських національно-визвольних змагань, досліджується розвідувальна, контррозвідувальна, оперативно-бойова, диверсійно-терористична діяльність руху українських націоналістів, Української повстанської армії, її джерельно-історіографічна база, основні історичні типи спецпідрозділів українських націоналістів, біографії керівників ОУН і УПА у світлі документів органів держбезпеки з Галузевого державного архіву СБУ, чимала кількість яких авторами вперше була введена в науковий обіг і стала надбанням громадськості й фахівців [7].

Заслугою Д. Веденєєва й Г. Биструхіна є те, що вони проаналізували український національно-визвольний рух у світлі норм міжнародного права і чинного законодавства України й обґрунтували такий фундаментальний висновок: **«Безперечним і вкрай важливим для правової оцінки самостійницького руху є те, що формування УПА та озброєне підпілля ОУН виступали з чітко окресленою політичною метою відновлення суверенітету й територіальної цілісності України...»**, а відтак «заперечення правомірності боротьби певних українських військово-політичних сил за самостійність, включаючи, зрозуміло ОУН та УПА, є нонсенсом у політико-правовому відношенні» [8]. Другий важливий висновок авторів полягає в тому, що порівняння властивостей українського повстансько-підпільного руху з усталеними нормами міжнародного гуманітарного права дає змогу поширити на нього міжнародно-правове визначення партизанського руху, який діяв на основі нових форм легітимності [9].

Не залишилися непоміченими фахівцями і широкою громадськістю наукові студії Г. Стародубець, присвячені генезі й функціонуванню українського повстанського запілля середини 40-х рр. ХХ ст. У своїх численних публікаціях, зокрема двох монографіях [10], на широкій архівній й історіографічній базі дослідниця розкриває сутність запілля, його структуру, принципи, особливості виникнення і становлення, територіальні межі та регіони поширення, періодизацію, основні функції (господарсько-економічну, військово-мобілізаційну, медико-санітарну, агітаційно-пропагандистську), морально-психологічний клімат та історичне значення.

Вагомість досліджень Г. Стародубець полягає насамперед у виокремленні і введенні до наукового обігу дефініції «повстанське запілля», ґрунтовному концептуально-теоретичному, методологічному й фактологічному осмисленні даного історичного явища. Автор переконливо довела, що повстанське запілля стало третім після оунівського підпілля і Української повстанської армії важливим базовим структурним елементом, комплексною складовою цілісної системи національного руху Опору [11], **основним чинником матеріально-продовольчого та кадрового забезпечення УПА.**

Науковий доробок Г. Стародубець має суттєве історіографічне значення, оскільки він сприяє розширенню понятійного апарата воєнно-історичної науки, суттєвому доповненню створюваної сучасною вітчизняною історіографією науково-теоретичної конструкції українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни, розширенню меж його пізнання, спонукає дослідників до вивчення вітчизняної історії на мікрорівні, тобто на рівні почувань, переживань, сприйняття складних подій воєнного та повоєнного часу з боку не загалом безликого народу, а врешті-решт, окремої людини [12].

Яскравим свідченням ґрунтовного вивчення проблематики українського національно-визвольного руху на сучасному науковому і концептуально-методологічному рівні та на новому джерельному матеріалі стали монографії І. Патриляка [13]. Їх особливістю є саме комплексний і синтетичний характер, застосування й упровадження методів історії повсякденності, соціальної, усної, гендерної історії, мікроісторичних, історико-антропологічних і просопографічних досліджень, а головним завданням – розкриття на основі системного аналізу ключових подій і явищ масштабної визвольної боротьби українського народу від кінця 1930-х до кінця 1950-х рр. Воно реалізується автором шляхом об'єднання й глибокого і ретельного дослідження двох великих періодів історії українського визвольного руху – діяльності підпілля ОУН й УПА під час Другої світової війни та в повоєнні десятиліття, розділити які, за словами І. Патриляка, надзвичайно складно, оскільки як у період війни, так і в перші роки після її завершення підпільно-партизанська боротьба за незалежність мала найбільш масовий, безкомпромісний і збройний характер [14]. Такий підхід уможливив підготовку і написання автором вельми цікавих й змістовних фундаментальних узагальнюючих праць, які дають масштабне і максимально повне уявлення про український антикомуністичний рух у досліджуваний період, сприяють реконструкції організаційної, державотворчої та військової діяльності ОУН і УПА в роки Другої світової війни та після її завершення, **презентують об'єктивне, але водночас україноцентричне бачення вказаної проблематики**, вводять український національний рух опору в широкий європейський і світовий контекст подій Другої світової війни, історії національно-визвольних і антиколоніальних рухів ХХ ст.

Реконструюючи «колективний портрет» українського повстанця, І. Патриляк ледь не першим із дослідників використав унікальне історичне джерело – евіденційні (*пам'ятні або облі-*

кові) картки воїнів УПА, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Київ. Просопографічний метод дослідження (*якісно новий тип історико-біографічного детального дослідження особистості, відтворення на основі джерел її багатогранного соціально-психологічного портрета, який повинен відобразити «живу людину» у сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських характеристик.* – Авт.) сприяв відтворенню автором достатньо адекватного «колективного портрета» українського повстанця з Волині, зокрема, групи «Богун» УПА-Північ, на зламі 1943–1944 рр., з особливим наголосом на таких ознаках, як регіональне походження й національна приналежність вояків УПА, їхнє соціальне походження, професія, вік, освіта, сімейний стан, служба в іноземних арміях, військові звання та спеціальності, поранення, підвищення, нагороди, покарання псевда вояків УПА [15] тощо.

Результатом цього аналізу стали важливі наукові висновки І. Патриляка про те, що УПА мала тенденцію до перетворення на всеукраїнську армію; що її програмні цілі й ідеї були близькими та зрозумілими для українців із різних регіонів УРСР і за її межами; що український національно-визвольний рух, репрезентований оунівським підпіллям й УПА, складався не з «петлюрівських недобитків», а був робітничо-селянським і аж ніяк не буржуазним чи куркульським [16].

Полемізуючи із сучасними звинуваченнями скептиків і критиків на адресу лідерів воюючої України в політичній короткозорості, нерозумінні приреченості своєї боротьби за незалежність, національному фанатизмі, нездатності до компромісів тощо, І. Патриляк слушно зауважує, що ці «помилки» добре видно лише з погляду сьогодення, і 70 років тому вони зовсім не були очевидними. Вчений переконаний, що тактика, обрана ОУН (а після її розколу – ОУН (б)) для досягнення стратегічної

державотворчої мети, в основному була правильною, а ідея створення української держави в роки Другої світової війни й у перші повоєнні роки мала шанси на свою реалізацію. Однак їхнє втілення, вважає І. Патриляк, залежало від позитивних і сприятливих геополітичних умов і обставин, які, на жаль, створювались не українськими, а зовнішніми політичними чинниками [17].

Важливим підсумком академічного дослідження українськими істориками проблематики УПА на нинішньому історіографічному етапі ми вважаємо висновок про те, що у своїй переважній частині новітня наукова вітчизняна історіографія націлена на висвітлення її позитивного досвіду, не ставить під сумнів антиімперський, спрямований на творення власної національної держави характер українського руху опору, його правомірність, легітимність, масовість, тривалість, активність і масштабність. Вона зорієнтована в ідеологічному плані на активне пропагування ідеї української самостійної держави, що кардинально відрізняє її від радянської історіографії. Розгляд проблематики УПА саме в такому контексті сприятиме, на наш погляд, виконанню фундаментального завдання українських науковців – побудові нової концепції вітчизняної історії, визначальним принципом чого виступає тяглість і генетична спорідненість усіх без винятку спроб українського народу набути державність.

Серед найбільш складних, дискусійних і жваво обговорюваних питань історії українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни слід виділити місце, роль і значення боротьби УПА в широкому європейському й світовому контекстах, тривалому процесі українського державотворення; стратегію і тактику ОУН і УПА (двофронтна боротьба, опір радянській владі з 1944 р.) та їх доцільність і виправданість; ідеологію національно-визвольного руху та її еволюцію; початки УПА й роль у її створенні ОУН(б), ОУН(м), Поліської Січі Т. Бульби-

Боровця; співвідношення стихійності й закономірності в її виникненні; причини постання УПА у волинсько-поліському регіоні, її чисельність, питання про першого командира УПА (Д. Клячківський, Р. Шухевич, В. Івахів, Т. Бульба-Боровець), статус і характер (надпартійна, позапартійна, бандерівська, бульбівська, повстанська, партизанська); консолідаційний процес і переговори з мельниківцями й бульбівцями; взаємини УПА з німцями, радянськими партизанами, єврейським населенням; участь в українсько-польському конфлікті й подіях на Волині й у Галичині 1943–1944 рр.; терористичні методи в діяльності ОУН і УПА; дипломатичні й міжнародно-правові аспекти українського національно-визвольного руху та функціонування його спецслужб. Необхідна чіткість і в термінологічному вивченні суті процесів, які відбувалися в 30–50-х рр. ХХ ст. у Західній Україні й щодо яких у літературі існують різні дефініції («національно-визвольний рух», «самостійницький рух», «національно-визвольна війна», «революційно-визвольний рух», «громадянська війна», «національна революція», «друга революція», «незавершена революція»).

Важливою й актуальною справою залишається, на думку знаного львівського історика Ю. Сливки, підготовка широкомасштабного дослідження Української повстанської армії не як регіонального явища (з точки зору передумов її виникнення та діяльності), а в широкому загальноукраїнському контексті з урахуванням визначальних причин виникнення Другої світової війни та геополітичних прагнень її головних суб'єктів. Це, вважає Ю. Сливка, дозволило б уникнути багатьох усталених стереотипів і штампів та внести суттєву корекцію в характеристику політики керівництва УПА, краще збагнути мотиви його дій і кінцевої мету, розглядати ту чи іншу концепцію та дії керівництва ОУН і УПА не як застиглу догму, раз і назавжди визначену позицію, а в еволюції на кожному етапі його діяльності [18].

Такий підхід став би на заваді спробам беззастережної дискредитації й компрометації українського визвольного руху, його активних учасників і симпатиків; звинуваченню їх у колабораціонізмі, запроданстві тощо, оскільки у світлі сучасних історичних знань вони полишені реального змісту й члени ОУН та УПА займають почесне місце в довгому ряду героїчних борців за волю й державність українського народу [19].

Важливим елементом сьогоднішнього дослідження українського визвольного руху у ХХ ст. виступають історична персоналістика і біографістика, оскільки створення персоналій лідерів і активних учасників національно-визвольного руху дозволить відтворити колективний портрет борців за волю України і вийти на рівень типологізації й історико-антропологічного та просопографічного аналізу образу повстанця, революціонера, дисидента [20].

У цьому контексті особливий інтерес викликає генерал-хорунжий УПА Роман Шухевич – ключова постать українського визвольного руху у 30–50-х роках ХХ ст., що посідає виняткове місце у галереї національних борців ХХ століття і якому цього-річ виповнилося би 116 років від дня народження.

Не зважаючи на значущість фігури Р. Шухевича, в історіографії його діяльність досі не досліджена належним чином. Як зауважує М. Посівнич, однією з причин цього є те, що величезний пласт документів і матеріалів, які містять факти з життя цього видатного діяча українського визвольного руху, є недоступними. Абсолютна більшість цих матеріалів знаходиться в спецфондах і сховищах різних відомчих архівів як таємні документи, що, по-суті, є продовженням політики окупаційних режимів, спрямованої на нейтралізацію історичної пам'яті українського народу [21].

У цьому зв'язку непересічною археографічною подією став вихід низки капітальних документальних збірників, при-

свячених життю та військово-політичній і державотворчій діяльності Р. Шухевича [22]. Вони містять чимало спогадів і декілька сотень уперше введених до наукового обігу унікальних документів радянської карально-репресивної системи, зокрема, з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, становлять серйозну базу для дослідження біографії Головного командира УПА і є цінним джерелом до вивчення його героїчного й жертвовного чину.

Однією з перших спроб наукового, академічного вивчення постаті Головного командира УПА стала Всеукраїнська наукова конференція «Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття», яка присвячувалась 100-річчю Р. Шухевича й відбулася у травні 2007 р. у Прикарпатському національному університету імені Василя Стефаника [23]. У доповідях І. Гаврилів, Д. Веденєєва, О. Лисенка, М. Литвина, І. Патриляка, М. Пелешок, М. Посівнича, Т. Ремарчука, Т. Федоріва та інших науковців висвітлені громадсько-політична, державотворча й військова діяльність Р. Шухевича, розробка ним стратегії й тактики українського визвольного руху у роки Другої світової війни і в післявоєнний період, джерелознавчі історіографічні аспекти життя і діяльності Р. Шухевича, його взаємини з іншими провідними діячами українського державницького руху [24] тощо.

Важливе історіографічне значення мають доповіді та повідомлення, виголошені на науковій конференції «Роман Шухевич – провідник українського визвольного руху» [25], що проходила у травні 2007 р. у Львові. Вони послідовно розкривають різні етапи життя і діяльності цього «Прометея українського здвигу» [26], створюють його загальний образ і з'ясовують місце та роль в українській історії.

Вітчизняними істориками зроблені принципові висновки, що дозволяють об'єктивно оцінити величну постать Р. Шухевича

ча в історії України ХХ ст. Наголошуючи на безсумнівності визначальної ролі Р. Шухевича у розгортанні українського визвольного руху в ХХ ст., В. В'ятрович стверджує, що саме Р. Шухевич як керівник ОУН, а згодом і УПА, спричинився до розгортання боротьби цих структур на загальнонаціональному рівні, згодом – до зміни тактики збройної боротьби з широким повстанським форм на підпільні [27]. На думку О. Лисенка, завдяки військовому хисту Р. Шухевича Українська повстанська армія перетворювалася на потужний військово-політичний чинник, реального учасника Другої світової війни, одну з «воюючих сторін», що мала власні програмні документи, політичні гасла й інструмент їх утілення в життя [28]. Важливою є також точка зору М. Посівнича про те, що діяльність Р. Шухевича, цього символу незламності України, в Українській військовій організації, Організації українських націоналістів, Українській повстанській армії, Українській головній визвольній раді стала важливою запорукою розвитку цих структур та утвердження їхньої провідної ролі у боротьбі українців за свою незалежність [29].

А. Кентій і В. Лозицький, автори одного з перших найретельніше опрацьованих на сьогодні життєписів Р. Шухевича, що містить багато цікавих фактів і узагальнень [30], характеризують його як непересічну постать, видатного організатора, зрілого політичного керівника українського визвольного-революційного руху, талановитого Головного командира УПА, який усвідомив необхідність демократизації деяких організаційних та ідеологічних засад діяльності ОУН, зорієнтував Організацію на створення всеукраїнського політичного представництва у формі УГВР [31]. Завдяки цьому, наголошують автори, український визвольний-революційний рух, спочатку репрезентований лише ОУН, набув із літа 1944 р. загальноукраїнського значення, позбавився монопартиїних впливів і почав просуватись на схід [32].

Отже, на порядок денний розвитку української воєнної історіографії виходить потреба у створенні наукової біографії Р. Шухевича з реалістичним потрактуванням, за словами Ю. Шаповала, непростих колізій його життя та діяльності [33]. Перші спроби біографічного історіописання Р. Шухевича на засадах сучасних методологічних підходів та авангардного дослідницького інструментарію здійснені М. Вахулою, О. Ісаюк, А. Кентієм, В. Лозицьким, М. Посівничем [34]. Сподіваємось, що актуальний дослідницький проєкт зі створення академічної біографії Р. Шухевича буде найближчим часом реалізований у сучасній Україні, за незалежність і волю якої він віддав своє героїчне життя.

Подальші дослідження історії, бойової і державотворчої діяльності УПА – армії, яка не капітулювала, не склала зброї, а була до останнього бійця знищена [35], потребуватимуть якомога ширшого залучення нових репрезентативних джерельних масивів: матеріалів особистого походження, листування, щоденників, повстанської преси і публіцистики, слідчих справ учасників національно-визвольного руху, впровадження мікроісторичних досліджень і вивчення локального контексту, підготовки нових різножанрових наукових і науково-популярних праць, написаних із використанням методів не тільки політичної і мілітарної, а й соціальної, культурної, усної історії та історії повсякденності. Актуальними і затребуваними залишаються морально-етичні, гуманістично-антропологічні та просопографічні підходи й критерії історичного дослідження, розкриття людського виміру тієї жорстокої епохи, а також необхідність створення історико-біографічних досліджень і довідково-енциклопедичних видань із досліджуваної проблеми. Це сприятиме руйнації усталених ідеологем і стереотипів, що живлять радянсько-російські тлумачення українського самостійницького, повстанського руху доби Другої світової війни й повоєнного часу та його остаточному

загальнонаціональному і суспільному визнанню, що є надзвичайно важливим для посилення й повноцінної реалізації українського національного проєкту та стабільного розвитку української державності в нинішніх складних умовах внутрішніх і геополітичних викликів [36].

Джерела та література

1. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956 рр. Історико-архівні нариси / Анатолій Кентій. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів 1920–1942 рр. – Київ: Державний комітет архівів України; Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2005. – 332 с.; Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956 рр. Історико-архівні нариси / Анатолій Кентій. Т. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів 1942–1956 рр. – Київ: Державний комітет архівів України; Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2008. – 415 с.

2. Киричук Ю. А. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ ст.: ідеологія та практика / Юрій Киричук. Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.

3. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960) / Іван Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.; Патриляк І. К. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 рр. / Іван Патриляк. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 512 с.

4. Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х рр. / Анатолій Русначенко. Київ: Пульсари, 2002. – 518 с.

5. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. Київ: Наукова думка, 2005. – 496 с.; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – Київ: Наукова думка, 2005. – 53 с.

6. Киричук Ю. А. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ ст. – С. 49.

7. Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій 1945–1980 рр. / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. – Київ: К.І.С.,

2007. – 568 с.; Веденеев Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945) // Дмитро Веденеев, Геннадій Биструхін. – Київ: Генеза, 2006. – 408 с.; Веденеев Д. В. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА / Дмитрий Веденеев / Геннадий Быструхин. – Киев: К.И.С., 2007. – 208 с.; Веденеев Д. В., Биструхін Г. С. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...»: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950 рр. / Дмитро Веденеев, Геннадій Биструхін. – Київ: К.І.С., 2006. – 568 с.

8. Веденеев Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. – С. 324.

9. Там само. С. 346–347.

10. Стародубець Г. М. Генеза українського повстанського запілля / Ганна Стародубець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 464 с.; Стародубець Г. М. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 рр.) / Ганна Стародубець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 527 с.

11. Стародубець Г. М. Українське повстанське запілля. – С. 454, 456.

12. Там само. – С.10, 48.

13. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»; Патриляк І. К. Перемога або смерть.

14. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». – С. 10.

15. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». – С. 257–283; Патриляк І. К. Перемога або смерть. – С. 150–226.

16. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». – С. 259, 264, 265; Патриляк І. К. Перемога або смерть. – С. 191, 199, 202.

17. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». – С. 383, 551, 552.

18. Сливка Ю. Ю. «... А ти, славно Україно, не забудь за мене!..» / Юрій Сливка // Армія безсмертних. Повстанські світлини / відп. ред. і упор. В. В'ятрович. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2002. – С. 11.

19. Кентій А. В., Лозицький В. С. На переломі: Рік 1948 / Анатолій Кентій, Володимир Лозицький // Літопис УПА. Нова серія. Т. 6. – Київ–Торонто: Літопис УПА, 2003. – С. 25.

20. Реєнт О. П. Український національно-визвольний рух ХІХ–ХХ ст.: проблеми методології та історичної пам'яті / Олександр Реєнт // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2008. – Ч. 14. – С. 17.

21. Посівнич М. Р. Діяльність Романа Шухевича в бойовій референтурі УВО-ОУН (1923–1938 рр.) / Микола Посівнич // Там само. – С. 190.

22. Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка», Головний Командир УПА. Ред. П. Потічний та М. Посівнич. – Торонто–Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2007. – 576 с.; Літопис УПА. Нова серія. Том 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали. – Київ–Торонто: Літопис УПА, 2007. – 832 с.; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / за ред. В. Сергійчука. – Київ: Галузевий державний архів СБУ, 2007. – Т. 1. – 640 с., Т. 2. – 584 с.

23. 100 років від дня народження Романа Шухевича // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2008. – Ч. 14. – 580 с.

24. Гаврилів І. О. Український націоналіст: бойовий шлях Романа Шухевича / Ігор Гаврилів // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2008. – Ч. 14. – С. 181–189; Веденєєв Д. Роман Шухевич як розробник стратегії і тактики підпілля ОУН (б) у післявоєнний період // Там само. – С. 342–350; Лисенко О. Є. Військова діяльність Романа Шухевича // Там само. – С. 25–30; Литвин М. Р. Громадсько-політична й державотворча діяльність Романа Шухевича // Там само. – С. 20–24; Патриляк І. К. Діяльність Романа Шухевича на початку Другої світової війни // Там само. – 212–222; Пелешок М. Ю. Спогади як джерело до вивчення особистості Романа Шухевича / М. Пелешок // Там само. – С. 527–236; Посівнич М. Р. Діяльність Романа Шухевича... – С. 189–196; Ремарчук Т. І. Роман Шухевич – стратег боротьби ОУН та УПА з радянським режимом / Тарас Ремарчук // Там само. – С. 350–356; Федорів Т. Ф. Степан Бандера й Роман Шухевич: до питання про взаємини провідних діячів ОУН 30–50-х рр. ХХ ст. / Тарас Федорів // Там само. – С. 468–476.

25. Український визвольний рух. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – 352 с.

26. В'ятрович В. М. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) Володимир В'ятрович / За ред. В. Сергійчука. – Київ, 2007. – Т. 1. – 640 с.; Т. 2. – 584 с. // Український визвольний рух. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. Львів: Центр досліджень визвольного руху,

Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2007. – С. 345–347.

27. В'ятрович В. М. До питання концепції українського визвольного руху у ХХ столітті / Володимир В'ятрович // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2008. – Ч. 14. – С. 35–36.

28. Лисенко О. Є. Військова діяльність Романа Шухевича. – С. 29.

29. Посівнич М. Р. Роман Шухевич (30.VI.1907 – 5.III.1950) / Микола Посівнич // Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка». Головний Командир УПА. – Торонто–Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2007. – С. 7.

30. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Руслан Забілий // Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2007. – Т. 10. – 815 с. // Український визвольний рух. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 341.

31. Кентій А. В., Лозицький В. С. Від бойовика УВО до Головного Командира УПА / Анатолій Кентій, Володимир Лозицький // Літопис УПА. Нова серія. Том 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2007. – С. 9–77.

32. Кентій А. В., Лозицький В. С. Від бойовика УВО до Головного Командира УПА. – С. 9–77.

33. Шаповал Ю. І. Роман Шухевич і політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2008. – Ч. 14. – С.33.

34. Вахула М. Є. Роман Шухевич – військовий і політичний діяч України / Мар'ян Вахула // Автореферат дис...канд. іст. наук, Львівський національний університет імені Франка, 2010. – 16 с.; Ісаюк О. Роман Шухевич / Олесь Ісаюк. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. – 255 с.; Кентій А. В., Лозицький В. С. Від бойовика УВО до Головного Командира УПА. – С. 9–77; Посівнич М. Р. Роман Шухевич (30.VI.1907–5.III.1950). – С. 7–20.

35. Патріляк І. К. Перемога або смерть. – С. 502.

36. Там само. – С. 503–505.

*Stepan Borchuk
Oleksandr Marushchenko
Ivano-Frankivsk City*

The victorious rank of the Ukrainian insurgent army in the modern historiographical discourse

***Abstract.** The article presents a historiographic review of works that reflect innovative approaches to the study of the history of the Ukrainian insurgent army, prosopographic approaches and criteria for the historical study of personality, considers the role of Roman Shukhevych in the development of the Ukrainian liberation movement in national historiography and the ripeness of creating a thorough scientific biography of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) commander, the need to study the problematic issues of strategy and tactics of the OUN and the UPA, the ideology of the national liberation movement and its evolution, the importance of the struggle of the UPA in the long process of Ukrainian state-building and in the broad European and world contexts is updated.*

***Key words:** Ukrainian Insurgent Army, historiography, research, UPA Corporal Roman Shukhevych, discourse, document, record card, monograph, documentary publication, conclusion.*

УДК 94(477.86)“1939”: 711.523

Олег Дрогомирецький
м. Калуш

Реєстр домоволодінь Калуша 1939 р. як джерело з історії Калуша

***Анотація.** У статті здійснено аналіз відомостей Реєстру домоволодінь міста Калуш 1939 р., висвітлено історію створення документа, розкрито його структуру, подано перелік домовласників та їхню професійну зайнятість наявність комунальних послуг, роки спорудження будинків, будівельний матеріал тощо.*

***Ключові слова:** Реєстр, архів, домовласник, фах, домоволодіння, будівельний матеріал.*

Історія створення документа

Забезпечення житлом представників окупаційної радянської адміністрації планувалася ще до початку вторгнення червоної армії на Західну Україну. Із прибуттям до міста чиновник відкривав таємний пакет із написом «Вскрыть по прибытии в Калуш», де серед іншого був пункт «Скласти реєстр житла». Практично це завдання адресувалося комусь із працівників колишньої польської адміністрації. Від укладача реєстру вимагалася укладення документа російською мовою, але серед жителів Калуша такої особи не вдалося відшукати, тому довелось задовільнитись реєстром українською мовою.

Реєстр укладався для задоволення потреби житлових потреб новоприбулої радянської адміністрації з метою вибору найкомфортніших умов проживання. Задля цього у документі фіксувалися відомості щодо розміру житлової площі, року побудо-

ви, матеріалу споруди (стіни, дах), розміру прибудинкової території, наявності комунальних послуг.

Зі свідчень очевидців відомо, що енкаведисти уночі арештовували і виселяли жителів найкращих будинків і квартир, а вдень до умебльованого житла вселялися сім'ї радянських функціонерів.

Термін укладання реєстру, ймовірно, слід датувати часом після прибуття радянських окупантів, тобто після 20 вересня 1939 р. Наявність у документі німецьких сімей дозволяє датувати реєстр терміном не пізніше ніж грудень 1939 р., оскільки вивезення німецьких родин (відповідно до радянсько-німецького «Договору про дружбу та кордон між СРСР та Німеччиною» від 28.09.1939) відбувалося від грудня 1939 р. до січня 1940 р. [7, с. 213, 216]. Тому реєстр, правдоподібно, був складений у жовтні 1939 р. [5, с. 103], бо малоімовірно, щоб радянські функціонери чекали аж до листопада, тим більше, що арешти (наприклад, Івана Аронця) вони розпочали вже 1 жовтня 1939 р. [2, арк. 4].

Після розміщення радянської адміністрації потреба в реєстрі відпала. Тому документ було передано до архіву, який також був підрозділом НКВС. В архіві документ тривалий час зберігався в розсіпі, тобто не був описаний. І лише 4 травня 1955 р. Реєстр оформлено в окрему справу працівницею архіву Ведерниковою, що засвідчує обліковий штамп установи. Однак аркуші документа були підшиті безсистемно, їхню послідовність вдалося відновити за рахунок послідовної номерації домоволодінь. Проблема виникла тільки зі сторінками, на яких немає номерів домоволодінь – сторінки 40(зв.), 60, 81(зв.), 99, 100, 140. Складається враження, що на цих сторінках записано нерухомість багатих власників із послідовним продовженням списку з попередньої сторінки. Власне на підставі такої здогаду й розміщено сторінки. Достовірність такої пагінації можна буде уто-

чнити тільки у випадку отримання інформації щодо багатих калушан того часу. На жаль, у процесі формування справи втрачено інформацію про 23 домоволодіння (№ № 1041–1063, вулиці Проста, Переходня і частково – Потасова). Зважаючи на середнє заповнення сторінки справи на 11,5 домоволодінь, можна допускати втрату одного аркуша (2 сторінки) із записами.

Для укладення реєстру використано аналогічний польський документ, що підтверджується такими ознаками:

1) послідовність вулиць складена за польською абеткою, за винятком вулиць Пілсудського і Перацького (перейменованих з Салінарної і Станіславської відповідно і залишених на попередньому місці між вулицями на літеру «с»);

2) місцями укладач реєстру при переписуванні польського тексту помилково переходить на латинські літери – з польської абетки;

3) наявними є пропуски інформації для цілої сторінки під час переписування окремих сторінок, наприклад укладач для всієї сторіки 120 (і для 132) заповнив лише графи 1–12, залишивши не заповненими графи 13–29;

4) самостійний збір такого масиву інформації зайняв би щонайменше півроку, що аж ніяк не могло влаштувати зайд.

Структура документа

Реєстр зберігається в Державному архіві Івано-Франківської області під назвою «Списки домовласників м. Калуш» [1]. Він складений у формі таблиці з 29 граф:

1. Порядковий номер.
2. Вулиця.
3. Число дому.
Власник.
4. Прізвище, ім'я та по батькові і кілька спільників /адреса/.
5. З чого удержується та маєтковий стан.

Опис будинку.

6. Станців (*мешканців*. – *О. Д.*).

7. Матерял стін.

8. Матерял даху /покриття/.

9. Рік будови.

Кількість.

10. Мешкань.

11. Мешк[альних] приміщень /кімнат і кух[онь]/.

12. Крамничих прим[іщень] /крам[ичих] магазин[ів]/.

13. Промисл[ових] і других прим[іщень], і які (*в якому стані*. – *О. Д.*).

В будинку є:

14. Поверхня мешкаль[них] кімнат і кух[онь].

15. Електр[ичне] світло.

16. Газ.

17. Водопровід.

18. Канелізація.

19. Кльозети.

20. Лазнички і кілько.

Поверхня.

21. Будівельного ґрунту /до 70 м глиб[ини]/.

22. Городів і садів /решта/.

23. Всього приналежного до буд[инку] ґрунту.

24. Самого будинку.

25. Кубатура будинку.

Вартість на 1/8.1939 [р.].

26. Ґрунту всього.

27. Будинку.

28. Чиншова будинку /річно/.

29. Примітка /яка установа примістилась, кілько ліжок в готелях/ [1, арк. 1–82].

Реєстр охоплює 1849 домоволодінь, із яких втрачено відомості про 23 домоволодіння (№ № 1041–1063). Це становить 1,24% від загального об'єму інформації, що є порівняно незначною часткою та дозволяє отримати цілісну картину житлового масиву міста. До реєстру на 4 сторінках доданий алфавітний (за польською абеткою) список 87 вулиць із номерами домоволодінь [1, арк. 83–84].

Для зручності користування реєстр перенесений автором у електронний варіант, яким він готовий поділитися. Для полегшення пошуку укладений окремий нумераційний список домовласників і його абетковий відповідник. Для аналізу інших аспектів (юридичний і гендерний статус, фаховий склад, роки будівництва будинків, матеріал будинків і матеріал даху, наявність комунальних послуг) автором складено окремі таблиці з посторінковим підрахунком показників, сумарні дані щодо яких подаються нижче.

Домовласники

У реєстрі зафіксовано 1826 домоволодінь, зазначено імена 1497 власників і 633 співвласників. Варто зауважити, що окремі власники (співвласники) мали більше ніж один житловий будинок, а нежитлових мали навіть кілька десятків. Серед власників (співвласників) налічується 1502 чоловіки і 621 жінка. У Реєстрі зафіксовано проживання 6749 жителів. Оскільки на 1 січня 1939 р. населення Калуша становило 13000 мешканців [6, с. 32], то стає зрозумілим облікування в Реєстрі тільки дорослих жителів і, відповідно, щодо дітей Реєстр не містить інформації. Для аналізу національного складу домовласників Реєстр містить недостатньо інформації. Для цього необхідно залучати матеріали метричних книг, однак і їх недостатньо для розрізнення ук-раїнців-латинників від поляків.

Поданий Реєстр фіксує тільки імена домовласників і не містить найменувань членів їхніх родин чи квартирантів. Проте

й цього достатньо, щоб з'ясувати умови життя багатьох родин, зокрема й підпільників ОУН. Про них можна отримати інформацію майнового, фахового, соціального, побутового характеру.

Будинки і комунальні послуги

У збереженій частині Реєстру є звістки (часто неповні) про 2041 будинок, із них – 1826 житлових, у яких вказана наявність 3267 квартир і 6265 кімнат. У житлових будинках було 366 крамниць і 223 виробничі приміщення. Щодо комунальних послуг, то у будинках були: електрика – у 822, газ – у 2, вода – у 296, каналізація – у 289, туалет (кльозет) – у 1140, ванни (лазнички) – у 91. Відомості про нежитлові будівлі опущено.

Роки побудови

Цікавими є дані щодо 1826 записаних житлових будинків про роки їх побудови: для 1616 – вказаний рік побудови, для 138 – не вказаний, а щодо 72 – записано – «старий». Найновіші будинки були з 1939 р., а найстаріший – із 1800 р.: вул. Сівецька, 25, домовласниця – Бірнгольм Цірля д. Масра, до нашого часу не зберігся.

Щодо будинків із вказаною датою побудови інформація узагальнена:

1800 – 1	1854 – 1	1875 – 10
1804 – 1	1855 – 2	1876 – 3
1807 – 1	1859 – 2	1877 – 2
1810 – 1	1860 – 26	1878 – 4
1820 – 1	1861 – 1	1879 – 1
1828 – 1	1862 – 1	1880 – 27
1830 – 9	1863 – 1	1882 – 2
1831 – 1	1864 – 1	1883 – 1
1835 – 2	1865 – 6	1884 – 7
1839 – 7	1866 – 2	1885 – 13
1840 – 9	1869 – 1	1886 – 4
1844 – 1	1870 – 19	1887 – 10
1849 – 1	1871 – 2	1888 – 14
1850 – 15	1874 – 1	1889 – 24

1890 – 23	1907 – 15	1925 – 46
1891 – 5	1908 – 13	1926 – 31
1892 – 2	1909 – 24	1927 – 44
1893 – 4	1910 – 28	1928 – 58
1894 – 3	1911 – 17	1929 – 44
1895 – 21	1912 – 36	1930 – 74
1896 – 4	1913 – 11	1931 – 39
1897 – 4	1914 – 17	1932 – 69
1898 – 4	1916 – 6	1933 – 54
1899 – 12	1917 – 6	1934 – 70
1900 – 43	1918 – 23	1935 – 62
1901 – 6	1919 – 21	1936 – 49
1902 – 10	1920 – 30	1937 – 62
1903 – 10	1921 – 17	1938 – 54
1904 – 34	1922 – 34	1939 – 18
1905 – 38	1923 – 33	
1906 – 7	1924 – 39	

Як уже зазначалося, найдавнішим є будинок, споруджений у 1800 р., але, ймовірно, що будівлі, позначені терміном «старий», є ще давнішими. Слід зауважити, що кількість будинків, зведених до 1917 р., може бути неточною через спалення Калуша російськими військами під час погрому 1917 р. [3] та через руйнування міста під час боїв 1914–1915 рр. [4, с. 137].

Матеріал будинку і покрівлі

Щодо будівельного матеріалу споруд, то із 1826 будинків 1454 були дерев'яними, 357 – цегляними, 8 – із дерева і цегли, а для 7 матеріал не вказано. Щодо матеріалу покрівлі 1826 будинків, то 980 були вкриті бляхою, 376 – соломною (*переважно у включених 1.01.1925 р. до міста селах Баня, Загір'я і Новий Калуш. – О. Д.*), 279 – гонтою, 157 – дахівкою, 9 – папою (*руберайд. – О. Д.*), 3 – бляхою і дахівкою, 3 – бляхою і гонтою, 1 – бляхою і соломною, 1 – дошками, а для 17 будівель – матеріал не вказано.

Професії та заняття домовласників

Стосовно професійної зайнятості 1865 домовласників, то у Реєстрі зафіксовано представників 92 професій і соціального стану (назви подано за алфавітом, правопис оригіналу):

1. адвокат – 6
2. акушерка – 2
3. аптекар – 2
4. без заняття – 5
5. безробітний – 50
6. бляхар – 5
7. боднар – 4
8. вдова – 8
9. ветеринар – 2
10. візник, фірман – 7
11. власник тартаку – 7
12. вл[асник] реальності (нерухомості) – 3
13. гандляр худобов – 1
14. гарбар – 2
15. гірник – 7
16. годинникар – 2
17. господар – 6
18. готель[ер] – 4
19. дантист – 2
20. дзвонар – 2
21. домашнє заняття – 6
22. дорожкар – 5 (майстер з плетіння кімнатних доріжок).
23. електромонтер – 2
24. емерит, пенсія – 154
25. емігрант – 3
26. жандарм – 1
27. залізничник – 5
28. зарібник – 3
29. інваліда – 3
30. інженер – 3
31. книговодець – 2
32. коваль – 14
33. коміняр – 4
34. кооператор – 1
35. кофляр – 2 (майстер обкладання печі кахелем).
36. кравець – 59
37. крамар – 7
38. купець – 243
39. кустар – 6
40. кушнір – 2
41. лікар – 8
42. маляр – 5
43. машиніста – 4
44. миліціонер – 1
45. млинар – 4
46. музика – 1
47. муляр – 25
48. на удержані дітей – 9
49. нотар – 1
50. олійник – 1
51. палимар – 1
52. пекар – 23
53. перевізник – 3
54. перекупка – 2
55. перукар, фризієр – 5
56. пивовар – 1
57. поліцай – 2

58. пом[ічниця] склепо- ва – 1	76. столяр – 25
59. почт[ова] урядничка – 1	77. сторож – 1
60. працівник умовий – 4	78. стражник жел[ліз- ниці]. – 1
61. при мужу – 20	79. судя – 1
62. провідник – 1	80. тесля – 2
63. промисловці – 31	81. технік – 1
64. рентієр – 1 (той, хто здає нерухомість в оренду).	82. токар – 2
65. реставратор – 16	83. трагор (носій) – 1
66. римар – 4	84. урядник
67. різник, масар – 22	85. учитель – 16
68. рільник – 385	86. фабрикант – 2
69. робітник – 465	87. фотограф – 1
70. робітник бровару – 1	88. чиншівник (квартиро- здавач) – 19
71. робітник ТЕСПу – 15	89. швець – 19
72. sklep[ар] – 5	90. шинкар – 4
73. службовик – 11	91. шкляр – 4
74. слюсар – 15	92. шофер – 2
75. стельмах – 3	

Отож найпоширенішим фахом у місті виявився робітник – 465, але тут необхідно ще врахувати «робітник бровару» – 1 і «робітник ТЕСПу» – 15, а також багатьох робітників, які деталізовані в назвах професій. На другому місці опинилася професія рільника, яких налічувалось 385 осіб різних національностей, але переважно українців. А на третьому – купці, яких 243 особи, переважно євреї, і лише 5 українців. Серед професій варто зауважити одну чисто радянську – «миліціонер» Кох Михайло син Людвика.

Розглянутий реєстр дає змогу з'ясувати соціальну структуру населення міста, частково національний склад і професійну зайнятість мешканців Калуша. Документ спростовує радянський міф про відсутність медичного обслуговування у дорадянський період. Він засвідчує наявність у Калуші 8 лікарів і по двоє дантистів, акушерок і аптекарів.

Джерело інформує про стан забудови вулиць, подає загальну кількість вулиць та їхні давні назви. Однак повуличний аналіз реєстру ще потребує окремого дослідження.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. Р. 5. – Оп. 1. – Спр. 23: Списки домовласників Калуша. – 160 арк.
2. Архів УСБУ в Івано-Франківській області. – Спр. 5726П. – 70 арк.
3. Вбивства, грабунки, п'янки та звалтування. Звірства російської армії у Калуші 100 років тому // «Вікна», 2022, 10 квіт. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2022/04/10/132477/view>.
4. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.
5. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: друкарня приватної фірми «Галія», 1996. – 265 с.
6. Кубійович В. М. Етнічні групи південно-західньої України (Галичини) на 1.1.1939 (Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halycyna-Galicia) 1.1.1939: національна статистика Галичини / Володимир Кубійович; vorwort G. Stadtmuller. – Wiesbaden: Harrassowitz, 1983. – XXV, 173 с.
7. Цеклер Е. Ви мусите жити! / Еразмус Цеклер. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2013. – 232 с.

*Oleh Drohomyretskyi
Kalush*

The Kalush household register of 1939 as a source of Kalush history

***Abstract.** The article analyzes information from the Register of homeownerships of the Kalush city in 1939, highlights the history of the creation of the document, discloses its structure, provides a list of homeowners and their professional employment, availability of communal services, years of building construction, building material, etc.*

***Key words:** Register, archive, home owner, specialty, homeownership, building material*

ВЕЛИКА ВІЙНА 1914–1918 РР.

УДК 94:393.1(477.86) “1914/1918”

*Олександр Коваль
Андрій Шутяк
Мар'яна Думенко
м. Калуш*

Поховання Великої війни у Калуші

*«Минулося – осталися
Могили по полю»
Тарас Шевченко*

***Анотація.** У статті розглянуто процес упорядкування поховань вояків різних армій періоду Великої війни 1914–1918 рр., здійснений краєзнавцями Калуша на волонтерських засадах задля увічнення пам'яті про них й облагородження та реставрації самих пам'яток. Для дослідження біографічних відомостей про вояків залучено документи вітчизняних і зарубіжних архівів, що дало змогу здійснити уточнення, доповнення й виправлення інформації про вояків, які загинули на українській землі.*

***Ключові слова:** Велика війна, Калуш, вояки, шпиталь, поховання, хрест, упорядкування, краєзнавці, дослідження, реставрація.*

На Івано-Франківщині від недавнього часу тривають активні дослідження поховань вояків періоду Великої війни. У цьому зв'язку варте уваги дослідження історика і краєзнавця Андрія Сміжака. Він – автор книги про німецькі поховання в Ямниці [2]. У своєму дослідженні краєзнавець розглядає воєнні дії 1916–1917 рр. на території села Ямниця та його околицях у часи Великої війни; розкриває перебіг військових операцій, у яких загинули німецькі солдати, що утримували лінію оборони в часи Брусиловського прориву та Червневої офензиви 1917 р.

Дослідник висвітлює складну історію німецького військового кладовища в Ямниці, на якому зафіксовано більше ста поховань.

Минуле Калуського військового некрополя часів Великої війни лише недавно привернуло увагу краєзнавців, які розпочали реставраційні роботи з відновлення написів на пам'ятних хрестах, упорядкування й систематизацію відомостей про загиблих. Першим кроком узагальнення результатів обстежень став вихід у світ книги краєзнавця Василя Фіцака «Реєстр поховань вояків Великої війни у Калуші (1914–1918)» [3].

Під час обстеження Калуського кладовища Великої війни Василем Фіцаком та Олександром Ковалем було виявлено поховання 725 осіб, із них відомі прізвища та імена 289 загиблих. Цвинтар поділяється на 2 великі сектори. Тут загалом встановлено 360 бетонних хрестів. Поховання датуються 1915–1917 рр. Виявлено 162 захоронення, які датовані 1915 р., 36 поховань датовані 1916 р., 1917 р. – 99 могил. Стосовно національності загиблих, то найбільша кількість поховань належать воякам австро-угорської армії – 233, з яких 43 не ідентифіковані. На цвинтарі поховано 143 вояки німецької армії, з яких 101 не ідентифікований, і 132 поховання вояків російської армії, з яких 78 осіб неідентифіковані. Із 115 осіб цивільного населення тільки 3 особи ідентифіковані, 93 поховання – невідомі, на 9 похованнях надписи зруйновані. Окрім індивідуальних тут наявні й масові поховання. В одному із них 88 – невідомих вояків німецької армії, рік загибелі яких невідомий, а в іншому – 112 цивільних осіб, які загинули 18 жовтня 1917 р. Серед ідентифікованих осіб, які загинули 1917 р. – Текля Рубчак, Анастасія Рубчак, Гелена Іваніцька [3, с. 6].

Проблеми Калуського некрополя часів Великої війни торкався й краєзнавець Микола Когут, автор книги про минуле ж/м Височанка, у якій подав статистику поховань [1, с. 33–34].

Метою нашої статті є доповнення, виправлення, систематизація й узагальнення відомостей про поховання періоду Великої війни у Калуші; інформування про військові шпиталі у Калуші; формування біографічних відомостей про вояків, які загинули на теренах Калущини.

Польові дослідження на військовому кладовищі восени 2020 р. розпочали Олександр Коваль (*фото 1*) і Андрій Шутяк (*фото 2*). Вивчали й упорядковували відомості про ці пам'ятки Олег Бутусін і Зіновій Безрукий. Волонтери очищували хрести й епітафії від бруду і цементу. Планувалося реставрувати та пофарбувати ці пам'ятки й таким чином захистити їх від руйнування. Для реставраційних робіт залучено грантові кошти від Українського культурного фонду. У 2022 р. заявка О. Ковалю успішно пройшла оцінювання. Спільний із чеською громадською організацією «Український меморіал» (голова родом із Вінниці – Ганна Величко) проєкт чекає реалізації після закінчення війни. Грантовий проєкт підготовлений за підтримки голови Івано-Франківського товариства «Меморіал» і КП «Пам'ять» Василя Тимківа спільно з його координаторкою та співзасновницею громадської організації «Калуш мілітарний» (2022) Мар'яною Думенко. Мета проєкту – увічнення пам'яті полеглих на теренах Калущини вояків Великої війни [15].

Джерелами нашого дослідження послужили виявлені персональні відомості про австро-угорських і німецьких вояків, а саме: списки загиблих у Великій війні (Verlustliste) [5]; індивідуальні картки вбитих [6]; Полкова метрика поховань [7].

Як відомо, у 1919–1939 рр. територія нинішньої Івано-Франківської області входила до складу Польської держави. У справах військових поховань влада Польщі керувалася постановами мирних договорів Версальської системи, а саме: статтями 225 і 226 Версальської конвенції, згідно з якою держави, що її підписали, зобов'язалися утримувати в належному порядку і

шанувати могили усіх воїнів, похованих у 1914–1919 рр. Тому польська влада перейняла на себе функції з догляду та впорядкування військових поховань.

У 1923 р. при Міністерстві громадських робіт Польщі (Ministerstwo Robot Publicznych) було утворено Відділ військових поховань (Oddzial grobow wojennych), а на рівні воєводств почали діяти відділи (реферати) військових поховань (Referat grobownictwa wojennego) із підпорядкуванням згаданому Міністерству. Реферати перейняли на себе повноваження догляду за численними похованнями. Такий реферат було створено в Станиславові – Департамент військових могил у Станиславові (Referat Grobownictwa wojennego w Stanisławowie) [8].

Перші документальні факти про діяльність згаданого реферату в Калуші бачимо на прикладі звіту 1926 р., у якому йдеться про ексгумацію та перепоховання поодиноких і масових поховань у межах Калуського повіту. Місцем для впорядкованого військового цвинтаря вибрали північно-західну ділянку біля тогочасного діючого кладовища [9].

Записки учасників подій засвідчують трагізм бойових дій на фронті. Наприкінці лютого 1915 р. в околицях Калуша, окупованого російськими військами, тривали запеклі бої, у яких брали участь вояки 93-го піхотного полку австро-угорської армії. Упродовж кількох днів вони намагалися звільнити місто. Події тих часів відображено у джерелах, де зафіксовано маневри супротивників: «Тепер противник (росіяни) змістився на захід і переправився через Лімницю вгору по річці. Це помітив командир взводу Габріель (Gabriel – IR. Nr. 93, Komp. 7), який розташувався зі своїм взводом в північно-західній околиці Добро-влян. Однак, висунувшись вперед по болотистій місцевості для кращого спостереження, він був атакований. Командир взводу Ернст Мазал (Ernst Masal) поспішив йому на допомогу, але тут же загинув, впавши на сніг. Вогневий випал супротивника з

флангу, змусив вояків перейти до укриття. Після миттєвої розгубленості вони знову стали до бою. Наш командир Ernst Masal (*фото 3*), який був у боях від самого початку війни, загинув 28 лютого 1915 р. біля с. Добровляни й похований на полі бою» [4].

У серпні 2021 р. Андрій Шутяк отримав відповідь на запит із Німеччини, у якому повідомлялося про рідних Поля Річарда Шуберта – вояка австро-угорської армії. Доповнюючи отримані відомості з інших джерел, подаємо узагальнену біографічну довідку про цього вояка. Поль Річард Шуберт народився 21 грудня 1890 р. в селі Ротвассер у Західній Польщі, поблизу кордону з Німеччиною (*сучасна назва Червона Вода, гміна Венглінець, Згожелецького повіту Нижньо-сілезького воєводства. – Авт.*), в протестантській сім'ї Карла Генріха Шуберта і Анни Амалії Шульце. Поль був єдиною дитиною в сім'ї. Батько Поля працював лісником. Річард Шуберт працював столяром у місті Герліц, де його і застала війна 28 липня 1914 р. 17 листопада 1914 р. одружився з Мартою Ліндою Гретою Гортер у місті Герліц (*сучасна назва Згожелець, на кордоні між Польщею і Німеччиною. – Авт.*). 18 грудня 1914 р. в Поля і Марти народився первісток, син, якого назвали Артур Річард Шуберт.

27 жовтня 1914 р. губернатором міста Познань було створено Окупаційний піхотний полк № 1, 13 червня 1915 р. перейменованій у 329 піхотний полк. Саме в цьому полку в 6 роті 83-ї піхотної дивізії служив Поль Річард Шуберт, який 9 липня 1917 р. в боях біля села Павельче (*тепер Павлівка, Івано-Франківський район, Івано-Франківська область. – Авт.*) був важко поранений у живіт і помер дорогою до калуського шпиталю [15]. Похований на шпитальному кладовищі. Згодом перепохований на Калуському міському кладовищі, в секторі військово-вих поховань.

Умови ведення бою були нестерпно важкими. Воїнів, які загинули, потрібно було поховати як героїв. На жаль, це не завжди вдавалося. Когось, відступаючи, залишали на полі бою, когось поховали на полі бою, багато хто лежав у братських могилах. Часто через брак часу не зважали й на санітарні вимоги.

Реальні роботи, пов'язані з упорядкуванням могил із створенням постійних кладовищ для вояків, могли відбутися лише після закінчення боїв і відходу лінії фронту. Великі поля битв потрібно було доводити до ладу із-за санітарних вимог. Тимчасові неглибокі могили, іноді розташовані поблизу водозаборів і домоволодінь, загрожували епідемією. Численні могили унеможлилювали обробку полів. Серед мотивів упорядкування полів битв важливою складовою була повага до загиблих.

Важливо зауважити про однакове ставлення австрійців до загиблих воїнів власної, союзної чи ворожої армії. Тому солдати супротивників часто були поховані поруч.

У 1915 р. всіх поранених і хворих вояків із бойових позицій везли до польових шпиталів. Із записів у метричних (реєстраційних) книгах дізнаємося про наявність у Калуші таких чотирьох різних військових шпиталів:

1. Польовий шпиталь (№ 10/1 (k. u. k. Feldspital, Nr. 10/1). Поховання його датовані липнем 1915 р., місце поховання – військове кладовище (Militärfriedhof). У записах про поховання вказано номери могил [10].

2. Мобільний резервний шпиталь (№ 7/11 (k. u. k. Mobiles Reservespital Nr.7/11). Поховання датовані червнем-липнем 1915 року. Місце поховання – військове кладовище, але запис німецькою мовою дещо відрізняється від запису поховань із шпиталю 10/1 (Militär-friedhof) від (Soldatenfriedhof). Із шпиталю 7/11 в записах про поховання не вказано нумерації могил [11].

3. Мобільний резервний шпиталь (№ 5/13 k. u. k. Mobiles Reservespital Nr. 5/13). Поховання датовані квітнем 1917 р. Міс-

це поховання – кладовище (Militärfriedhof). У записах про поховання не вказано нумерації могил [12].

4. Епідеміологічний шпиталь (№ 13 Epidemiespital Nr.13). Поховання датовані 1915–1917 рр. Місце поховання – лікарняне кладовище. У записах про поховання вказано номери могил [13].

Аналіз реєстраційних записів показав, що з трьох шпиталів (№ 10/1, № 7/11 та № 5/13) поховання здійснювались на одному цвинтарі, хоч записи в оригіналі про місце поховання різняться (Militärfriedhof від Soldatenfriedhof), але їхній зміст аналогічний. Місце розташування тогочасного військового цвинтаря невідоме. Щодо епідеміологічного шпиталю № 13, то в окремих нотатках зафіксовано наявність при шпиталі власного кладовища. Припускаємо, що цей шпиталь, ймовірно, діяв на території теперішньої районної лікарні, у старому корпусі якої працював Іван Куровець (*тепер геріатричний центр. – Авт.*).

Упродовж 1926–1930 рр. згадуваний вище реферат військових поховань здійснював ексгумацію та перепоховання виявлених могил вояків на території сучасного військового цвинтаря. А в 1930 р. встановлено стандартні бетонні хрести висотою 80 см із відомостями про воїна, який там лежить [14, с. 5].

Сьогодні, на жаль, поки що у нас немає оригінального плану військового кладовища, але візуальні спостереження дають підставу виокремити два сектори.

Перший сектор містить вісім рядів. Зважаючи на характер розміщення хрестів у рядах, можна припускати поспішне виконання перепоховань. Хрести в рядах першого сектора орієнтовані написами на північ. Деякі з них в рядах переплутані місцями (кожен хрест має напис у вигляді NR, далі – порядковий номер). Це дає підстави вважати, що вигляд другого сектора був таким самим, як і першого, але з невідомих причин хрести були переміщені. Так цвинтар набув теперішнього вигляду.

Ряд перший – 10 хрестів (далі – хр.)
Ряд другий – 33 хр.
Ряд третій – 33 хр.
Ряд четвертий – 33 хр.
Ряд п'ятий – 77 хр.
Ряд шостий – 21 хр.
Ряд сьомий – 61 хр.
Ряд восьмий – 9 хр.

Другий сектор вміщує вісім рядів. Він характерний тим, що хрести знаходяться на більшій відстані між собою, тому другий сектор має вигляд класичного цвинтаря. Ймовірно, такий вигляд мали всі могили.

Ряд перший – 15 хр.
Ряд другий – 12 хр.
Ряд третій – 9 хр.
Ряд четвертий – 8 хр.
Ряд п'ятий – 13 хр.
Ряд шостий – 12 хр.
Ряд сьомий – 6 хр.
Ряд восьмий – 8 хр. [16].

Зважаючи на те, що перепоховання здійснювали поляки, у написах на хрестах зроблено корективи з елементами правопису польської мови. Наприклад, ім'я «*Josef*» поляки писали через букву «*z*» – «*Jozef*». Таких неточностей чимало як в іменах, так і в прізвищах. Такі зміни ускладнюють пошук додаткової інформації про полеглих в архівах. Сам напис на хресті має таку структуру:

Прізвище та ім'я

SCHUBERT PAUL RICHARD

Місце військової служби Р. Р. 329 ARMJI NIEM.

Дата смерті 9-7 1917

Номер у реєстрі NR 269

Абревіатура Міністерства робіт публічних
і дата виготовлення хреста М.Р.Р. 1930 (фото 4).

На завершення подаємо деякі уточнені статистичні відомості: загальна кількість хрестів – **360**.

**Австро-угорська
армія:**

- кількість хр. – 209;
- поховано осіб – 236;
- невідомих – 42;
- відомих – 194*

Російська армія:

- кількість хр. – 71;
- поховано осіб – 131;
- невідомих – 80;
- відомих – 54**

Німецька армія:

- кількість хр. – 46;
- поховано осіб – 134;
- невідомих – 101;

- відомих – 42***

Невідома армія:

- кількість хр. – 23;
- поховано осіб – 91.

Неідентифіковані:

- кількість хр. – 7.

Цивільні:

- кількість хр. – 4;
- поховано осіб – 115;
- невідомих – 112;
- відомих – 3.

Загалом:

- 716 похованих осіб;
- 433 невідомих осіб;
- 290 відомих осіб;

Для 141 особи знайдено додаткову архівну інформацію [16].

Національність воїнів також була різною: українці, поляки, чехи, словаки, угорці, росіяни. Чисельними є поховання місцевого населення, залученого до війська як цивільні робітники. Серед таких є дівчинка і хлопчик 1901 року народження, на хрестах яких вказано, що вони також були цивільними робітниками. Це – Гавадзин Гануся, цивільний робітник, робочий батальйон лейтенанта Нечас (ArbAbt. Lt. Nečas), родом із міста Тлумача, загинула 04.12.1916 р. [17]; Долинський Антон,

---

*Для 93 осіб виявлено додаткові відомості.

**Для 34 осіб знайдено додаткову інформацію.

***Для 14 осіб наявні додаткові повідомлення.

цивільний робітник, робочий підрозділ Turka, родом із Богородчан, загинув 07.07.1917 р. [18].

У підсумку можемо констатувати, що на військовому кладовищі у Калуші знайшли вічний спокій люди з різних країн, різного віровизнання, статі, дорослі й діти, вояки, лікарі, звичайні робітники. Переможці та переможені – всі під однаковими «білими хрестами».

Обстеження й реставраційні роботи тривали упродовж осені 2020 р. – лютого 2022 р. За цей період відчищено 110 хрестів з-поміж 360 існуючих, знайдено сотні імен, налагоджено співпрацю з пошуковими організаціями Європи, колегами, серед яких Павел Філіпек, підполковник відділу військових поховань Міністерства Оборони Чехії, військовий аташе Посольства Чехії у Києві. Польові дослідження показали, що на кожному із 360-и хрестів є напис 1930 р., який, на нашу думку, слід вважати роком встановлення хрестів.

Водночас мусимо пам'ятати, що на фронтах Великої війни загинуло багато вояків-українців – УСС і УГА, вихідців із Калущини. Дослідження їхньої долі також варте уваги науковців і краєзнавців. Тому доречним було б укладення поіменного реєстру калушан-учасників Великої війни, могили яких нагадують сучасникам про нескореність української нації.

Упродовж 2021 р. Андрій Шутяк разом із директором КП «Ритуальна служба» Олександром Ковалем працювали над очищенням написів на хрестах. За цей період вдалося очистити 72 хрести. На черзі – ще 288. Близько 40% інформації про похованих вдасться ідентифікувати за допомогою військових архівів. Адже тут, на відміну від написів на хрестах, зафіксовані ще й дата та місце народження і причина загибелі [19].

Джерела та література

1. Когут М. С. Височанка, що в околицях Калуша: погляд крізь десятиліття / Микола Когут, о. Ігор Пришляк, Надія Кучер, Оксана Максим'як. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2019. – 128 с.
2. Сміжак А. Пам'ятка про німецьких солдатів. З нагоди відкриття меморіалу німецьким воякам у селі Ямниця / Андрій Сміжак. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. – 56 с.
3. Фіцак В. В. Реєстр поховань вояків Великої війни у Калуші (1914–1918) / Василь Фіцак. Упор. Олег Відливаний. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – 140 с.
4. Дев'яносто третій (93-й) піхотний полк у першій світовій війні // Digital Reading Room of the Ministry of Defence of the Czech Republic // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://kramerius.army.cz/search/i.jsp?pid=uuid:c4722d07-af9b-11ea022-001b63bd97ba&q=Ка%С5%82usz&fq=model_path:periodical#periodical-periodical-volume-periodicalitem-page_uuid:45fc928e-afa0-11ea-bde2-001b63bd97ba.
5. ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?-aid=vll&datum=19150402&query=%22Masal%22&ref=anno-search&seite=24>.
6. Vojenský historický archiv // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<https://www.vuapraha.cz/wp-content/uploads/2022/06/Masal-Arnost.jpg>.
7. Digitální studovna Ministerstva obrany ČR // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://digitalnistudovna.army.cz/se/arch/api/v5.0/item/uuid:747ecb27-af3a-11e7-98b005056b73ae5/streams/IMG_FULL.
8. Repozytorium politechniki Krakowskiej // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/sources/33620>.
9. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 393.
10. Digitální studovna Ministerstva obrany ČR// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://digitalnistudovna.army.cz/view/uuid:466aa1de-4f9f-4efa-8850-f4ebe83158c1?Page=uuid:db13ba99-157a-4ffa-9340-175676d74fa6>.
11. Digitální studovna Ministerstva obrany ČR // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://digitalnistudovna.army.cz/view/>

uuid:8fbad0d2-e583-4362-8565 68c3391c1f5a?page=uuid:c4b 43ca7-3150-4983-bd32-bc58d49c6112.

12. Digitální studovna Ministerstva obrany ČR // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://digitalnistudovna.army.cz/view/uuid:0e9a60e1-8727-4747-9940-2219a462b88c?page=uuid:0892ed36ea98-42bc-83df-a276e5157fa0>.

13. ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nvv&datum=19170412&query=%22Mackiw%22&ref=anno-search&seite=25>.

14. Фіцак В. В. Реєстр поховань вояків Великої війни у Калуші (1914–1918). – С. 5.

15. Поль Річард Шуберт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://forum.ahnenforschung.net/showthread.php?t=207618&page=14>; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<https://www.online-ofb.de/famreport.php?ofb=waldau&ID=I13037&lang=ua>; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://wiki.genealogy.net/IR_329.

16. Польові та архівні дослідження, проведені у листопаді 2021 р. // Матеріали досліджень. Приватний архів А. Шутяка. – П. 1. – Арк 2–3; Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії у Великій війні: на шляху до незалежності / за ред. С. Адамовича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. – 176 с.

17. ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nvv&datum=19170322&query=%22Gawadzin%22&ref=anno-search&seite=15>.

18. GenWiki // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://files.genealogy.net/verlust-listen/oesterreich/611/v-013.jpg>.

19. Під одним хрестом на калуському військовому цвинтарі поховано 112 людей // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2021/08/03/-124724/view>.

*Oleksandr Koval
Andrii Shutiak
Mariana Dumenko
Kalush City*

Burial of the Great War in Kalush

***Abstract.** The article examines the process of organizing the burials of soldiers of various armies of the period of the Great War of 1914–*

1918, carried out by local historians of Kalush on a volunteer basis in order to perpetuate their memory and ennoble and restore the monuments themselves. For the study of biographical information about soldiers, documents from domestic and foreign archives were involved, which made it possible to make clarifications, additions and corrections about soldiers who died on Ukrainian soil.

Key words: *Great War, Kalush, soldiers, hospital, burial, cross, arrangement, local historians, research, restoration.*

ДІЯЛЬНІСТЬ УПА ТА ПІДПІЛЛЯ ОУН

УДК 94(477.8) : 39(477) (093)

Людмила Андрійчук

м. Калуш

Різдво в УПА: документи, спогади, листівки

***Анотація.** У статті на основі архівних документів, спогадів та опублікованих матеріалів зроблено спробу дослідити традиції святкування Різдва в умовах підпілля. Висвітлено основні аспекти поєднання сакрального і побутового у повстанському житті. Проаналізовано методи створення святкових, вітальних листівок ОУН і УПА.*

***Ключові слова:** Різдво, УПА, ОУН, листівки, дереворит, свято, підпілля, національно-визвольний рух, повстанці, спогади.*

Для вояків Української Повстанської Армії та Організації Українських Націоналістів Різдво завжди асоціювалося з надією на національне відродження рідного краю, здобуття Україною своєї державної незалежності. Тому на різдвяних листівках, які вони навіть у тяжких умовах підпілля намагалися виготовляти, щоб вітати друзів і рідних з Доброю Новиною – не лише янголи. Тут люди зі зброєю у руках ідуть поклонитися до скромної карпатської оселі, де Діва у вишиванці поєднала у собі риси їхніх матерів, коханих, сестер... Над хатиною сяє зірка – не радянська п'ятикутна, а ота справжня, Віфлеємська.

Різдво в УПА було одним із найважливіших свят. Про святкування Різдва ми дізнаємося зі спогадів самих повстанців [39–40; 42–43], а також із численних документів і листівок УПА, що дійшли до нашого часу, оцифровані та зберігаються в ГДА СБУ й Електронному архіві визвольного руху [1–38].

Не забуваючи українських традицій, упівці намагалися зустріти Різдво зі Святвечором, колядками, подарунками, різд-

вяними вітальними листівками. Хоч доводилося цього дня і бої вести проти ворога.

Провідники УПА в такі дні намагалися приготувати незначні подарунки для вояків. Це могли бути тютюн, сушені фрукти, сорочки, рукавиці, шкарпетки тощо. Іноді все це запаковували, а на пакунку писали, для якого повстанця призначений подарунок. Здебільшого цим займалася теренова сітка ОУН і референтура жіноцтва чи Українського Червоного Хреста. Втім, організація подарунків була радше винятком, а не правилом. Частіше їх одержували поранені у шпиталях, аніж здорові стрільці.

На Святвечір, опісля молитви, перше слово завжди тримав командир, який зазвичай підводив підсумки року і згадував тих побратимів, які загинули. Потім усі сідали за святковий стіл і розпочиналася різдвяна вечеря.

Коляда була неабияк важливою як для вояків УПА, так і для українського населення, яке підтримувало свою армію.

Ось як згадує святкування Різдва мешканець села Стопчатів, що на Косівщині, колишній вояк УПА Петро Волошенюк: «Святе Різдво Христове для українців є однією з найвеличніших подій, а упівці, що воювали в цих місцях, у своїй більшості були місцевими жителями, які вирізняються релігійністю і саме тому не могли не відзначати це величне свято.

Коли наша земля була «під німцем», повстанці приходили до місцевих жителів або навіть до себе додому. Навіть ми в батьковій хаті три роки поспіль святкували Різдво з українськими партизанами. Вони, зазвичай, приходили ввечері. Не більше трьох. Навіть не родичі, а просто односельці або жителі сусідніх сіл. Пам'ятаю як зараз: нас п'ятеро дітей, батько, мама і троє партизанів у Святвечір, помолившись, сідаємо за святковий стіл, їмо кутю та інші традиційні страви. Після вечері мати починала співати колядки, ми їй підспівували, потім вступали

батько з повстанцями і ми співали як одна велика родина. Наспівавшись досхочу, хлопці лізли на горище і лягали спати, а на ранок знову, взявши зброю, повертались до лісу.

Як прийшли «визволителі-совіти», наші хлопці, не бажаючи наражати мирних жителів на небезпеку, вже не приходили до хат, але звичайні жінки-українки напередодні або за кілька днів до свята приносили у ліс традиційні різдвяні страви, і повстанці святкували у себе по криївках. На той час я вже вступив до лав борців за волю України та пам'ятаю і ці таємні святкування, і відважних дітлахів, які не боялись розправи, таємними, відомими тільки їм, стежками приходили до нас, щоб побажати нам добра і прославити колядками новонародженого Бога» [42].

Також, однією з найулюбленіших колядок повстанців вважається «Бог Предвічний народився...». Як згадували самі повстанці, її співали від Буковини й Гуцульщини та Галичини до Лемківщини, Львівщини. До речі, колядок співали, як давніх, так і складених повстанцями. Останні були сумними та веселими, але завжди з національно-патріотичним ухилом. У них відчувався весь драматизм повстанської боротьби.

Чим були повстанські колядки для вояків УПА, досить вдало сказав сотник Мирослав Симчич:

«Скажу вам, що і повстанська коляда, і пісня були тоді й пізніше сильною духовною зброєю, часто сильнішою за кіса. Повстанські пісні не лишень підтримували дух вояків УПА у боротьбі з жорстоким ворогом, а й зберігали віру народу в незалежну Україну протягом всього часу советської окупації» [39].

Більше повстанських колядок знаходимо у збірці документів Миколи Лебеда, що вийшли друком в еміграції у Нью-Йорку (1950). Брошура має назву «Нові коляди». До збірника входять десять повстанських колядок [5].

Нашу увагу привернули перероблені у народну творчість колядки, де партизани висміювали радянську владу і тодішню партійну верхівку:

«Гей, що нам, браття, нині робити?
Ірод кремлівський хоче волю вбити.
Тут партійні казяться, хоча й тіні бояться,
А сексоти трясуться, лиш чекісти деруться,
Скрині вивертають, штики в землю пхають» [5].

Перероблялись ці своєрідні коляди з доволі поширених колядок, зокрема «Нова радість стала», «Бог предвічний народився», «Небо і земле» та інших.

Зазвичай повстанці прагнули відсвяткувати Різдво в селах – тих, де не було радянських гарнізонів. Зайшовши до населеного пункту, вони обирали кілька хат на околиці, просили господарів готувати кутю та святкували разом із селянами. При цьому навколо села виставляли стійки, які мали стерегти, щоби до населеного пункту раптово не ввірвалися співробітники МГБ.

Сотник УПА Мирослав Симчич так згадував святкування Різдва 1945 року:

«Пам'ятаю, як з 1944-го на 1945 рік ми святвечір відзначали цілим куренем у Білоберізці на Верховинщині. Білоберізка простяглася вздовж невисокого берега Черемошу. Проте кілька хат розкидано по довколишніх горбах. Саме в одній з таких віддалених хат ми й зібралися для святкування. Поки командири й стрільці вечеряли, озброєні стійкові пильно охороняли село. Вони часто змінювалися, тому всі стрільці мали змогу посмакувати святвечірніми стравами, понасолоджуватись, бодай коротко, домашнім затишком... Люди приймали нас чим хто міг, ділилися останнім у той важкий час... Зійшлося багато людей, ми там гарно відсвяткували, а відтак ще розійшлися по околицях Білоберізки і колядували групами. В такий спосіб Різдвяні

свята 45-го ми провели за святковими столами і з колядою. Цілу ніч по горах лунали повстанські колядки» [39].

Дещо по-іншому Різдво відзначали у лісі чи криївці. Цього дня упівці намагалися приготувати кілька смачних страв до різдвяного стола, прикрашали ялинки, навіть робили дідуха. Під час святої вечері після загальної молитви кілька слів і побажань завжди говорив командир, потім усі молилися та сідали за святковий стіл, проглянувши попередньо всі підходи до криївки, аби раптово не наскочила облава. Розважали себе чим могли: співали колядок, розповідали веселі історії зі свого життя, згадували рідних.

Ретельно святкування Різдва у криївці описав у своїх спогадах «Зимою у бункрі» командир УПА Степан Стебельський, родом із села Голинь, що на Калущині:

«Мені припаде сьогодні бути батьком при вечері. Заздалегідь виходжу на бункер, щоб приготувати дідух та сіно, яких давніше стрільці привезли з села. Входячи до бункру, я привітав усіх вісткою: «Христос Раждається!», а всі відповіли: «Славте його»! Коли я розстелював солону на причі, а хор[унжий] Мирон – палатки та укладав часник, просфору і свічки, в бункрі була цілковита тиша. Лиця стрільців не були сумні, але сльози текли по них. Вони були поважні, святочні і грізні. Під піччю тріскотів вогонь, варили воду, щоб кинути вушка, вареники, бабульки. На причі (*припичку*. – Л. А.) світилися три свічки. Багато їх на ялинці. Кожний з нас чистенько вдягнутий. Образ Божої Матері освічений лямпадкою. Внизу портрет полк[овника] Коновальця і Володимирівський тризуб. Стаємо в лаву, відмовляємо молитви, співаємо Коляду «Бог Предвічний». Після коляди моїм обов'язком було сказати декілька слів. Ми почали ділитися просфорою. Кожний втирав незаметно сльози, щоб ніхто не бачив. Наших страв було дванадцять: борщ з ушками, кутя, вареники з капустою, каша з грушками, гриби, ка-

пуста, вареники з картоплею, голубці, квасоля з сливками, колочений горох, пампушки і суш. На цю вечерю з усякими додатками приготувалися стрільці вже завчасу. Святвечір проводимо за всіма народними звичаями Лемківщини і Бойківщини, які лише хто з нас запам'ятав. Свят-вечір проходив весело. Кожний – крім звичаїв і обичаїв з своїх сторін – оповідав про свої пригоди з минулих років. Оповідання час-до-часу втихали. Переривала їх коляда. Потім знову оповідаємо. Коляди ми мусіли обов'язково відколядувати всі. Хор[унжий] Мирон оповідає нам перебіг Різдвяних Богослужень, а віст[ун] Тетяна співає дуже гарними лемківськими напівами багато богослужбних уривків з Всеночної й Утрени, яких вона знає дуже багато. Біля півночі віст[ун] Вихор вилазить на свої «банти» і грає на скрипці, приспівуючи, різні коляди. Пізніше творимо групки і «йдемо» з колядою одні до одних» [43].

У повстанських таборах у лісі Різдво проходило веселіше, ніж у криївках, адже тут люди були не в замкнутому просторі, а тому могли влаштовувати танці або навідуватися до найближчих до табору сіл. Повстанський святвечір 1947 р. в Лемківських лісах Володимир Тютюн (псевдо «Блудний») згадує так:

«Помолилися ми біля ялинки, прикрашеної шишками і сіли до святої вечері. **Не було дванадцяти страв, родини, але була віра і завзяття, була коляда, що єднала нашу повстанську родину.** На прохання ройових і стрільців, командир дозволив піти в село. У Чертіжному нас ждали. Ми ходили по селянським хатам, спільно колядували, віншували. Над ранок повернулися до табору» [39].

Стефанія Костюк, зв'язкова-розвідниця УПА, добре пам'ятає один із Святвечорів під час війни. Тоді вона, 20-річна дівчина, проте вже з чималим досвідом, мала організувати вечерю у Космачі:

«Я була тоді на Рожнятівщині та отримала завдання від друга Роберта зготувати вечерю в гуцульському селі. Навколо були енкаведисти, а у Космачі був такий собі «острівок підпілля».

Святвечір у Космачі мали відзначати кілька сотень упівців і Провід ОУН. Вечерю для партизанів готували тамтешні мешканці у своїх домівках. А от для того, щоб приготувати вечерю для керівництва, був присланий спеціальний кухар.

«Він навчався десь за кордоном, тож не знав, які страви треба готувати. Казав, щоб ми робили салат «Вінегрет», а ми з сільськими дівчатами сміялися з нього», – розповідає пані Стефанія. Вона пригадує, що у переддень Різдва до комори господарів привезли ящик коньяку й бутлі з горілкою. Той кухар пішов до комори, там трохи «перебрав» спиртного і заснув. Дівчата його, сонного, закрили у великому столі. «І так той кухар там спав, поки не прийшли на вечерю Роберт з дружиною».

Розповідає, що в куті кімнати стояв великий дідух і ялинка. Дерево тамтешні дівчата прикрасили витинанками з паперу, горіхами й печивом. А на столі, під скатертиною, лежала розстелена вівсяна солома.

Гостей також було чимало: окрім Роберта з дружиною, із своєю дамою прийшов також крайовий референт Служби безпеки Карпатського краю Митар (Володимир Лівий). Усі решта були поодинці, проте весь вечір компанія розповідала життєві історії, згадувала рідних і колядувала.

«Ми приготували 12 страв, посідали за стіл і чуємо – селом розлилися колядки. То був неймовірно гарний Святвечір, ми просиділи усю ніч і вже раненько пішли до церкви. Мені переказали, що мене шукає провідник, я отримала завдання і пішла його виконувати. Оце й усе моє святкування Різдва» [40].

Про особливості святкування Різдва в умовах підпілля нам розповідають не тільки очевидці тих подій, але також доку-

менти і листівки ОУН та УПА. Більшість документації – це накази й інструкції провідників, командирів УПА з вимогами та рекомендаціями з приводу відзначення Різдвяних свят [1–38]. Зокрема, в одному із документів, що має назву «Наказ окружним, повітовим і районним провідникам», подано чіткі інструкції обласного провідника ОУН Ярослава Мельника («Роберта»), згаданого вище, щодо організації й проведення коляди та Різдва:

«II. Доложить зусиль, щоб коляда поруч Ваших щоденних державно-творчих чинів дала небувалі досі блискучий осяг, довела, що ОУН для Вас і народу – це Ваша доля, історія Вашого життя, Ваше ясне майбутнє.

III. Щоби свята Різдва не пройшли по наших селах і містечках традиційним порядком у похміллі алкогольної гарячки, поведіть передчасно вперту боротьбу за реалізацію клича: «Святкуймо без алкоголю!». Заощаджені гроші в формі святочної допомоги жертвувати для тих, що терплять і страждають в брудних льохах і казматах окупантських катівень за Святу ідею Державного визволення України!» [11].

Як можемо помітити з поданого уривку документа, в ОУН та УПА чітко і злагоджено намагалися організувати святкування. Адже в умовах підпільної національно-визвольної боротьби неможливо було наражати на небезпеку цілу мережеву сітку гучним відзначенням свят. Усі повинні були ретельно стежити за своїми діями та організовувати святкову коляду належним чином.

До подібних повстанських документів відносимо й такі (типові також і для Калущини) звернення та накази: «Інструкція в справі святкування Різдвяних свят». У документі, датованому 17 грудня 1943 р., керівники Окружного проводу ОУН наголошують на стриманості у відзначенні свят та ретельності їх підготовки:

«1/. В кожній станиці влаштувати святочні спільні вечері, в яких повинно взяти участь все свідоме громадянство. На ці святочні сходи підготувати реферати пристосовані до зовнішніх і внутрішніх відносин укр[аїнського] народу під теперішню пору.

4/. Провести підготовку до коляди, щоб вся молодь і старше громадянство взяло участь в колядці, кинути клич. Вся коляда на Б[ойовий] Ф[онд] скріплення матеріальної сторінки нашого фронту. Мусимо звернути увагу на те, що поруч духовних і фізичних сил, велику вагу становить матеріальне забезпечення, що дуже часто стає причиною застою деяких відтинків нашого фронту. Подбати, щоби ані один сотик з коляди не пішов в користь окупанта.

5/. Родинам, члени яких впали на шляху [...] боротьби чи сьогодні станули в ряди нашої армії, без різниці на їх матеріальний стан, дати святочну поміч.

6/. В часі свят членам строго забороняється бездільно святкувати. Пору внутрішньо Орг[анізаційної] роботи, уряджувати сходи, на яких різними рефератами, чи в роді дискусій, ширити наші кличі, спопуляризувати нашу революційно-визвольну боротьбу, головно УНС і УПА та їх значення в нашій зовнішній і внутрішній політиці.

За не додержання вище наведених інструкцій, теренові провідники і поодинокі члени будуть притягнені до строгої відповідальности» [14].

Також, з-поміж усіх досліджених нами документів, значимим для підпільників було привітання генерала, командира армії УПА Романа Шухевича:

«Перед нами 1945 черговий рік – третій рік боїв УПА. Зараз на початку року – традиційні свята Різдва Христового, що їх наш народ святкує як свята української родини. І різно святкуватиме народ оті Різдвяні Свята: одні далеко на Сибірі, за-

слухані в шум західного вітру, чи не несе він їм радісної вістки з рідного краю; другі кнутом загнані в «передову», ждатимуть хвилі фронтової передишки, щоби з друзями обмінялись традиційним «Христос Раждається»; ще треті, оті «визволені», тремтітимуть при Свят-Вечорі, чи не застука замість колядників лиховісне нквд; і врешті Ви, закурені снігом, зашиті в глибокі ліси, з крісом, готовим до стрілу, згадаєте про всіх, що назавжди відійшли від нашої родини, від УПАрмії, і закріпитесь на дальші труди, на бої, на перемоги. В дні Різдва Христового, цього свята родини, Ви ще виразніше освідомите собі, що саме Вас покликав український народ до оборони тої родини, яка є підставою існування цілого народу. В обороні Ваших родин, Ви держите зброю в руках.

І я впевнений, що не посоромите її, як не посоромили в 1944 р[оці], що прославите її, як прославили Лицарі в бої під Гурбами, під Уневом і ті, хто з Холодного Яру. Тверді, завзяті, в цілому відддані Святій Справі, підете і в новому 1945 р[оці] на бої з загарбником – за волю, за славу, за народ, за Українську Самостійну Соборну Державу!

Я вірю, що ніхто Вас не захитає, ніхто Вас не зломить, що не складете скоріше зброї, доки з переможною піснею не пройдете вулицями вільного українського Києва» [9].

Невід’ємною частиною святкування Різдва в лавах ОУН та УПА було створення привітальних листівок.

На різдвяних листівках кінця 1940-х років зображені воїни УПА: з Ангелом, різдвяною зіркою Вертепу або на фоні яскравої палаючої зірки. Також є листівки з гуцулом, який із трембітою вітає народження Христа, при цьому на плечі у нього – гвинтівка. На всіх листівках напис «Христос роджається» або «З Різдвом Христовим». На листівках, випущених у 1950-х роках, воїни УПА переважно уже зображені з Вертепом або під час Святвечора в криївках. При цьому в усіх сюжетах із вечерею

зображено упівця, який не бере участі в святковій трапезі, а чатує, щоб не дати захопити зненацька своїх побратимів.

Різноманітними також були методи створення листівок. Поліграфічним методом друкувалися листівки за кордоном Закордонними частинами ОУН та Закордонним представництвом Української Головної Визвольної Ради (*підпільного парламенту воюючої України. – Л. А.*) в Німеччині у містах Регенсбург, Зальцбург, Новий Ульм і Мюнхен, починаючи із 1946 року. Із 60-х років минулого століття листівки друкували також і в Чикаго (США).

Краще виглядали листівки, видрукувані на циклостилі або методом штампування (*шляхом нанесення відбитків із дерев'яних кліше. – Л. А.*). Іноді якийсь повстанець із художнім хистом малював їх на папері та розфарбовував аквареллю. Це вимагало наявності фарб, що було рідкістю у підпіллі, та, елементарно, часу. Таку листівку можна було зробити, хіба що перебуваючи у криївці.

Велика кількість листівок зроблена відомим повстанським художником Нілом Хасевичем у підпіллі.

Часто на листівках у правому куті було розміщено два прямокутники для наклеювання марок. Один підписаний: «Українська марка», інший – «Державна марка». Поряд із прямокутником, на який наклеювали обов'язково марку держави відправника (*тобто СРСР. – Л. А.*), додатково ще наклеювали недержавну марку Української підпільної пошти (УПП). Марку УПП купували додатково з метою фінансової підтримки діяльності підпілля.

Випуск листівок, як і бофонів (*підпільних грошей. – Л. А.*) та марок Підпільної пошти України, організував Любомир Рихтицький, більш відомий як романіст під літературним псевдонімом Степан Любомирський. Безпосередньо виробничими питаннями друку листівок займався Степан Голяш.

Здебільшого листівки поширювалися на еміграції. Однак це не означає, що такі листівки не потрапляли в Україну. У підпілля їх доставляли закордонні кур'єри ОУН, щоправда, у мізерних кількостях. За кордоном листівки виготовляли не тільки для популяризації та нагадування про воюючу Україну. Листівки розповсюджувалися серед української діаспори для збору коштів і підтримки боротьби в Україні.

Загалом же листівки цікаві не тільки з мистецької точки зору, але й як специфічне історичне джерело. Вони передають багато побутових деталей повстанського життя – одяг, зброю, життєві ситуації. Тут потрібно дати характеристику кільком листівкам, які ми обрали з-поміж інших повстанських творів і включили до нашого дослідження.

№ 1. **«З Різдом Христовим!»**. Гуцул-повстанець із трембітою та рушницею. Розмір: 10,5×15 см. Місце видання листівки – невідоме, час видання – до 1947 року (*фото 5*).

№ 2. **«З Різдом Христовим!»**. Троє вояків зі зброєю у наметі, один із них – на чатах при вході, інший в задумі споглядає свічку. Розмір: 10,5×15 см. Місце видання листівки – невідоме, рік видання – 1952 р. або напередодні (*фото 6*).

№ 3. Без назви. Двоє повстанців вечеряють у хаті, один стоїть знадвору на варті; на небі світить Різдвяна зірка. Розмір: 10,5×14,5 см. Дата і місце видання листівки – невідомі (*фото 7*).

№ 4. **«Христос Рождається!»**. Складана листівка. Двоє вояків стоять із Різдвяною зіркою. Поряд із ними – хлопчик, що вказує на ангела, який з'явився на небі над двома храмами (Святого Юра у Львові та Софіївського собору у Києві). Обіч вояків плаче жінка над прапором із тризубом. Розмір: 11×15 см. Листівка не підписана. Час і місце видання – невідомі (*фото 8*).

№ 5. **«На небі зірка ясна засяла. Три царі. Різдвяна зірка»**. Розмір: 10,3×15 см. На звороті, у лівому верхньому куті надруковано: «Юрій Костів: Українське Різдво». Внизу ліворуч

– «Наліплюючи українську поштову марку допомагаєш воюючій Україні!». У правому куті звороту листівки розміщено два прямокутники для марок. На одному з них напис: «Українська марка», на другому – «Державна марка» (*фото 9*).

№ 6. «**З Різдвом Христовим!**». Вояк-розвідник у зимовому лісі з автоматом. Розмір: 10,5×14,5 см. Місце і дата виготовлення листівки – невідомі (*фото 10*).

Отож, працюючи в умовах постійної небезпеки – у бункерах, землянках і криївках, без належних засобів для життя і в неймовірно несприятливих умовах, з примітивною підпільною друкарською технікою і браком відповідних матеріалів повстанці творили листівки, збиралися за столом на Святвечір, колядували, прославляючи народження Ісуса Христа, не забували істинні сакральні традиції українського народу! Віра в Бога та у відродження вільної, незалежної України давала їм сил та наснаги боротись й надалі.

Листівки, повстанські документи та оригінальні колядки є носіями інформації, що дає можливість реконструювати цілу епоху. У цих матеріалах зафіксовані іноді дати, вітальні тексти, інформація про адресатів та адресантів, штампи, марки, особисті підписи командирів і повстанців.

Інформаційно важливими є також документи (накази, інструкції, розпорядження) УПА і підпілля ОУН, у яких регламентовано умови святкування, дозволи й обмеження для вояцтва на період Різдвяних свят.

Важливим наративом є спогади учасників подій про святкування повстанцями і підпільниками Різдва Христового в умовах більшовицької дійсності. Вони яскраво відтворюють деталі приготування до свят й саму різдвяну обрядовість.

У розглянутих повстанських листівках відображені українські різдвяні традиції, дотримання яких підтримувало стрілецтво в бойовому дусі, бо всі розуміли, що стоять на захисті своєї

землі, своїх родин, із якими колись вечеряли й колядували. Важкі умови військового таборування й підпільних криївок справляли гнітюче враження, але водночас додавали завзяття для подальшої боротьби з ворогом.

Переважає більшість повстанських різдвяних листівок – без авторства. В основі сюжету – захисник народу, український повстанець, вірний батьківським традиціям.

Наклад цих зображальних джерел невеликий. Тому листівки УПА цікавлять істориків, мистецтвознавців, колекціонерів.

Повстанцькі різдвяні листівки є важливою складовою життя і побуту вояків УПА і підпілля ОУН 40–50-х років ХХ ст. Головна їхня ідея – утвердження віри і незламності у боротьбі за створення Української самостійної держави.

Джерела та література

1. АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 47 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://avr.org.ua/viewDoc/10562>.
2. АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 25 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/9479>.
3. АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 25 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/9480>.
4. АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 24 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/9361>.
5. АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 46 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/10516>.
6. АЦДВР. – Ф. 7. – Т. 7 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/8607>.
7. АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 24 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/9432>.
8. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://avr.org.ua/viewDoc/5483>.
9. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/4627>.

10. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 64 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://avr.org.ua/viewDoc/4647>.
11. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/2331>.
12. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5488>.
13. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс] – Режим доступа – <http://avr.org.ua/viewDoc/5477>.
14. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/2346>.
15. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5493>.
16. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5494>.
17. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5492>.
18. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5490>.
19. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5478>.
20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5305>.
21. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5479>.
22. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5504>.
23. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5505>.
24. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа – <http://avr.org.ua/viewDoc/5350>.
25. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5497>.
26. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avr.org.ua/viewDoc/5491>.

27. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5503>.
28. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://avr.org.ua/viewDoc/5480>.
29. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 41 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5245>.
30. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5527>.
31. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5487>.
32. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://avr.org.ua/viewDoc/5526>.
33. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://avr.org.ua/viewDoc/5524>.
34. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5522>.
35. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5520>.
36. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5484>.
37. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5525>.
38. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 42 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/5523>.
39. Гінда В. В. Різдво у повстанській кріївці / Володимир Гінда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/31259>.
40. Гурак М. В. Повстанське Різдво. Як святкували народження Христа повстанці? / Микола Гурак // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://report.if.ua/viyna/povstanske-rizdvo-yak-svyatkuvaly-narodzhennya-hrysta-povstanci/>.
41. Листівки Української Повстанської Армії / упор. та прим. М. Гримич, Б. Малини; за ред. М. Гримич. – Київ: Дуліби, Торонто: Літопис УПА, 2008. – 44 с.

42. Носаненко О. Повстанське Різдво / Олексій Носаненко // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=5486>.

43. Хрін С. І. Зимою в бункрі. Спогади–хроніка 1947/48 / Степан Хрін (Степан Стебельський) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2385/file.pdf>.

Liudmyla Andriichuk
Kalush City

Christmas in UPA: documents, memories, postcards

Abstract. *In the article, on the basis of archival documents, memories and published materials, an attempt is made to trace the tradition of celebrating Christmas in underground conditions. The main aspects of the combination of the sacred and the everyday in the rebel life are highlighted. The methods of creating festive and congratulatory cards of the OUN and UPA were analyzed.*

Key words: *Christmas, UPA (Ukrainian Insurgent Army), OUN (Organization of Ukrainian nationalists), postcards, woodcut, holiday, underground, national liberation movement, rebels, memories.*

Степан Лесів
с. Старий Угринів

Володимир Гладкий – сотенний УПА «Донський», Жидачівський надрайонний провідник ОУН «Токар»

Анотація. У статті проаналізовано документальні джерела й спогади учасників визвольних змагань, на підставі яких сформовано життєпис Володимира Гладкого, командира відділу УПА «Бистриця», а згодом – провідника Жидачівського надрайонного проводу ОУН. З'ясовано його бойовий шлях та обставини загибелі в сутичці з групою підпільників, які перейшли на бік радянських спецслужб, – так званою агентурно-бойовою групою (АГБ), встановлено місце його останнього бою.

Ключові слова: Володимир Гладкий, «Донський», «Токар», референтура пропаганди, сотня «Лебеді» куреня «Смертоносці», група «Чорний Ліс» (ВО) IV «Говерля» УПА-Захід, відділ 85 «Бистриця» (ТВ) 23 «Магура» ВО IV «Говерля», провідник, Жидачівський надрайонний провід ОУН, підпільники.

На жаль, і до сьогодні залишаються невідомими суспільству й історичній науці постаті багатьох учасників національно-визвольної боротьби 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. навіть, якщо вони пройшли практично увесь шлях організованої боротьби у відділах УПА і збройному підпіллі ОУН проти окупаційної радянської влади.

Залишається неідентифікованою ще ціла низка осіб керівного складу відділів УПА та збройного підпілля ОУН. Через конспіративні умови життя й боротьби про їхню долю практично нічого невідомо. До недавнього часу до таких належав і сотенний УПА («Донський»). То ж нехай пропоноване дослідження буде шанною воїнові УПА, його світлій пам'яті та визнанням геройського чину борця за державність України.

У процесі дослідження нам вдалось зібрати та в хронологічному порядку вибудувати життєвий і бойовий шлях одного із повстанських командирів. На жаль, в нашій статті залишилися значні прогалини у життєписі повстанця. Водночас окремі епізоди боротьби містять докладне висвітлення.

Гладкий Володимир, син Павла, народився в заможній національно-свідомій родині в м. Бібрка, що на Львівщині, або в одному із сіл поряд із цим містечком. Здобув початкову і гімназійну освіту. У 1941 р. вступив до Львівського медичного університету на ветеринарне відділення. У часі навчання долучився до ОУН [1, т. 2, арк. 49].

У лютому 1944 р. в складі групи із 35 львівських студентів, організованих за дорученням Головного Військового Штабу УПА, прийшов на Долинщину для проходження вишколу у старшинській школі УПА «Олені-1», який відбувся у квітні-липні 1944 р.

Після закінчення вишколу отримав військовий ступінь булавного і псевдо «Донський». Як випускник школи був скерований до новоорганізованої сотні УПА «Лебеді» командира «Шума». Сотня входила до Групи «Чорний Ліс» Військової Округи (ВО) IV «Говерля» УПА-Захід. У складі цього повстанського відділу Володимир Гладкий входив до командного складу, виконував обов'язки інструктора-вишкільника. У складі сотні брав участь у переможних боях біля с. Сокіл Галицького району (*тут і надалі використано радянський адміністративно-територіальний поділ другої половини 1940-х – початку 1950-х років.* – С. Л.) на початку жовтня 1944 р., про який залишив спогади під назвою «Засідка під Соколом», і біля с. Глибока Богородчанського району – наприкінці січня 1945 р. [8, с. 100–103; 9, с. 224–228].

У травні 1945 р. Володимир Гладкий був переведений до Тактичного Відтинку (ТВ) 23 «Магура» ВО IV «Говерля» УПА-

Захід, де очолив новосформований відділ (вд) 85 «Бистриця» [7, арк. 200 зв].

Наказом «Ч. 20» Головної Команди УПА від 16.07.1946 р. «Донський» був підвищений до ступеня хорунжого з датою старшинства від 22.01.1946 р. [6, арк. 200 зв].

Від середини березня до кінця квітня 1946 р. на базі відділу «Бистриця» перебувала референтура пропаганди Карпатського Крайового проводу ОУН. Постій відділу на той час був розташований у горах біля с. Гриньків Перегінського району [2, арк. 37–38].

У червні 1946 р. В. Гладкого скеровано до командного складу ТВ 23 «Магура».

Згідно з Інструкцією Проводу ОУН від червня 1947 р. відділи УПА повинні бути демобілізовані, а стрільці і старшини – мали перейти працювати в референтури служби безпеки і пропаганди. Виконуючи цей припис, Володимир Гладкий спільно з командиром згаданого Відтинку Ярославом Косарчиним «Байраком» проводили влітку 1947 р. демобілізацію відділів УПА в межах Калуської округи ОУН [3, арк. 29].

Після цього, в серпні 1947 р., В. Гладкий пройшов двотижневий вишкіл у референтурі пропаганди Карпатського краю ОУН на місці постою в горах Перегінського району.

Від осені 1947 р. до весни 1948 р. «Донський» працював у складі окружного проводу ОУН Калушини. У травні 1948 р. пройшов вишкіл на базі референтури пропаганди Карпатського краю ОУН. Під час навчання одночасно виконував обов'язки керівника господарчого відділу цієї референтури. Під його керівництвом було збудовано новий великий бункер біля потоку Дарів (у районі г. Студенець), куди перейшли підпільники на літній період 1948 р. Кілька кілометрів вище за течією потоку Дарів у вересні 1948 р. під керівництвом «Донського» споруджено

бункер для зимівлі. У ньому перебував увесь особовий склад підпільників цієї референтури аж до травня 1949 р.

У травні 1949 р. Проводом Карпатського Краю ОУН Володимира було призначено на пост Жидачівського надрайонного провідника під псевдом («Токар»). Після ознайомлення з новим місцем праці, у складі проводу Калуської округи ОУН Володимир Гладкий відійшов на десятиденні збори. Вони відбувалися неподалік гори Аршиця з боку Вигодщини. Зібрання проводили керівники референтури пропаганди Карпатського краю ОУН Степан Слободян («Єфрем») і Ярослав Богдан («Все-волод Рамзенко») [2, арк. 41–43].

Після отримання інструкцій та їх обговорення підпільники повернулись до праці в свої терени. Місцем таборування Жидачівського надрайонного проводу ОУН та його охоронної боївки в 1949–1952 рр. був кадобнянсько-болохівський лісовий масив і села Войнилівського району, які межували з ним. Підпільна мережа Калуської округи ОУН, куди організаційно входив Жидачівський надрайон, станом на літо 1951 р. налічувала 188 підпільників [5, арк. 329].

Упродовж 1951–1952 рр. проходило підступне знищення радянськими спецслужбами підпільної мережі ОУН в Калуській окрузі, що відбувалось різними шляхами й у кілька етапів за посередництвом завербованих радянськими спецслужбами українських підпільників. Комплекс цих заходів був об'єднаний в агентурну операцію «Розгром», розпочату 11 вересня 1951 р. [4, арк. 162].

Отож, станом на осінь 1951 р. провід та охоронна боївка Жидачівського надрайону ОУН мали у своєму складі таких підпільників:

«Токар» – Володимир Гладкий, провідник;

«Луговик» – Федір Новатчук, командир охоронної боївки;

«Сян» – Іван Корнас, боївкар;
«Богун» – Василь Пілянський, боївкар;
«Юрась» – Богдан Мельник, боївкар;
«Морозенко» – Володимир Гандзюк, боївкар [1, т. 1, арк.

28].

18 жовтня 1951 р. підпільники «Богун», «Сян» і «Юрась» квартирували на хуторі Дуброва в с. Верхня Калуського району у господарстві Олекси Захарківа. Місце постою підпільників було виявлено під час облави. Під час бою «Богун» знищив об-лавника і зумів відійти, а «Сян» і «Юрась» загинули [1, т. 2, арк. 52–53].

Знищення решти підпільників Жидачівського надрайону ОУН стало можливим через зраду колишніх кур'єрів лінії зв'язку між Калуським окружним і Карпатським Крайовим провадами ОУН Михайла Кацедана «Кучери» й Григорія Корнаса «Вітра», завербованих як агенти «Гай» і «Гаврило». За їхніми повідомленнями було організовано чекістсько-військову операцію в Буянівському лісі 30 листопада 1951 р., під час якої знищено бункер з підпільниками референтури пропаганди Калуської округи ОУН [10, арк. 59–60]. Активні розшуки за рештою підпільників призупинились через зимовий період і активувались тільки з настанням весни 1952 р.

2 квітня 1952 р. радянським спецслужбам за посередництвом зрадників вдалось встановити місце постою «Богуна» і «Луговика» в с. Стефанівка Войнилівського району. Під час бою підпільники загинули [1, т. 2, арк. 268].

Використовуючи легальні зв'язки підпілля у с. Завадка агенти «Гай» і «Гаврило», розшукуючи «Токаря», у ніч з 5 на 6 травня 1952 р. в лісі біля с. Болохів зуміли установити зв'язок із референтом СБ Жидачівського надрайонного проводу ОУН Оме ляном Маликом «Буревієм». На зустріч прийшли його боївкарі Іван Зубрицький «Опришок» і Богдан Головач «Богдан».

Під час захоплення боївкарів «Богдан» загинув, а «Опришок» був захоплений живим і завербований «енкадебистами» під агентурним псевдо «Михайло». Його включено в агентурну групу разом із агентами «Гасем» і «Гаврилом» для подальших розшуків «Токаря».

Через втрату чотирьох боївкарів «Токар» змушений був залучити до підпільної роботи Іллю Дуду, сина господаря, в якого вони з «Морозенком» зимували в 1951–1952 рр. в с. Верхня Войнилівського району. Ілля, не дивлячись на легальну роботу у м. Станіслав, погодився перейти на нелегальне становище.

Відновлюючи організаційні зв'язки в травні 1952 р. «Токар» погодився на зустріч з підпільниками «Вітром», «Кучером» і «Опришком», не знаючи про те, що вони уже завербовані радянськими спецслужбами. Зв'язок у с. Верхня з провідником «Токарем» був у Анастасії Микитин, яка мешкала на присілку Камінка (Кам'янка). Зустріч була призначена на 1 червня 1952 р. у полі на віддалі 500 м від хати зв'язкової в сторону с. Станькова, за потоком Кам'янка [1, т. 2, арк. 34–36].

Спецагенти «Гай», «Гаврило» і «Михайло» зустрілись у вказаному місці з провідником «Токарем» і його охоронцями Володимиром Гандзюком «Морозенком» та Ільком Дудою. Після зустрічі вони разом перейшли ближче до потоку, де були невеликі кущі. Агент «Гаврило» пострілом з автомата в спину убив «Токаря», а решту підпільників агенти захопили живими. Із допомогою «енкадебистів», що були неподалік і прибігли на звук пострілів, захоплених підпільників доправили до Болехівського відділення НКДБ. Тіло вбитого провідника «Токаря» забрали також до Болехова. Місце його поховання невідоме [3, арк. 172].

Так завершився славний бойовий шлях підпільника ОУН і вояка УПА Володимира Гладкого. Варто відзначити, що він був одним із останніх у когорті борців українського визвольного

руху на теренах Калуської округи ОУН, до знищення яких радянські спецслужби докладали значних зусиль, організовуючи тривалі масштабні військово-агентурні операції. Це свідчить про неабияку значимість таких особистостей, як Володимир Гладкий, якого московські окупанти хотіли знищити не тільки фізично, а й ідейно, так, щоб не залишилось жодної згадки про нього як борця за самостійну Україну. А тому сьогодні доводиться по «крупинках» відтворювати життєвий і бойовий шлях повстанця: від ідентифікації його справжнього імені – до загибелі. Адже Володимир Гладкий, як і багато інших провідників ОУН і УПА, зважаючи на його свідомість, освіченість і дієвий патріотизм, із юнацьких літ був представником провідної еліти українського визвольного руху, котра розхитувала підвалини новітньої радянської окупації краю.

28 липня 2022 р. з ініціативи автора цієї статті за сприяння місцевих активістів, членів товариства «Меморіал» і комунального підприємства «Пам'ять» на околиці с. Верхня на місці загибелі Володимира Гладкого («Токара») встановлено символічний гранітний хрест та інформативну таблицю (*фото 11, 12*).

Довідка на агентів:

«Вітер» – агент «Гаврило» – Григорій Дмитрович Корнас, 1927 р. н., с. Творільна Ліського повіту, Польща, рідний брат підпільника «Сяна» – Івана Корнаса;

«Кучер» – агент («Гай») – Михайло Кацедан, с. Буянів, Журавненського району;

(«Опришок») – агент «Михайло» – Іван Антонович Зубрицький, 1929 р. н. с. Ляховичі Подорожні (*тепер с. Подорожне*. – С. Л.) Жидачівського району.

Усі три агенти в 1952–1953 рр. проживали в м. Болехові. Згодом, за сприяння радянських спецслужб, були влаштовані працювати в різних районних центрах Станіславської області.

Джерела та література

1. Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. – Ф. 5. – Спр. № 29851 у 3-х томах – Т. 1. – 527 арк. – Т. 2. – 299 арк. – Т. 3. – 326 арк.

2. Галузевий державний архів (ГДА) СБУ. – Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. – Спр. 75196 п. – 357 арк.

3. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» і «Української повстанської армії – УПА»; про методи і прийоми агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр. – Т. 9. Документи, які характеризують керівні кадри ОУН-УПА, наявність зброї, друкарської техніки і інших матеріально-технічних засобів, джерела їх отримання і т. п. в період 1943–1953 рр. – 336 арк.

4. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. Огляд документів, які характеризують структуру, кадри і характер антирадянської діяльності ОУН-УПА, методи і прийоми агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території Станіславської області в період 1944–1954 рр. – 453 арк.

5. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 77. Збірник документів, які характеризують процес ліквідації окружних, надрайонних і інших низових ланок збройного бандоунівського підпілля на території Львівської і Станіславської областей в період 1944–1954 рр. – 426 арк.

6. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. Додаток до основної збірки матеріалів про структуру і діяльність ОУН-УПА. – Т. 62. Документи і матеріали УПА. – 289 арк.

7. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. Документи і матеріали УПА. – 515 арк.

8. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 3. Чорний Ліс. Видання команди Станіславівського Тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга перша, 1947–1948. – Торонто, 1978 – 272 с.

9. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 4. Чорний Ліс. Видання команди Станіславівського Тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга друга, 1948–1950. – Торонто, 1979. – 288 с.

10. Лесів С. В. Заходи МДБ щодо ліквідації підпілля ОУН на теренах Калуської округи у 1951–1952 рр., Калущина в національно-визвольній боротьбі. Збірник статей та документів / упоряд. Степан Лесів. – Калуш, 2017. – С. 46–76.

**Volodymyr Hladkyi - hundredth UPA «Donskyi»,
Zhydachiv up-district leader of the OUN
«Tokar»**

***Abstract.** The article analyzes the documentary sources and memories of the participants of the liberation struggles, based on which the biography of Volodymyr Gladkyi, the commander of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) «Bystrytsia» department, and later the leader of the Zhydachiv up-district branch of the Organizations of Ukrainian Nationalists (OUN) was formed. His combat path and the circumstances of his death in a fight with a group of underground fighters who went over to the side of the Soviet special services, the so-called Intelligence Combat Group (AGB), have been clarified, and the place of his last battle has been established.*

***Key words:** Volodymyr Hladkyi, («Donskyi»), («Tokar»), propaganda reference, «Lebedi» («Swans») hundred of the «Smertonostsi» («Death Bearers») regiment, «Chornyi Lis» «Black Forest» group (VO) IV «Hoverlia» UPA-West, department 85 «Bystrytsia» (TV) 23 «Mahura» VO IV «Hoverlia», leader, Zhyd-achiv updistrict leader of the OUN, underground people.*

ПОСТАТІ. МИСТЕЦЬКА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(477.8) (092)+75(477.8)(092)

Іван Тимів

м. Калуш

Петро Савчин – мистецька жертівність і патріотичний чин

*«Малюю, що бачив сам
і зі спогадів очевидців
тих часів, яким я вірю»
Петро Савчин*

***Анотація.** У статті висвітлено життєвий і творчий шлях художника-наївіста Петра Савчина. Для дослідження залучено матеріали Краєзнавчого музею Калушчини, особові документи, світлини з родинного зібрання митця, його спогади, відгуки фахівців про його творчість. У проблемно-хронологічному плані проаналізовано серію його творів під назвою «Біль моєї душі», згадано твори на історичну, релігійну й суспільно-політичну тематику, участь у виставках, розглянуто громадсько-політичну діяльність та пошанування пам'яті художника.*

***Ключові слова:** Петро Савчин, художник-наївіст, творчість, розкуркулення, голодомор, Чертіж, війна, самооборона, УПА, репресії, арешт, допити, ув'язнення, Калуш.*

Художника-наївіста Петра Савчина можна з упевненістю назвати людиною, відданою справі свого життя. Справжнім він був не лише у художній творчості, а в усьому, чим йому доводилося займатися в житті. Організованість і активність характеризують митця як цілісну особистість, для якої неприйнятні дріб'язковість, лукавство й фальш. Він із когорти тих, які не гнутьсь під тиском життєвих обставин й сумлінною працею виконують своє земне призначення.

Мета дослідження: простежити життєвий і творчий шлях митця, систематизувати його твори за тематикою, хронологією

подій, сюжетом, подати власне їх прочитання, охарактеризувати мистецьку та історичну значимість творчості художника, розкрити його громадсько-політичну діяльність в умовах незалежної України.

Життєпис художника Петра Савчина та його мистецький набуток почав цікавити дослідників лише наприкінці 1990-х років, коли майстер заявив про себе першими картинами із серії «Біль моєї душі». Працюючи над темою сталінських репресій, митець втягувався у виставкову діяльність, відповідно почали з'являтися відгуки на його твори. Фаховими з-посеред них є статті Ольги Петрової [20] і Надії Бабій [4–6]. Власне, мистецтвознавиця Надія Бабій і художник Богдан Губаль першими звернули увагу на естетичну вартість творів пана Петра, коли приїхали до Калуша на виставку. «Тоді картини П. Савчина були заткнуті у куток і розглядалися як щось самодіяльне. Ми зауважили, що це є справжнє мистецтво, чисте в своїй основі», – стверджує Надія Бабій [2, арк.1].

Цікавими є також повідомлення про творчість Петра Гавриловича в періодиці. Інформативністю та аналітикою виділяються публікації старшої наукової співробітниці тодішнього Історико-краєзнавчого музею Калущини Уляни Паньо [18, с. 12; 28, с. 6–12]. Чимало цікавого про творчість митця несуть у собі дописи Ольги Івасів [9, с. 6], Дарії Ониськів [14–15] та інших авторів. Та основними джерелами відомостей про життя й діяльність художника Петра Савчина є його спогади [2], а також інтерв'ю з сином митця Ігорем.

Народився Петро Гаврилович 29 березня 1923 р. у с. Чертіж Жидачівського повіту Львівського воєводства. У семирічному віці залишився без матері, у 1930 р. батько одружився вдруге. Взаємини із мачухою були нестерпними, тому в 1937 р., маючи всього 14 літ, змушений був піти з батьківської хати й самостійно заробляти на хліб. Рік навчався різьбярства по дере-

ву в Жидачеві, а потім пішов у науку до шевця [2, с. 2; 18, с.12]. Мрія вчитися малюванню була недосяжною через матеріальні труднощі сім'ї, а головне – рішуче небажання рідних віддавати сина на художні студії до Львова та й вартість навчання – 50 злотих, була надто високою [2, с. 1–2; 28. с. 22; 7, с. 2].

У юнацькі роки Петро активно протистояв польській національній політиці Юзефа Пілсудського, а під час Другої світової війни у складі відділу Української народної самооборони, очолюваному Ільком Кізімишиним, брав участь у захисті місцевої людності від злодіянь польських боївок, а згодом – угорських гонведів і гітлерівців. На території села Чертіж й поблизу нього відбулося 13 бойових зіткнень, 3 з яких із німцями і 13 – із москалями [1, арк. 2–2зв.; 18, с. 12].

Із осені 1944 р. до весни 1945 р. Петро Савчин воював з німцями в лавах червоної армії. Про своє перебування на військовій службі він пригадував так: «Після мобілізації нас під вартою погнали у Стрий. Потім озброїли, але патронів не видали й так відправили до Польщі. Біля Сяну отримали боєкомплект. Тут відбувся перший бій з німцями» [2, с. 7]. У боях поблизу Праги був поранений у ліву ногу. Лікувався у Харкові. 30 березня 1945 р. повернувся додому й одразу долучився до праці на боці підпілля ОУН і УПА. Мав псевдо «Голуб», доставляв відділам УПА й підпільникам їжу, одяг, боеприпаси, інформацію про становище на терені. Підтримував стрільців УПА. У селі Чертіж був розташований бункер вояків УПА, де перебувало п'ять стрільців і командир. 24 лютого 1947 р. через зраду сховок було виявлено. Під час бою двом воякам вдалося втекти, а четверо підірвалися протитанковою гранатою. Цей бункер упродовж двох років забезпечував Петро Савчин. Після доносу він на місяць потрапив до Журавненської в'язниці [1, арк. 46; 28, с. 22; 7, с. 2; 18, с. 12; 26, с. 4].

14 липня 1947 р. голова Чертіжської сільради приніс Петрові Савчину 4 тис. крб., щоб передати для УПА. Той виконав доручення. Невдовзі прибули бійці радянського гарнізону [1, арк. 46; 2. с. 9]. За доносом зрадника Кулика, 1 серпня 1947 р. П. Савчин був повторно заарештований і ув'язнений за статтею 54-1 «А», 54-II КК УРСР – «зрада батьківщині», «збройний опір» – на десять років позбавлення волі з конфіскацією майна. Відбував покарання у мордовських таборах (*фото 13, 14*). За словами табірних наглядачів, «в'язні повинні відпрацьовувати те повітря, котрим дихають». У табірній реальності П. Савчин знову постає типовим «бандерівцем». Однак, кримінальні звички, в'язнична лексика, поведінка «зека» у нього не прижились. Водночас у довідках виправно-трудового табору він постає як людина з високими показниками у праці й бездоганною поведінкою (*фото 25*). Ймовірно, виховання у християнській традиції та глибоке почуття віри допомогли художнику вижити в жахливих умовах сталінського концтабору й зберегти людську гідність. Власне, ті щирі людські взаємини, які були за колючим дротом, Петро Савчин цінував надзвичайно високо [18, с. 12; 28, с. 9; 1, арк. 50]. Ось приклад дружби в табірному житті в'язнів. «Матір Божа наче вела мене по житті. Я мав загинути ще в Мордовії, коли серйозно захворів. У лазареті замість допомоги отримував лише градусник! Врятував мене старий фельдшер, єврей, над яким усі кепкували. Я ж з приємністю спілкувався з ним, за що той був безмежно вдячний. Щоб порятувати хворого він підняв на ноги усю санчастину (16 лікарів). За його наполяганням відшукали 48 уколів, які він особисто зробив заради мого одужання. А коли хвороба відступила, його радості не було меж» [29, с. 4].

У мордовському таборі, відчуваючи потребу малювати, придбав у лєнінградця, який виходив на волю, фарби й пензлі. Із виправно-трудового табору Петро Савчин був звільнений до-

строково 21 червня 1956 р. (*фото 24*). В ув'язненні він пробув 8 років, 10 місяців і 20 днів [18, с. 9, 22 ; 29, с. 4].

До творчої праці повернувся лише у 1956 році. Тоді Петро Гаврилович перебував у Рахові на Закарпатті в сестри Парасковії й працював на картонній фабриці (серпень 1956–травень 1957 р.) [18, с. 12; 5, с. 6; 1, арк. 10].

У 1957 році він переїхав до Калуша (*фото 16–18*), тоді ж одружився з Анастасією Василичин (1926 р. н.), яка також була примусово переміщена до Красноярського краю (*фото 15*), де сім років працювала на заготівлі деревини з оплатою 70 коп. за складометр. У родині Савчиних було двоє дітей – Василь (1947 р. н.) та Ігор (1958 р. н.) – теж самодіяльний художник, автор єдиного прижиттєвого портрета батька. Щоб вибратися з матеріальної скрути Петро малював букети квітів та образи на склі. Останні розглядав як засіб боротьби з атеїзмом. Із цього приводу художник пригадував таке: «я почав малювати образи і віддавав їх дуже дешево і доступно. За 30-років я перемалював їх багато і задоволений, що найшов спосіб воювати проти безбожництва» [2, с. 3].

25 липня 1957 р. влаштувався столяром у Райпромкомбінаті, а згодом – слюсарем БУ-37 тресту «Промхімсантехмонтаж» (вересень 1962 – липень 1963), а далі – на Калуській автобазі (серпень 1963 – грудень 1968). Сім років працював на Калуській ТЕЦ (грудень 1968 – січень 1975) [18, с. 12; 28, с. 10, 22; 26, с. 4; 1, арк. 10–11, 44].

Важливою сферою діяльності Петра Савчина була суспільно-громадська праця. Він був учасником розкопок жертв сталінських репресій у Войнилові в 1991 р. (*фото 20*). Унаслідок комуністичного злочину у Войнилові згинуло 253 особи, у тому числі 35 дітей [1, арк. 47]. Водночас Петро Гаврилович протистояв нападкам з боку ветеранів німецько-радянської війни та представників компартії, яких він вважав «п'ятою коло-

ною» більшовизму в Україні. Митець справедливо зауважував, що «деякі з «ветеранів-патріотів» і не нюхали фронтового пороху, а нагороди заробили в енкаведистських «заградотрядах» та «истребительных батальйонах», а тепер окремі прилюдно заявляють, мовляв, «стрелять надо хохляндию» [1, арк. 37, 45, 50, 51].

У 1999 р. художник із тривогою констатував, що «комунисти хочуть зареєструвати свою ворожу до України компартію: привид комунізму не хоче покидати Калуш. Комунисти таки подали документи для реєстрації КПУ у нашому місті. А прокомуністичний депутатський склад Верховної Ради у своїй більшості веде підривну роботу за відновлення імперії. Водночас компартійці стараються подавати себе «великими мучениками за волю народу». Радянську авантюру в Афганістані П. Савчин вважав війною, яка «нічого нам не принесла, крім втрат» [1, арк. 25, 37, 45; 24. с. 3].

Митець рішуче виступав проти старих і новоспечених комуністів, котрі «в ностальгії за минулим, бісяться зі злості» [1, арк. 27]. Їхня політика була спрямована на розбрат українського народу, саме вони кинули поміж нас «кістку ворожнечі. Унаслідок чого ми «поділилися на конфесії і ворогуємо» [1, арк. 49; 22].

Єдиною політичною демонстрацією, яка підкреслювала своєрідний гумор і бездоганний мистецький смак художника, було ритуальне переодягання у табірну форму в день 9 травня (*фото 22*). Так ветеран двох армій нагадував співгромадянам про сталінський тоталітарний «тріумф волі» [17, с. 9].

Як громадський активіст Петро Савчин часто відгукувався на злободенні проблеми міста. Він рішуче засудив викрадення металевих поручнів на пішохідному мостику через Млинівку, що на вулиці Орищака біля парку відпочинку ім. І. Фран-

ка. Публікація завершується закликом автора до співгромадян міста: «Не крадімо самі у себе!» [1, арк. 48].

А ще Петро Савчин як художник і громадський активіст плідно працював у жанрі політичного плакату. Тематику цих творів можна поділити на дві групи. Плакати історичні, які розвінчували радянські міфи, висвітлювали правду про Голодомор й сталінські репресії. Автор акцентував увагу на схожості двох тоталітарних систем – нацизму й сталінізму. Твори другої групи висвітлювали тогочасну ситуацію в Україні: олігархічні клани, корупцію, відсутність реальних реформ. Із цими плакатами у 1988–1991 рр. він активно долучався до агітаційних поїздок калушан на Схід України й до Верховної Ради (*фото 23*). «Я жодного разу не поїхав з порожніми руками. Завжди віз намальовані плакати і гасла: на шиї – односторонній і в руках – двосторонній. На одному із таких плакатів «Череп, в очних яблуках якого – Сталін і Ленін, а замість двох перехрещених кісток – серп і молот». Чи потрібні ще слова? Таке мистецтво глибше засідає в людську пам'ять, ніж будь-які мітинги й повчальні статті [29, с. 4]. Потреба в цьому виникла на злобу дня в умовах неминучості розпаду СРСР. Плакати викривали брехливість радянських історичних міфів [18, с. 12]. Вони сприяли пробудженню національної самоідентичності українців [15, с. 3].

Загалом митець мав адекватне бачення ролі якісної наочної агітації. Його твори того періоду дуже динамічні, яскраві. Ним було створено більше 50 лозунгів і плакатів [2, с. 11; 17, с. 9].

Після проголошення відновлення незалежності України Петро Савчин взявся за впорядкування пам'ятних місць, пов'язаних із боротьбою УПА (*фото 19*). Підтримували його в цьому лише подібні до нього ентузіасти. Роботи виконували власними руками і власним коштом. 21 вересня 1992 р. прокуратура Львівської області реабілітувала громадянина Савчина Петра

Гавриловича (*фото 26*). Матеріально реабілітація була виражена у виплаті 75 мінімальних зарплат. Графік виплат розтягнувся з 1993 до 1998 року. Фактично ця мізерія виносила 90 гривень на рік [28, с. 9, 22].

Окремим сегментом творчості художника була релігійна тематика. Християнським протестом проти безбожництва радянської системи для митця було писання образів. Більш значущі твори сакрального жанру зберігаються в старій церкві села Чертіж. Ще вісім великих ікон художник подарував для храму УПЦ Київського патріархату в Донецьку [18, с. 12; 28, с. 11]. Серед подарованих художником творів згадуються «Благовіщення», «Тайна вечеря» [29, с. 4] та ін.

Петро Савчин був палким шанувальником давньої історії України. Захоплюючись минулим, він виконав копію картини художника Олександра Климка (1907–1970) «Битва під Хотинном», п. о. (149×240 см), 1937 р., що від 1955 р. зберігається у Львівському історичному музеї. Цей історичний епізод художник повторив у своїй картині «**Петро Сагайдачний під Хотинном у 1621 р.**», п. о. (54,5×75 см), (1980-ті рр.). (КМК, Акт ПЗ № 24–09). Назву твору озвучив син художника – Ігор. Копія картини відповідає реалістиці батального жанру.

Подобався Петрові Гавриловичу також сюжет Миколи Самокиша (1860–1944) на тему «Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким», п. о. (168×267 см), 1934 (НХМ м. Київ). Насправді, в липні 1648 р. двобою як такого між черкаським полковником Кривоносом та руським воєводою Вишневецьким не було ані під Махнівкою (Вінничина), ані біля Костянтинова, то є художня вигадка митця. Повторне зображення цієї картини художник виконав наприкінці 1990-х і передав до тодішнього Музею Калущини (1998). Картина Петра Савчина має назву «Кривоніс і Ярема» [КМК. – О. ф. 207; Спр. 74-а, арк. 8].

Найвартіснішим мистецьки й емоційно дієвим набутком митця є колекція його творів під загальною назвою «**Біль моєї душі**», створена упродовж 1998–2002 рр. До збірки увійшло 32 картини, в яких художник відобразив пережиті страхітливі події сталінського терору й нищення тоталітарним режимом української нації у 30–50 рр. ХХ століття. Написані картини П. Савчин передав на постійне зберігання до тодішнього Історико-краєзнавчого музею. Вони створені в олійній техніці на деревинно-волокнистій плиті (ДВП), більшість розміром 54×70 см.

Першими на зберігання музею отримав картини «Сон», «Гора Марія», «Етап на Схід», «Село в тайзі». Решта колекції надійшла пізніше [КМК. – Спр. 74-а, арк. 8]. Сюжетну лінію мистецької оповіді розпочинає тематичний блок із **дев'яти картин**, під умовною назвою **розкуркулення, голодомор, вивезення на Сибір (1930-ті рр.)**.

Першим тут є твір під назвою «**Розкуркулення. 1933. Батьки**» (54×70 см), 1999 (КМК. – О. ф. 378) [28, с. 37] (*фото 27*). На картині зображено епізод спустошення селянського обійстя так званою «буксирною бригадою», що здійснювала обшук і вилучення харчових продуктів. Убивши господаря, комуністи заарештували господиню, забрали дітей, а збіжжя й худобу доправили в колгосп. Цю подію авторові розповіла одна із колгоспниць Харківщини.

Продовження цього епізоду бачимо на картині «**Розкуркулення. 1943. Діти**» (51,5×70 см), 2000 (КМК. – О. ф. 370) [28, с. 38]. Вона також створена за розповідями очевидців. Після повернення більшовиків на сході України почалось відновлення колгоспів і масові реквізиції. Розкуркуленню підлягала й самотня жінка, що врятувала теля, яке помирало в колгоспі, й вигодувала з нього корову, завдяки чому вижила сама й діти. Ці приклади – переконливе свідчення, що для комуністів не було жодних стримуючих факторів. Відвертим знущанням озвірілих ро-

сійських більшовиків над селянами була оранка поля людьми. Такі випадки були непоодинокими. Про один із них, що мав місце на Київщині, розповів художникові очевидець Дудзяк. На картині **«Буде враг проклятий батьками орати...»** (54×70 см), 2002 (КМК. – О. ф. 380) [28, с. 48] зображено колгоспне поле за селом і групу людей, запряжених у плуга. Поруч наглядач зі зброєю за плечима, а неподалік пасуться колгоспні коні. Це вершина більшовицького цинізму.

Картина **«Українське село в тайзі. 1933»** (42,5×60, см), 2000, (КМК. – О. ф. 205) розповідає про жахливу долю українських селян Київщини, вивезених московськими посіпаками в далеку сибірську тайгу на загибель. На узліссі бачимо землянки, в яких проживали їхні мешканці. Вжив лише один чоловік. Побачивши офіцера на коні, що приїхав перевірити, як облаштувались переселенці, він жбурнув у московита голову померлого. Самого офіцера за те, що розповів про цю подію, було також засуджено [28, с. 35]. За спорідненістю сюжету близькими є картини **«Панахида по-тайожному»** (52,5×70 см), 2000 (КМК. – О. ф. 369) [28, с. 27] і **«Поховальний ритуал»**, інша назва – **«Український цвинтар в Мордовії»** (54×70 см), 2001 (КМК. – О. ф. 376) [28, с. 28]. Обидві картини написані за розповідями сотника петлюрівської армії, який мав нагоду бачити трапезу голодних вовків на табірному кладовищі в 30-х рр. ХХ ст. Аналогічне видовище спостерігав і Петро Савчин, перебуваючи в Мордовії у 50-х рр. ХХ ст.

Завершують підбірку картини **«Голод 1933 р.»** (54×70 см), 2001 (КМК. – О. ф. 367) [28, с. 44] й **«Мети досягнуто»** 2002, (54×70см) (КМК. – О. ф. 23) [28, с. 47]. Картини створено за розповідями Дудзяка й Кобринського, які у 1933 р. працювали у похоронних бригадах на Київщині. На першій картині відтворено інтер'єр селянської хати, до якої увійшли гробівники. На підлозі кімнати вони побачили всю селянську родину, що

померла від голоду. Друга картина відтворює епізод завантаження на віз тіл померлих від голоду селян на подвір'ї сільради. Цей епізод засвідчує досягнення головної мети голодомору – знищення селянина-господаря. Поруч – віз, наповнений мішками із зерном, і лозунг «Селяни – державі». У правому куті на землі сидить жінка з дітьми, а поруч лежить чоловік, що помирає. Діти простягають до офіцера руки з благанням їжі. Він стоїть біля них і говорить, що їх чекає така ж доля. За усім, що коїться, споглядає голова сільради, який вийшов і тримається за ручку вхідних дверей.

Більшовики відзначалися безжальним і жорстоким ставленням не лише до людей, а й до тварин. Про це свідчить випадок на Жидачівщині у 1939 р., коли німці передали червоноармійцям польський табір із кіньми. Цих тварин більшовики також заморили голодом, тракуючи коней як буржуйських. На цю тему у Петра Савчина є картина **«Концтабір для чотириногих буржуїв»** (53×70 см), 2001 (КМК. – О. ф. 379) [28, с. 32]. На ній бачимо коней у замиській загороді під вартою червоноармійців. Зимова пора й відсутність корму призвели до загибелі багатьох тварин від холоду й голоду, але це не хвилює окупантів. Для них головне – помста класовим ворогам. Цей епізод зайвий раз підтверджує цинізм і недолугість одурілих загарбників.

Розглянуті твори митця мають під собою документальну основу – свідчення очевидців й учасників подій. Вони доволі реалістично відображають тогочасну дійсність. Підсилює зображення й контрастна колористика картин.

Події 1940-х років, учасником яких Петро Савчин був особисто, художник розкриває за кількома сюжетними лініями. До першої належать епізоди, пов'язані з депортацією галичан до Сибіру в період першої більшовицької окупації 1939–1941 рр. Тему депортацій митець продовжує картиною **«Етап на Схід»**

(43,5×61см), 1998 (КМК. – О. ф. 206) [28, с. 26]. Композицію твору формують три візуальні плани: перший – велика колона мешканців с. Підкамінь (Львівщина). Депортовані з наплічниками під вартою солдатів прямують до потягу. У лівому нижньому куті бачимо знесилоного літнього чоловіка, який упав на землю і з надією на допомогу споглядає на вартового. На середньому плані ліворуч видніється село та його мешканці, що зажуреним поглядом проводжають своїх односельців у далеку дорогу. Третій план представлений церквою, яка символізує сподівання на Господню ласку й благословення та щасливе повернення із заслання.

Наступна картина – **«Різдвяна ніч 1940-го»** (52×70 см), 2001 (КМК. – О. ф. 368) [28, с. 34]. Зі спогадів автора, події, відображені у цьому творі, відбувалися в Жидачеві. На картині зображено товарний вагон під вартою червоноармійців. Більшість депортованих уже всередині. Чоловіки подають дітей батькам, яких також відправляли на виселення. За словами одного з енкавидистів, депортовані потрібні їм не стільки для праці, як для того, щоб вони мучилися й страждали. Подібну картину можна було спостерігати в Калуші, Долині, Брошневі (там був пересильний пункт), Коломиї та інших містах краю.

Страхіття більшовицького геноциду над українцями автор розкриває у творі **«Стрийська тюрма» (липень 1941-го)»** (53×70 см), 2001 (КМК. – О. ф. 372) [28, с. 41]. Події стосуються літа 1941 р., коли більшовики вже відступили, а їм на зміну прийшли німецькі окупанти. Під стіною в'язниці складено тіла в'язнів, закатованих енкаведистами, неподалік рідні вбитих намагаються упізнати своїх. Деякі приїхали возами й кладуть упізнаних родичів і знайомих на солому, інші придивляються, намагаються упізнати бодай когось. Німецькі фотографи знімають усе, що коїться для своїх пропагандистських репортажів і дописів.

Проблема захисту українського населення від польських боївок Армії Крайової, а згодом від німецьких та угорських окупантів і червоних партизанів-ковпаківців та кулагінців була близькою Петрові Савчину який, безпосередньо брав участь у захисті односельців у складі самооборонного відділу. Картина **«Загін самооборони в селі Чертіж. 1941р.»** (54×70 см), 2002 (КМК. – О. ф. 30) [28, с. 52] засвідчує факт спалення польськими боївками осель у Чертіжі, про що нагадує червона заграва в місячну ніч на задньому плані. А нічна варта самооборонівців на вулицях села й шибениця на передньому плані є пересторогою полякам, якщо вони захочуть продовжувати свої руйнівні дії.

Картина **«Самооборона в дії»** (54x70 см), 2002 (КМК. – О. ф. 310) [28, с. 563] візуалізує епізод звільнення відділом Української народної самооборони (УНС) дівчат, яких гітлерівці мали намір відправити до Німеччини. Оточені з двох боків німці стоять із піднятими угору руками, а перед хатою – дівчата, яких щойно визволили.

До періоду німецької окупації належить й картина **«Бориславське гетто. 1943 р.»** (45×60,5см), 2002 (КМК. – О. ф. б/н) [28, с. 54]. Висока огорожа з колючим дротом, житлові бараки й колона жидів, яких ведуть на розстріл – таким є сюжет цього твору. Колористика картини стримана – сіро-коричнева з жовто-зеленим відтінком трави формує сумний настрій безнадійності. За передбаченням одного із в'язнів, українців також чекає важка доля.

«Перша зустріч із «червоноармійцями» (53,5×69,5 см), 2001 (КМК. – О. ф. 373) [28, с. 42] таку назву має картина, створена митцем на спогад про його повернення додому після поранення 30 березня 1945 р. На ній бачимо вуличну сцену, коли пораненого Петра Савчина перестріли червоноармійці, що їхали на бричці. Вони оточили його і влаштували допит. Зухвалі енка-

ведисти мали намір розстріляти фронтовика через убогий вигляд його зношеної шинелі (з плямами чужої крові та дирами), яку йому видали в харківській лікарні. Облавники прийняли його за українського повстанця, і лише правдиві документи про поранення поклали край свавіллю. Цей епізод став для Савчина добрим застереженням про те, з ким доведеться мати справу [23, с. 1, 2].

Після зіткнення автора з червоноармійцями до нього завітали українські повстанці, яким він розповів про свою пригоду з карателями. Картина має назву **«Зустріч із повстанцями»**, (45×61см), 2002 (КМК. – О. ф. 29) [28, с. 51]. Повстанці заявили, що колишній фронтовик тепер служитиме Україні. Сцена зустрічі з повстанцями відбувається в його хаті. Стрільці з гумором сприйняли розповідь автора, оглянули його одяг, через яку виникло непорозуміння. Вони запевнили П. Савчина, що тепер він перебуватиме під їхнім захистом. Зважаючи на його легальне становище, домовилися з ним про співпрацю.

Воєнні будні повстанців художник відобразив у диптиху **«Нам не потрібно невинної крові»** (53,5×70 см), 2001 (КМК. – О. ф. 374) [28, с. 49]. На картині відтворено епізод роззброєння відділом УПА загону червоноармійців у Чертіжському лісі в серпні 1945 р. Така ситуація пояснюється необхідністю поповнення для УПА запасів зброї і спорядження, а також певним порозумінням із фронтовиками, які не завжди мали бажання воювати проти УПА, адже, виживши на війні, вони не хотіли загинути в мирний час. Навіть під час подвірних обшуків, до яких залучали таких червоноармійців, вони намагалися не помічати повстанців у криївках, тому їх швидко замінили внутрішніми військами.

У другому епізоді диптиху **«Нам не потрібно невинної крові»** (53×70см), 2002 (КМК. – О. ф. 28) [28, с. 50] зображено загін полонених червоноармійців на узліссі, котрі повертаються

до своїх лише в одній білизні, бо в іншому випадку вони були б піддані покаранню військово-польового суду.

Актом жорстоких репресій щодо мешканців Галичини були вибори 10 лютого 1946 р. до Верховної ради СРСР. Щоб забезпечити стовідсотковий результат голосування, каральні органи радянської влади насильно зганяли виборців до виборчих дільниць. До тих, хто не бажав голосувати, застосовували фізичну силу. Епізод примусу до голосування вдало відобразив Петро Савчин у картині «**Вибори в 1946 р.**» (*фото 28*), інша назва – «**Всі на вибори**» (52×72,5 см), 1998 (КМК. – О. ф. 371) [28, с. 29]. В основі сюжету – спогади автора про вибори 1946 р. на Жидачівщині.

Свою участь у діяльності підпілля ОУН Петро Савчин зафіксував в епізодах жорстоких допитів, через які йому довелося пройти. У підпіллі він мав псевдо «Голуб». На картині «**Перший допит «1947 р.»**» (45×60,5см), 2001 (КМК. – О. ф. 20) [28, с. 45] показано покинуту оселю, в якій художника допитують перевдягнуті в однострої УПА «стрибки» (*бійці винищувального загону. – І. Т.*). Полоненого підвішують мотузкою за ший, перекинутою через балку зі зв'язаними назад руками. Дія відбувається у темну пору доби поблизу лісу.

Суголосною за сюжетом є картина митця під назвою «**Передостанній допит**» (45×61см), 2001 (КМК. – О. ф. 24) [28, с. 46]. Вона відтворює обставини провокаційного допиту автора з імітацією розстрілу. Дія відбувається у вечірній час на березі річки. Полонений із зав'язаними очима і руками стоїть спиною до солдатів, які, за командою старшого, прицілюються, готуючись до пострілу. Як відомо, після допитів того ж 1947 р. художника було відправлено на довгих 9 років у табори Мордовії.

Умови перебування арештованих у в'язниці м. Борислава (Львівщина) художник відтворив у картині «**Бориславське гет-**

то» в 1947 р.» 2001 (53,5×69,5 см) (КМК. – О. ф. 377) [28, с. 33]. Автор відтворює епізод виходу в'язнів на працю. Висока огорожа з колючим дротом, неподалік – вартові вежі. Посередині в'язничного подвір'я бачимо двоповерхову споруду житлового бараку для арештантів, ближче до воріт – житло для вартових, а далі – господарські споруди. Через відчинені ворота прямує колона ув'язнених. Із правого боку військовий нагадує в'язням правила їхньої поведінки. Відчувається скованість людей і важкі умови табірнього режиму. Назва картини є своєрідною аналогією до твору «Бориславське гетто» в 1943 р.», якою художник вдало підкреслив схожість обох окупаційних режимів щодо застосування терору й репресій на загарбаних українських землях.

Не уникнула вивезення й дружина Петра Гавриловича Анастасія (Василишин), яка у 1948 р. разом із багатьма земляками-дрогобиччанами працювала на заготівлі лісу в сибірській тайзі. Про це виразно розповідає картина художника **«Красний лог»** (*лог – червона долина, улоговина. – І. Т.*) (54×70 см), 2002 (КМК. – О. ф. 25) [28, с. 36; 18, с. 12], на якій у лісових нетрях тайги праворуч бачимо землянки й намети вивезених на примусові роботи галичан. Ліворуч – просіка, вирубана поселенцями, неподалік помешкань жінки готують їжу на вогнищах, а поруч бавляться діти.

Спорідненими за сюжетом є картини **«На лісоповалі»**, (53×70 см), 2000 (КМК. – О. ф. 366) [28, с. 30] та **«Будівництво однієї із доріг «світлого майбутнього»** (54×69,5 см), 2002 (КМК. – О. ф. 26) [28, с. 31]. На першій бачимо працю українських жінок, які зрізують дерева у Красноярському краї, а далі – складометри готової деревини. Дія відбувається в зимову пору року. Зрізування дерев під корінь і розпилювання на поруби жінки виконують ручними пилами. Праця важка, виснажлива. На другій картині відтворено важку працю жінок на будів-

ництві дороги до молібденової шахти с. Олександрівка Красноярського краю у 1948 р. Обидва твори написані зі спогадів очевидиці й учасниці подій – Анастасії Васишин.

Темі радянських новобудов присвячена й картина **«Комсомольська новобудова»** (54×69,5 см), 2001 (КМК. – О. ф. 21) [28, с. 55]. Йдеться про використання дармової робочої сили в'язнів на усіх без винятку новобудовах Союзу, у тому числі в житловому й громадському секторах. Прикладом останнього є спорудження табірними побратимами художника середньої школи в м. Явас (Мордовія), про яку більшовицькі пропагандисти писали як про «ударну комсомольську будову». На картині бачимо корпуси школи, обгороджені колючим дротом, за якими шеренги в'язнів під вартою готові розпочати працю.

Першим твором серії **«Біль моєї душі»** була картина **«Сон перед смертю Сталіна. Мордовія. Табір № 14. 1953 рік»**, (52,5×71 см), 1997 (КМК. – О. ф. 204) [28, с. 25].

Перед смертю тирана Петрові Савчину наснився дивний сон, у якому художник бачив на землі великий скляний купол, на вершині якого вивішені портрети «вождів». Раптом з'явилась маленька фігурка Богородиці, яка почала збільшуватися, аж уперлась головою в купол, від чого він почав тріщати – і посипались «вожді» [5, с. 6].

Це видіння було передвісником розпаду більшовицької імперії, а образ Матері Божої, яка стоїть перед в'язнями. Жестом лівої руки спрямованим у їхній бік, символізує її опіку над невірниками.

Темі ув'язнення українців у більшовицьких концентраційних таборах – ГУЛАГ-ах – Петро Савчин приурочив диптих **«Кенгірське повстання»** (52,5×70 см), 2001 (КМК. – О. ф. 375) [28, с. 39], **«Повна перемога над ворогами народу»** (52×69,5 см), 2001 (КМК. – О. ф. 19) [28, с. 40]. Кенгірське повстання 16 травня – 26 червня 1954 р. – виступ політичних в'язнів Сте-

пового табору в табірному відділенні Кенгір під Джекказганом. Повстання відчутно сколихнуло систему ГУЛАГу. Воно тривало 42 дні. Це був час свободи, коли втомлені знущаннями табірної адміністрації в'язні самі диктували свої умови чинній владі. Привід до повстання трапився 15 травня 1954 р., коли вартовий випустив автоматну чергу по ув'язнених, котрі вітали один одного вигуком «Христос Воскрес!». Відразу було вбито 13 осіб, ще п'ятеро померло згодом, а 33 людей отримали поранення. Прикметно, що політичні в'язні зуміли домовитися з кримінальниками і ті підтримали повстання. Тому 23 травня адміністрація етапувала з Кенгіру 421 кримінального злочинця, а також відновила зруйновані огорожі. Це викликало чергову хвилю спротиву й призвело до початку масштабного виступу. 26 червня з 3 години 25 хвилин до 4 години ранку комісія МВС по радіо звернулася до повсталих політв'язнів із вимогою здатися, повідомивши про введення військ. До табору ввели 1600 солдатів із 98 вівчарками, три пожежні машини, п'ять танків Т-34. «Згодом відкрилися ворота, в мужицьку зону і в жіночу зону в'їжджає три танки, маса конвоїв, псів. Нас виганяють з бараків, танк їде кругом. Одному відрізало руку, іншому – ногу, а у тих, хто тікає до бараку, кидають димові шашки. В бараці повно диму, душимося, закриваєм лице. Страшний крик в зоні, бо є вже повно крові», – розповідає Марія Галятовська. В'язні організували самооборону, забарикадувавшись у шести бараках. Михайло Сорока разом із санітарами рятував поранених. Про розправу над повстанцями пригадувала Марія Пиріг: «Вони сльозоточиві гази у бараки запустили. Люди не могли витримати і тікали на вулицю, а офіцери брали за руки і кидали під танки, можете собі представити. Камінням б'ють солдатів, а ми підкидаємо каміння цим хлопцям». Під час придушення повстання загинуло й було поранено близько 700 в'язнів. Влада заарештувала 436 активних учасників повстання. Більше тисячі ув'язнених, які підтриму-

вали повсталих, відправили у «Дальстрой» та Озерний табір. Із 1956 р. умови у «Степлазі» полегшили, практику нумерації арештантів скасували, а замки і ґрати з бараків зняли. У 1961 р. табір припинив своє існування [21].

На картині Петра Савчина відображено епізод, коли наглядчі відмовилися стріляти у беззахисних жінок, тому для придушення виступу було залучено регулярні частини внутрішніх військ. Трагедію безжального нищення в'язнів гусеницями танків художник виразно показує в наступній картині цього диптиху. У цьому жахливому двобої лише жінок загинуло більше 500 осіб [28, с. 39, 40].

Доповнює трагедію жорстокої табірної неволі картина **«Винен живий, відповідай мертвий»** (54×69,5см), 2002 (КМК. – О. ф. 22). Із якоїсь причини вона не потрапила до мистецького альбому «Біль моєї душі». На картині відтворено епізод вивезення мертвих тіл в'язнів за межі табору для поховання у спільній могилі. У назві твору прочитується непоодинокий випадок намагання поховати ще живу людину. Дія відбувається біля табірних воріт, наглядчач помітив у котрогось із в'язнів ознаки життя, але шлях уже визначено...

Окремою у згаданій колекції є картина **«Гора Марія»** п. о. (44×62 см), 2000 (О. ф. 203) [28, с. 43]. Твір відображає події ранньомодерного часу XV–XVII ст., коли частими були набіги татарських орд на Галицьку землю. На картині бачимо сигнальну вежу, з якої розноситься густий чорний дим, а на землі лежить молода жінка зі стрілою у грудях. Вона ще встигла попередити односельців про небезпеку, але була помічена ординцями й вбита пострілом із татарського лука. У даліні видніє гірський пейзаж, а навколо – весняно-літнє буяння трав. Саме в цю пору найчастіше вторгалися кримці й степовики.

Першу виставку творів митця було відкрито 27 травня 2001 р. в Історико-краєзнавчому музеї Калушини [19, с. 1].

Як слушно зауважив калуський фотокореспондент Василь Мельник, «навіть назви його творів промовисто розповідають про тематику, над якою працював художник» [12, с. 3].

За спостереженням наукової працівниці тодішнього Музею Калущини Уляни Паньо, «картини Петра Савчина відкривають світові такі пекельні глибини жорстокості, що розум відмовляється їх спримати» [17, с. 9].

Високо оцінили творчий набуток Петра Савчина фахівці. Зокрема Ольга Петрова – українська художниця, кандидатка мистецтвознавства, докторка філософських наук, членкиня Національної спілки художників, Заслужена діячка мистецтв України. Вона констатує: що «всі без винятку сюжети приголомшують болем й жахом табірної реальності. Свою працю митець-історіограф мислив сповіддю, промовляв від імені тих, хто не повернувся, кому не розвиднилося» [20, с. 18].

На думку дослідниці, стилістично картини Петра Савчина близькі до творчості Анрі Русо й Франциско Гойї. **Геній українського митця полягав в інтуїтивному відборі тієї художньої мови, яка відповідала стихійній документалістиці автора.** Проблемою для нього залишалось питання масштабності та співмасштабності людської постаті в середовищі, але ці порушення у зображенні людського тіла справляють **ефект спеціального художнього прийому – деформації на користь виразності.** Сильною рисою автора є його вроджене відчуття композиції. Підсумовуючи, авторка зауважує: що «мистецтво найвістів інноваційне у тому, що незалежне від моди, від корпоративних домовленостей. Воно – поза схемами, завжди ширше і глибше за них» [20, с. 18].

На думку мистецтвознавиці Надії Бабій, силою природного таланту та інтуїції, поза всякими законами лінійності та колористики митець досягає в роботах монументальності, драматизму та експресії [5, с. 6; 6, с. 52].

У своїх творах митець, зображуючи злочини радянської влади, максимально локалізує ідею, завдяки чому сюжет набуває неймовірної образності та символізму. Наївне мистецтво вартісне відсутністю штампів стереотипного мислення [4, с. 6].

Загалом картини Петра Савчина із серії «Біль моєї душі» мають значення історичних документів надзвичайної сили, бо написані вони без ненависті. Хоч автор перейшов пекло коричневого й червоного «раю», при цьому залишився чоловіком вельми скромним, людяним і совісним, а його твори мають властивість ламати стереотипи [1, арк. 5, 6].

Зі слів художника зрозумілою стає мета цього серіалу: «Своїми картинами я б'ю по комуно-фашистам» [2, с. 4].

Коли твори художника з'явилися на мистецьких виставках у Калуші, Івано-Франківську, голова обласної організації Національної спілки художників Богдан Губаль запропонував продовжувати серію цих творів, допоміг із фарбами й організацією персональної виставки [8, с. 1]. Така виставка відкрилася 19 березня 2009 р. в Івано-Франківському обласному художньому музеї. На виставці також презентовано альбом із творами Петра Савчина під промовистою назвою «Біль моєї душі». Його упорядник, провідний науковий співробітник музею Мирослав Аронець, здійснив ґрунтовний мистецтвознавчий аналіз творчості художника [11, с. 4].

Із метою популяризації найкращих творів мистецтва, архітектури й дизайну у 2002 р. засновано обласну премію імені Ярослава Лукавецького. Першим лауреатом цієї премії в номінації «Образотворче і народне мистецтво» у 2003 р. став Петро Савчин. Почесний знак лауреата № 237 від 27 березня 2003 р. художникові вручив голова Івано-Франківської ОДА Михайло Вишиванюк [1, арк. 9, 39; 10, с. 4; 30, с. 2]. Присудження премії стало визнанням таланту митця.

10 серпня 2003 р. Петро Савчин відійшов у засвіти [16, с. 4]. Рішенням Калуської міської ради від 09.07.2008 р. № 646 Савчину Петру Гавриловичу присвоєно звання Почесного громадянина міста Калуша (помертно) – за вагомий внесок у збагачення культурної та духовної спадщини м. Калуша, відтворення в малярстві історичних сторінок України ХХ сторіччя [1, арк.1].

Пам'ять митця пошановано увічненням його імені в назві вулиці у Калуші, занесенням його імені до почесних громадян Калуша (2008), організацією виставок творів митця: Калуш (2001, 2004, 2008), Івано-Франківськ (2002, 2005, 2009), Київ (2007, 2011, 2016) [9, с. 6; 13, с. 6; 14, с. 2; 28, с. 23]. Остання, присвячена 100-річчю від дня народження художника, відкрита 5 квітня 2023 р. у Краєзнавчому музеї Калущини (організаторка й модераторка Оксана Кондратенко). Для пошанування пам'яті митця підготовлено до друку спогади художника, прижиттєві світлини й документи з його приватного архіву (передані на постійне зберігання до фондів Краєзнавчого музею Калущини), випущено ювілейний поштовий конверт (*фото 30–30-а.*).

Важким випробуванням був життєвий і творчий шлях митця: нездійсненна мрія – малювати, фронтові дороги, поранення, участь у підпільній діяльності на користь ОУН і УПА, нестерпні умови більшовицького концтабору, труднощі працевлаштування після ув'язнення, спеціально створені радянською владою, непримиренність до проявів несправедливості, активність у громадсько-політичному житті. Складні життєві обставини гартували його характер і волю, спрямовували життєву енергію в русло художньої творчості, вершиною якої стала серія картин «Біль моєї душі».

Якщо у мистецькому сенсі твори Петра Савчина хибують стосовно масштабу, площинністю зображення, асиметрією фігур, то в плані виразності зображення вони неперевершені.

Загалом серіал творів «Біль моєї душі» – це біль пережитого самим художником, його рідними й близькими. Ідейно його картини спрямовані проти тоталітарних нацистського й більшовицького окупаційних режимів. Для його творів характерні добре продумана композиція та відсутність шаблонного мислення. Художник проводить вдалі аналогії тотожності нацизму й сталінізму, відмінність між ними бачить у безкарності злочинів більшовицького тоталітаризму.

У певному сенсі твори Петра Савчина мають ознаки історичного нарративу, особливо, коли йдеться про його участь у діяльності відділу УНС, допомогу УПА, мордовську дійсність із її лісоповалами та безкінечними будовами, фальшивими виборами і облудною брехнею, колгоспним кріпацтвом тощо.

Значимість його творчості – в об'єктивному відображенні реалій тогочасної дійсності, намаганні донести до майбутніх поколінь істинний характер нацизму й радянського тоталітаризму як суцільного зла.

Активність, жертвна творча і громадська діяльність були визначальними рисами цієї непересічної особистості.

Джерела та література

1. Краєзнавчий музей Калущини (далі КМК). Ф. Архів. – Спр. 74-а : Матеріали про життя й діяльність художника Петра Савчина. – 56 арк.
2. КМК. Ф. Архів. – Спогади Петра Гавриловича Савчина, записані у 2003 р. Рукопис. – 12 с.
3. Приватний архів Івана Тиміва // П. 2. Переписка з науковцями. – Арк. 1–5.
4. Бабій Н. П. Капрічос Петра Савчина [Про маляра Петра Савчина з Калуща] / Надія Бабій // Арт-кур'єр: додаток до газети Західний кур'єр. – 2001, 23 бер. – № 12. – С. 6.
5. Бабій Н. П. Капрічос Петра Савчина / Надія Бабій // Дзвони Підгір'я. – 2001, 7 квіт. – № 40–41. – С. 6.

6. Бабій Н. П. Силою таланту та інтуїції [Про маляра Петра Савчина з Калуша на Івано-Франківщині] / Надія Бабій // Образотворче мистецтво. – 2002. – № 4.2. – С. 52.

7. Дністран М. В. Одержимість / Мирослава Побуцька (Дністран) // Дзвони Підгір'я. – 1993, 14 жовт. – № 117. – С. 2.

8. Іванюк М., Грекуляк І. Лауреати премії імені Я. Лукавецького / Іванюк Микола, Іван Грекуляк // Захід: українська щотижнева газета. – 2003, 4 квіт. – № 14. – С. 1, 12.

9. Івасів О. С. «Часів жорстоких син і свідок» / Ольга Івасів // Оріана, 2001, 14 квіт. – № 15. – С. 6.

10. Карась Г. В. Калушанин – учасник третього туру обласного конкурсу / Ганна Карась // Дзвони Підгір'я. – 2002, 10 квіт. – № 43. – С. 4.

11. Король Д. Г. Твори Петра Савчина зібрані в альбомі «Біль моєї душі» / Дарина Король (Дарія Ониськів) // Дзвони Підгір'я. – 2009, 27 бер. – № 12. – С. 4.

12. Мельник В. О. Біль його душі / Василь Мельник // Галичина. – 2003, 8 квіт. – № 52. – С. 3.

13. Мичко Л. А. На картинах Петра Савчина – пережите минуле / Ліда Мичко // Оріана. – 2002, 19 жовт. – № 52. – С. 6.

14. Ониськів Д. Г. Ще не вмерла Україна / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2002, 16 жовт. – № 122. – С. 2.

15. Ониськів Д. Г. «Я виливав на свої полотна те, що в душі боліло і болить» / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2003, 29 бер. – № 36–37. – С. 3.

16. Пам'яті патріота, вірного друга // Дзвони Підгір'я. – 2003, 13 серп. – № 91. – С. 4.

17. Паньо У. І. «...Я не шкодую, що присвятив своє життя боротьбі зі злом» / Уляна Паньо // Дзвони Підгір'я. – 2008, 8 серп. – № 32. – С. 9.

18. Паньо У. І. Майстер Петро / Уляна Паньо // Вікна. – 2008, 8 серп. – № 32. – С. 12.

19. Петро Савчин – людина і художник // Дзвони Підгір'я. – 2001, 30 трав. – № 6. – С. 1.

20. Петрова О. М. Температура болю. Безумство доби у наївному малярстві Петра Савчина / Ольга Петрова // Дзеркало тижня. – 2007, 15 вер. – № 34. – С. 18.

21. Попелюк Р. В. Сорок два дні Кенгірського повстання / Роксолана Попелюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<https://local-history.org.ua/texts/statti/42-dni-kengirskogo-povstannia/>).

22. Савчин П. Г. Розбрат сіють вороги / Петро Савчин // Новий час. Жидачівська районна газета. – 1993, 22 квіт.
23. Савчин П. Г. Болять рани у фронтовиків / Петро Савчин // Дзвони Підгір'я. – 1995, 6 трав. – № 50. – С. 1, 2.
24. Савчин П. Г. Чим ошаслиivate нас «товаріщі-комуністи»? / Петро Савчин // Дзвони Підгір'я. – 1999, 24 лют. – № 22. – С. 3.
25. Савчин П. Г. Не допустимо, щоб наші діти знову проливали кров на чужині / Петро Савчин // Дзвони Підгір'я. – 1999, 3 бер. – № 25. – С. 1.
26. Савчин П. Г. Та хіба один ветеран війни виявився обділеним / Петро Савчин // Дзвони Підгір'я. – 1999, 11 серп. – № 89. – С. 4.
27. Савчин П. Г. Забута могила / Петро Савчин // Новий час. Жидачівська районна газета. – 2001, 28 лип.
28. Савчин П. Г. Біль моєї душі. Альбом. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 56 с.
29. Савчин П. Г. «Мої роботи – не мистецтво, а біль душі...» / Петро Савчин // Вікна. – 2002, 21 лист. – № 12. – С. 4.
30. Стали лауреатами // Галичина. – 2003, 29 бер. – № 47. – С. 2.

Ivan Tymiv
Kalush City

Petro Savchyn – sacrifice and patriotic act

***Abstract.** The article highlights the life and creative life of the naive artist Petro Savchyn. Materials from the Kalushchyna Regional History Museum, personal documents, photos from the artist's family gathering, his memories, expert reviews of his work were used for the research. The series of his works entitled Pain of my soul is analyzed in a problematic and chronological plan, works on historical, religious and socio-political themes, participation in exhibitions are mentioned, socio-political activities and honoring the artist's memory are considered.*

***Key words.** Petro Savchyn, naive artist, creativity, disarmament, Holodomor, Chertizh, war, self-defense, UPA, repression, arrest, interrogation, imprisonment, Kalush.*

МЕМУАРИСТИКА

УДК 94(477.8)(092)+61(477.8)(092)

*Дарія Ониськів,
м. Калуш*

Іван Куровець у спогадах Данила Богачевського

***Анотація.** У статті висвітлено життєві шляхи відомого українського громадського і політичного діяча, посла до Галицького крайового сейму, члена Української Національної Ради, державного секретаря з охорони здоров'я при уряді ЗУНР д-ра Івана Куровця, який у 1889–1918 рр. жив і працював у Калуші на Станіславщині, і його сучасника Данила Богачевського – галицького адвоката, громадського діяча, вченого. Подано огляд їхніх напрацювань. На основі книги Д. Богачевського «На возі і під возом» проаналізовано його спогади про наставника з громадської праці І. Куровця, які окреслюють 1910–1918 рр. і дають нам картину тогочасного суспільного й політичного життя в Калуському повіті.*

***Ключові слова:** Куровець, Богачевський, Кос, Калуш, повіт, посол, лікар, медицина, жиди, юнаки-українці, адвокат, спогад, «Хлопський банк», «Калуський листок», Народний Дім, ЗУНР, «Народна лічниця», «Діло».*

У 2022 р. минуло 160 років із дня уродин Івана Куровця (1863–1931), ім'я якого тісно пов'язане з Калушем. Відомий український громадський і політичний діяч, посол до Галицького крайового сейму, член Української Національної Ради, державний секретар із охорони здоров'я при уряді ЗУНР (1918–1919), Голова Українського Лікарського товариства (1920–1922), заступник голови природничо-лікарської комісії Наукового Товариства імени Т. Шевченка (1924), Почесний член Українського Лікарського товариства (1927), декан медичного факультету Українського таємного університету (1921–1925), директор

амбулаторії «Народна лічниця» у Львові (1923–1931) протягом 28-ми років провадив лікарську практику у Калуші на Станіславщині. Калушани знають його як високопрофесійного лікаря, фундатора Народного Дому, а також – як видавця й редактора першого українського часопису Калушини «Калуський листок», що виходив у світ у 1912–1914 рр. як повітовий друкований орган Української народно-демократичної партії, головою повітового комітету якої був якраз І. Куровець.

Життєпис І. Куровця свого часу досліджували історики Володимир Грабовецький [20], Богдан Якимович [74], Микола Кугутяк [39, с. 94, 474, 479, 482, 491, 519], Іван Тимів [67–70] та ін. Про редакторську працю Куровця писала Лідія Снісарчук [65, с. 142–143]. Його участь у діяльності товариства «Прогрес» досліджувала Наталія Кунанець [67, с. 4]. Олесь Дроздовська [22, с. 114, 116, 336, 343] вивчала редакційну роботу й тематику висвітлених Куровцем тем у часописах Галичини, серед яких і «Калуський листок». У працях Олега Павлишина [59, с. 139–141] йдеться про державницьку й політичну діяльність І. Куровця на посаді державного секретаря суспільного здоров'я в уряді ЗУНР. Суспільно-політичну й громадську діяльність доктора Куровця висвітлювали краєзнавці Петро Арсенич [6, с. 234], Микола Когут [34, с. 111], Петро Шевчук (Воловинець), Богдан Тимків [66, с. 4]. Про Куровця-лікаря писали кардіолог Володимир Семенів [48; 63] і педіатр Богдан Надрага [46–48]. Життя, громадську та лікарську діяльність І. Куровця на сторінках калуських ЗМІ свого часу висвітлювали краєзнавець, журналіст Михайло Коломиєць [35, с. 11, 109, 160; 36–38] і наукова співробітниця музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках Наталія Мельник [44]. М. Коломиєць та історик Іван Тимів досліджували публікації часопису «Калуський листок» [36; 69; 70, с. 215–219]. За М. Коломиємцем, видання, очолюване лікарем і громадським діячем І. Куровцем, насправді стало дзер-

калом народного життя і об'єднало українську громаду в повіті. На шпальтах «Калуського листка», стверджує краєзнавець, щиро і правдиво відображена тогочасна дійсність. Видання давало своєрідну й цікаву панораму буднів і свят Калуського повіту, спонукало до праці над спільним добром. «Тут широко висвітлювалися господарські та економічні проблеми в повіті, аналізувалися причини зубожіння наших сіл, досить часто йшлося про діяльність місцевих філій «Просвіти», «Соколів», «Січей», «Сільського господаря», Товариства педагогічного тощо», – акцентує М. Коломиєць [36]. І. Тимів із цього приводу пише: «Упродовж усього часу існування редакція часопису вела самостійну й сміливу політику щодо національного відродження, захищала інтереси та права українців» [70, с. 218].

Іван-Теодозій Куровець (*фото 31*) народився 17 січня 1863 р. в с. Батятичі на Львівщині у родині греко-католицького священника [29]. Сайт «Родовід» подає тільки ім'я матері – Пилипа Децикевич (Куровець). Автор статті сайту наголошує: «вдова по греко-католицькому священнику, однак відповідного священника знайти не можу» [60]. Початкову освіту І. Куровець здобув у рідному селі. Навчання продовжив в Академічній гімназії у Львові. Саме у гімназійні роки познайомився з Іваном Франком, який мав великий вплив на формування І. Куровця як особистості. У своїх спогадах Куровець наголошує на неабиякому значенні впливу на формування світогляду тодішньої молоді книгозбірні І. Франка: «Сам Франко в розмові з молоддю ніколи не накидав насильно своїх думок, а впливав на молоді уми відповідною літературою... Завдяки своїй бібліотеці Франко мав дуже великий вплив і то дуже корисний на молодь, бо вчив її читати й думати...» [41]. Після закінчення Академічної гімназії у Львові з 1882 по 1887 р. І. Куровець студіював медицину у Віденському університеті. Навчаючись в австрійській столиці, він долучився до громадської праці в студентському

товаристві «Січ» і був одним із найактивніших членів цієї організації. У листопаді 1883 р. його обрали головою цього товариства.

Після завершення університетських студій та дворічного стажування у Відні, І. Куровець переїхав до Калуша, де понад чверть століття – з 1889 по 1918 р. – мав лікарську практику. Виконуючи тут свій лікарський обов'язок, він провадив значну просвітницьку роботу з питань дотримання гігієни, бо ж санітарний стан краю на той час був надто складним. Особливо його фахові навички знадобилися під кінець Великої війни, коли через Галичину масово поверталися пішки колишні вояки, полонені, утікачі, які приносили з собою такі інфекційні хвороби, як «іспанка», висипний і черевний тиф. Куровець розумів, що для припинення епідемії потрібно встановити на кордонах і комунікаційних шляхах карантинні станції, залучити для виявлення й лікування хворих велику кількість лікарів, а також молодший медичний персонал, відкрити додаткові ізолятори й налагодити санітарну службу [67, с. 6].

У Калуші, крім лікарської праці, він розгорнув активну політичну, просвітницьку та економічну діяльність. За спогадами його сучасників, дід Куровця був завжди відкритий не тільки для калушан, а й для селян усього Калуського повіту. Доктор І. Куровець був засновником Народного (хлопського) банку в Калуші, яким свого часу керував адвокат Андрій Кос. Куровець також підтримував фінансово будівництво греко-католицької церкви Архистратига Михаїла (1904–1911), яка була освячена в 1913 р. [56], тобто торік минуло 110 років із часу освячення храму. То ж не випадково пізніше І. Куровець залишався почесним членом церковного комітету [28].

За сприяння І. Куровця були засновані читальні «Просвіти» у багатьох селах Калуського повіту, зокрема у Підгірках, де він головував [73, с. 105–142]. Двічі, у 1908 і 1912 (1913) рр., д-ра

Куровця обирали послом до Галицького крайового сейму від Калущини [28; 44; 47].

І. Куровець – автор численних наукових і популярних статей різної тематики. Сайт Наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького подає наступний їхній перелік: Куровець І. Санітарні відносини в Східній Галичині (в часі Великої війни): Уваги з приводу утворення міністерства народного здоров'я // Діло. – 1917. – 19–20 верес.; Куровець І. З Калуша до Чернівців. Під час російської офензиви і відвороту в липни 1917 // Діло. – 1917. – 28, 29, 30 верес.; Куровець І. Терапевтичні звідомлення // Лікарський вісник. – 1920. – Ч. 1. – С. 4–5; Куровець І. Міністерство народного здоров'я, центральний, краєвий і повітові уряди здоров'я // Лікарський вісник. – 1920. – Ч. 1. – С. 6–7; Куровець І. З жалібної книги (28 лікарів померло під час Першої світової війни) // Лікарський вісник. – 1920. – Ч. 1. – С. 7; Куровець І. Йод і радій у калуських потасових солях // Лікарський вісник. – 1920. – Ч. 4. – С. 25–26; Куровець І. Приостре інфекційне запалення ендокарду (середсердя) як пошесть // Лікарський вісник. – 1920. – Ч. 5–6. – С. 33–36; Куровець І. Про появу просівки (пітниця, sudor anglicus) в Східній Галичині // Лікарський вісник. – 1920. – Ч. 11–12. – С. 69–71; Куровець І. Способи поборювання пошестних недуг // Громадська думка. – 1920. – №18. – 22 січ.; Куровець І. Санітарна організація і санітарні відносини за час української влади в ЗУНР по розвалі Австрії від 1 листопада 1918 по кінець мая 1919 // Лікарський вісник. – 1921. – Ч. 1–2. – С. 4–6; Куровець І. Д-р Андрій Кос. В треті роковини смерти // Український вісник. – 1921. – 17 квіт.; Куровець І. Перша поміч у наглих випадках захорювання. – Львів : Вид-во «Просвіти», 1923. – 40 с.; Куровець І. Туберкулічне запалення залезів (жовни), суглобів (суставів) і костей // Народній Ілюстрований Календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1925. – Львів,

1924. – С. 94–98; Куровець І. По Югославії та Італії (Вражіння з подорожі) // Діло. – 1925. – 25, 26, 27, 28, 30 трав.; Куровець І. Іван Франко в моїх згадках // Новий час. – 1926. – 23, 27, 30 трав.; Куровець І. Причинок до етіології цукровиці // Лікарський вісник. – 1927. – Ч. 3–4. – С. 20–21; Куровець І. До початків «Діла» // Діло. – 1928. – 14 січ. (чис. 10); Куровець І. Чільний діяч і лікар. Пам'яті д-ра Евмена Кириловича Лукасевича (26.12.1871–20.12.1929) // Діло. – 1929. – 27 груд.; Куровець І. Д-р Ярослав Окуневський // Діло. – 1929. – 4 квіт.; Куровець І. Живець Черче. Мої вражіння і помічення // Діло. – 1930. – 5 лип. – Електронна версія статті – <http://www.ult.lviv.ua/index.php?newsid=564>; Куровець І. Санітарні відносини після розвалу Австрії в часі влади ЗУНР від листопада 1918 до травня 1919 та в найближчому часі опісля // Лікарський вісник. – 1933. – Ч. 2–3. – С. 39–42 [75].

Публікації лікаря вартісні не лише тим, що відображають тодішній економічний, політичний стан Калушини, проблеми в медицині, освіті тощо. Дуже важливо, що збереглися його записи про Калуш у роки Великої війни 1914–1918 рр. («З Калуша», «З російських днів Калуша (1917)», «Руїна українського Калуша» [67, с. 5]), зокрема про грабунки і розбій, які учинили відступаючі російські солдати в липні 1917 р., в тому числі і в помешканні Куровців на вулиці Салінарній, жорстоко побивши лікаря і його дружину: «Д[ня] 13 липня [1917] утік я разом з родиною перебувши пекло з своєї хати на вікарівку коло нової церкви в Калуші (*має на увазі церкву св. Архістратиґа Михаїла. – Д. О.*). Серед ночі вилетів я через городи подивити ся, що діється у місті, і ось побачив я, що серед диких сміхів і криків, салдатство палило доми, де стояли патрулі, до горючих домів кидали салдати гранати і ріжні експльодуючі (*вибухові. – І. Т.*) матерії. По садах під деревами кочували перелякані мешканці, а побачивши мене, оповідали страшні річи про насилуване сеї

ночі жінок, мордоване...». Із його ж записів дізнаємося, що через доноси і небезпеку для життя, І. Куровець із дружиною змушений був тікати з міста: «У неділю 15 липня під вечер везли нас як злочинців з Калуша, а виїжджаючи, виділи ми, як догорав Народний Дім, оточений кордоном салдатів, щоби хтось не приблизився ратувати. Бачили ми спалені доми мирного населення, а за те стояли цілі всі державні будинки, військові бараки, магазини і гангари» [67, с. 6]. Як не прикро, але ці записи лікаря-очевидця понад 100-річної давности ніби написані про війну, яку вже десять років на українській землі веде той же загарбник. Після жахів, що в 2022 р. учинили російські окупанти у Бучі, Ірпені та інших українських містах і селах, розповідь очевидця подій Першої світової війни в Калуші є доказом послідовності історії.

У 1918 р. І. Куровець, продавши будинок у Калуші, з якого російські солдати винесли майже все, залишивши одні стіни, переїхав до Львова. Тут він відновив зруйновану воєнними діями «Народну лічницю», фундатором якої був митрополит Андрей Шептицький (до речі, І. Куровець був особистим лікарем митрополита, як і письменника-новеліста Василя Стефаника [67, с. 4]), і був її довголітнім директором. «Народна лічниця» у Львові – українська медична установа для потребуючого населення краю, що функціонувала на засадах добровільності. Під час утворення Західно-Української Народної Республіки у листопаді 1918 р. І. Куровця обрали Державним секретарем (міністром) суспільного здоров'я. Маючи попередній досвід і розуміючи надважливість питання, І. Куровець як щойно зайнявши цю посаду, відразу створив санітарну службу УГА, зорганізував санітарний відділ при Секретаріаті внутрішніх справ ЗУНР. Він узяв під контроль усі шпиталі й лікувальні заклади, які діяли на той час на території Галичини. Під кінець 1919 р. під головуванням І. Куровця була створена Державна Рада здоров'я, Червоний

Хрест, кілька шпиталів для епідемічних хворих, санітарні й дез-інфекційні колони [67, с. 6].

Ім'я І. Куровця пов'язане також і з діяльністю Українського Таємного університету. Цей нелегальний вищий навчальний заклад був заснований у Львові в липні 1921 р. й проіснував до 1925-го. Структура організована завдяки зусиллям студентів і викладачів, котрі наважилися нести українську освітню ідею, попри постійні заборони, переслідування та ув'язнення з боку польської влади [66]. У цьому таємному українському виші І. Куровець безоплатно викладав і був деканом медичного факультету. До речі, студентом правничого факультету цього таємного університету був Ярослав Дякон (1899–1982), над життєписом якого роки працює авторка цих рядків [43; 55; 57]. Разом із іншими студентами цього вишу Я. Дякон, а також художник Григорій Смольський з Підгірок були запроторені польською владою до в'язниці «Бригідки» у Львові [55, с. 104–105].

Протягом десяти років, із 1921 по 1931, І. Куровець очолював видавничу спілку «Діло». Свою багату книгозбірню І. Куровець подарував бібліотеці Наукового Товариства імени Т. Шевченка. Помер І. Куровець у Львові 13 травня 1931 р. Через два дні, 15 травня, д-ра Івана Куровця поховали на Личаківському кладовищі біля дружини Цецилії Бурачинської-Куровець. «Вже півгодини перед початком похорону зібралися кілька тисячні маси народу біля помешкання Покійного так, що заповнили цілу Вірменську вулицю на просторі між вулицями Рутівського (тепер Театральна) і Краківською. Крім того непроглядні маси ждали на похоронний похід по обох боках Краківської вулиці аж до Ринку...» [17]. Вражає своєю глибиною також вдячність львів'ян, висловлена у некролозі: «Доктор Іван Куровець, один з найвизначніших українських громадян сучасности, директор «Народної лічниці», бувший сеймовий посол, помер 13 травня сего року о 5:30 рано в своїм помешканні по вул. Вірмен-

ській, 3, у 69-му році життя. Найбільшу працю свого свободолюбивого життя присвятив покійник Калуському повіту. Там чесно доробився слави першорозрядного лікаря й організатора та значного маєтку. Покійник визначався чесністю і совісністю. Був се тип наскрізь правдолюбивого чоловіка. Ооставив по собі загальний і дійсно щирий жаль» [44, с. 48].

На Калущині, якій І. Куровець присвятив «найбільшу працю свого свободолюбивого життя» і «чесно доробився слави першорозрядного лікаря й організатора», гідно пошанована його пам'ять. У 1993 р. його ім'ям назвали одну із вулиць у м. Калущ. Як свідчить онлайн мапа Google, вона знаходиться поблизу центральної районної лікарні, простягається перпендикулярно до вулиці Медичної і паралельно з вулицями Юрія Дрогобича, Академіка Богомольця і Бортнянського, що у житловому масиві Підгірки [31]. У 2001 р. Калуська районна рада і райдержадміністрація заснували премію імени Івана Куровця, яку присуджували медичним працівникам району – «лікарям-фармацевтам, фітотерапевтам, що не тільки виявляють високий рівень професійности, але й відзначаються високою загальною культурою, моральними якостями та активною громадською роботою» [41]. Першим лауреатом цієї премії у 2002 р. став кандидат медичних наук Іван Семаньків із Підмихайля (*він же – автор книжки «Перемогла ідея» – Д. О.*) [62; 67, с. 6]. Лауреатами премії у різні роки були також: головний лікар амбулаторії с. Верхня Орест Попадинець, завідувачка лабораторії Калуської районної лікарні Ірина Ватаманюк, головний лікар Калуської районної лікарні Микола Гудим, головна лікарка амбулаторії с. Кропивник Мирослава Гут [30]. У зв'язку зі зміною з грудня 2020 р. адміністративно-територіального устрою в Україні, заснована премія припинила своє існування. Новообрана територіальною громадою Калуська міська рада ще не розглядала питання щодо подальшого її присудження.

У 2013 р. Калущина широко відзначала 150-річчя з дня уродин І. Куровця. У бібліотеці-філії з роботи з дітьми № 2 проведено годину історії «Іван Куровець: лікар, посол, людина». У третю неділю червня, коли в Україні відзначають День медичного працівника, у Войнилові відбувся тематичний захід, присвячений ювіляру. Калуські краєзнавці Уляна Паньо, Богдан Яневич, Микола Когут зібрали й відправили тематичні матеріали у Львів для доповнення до публікацій, запланованих Українським лікарським товариством із цієї нагоди. У рамках відзначення 150-річного ювілею у вересні того ж року на фасаді Народного Дому (*тоді це був Районний Будинок культури. – Д. О.*) відкрили меморіальну дошку І. Куровцю. Автор пропам'ятної дошки – член Національної спілки художників України Ігор Семак [51]. 31 січня 2018 р. у Краєзнавчому музеї Калущини з нагоди 155 річниці з дня уродин видатного краянину відбувся «круглий стіл» на тему: «Іван Куровець. Основні моменти життя й діяльності». У січні 2022 р. історики й краєзнавці Калущини обговорювали тематику його дітища – часопису «Калуський листок». Захід відбувся у рамках відзначення 110 річниці з часу виходу першого числа часопису [69; 70, с. 215–217]. До 160-річчя з дня уродин цієї непересічної особистості 17 січня 2023 р. у Краєзнавчому музеї Калущини відбулася публічна лекція «Калуський період життя й діяльності Івана Куровця». Доповідав старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Іван Тимів, співдоповідали наукова співробітниця музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках Леся Кирилович і краєзнавиця та журналістка Дарія Ониськів [32; 72].

«Як член Української національно-демократичної партії (УНДП) І. Куровець відвідав кожне село Калущини», – читаємо про це у Вікіпедії, на сайті Наукової бібліотеки Львівського медичного університету ім. Данила Галицького, у статтях місцевих журналістів і краєзнавців [41; 44; 51; 74]. Тому можемо припусти-

ти, що був він і в моєму рідному селі Петранка. Чому згадую це село на Східній Бойківщині? Бо з ним пов'язаний певний життєвий період Данила Богачевського, спогади якого про І. Куровця взялася проаналізувати у цій статті.

Хто ж такий Данило Богачевський? І чому у його спогадах людина, яка протягом трьох десятиліть на зламі ХІХ–ХХ ст. чимало зробила для Калуського повіту, а головню для простого люду – як у медичній сфері, так і в економічній та громадсько-політичній? У своїй книзі спогадів «На возі і під возом» Д. Богачевський виділив постаті І. Куровця три сторінки [10, с. 45–47].

Данило Богачевський (*фото 32*) – один із семи синів петранецького пароха о. Сильвестра Богачевського (1858(1859)–1914). У цьому селі о. Сильвестр виконував свій священничий обов'язок із початку 1911 по травень 1914 р., де 18.05.1914 р. помер і похований на церковному подвір'ї в долішній частині Петранки – біля храму Перенесення мощів Святого Миколая [42, с. 114–118]. Д. Богачевський – племінник посла до Галицького сейму 8-го скликання (1901–1907) [10, с. 8], секретаря «Руського соймового клубу» о. Теодора Богачевського (1863–7.02.1940). Теодор Богачевський – український греко-католицький священник, літератор, громадський діяч, який на зламі ХІХ–ХХ ст. душпастирював на теренах нинішнього Калуського району – у селах Бубнище (1887–1893), Лецівка (1893–1906) і Голинь (1906–1940), де й похований. У 1918–1924 рр. був деканом Калуським. Як відомий проповідник навесні 1921 р. виголосив проповідь під час похорону матері Провідника ОУН-Б Степана Бандери, п. Мирослави [15].

Д. Богачевський – брат о. Константина Богачевського (1884–1961) – другого екзарха для українців-греко-католиків у США і першого митрополита Філадельфійської митрополії, створеної в 1958 р. [9, с. 4]. Саме того Константина Богачевського, який був серед ентузіастів музейної справи і разом із ін-

шими священниками й семінарстами на початку ХХ ст. допомагав поповнити фонди Національного музею у Львові (нині – НМЛ ім. Андрея Шептицького). Зокрема передав образи «Тайна вечеря», «Трійця» (половина ХVІІІ ст.) і «Розп'яття з пристоячими, Богородиця та св. Миколай» 1802 р. з Петранки, «Моління» і «Богородиця з дитям» – із Голиня. Також – царські ворота початку ХVІІ ст. й стовпець із горорізьбою, ймовірно зі старих петранецьких церков [42, с. 119–120].

Д. Богачевський – батько громадської діячки, дослідниці й активістки українського фемінізму в США; колишньої віцепрезидентки Союзу українок Америки, членкині Наукового Товариства ім. Шевченка Марти Богачевської-Хомяк. Пані Марта перша висвітлила тему українського жіночого руху в дослідженні «Білим по білому. Жінки у громадському житті України 1884–1939» [8], за що була нагороджена премією Барбари Гелд Асоціації славісток США (1988 р.) і премією Фондації Антоновичів (1989 р.). У 2006 р. отримала Орден княгині Ольги ІІІ-го ступеня. Я мала за честь бути присутньою на презентації другого видання цієї вагомої праці п. Марти, яка проходила 17 вересня 2018 р. в Українському католицькому університеті у Львові [61].

М. Богачевська-Хомяк дослідила також життя, релігійну діяльність і значний внесок у становлення української католицької митрополії в США архієпископа й митрополита кир Константина Богачевського. До слова, о. Константин після передчасної смерті батька в травні 1914 р. більше року завідував парафією в с. Петранка [1; 2; 42, с.118–124]. У вересні 2018 р. М. Богачевська-Хомяк (*фото 33*) вперше відвідала могилу свого діда, о. Сильвестра Богачевського в Петранці (на той час Рожнятівського району, нині – Калуського) [52; 54]. Тоді розповіла авторці статті про те, що вона б ніколи сама не взялася за написання праці про о. Константина, якби їй як історикині і як вірній

Церкви не заявив про це Блаженніший Любомир Гузар. Слова батька, який ще на початку наукової діяльності заохочував доньку до написання життєпису стрія-митрополита, не послухала [9, с. 17]. «Якби не Любомир Гузар, я б не писала ту книгу, бо то фамілія, – наголосила М. Богачевська-Хомяк у розмові зі мною. – Я взагалі Церкву раніше не досліджувала. А при тій нагоді писала вже й про Церкву. То довга книжка – зудар між Церквою і державою» [52; 54]. До речі, у нашій розмові йшлося про варіант видання англійською мовою. Переклад цієї праці українською побачив світ у 2021 р. [9].

Д. Богачевський також батько видатного вченого США в галузі аеронавтики та астронавтики, автора формули, що дозволяє розрахувати повернення космічного корабля на орбітальну станцію з поверхні іншої планети, Ігоря-Ореста Богачевського (1928–2010). Він написав понад 100 наукових праць із ядерної фізики й астронавтики, займаючись математичним моделюванням ядерних ракетних двигунів і розвитком телефонних мереж [18].

Д. Богачевський народився 16 серпня 1890 р. в с. Манаїв Золочівського повіту (Австро-Угорщина). У 1908 р. закінчив Академічну гімназію у Львові. У своїх спогадах Д. Богачевський пише, що на той час священничий рід Богачевських мав чотири-сталитню традицію. Але хлопець вирішив обрати світський фах і до 1913 р. студіював право у Львівському університеті [10, с. 39]. Служив у австрійській армії в чині лейтенанта, а також – в Українській галицькій армії. «Мій батько, як більшість мужчин його віку, служив в австрійській, а потому Галицькій армії, був на фронті, доборовся до Одеси», – читаємо в одному з інтерв'ю М. Богачевської-Хомяк [49]. «Залунав заклик: «Зголошуйтеся до Січових Стрільців!» Тож і я без жодного вагання зараз же зголосився. Щасливі були тодішні мрії. Вбачалися простори України, степи, могили, шляхи Хмельницького, Мазепи,

Виговського, Чорне Море...», – саме так згадує свої перші кроки як військового Д. Богачевській у своїх споминах [10, с. 53]. Цьому нелегкому, але відповідальному періоду життя у своїх спогадах він присвятив розділи «Війна», «Полевий суд», «Відпочинок у Молчаді», «У.Г.А.», з погляду життєвого досвіду аналізуючи всі плюси й мінуси того історичного періоду національно-визвольної боротьби українців [10, с. 53–73].

Адвокатську кар'єру Д. Богачевський розпочав у 1921 р. з Рожнітова на Станіславщині. У цьому містечку на Східній Бойківщині він був помічником адвоката д-ра Курбаса – «стриєчного брата знаного Леся Курбаса». Оскільки заробітна платня була досить низькою, то Данило давав лекції доньці місцевого пароха о. Володимира Яцковського – Євгенії і за це отримував вечерю [10, с. 79]. Цікаво, що ця Євгенія – то мати калуської союзян-ки Марії Чіх [21], завдяки щоденниковим записам якої у Калуській філії Союзу українок (*голова Любов Липовська*. – Д. О.) сформовано архів громадського жіночого руху в Калуші [3–5; 23–26; 50; 53]. Через два роки Д. Богачевський переїхав у Сокаль на Львівщині, де працював помічником у добре знаного на той час адвоката Ріпецького. У 1930–1944 рр. він – адвокат у Раві-Руській. Там, окрім основної праці, очолював філії товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар», «Народний дім». Під час німецької окупації був головою Українського допомогового комітету в Раві-Руській. Із 1944 р. – в еміграції: спочатку в Німеччині, де вів освітню й культурну діяльність у таборах українських емігрантів (1945–1948), а потім – у США. Д. Богачевський – засновник, перший і багатолітній голова осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Філадельфії (1957–1967), голова Академічного товариства «Основа». Помер Д. Богачевський 11.10.1985 р. в м. Маклейн, шт. Вірджинія, США [33, 45].

Д. Богачевський – автор багатьох статей і спогадів, більше третини яких присвячені історії, суспільному й культурному життю Рави-Руської. Сайт «Енциклопедія. Наукове товариство імені Шевченка» подає наступні його праці: Нарис суспільних наук (рукоп.). Філадельфія, 1956; Проблеми нашої науки на еміграції. Філадельфія, 1958, 30 с.; Табір полонених у Тухолі // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії). Вінніпег, 1958, с. 567–81; Проблеми демократії і еліти (б. м. і б. д.), 19 с.; Ідеологічні основи Листопадових днів. Філадельфія, 1959, 30 с.; Західньо-європейські суспільні кличі в творах Шевченка // У століття смерти Т. Шевченка. Філадельфія, 1962 («Бібліотека українознавства» НТШ, ч. 9), с. 35–65; Шевченко і Давид Штраус // Записки НТШ. Н.-Й.; Париж; Сидней; Торонто, 1963, т. CLXXVII, с. 153–66; Чи правильний шлях? // Свобода (Джерсі Ситі; Н.-Й.), 1969, 27 берез., р. LXXVI, ч. 57, с. 2, 4; На возі і під возом: спомини галицького адвоката. Торонто, 1976, 141 с.; Владика Константин Богачевський: перший митрополит Української Католицької Церкви в ЗДА. Філадельфія, 1980, 78 с. [33].

Свої спомини «На возі і під возом» Д. Богачевський писав уже на схилі літ. До цього його спонукали як знайомі, так і рідні. Перебуваючи у Петранці, М. Богачевська-Хомяк розповідала мені, як переконували батька описати своє життя в Україні: «Як він того писав, то можна було конати (*сміється*. – Д. О.). «Тату, треба описати», – кажемо. «Нащо описувати, всі знають», – відповідає. Дуже тяжко було його переконати. Він у цій книзі буденщину описав...» [52]. Книга Д. Богачевського «На возі і під возом: спомини галицького адвоката» була видана у 1976 р. в Українському видавництві «Добра книжка» в Торонто. Свої спомини автор помістив на 141 сторінці, з яких читач дізнається про суспільне й політичне життя, традиції, обряди на Стрийщині, Сколівщині, Равщині, Калушині на зламі XIX–XX ст.

Цікаво, що з перших рядків автор дає читачеві, а на мою думку, й собі самому, відповідь на запитання, чому він сів писати свої спомини. Не вважаючи себе «жадною визначною «фігурою», яка відіграла важливу роль у суспільному житті, а тільки старалася сумлінно виконувати свій обов'язок (*із чим я категорично не погоджуюся*. – Д. О.), Д. Богачевський у першу чергу робить це задля майбутніх поколінь, щоб мали уяву про період у нашому суспільному житті, який автор вдало називає патріархальним. «Чому я вирішив списати свої спогади? На моє вирішення вплинула та обставина, що на мені і моїх однолітках кінчається той старий, я назвав би патріархальний, період в нашому суспільному житті. Цей період належить уже до давньої минувшини, минувшини забутої тимпаче, що про ті часи, головню ж у священних родах, дуже мало друкованих споминів», – пише Д. Богачевський, розпочинаючи свої спомини [10, с. 7].

На підставі спогадів адвоката Д. Богачевського, сучасника І. Куровця, ми дізнаємося про повсякденне й політичне життя української громади Калуша, взаємини Куровця з місцевими селянами, міщанами й представниками єврейської общини та дзвоноливарником А. Серафином.

У його спогадах вражає те, що на початку минулого століття гімназисти і студенти вважали своїм обов'язком працювати на суспільній ниві. І це при тому, що у суспільстві панувала громадська думка, яка на перше місце ставила навчання студента, що давало йому змогу якнайшвидше «станути на своїх власних ногах». Цікаво, які ж завдання виконували свідомі юнаки-українці? Д. Богачевський пише, що д-р Куровець видавав накази, а вони їх виконували. Хоча зауважує, що хлопці інколи гостро критикували деякі доручення, та ніколи не приходило їм на думку їх не виконати [10, с. 47]. Що дуже важливо і повчально для нинішньої молоді. Вони також «відбували наради» та, на

думку автора споминів, «найбільш освідомна праця тоді полягала в розмовах із селянами при різних нагодах» [10, с. 47].

Серед завдань, які доручав молодим хлопцям І. Куровець, – агітація за проукраїнського кандидата під час виборів до польського парламенту. Автор споминів згадує свій досвід агітатора під час однієї з передвиборчих кампаній. «У 1911-му році були вибори до парламенту і ми ходили агітувати, робили віча тощо. Пригадую собі, що я урядив таке віче в чисто москвофільському селі – назви вже собі не пригадую. Отже зайшов до села, зібрав деяку кількість селян, сказав «промову» та пішов далі. Та це віче не мало успіху. Зачував я, що селяни із того села казали, що як би то не був панич із Петранки, ми б були йому дали «бобу» [10, с. 47]. Цей спогад дає нам зрозуміти, яким було ставлення селян до священників на початку минулого століття. Якби в них не було поваги до батька цього «агітатора», то вони б і його «промову» так спокійно не слухали. Як не прикро, але нині нам бракує такої поваги до духовенства.

Наступний спомин адвоката свідчить про авторитет І. Куровця та підтримку його ідей у повіті, а відповідно, й належне ставлення до його підлеглих: незалежно від того, чи то гімназисти, чи вже студенти: «У часі самих виборів, – згадує Д. Богачевський, – я агітував уже біля виборчого льокалю. Тоді ж зобов'язував закон, що сто метрів від того льокалю не вільно агітувати. Коли ж я в запалі переступив межу, приступив до мене комендант постерунку жандармерії та заявив: «В імені права арештую вас. Прошу за мною!». Відійшли ми далі, де вже нікого не було видно, тоді він сказав до мене: «Уважайте, комісар уже звернув на вас увагу, тож пильнуйтеся» [10, с. 47].

Юний Данило, приїхавши зі Львівщини на Калушину, де з 1908 р. його батько о. Сильвестр Богачевський виконував свій священничий обов'язок (1908–1911 – в с. Красна під Перегінським (нині – с. Красне), березень 1911– травень 1914 – у с. Пет-

ранка коло Калуша) [42, с. 115], активно вносить у життя цих бойківських сіл просвітництво і громадську працю. Скажімо, у Красній, де на той час не було ні Народного дому, ні читальні, він залучає хлопців і дівчат до театральної вистави, бо переконаний, що саме вона є найліпшим виховним чинником. Через три роки сім'я Богачевських уже в Петранці. Свої спомини про життя в цьому селі Д. Богачевський розпочинає, як він сам пише, з політичної ділянки. Та перед цим буквально трьома реченнями так вдало описує Петранку, що все село як на долоні постає перед очима: «На четвертому [році] батько дістав уже велику парафію, Петранку. Це було сусіднє село, навпростець близько чотири кілометри, а гостинцем сім кілометрів від Красної. Та коли Красна була при гостинці, то Петранка лежала яких два кілометри від гостинця. Ціле село тягнулося уздовж потока, без жодних відног, у горішньому кінці прилягало до ліса, а в долішньому майже лучилося із сусіднім селом Угринів Горішній» (*тут автор має на увазі нинішнє с. Середній Угринів. – Д. О.*). [10, с. 44]. До речі, саме в Красній і Петранці пройшли студентські роки Данила: він студіював юридичні науки у Львівському університеті, куди їздив лише складати іспити [10, с. 39, 43].

Якраз у контексті своєї та колег-студентів політичної діяльності Д. Богачевський знайомить нас із тодішнім українським головою повіту лікарем д-ром Іваном Куровцем. Його головним дорадником у політичній ділянці був адвокат д-р Андрій Кос, який свого часу «був послом до парламенту і здібним політиком», а на час, описаний Д. Богачевським, «уже усунувся з публічної арени та обмежився до ролі політичного дорадника». Провідну політичну роль на Калущині тоді відігравав д-р Куровець, під орудою якого й займалися активною громадською діяльністю свідомі юнаки-українці. Д. Богачевський наголошує, що д-ри Куровець і Кос були дуже характеристичні постаті.

Оскільки син д-ра Куровця був товаришем Данила (*ймовірно Андрій, бо теж студював правничі науки. – Д. О.*), то останній часто заходив до цієї сім'ї, а інколи й ночував у будинку Куровців, що був на тодішній вулиці Салінарній, нині – вул. Чорновола [17]. До речі, коханою дівчиною одного із синів І. Куровця була славетна Софія Галечко – перша українська жінка-хорунжий, яка отримала офіцерське звання і срібну медаль «За хоробрість», служачи в Українському війську січових стрільців, куди добровільно вступила на початку Великої війни [64], служила у сотні і була розвідницею чоти. Існує версія, що, попри ідею захисту Вітчизни нарівні з чоловіками, в УСС Софія Галечко пішла за своїм нареченим Андрієм Куровцем, який загинув у 1914 р. [71]. У статті О. Павлишина «Іван Куровець» під рубрикою «ЗУНР 1918–1923. Уряди. Постаті» дізнаємося, що Андрій помер 1 грудня 1912 р. в Абації, а його молодший брат Петро – військовий санітар, загинув у бою на березі ріки Сочі в Італії 20 жовтня 1915 р. [59]. Про те, що Андрій Куровець помер від тяжкої хвороби на 22 році життя у грудні 1912 р. читаємо у поминальному слові його товаришів по навчанню в Грацькому університеті ім. Карла і Франца, а головню по товариству «Січ», опублікованому через півтора місяця після його смерті в газеті «Діло» під заголовком «Пам'яті Андрія Куровця» [27, с. 138]. Данило Богачевський року смерті не вказує, але зі спогадів дізнаємося, що його калуський товариш поїхав на студії до Грацу, там отруївся й помер [10, с. 47]. Софія ж Галечко закінчила філософський факультет Грацького університету [19]. Ймовірно тут і познайомила з Андрієм та покохала цього, за Бурачинським, «з високим умом і залізною волею» «студента українця-народолюбця» [27, с. 139]. Тому закономірно, що, як стверджує Мар'яна Байдак, одним із мотивів вступу до війська для Софії Галечко було те, що на фронті дівчина переживала втрату нареченого – Андрія Куровця [7, с. 106]. Знаменно, що у

рік 80 річниці створення УПА обласний фестиваль стрілецької та повстанської пісні ім. Софії Галечко проходив у Калуші – рідному місті її коханого, причому за кількасот метрів від його родинного дому – у недавно відреставрованій у рамках грантового проєкту «Культура у віддзеркаленні», який зреалізовано за програмою транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014–2020», концертній залі [40]. Цей фестиваль заснований у 1991 р. Пасічнянською сільською радою, що на Надвірнянщині, де в 1918 р. трагічно загинула, утопившись в р. Бистриці, Софія Галечко [64].

Та повернемося до спогадів Д. Богачевського. Оскільки Данило спілкувався з д-ром Куровцем не лише як зі старшим політичним куратором, а й часто заходив до цієї сім'ї, то йому легко дається описати у своїх спогадах І. Куровця: як його зовнішність, так і тип характеру.

І так, за Д. Богачевським, «д-р Куровець був високий, кремезний, атлетичної будови, мав обличчя суворе, можна б сказати і трохи похмуре, але в дійсності це була дуже ідейна, гарна та добра людина. З природи був дуже запальний, вибуховий, можна б сказати холерик» [10, с. 45], «рубашний був натурою, нелегкий й годі», та оскільки «умів показати і серце та шляхетність», то ніхто на нього не ображався: «цього ніхто йому не брав за зле» [10, с. 46].

Про високу кваліфікацію І. Куровця як лікаря йдеться не в одній статті [27; 28; 32; 36; 37; 44; 46–48; 67; 68]. Ми розуміємо, що він був лікарем широкого профілю, на кшталт нинішніх лікарів сімейної медицини. Про нього як висококваліфікованого спеціаліста, якого цінувало населення повіту, пише й Д. Богачевський: «Як лікар – мав славу дуже доброго фахівця, головню серед жидів – вони просто вірили в нього. Раз у тиждень – якщо не помиляюся – в понеділок він виїздив до місточка Рожнітова і

там ординував у заїзді «бабці Ханці». Тоді жиди так облягали той заїзд, що було майже неможливо дістатися до Курівця. Пригадую собі, що він мав таку довгу, удвоє зложену, полотняну мошонку на гроші і привозив уповні наладовану» [10, с. 45].

Отак із двох-трьох речень дізнаємося не лише про Куровця-лікаря, про повагу й довіру до нього як до високопрофесійного фахівця в сфері медицини, але й про один день із життя нинішнього Рожнятова на початку ХХ ст.

Зі спогадів Д. Богачевського розуміємо, що основний дохід І. Куровець мав від лікування жидів. Та коли на карту було поставлено майбутнє українців під час чергових виборів, а жиди голосували й виступили проти проукраїнського кандидата і то досить сильно, це до крайности обурило д-ра Куровця. Д. Богачевський із цього приводу пише: «...він по своєму звичаю дав вираз тому обуренню: «Лайдаки, свині, банда, шляк їх трафить – не піду до жодного, хоча б і здихав!». І таки стояв на своєму. «Отож, одного разу в часі забави в Народному Домі вбігла до залі жидівка і прохала д-ра Курівця, щоб прийшов та рятував її дочку, бо умирає. Та він сказав, що не піде, нехай вона йде до своїх лікарів у місті. І я сам був свідком, як жидівка клякнула і просила рятувати її дитину. Та він таки відмовив. Нам зробилося прикро і ми силою випхали Курівця», – згадує автор споми-нів [10, с. 45].

Про надважливість для І. Куровця громадських справ свідчить і подія, яка сталася у часі виборів до повітових рад, про яку Д. Богачевському розповіли, а він переповів її для нащадків у своїх спогадах. Із цієї оповіді ми дізнаємося, що заради громади Куровець міг скористатися своїм впливом як лікаря й піти на хитрощі. Мова йде про одну із постанов, прийняття якої українці ні в якому разі не могли допустити. А поляки з жидами мали один голос переваги. Коло Куровця сидів жид, якого звали Зеліг. Він був багатий, але хворий на серце і постійно лікувався

у Куровця. Коли нарада підходила до завершення й потрібно було голосувати, Куровець глянув на Зеліга, взяв його за руку, зміряв пульс і сказав, щоб той негайно пішов додому й ліг у ліжку, бо йому грозить серцева атака. Сам Куровець пообіцяв незабаром бути у нього. Жид послухався лікаря, узяв капелюха й пішов додому. Відповідно, постанова, яка була не на користь українцям, не була прийнята. «Чи дійсно жид був такий хворий – ніхто не знає. Та все ж таки він перележав три дні в ліжку. За правдивість того оповідання я не відповідаю. Та знаючи тодішні відносини, це оповідання може бути правдиве», – резюмує Д. Богачевський [10, с. 46].

Ймовірно свою основну лікарську практику в Калуші І. Куровець провадив у шпиталі, який розміщувався на нинішній вул. Каракая де сьогодні діє Геріатричний центр для надання послуг амбулаторним хворим. Давню світлину цього шпиталю можна знайти у виданні «Калуш на давній поштівці та фотографії» у розділі «Громадські споруди» [58, с. 82]. Варто наголосити, що коли І. Куровець розпочав лікарську практику в Калуші, то місто було невеличким, населення – українці, жиди, поляки – різнилося як за етнічною, так і за релігійною приналежністю. Тут працювали кустарні соляні промисли, калійне підприємство, дрібні ремісничі майстерні. А медицина була зовсім недостатньо розвиненою. Часто спалахували епідемії. «Хворі лежали переважно на землі, на соломі або сіні, в низеньких хатах, з маленькими віконцями, котрі ніколи не відчинялися, бо ззаду були забиті. В хаті повно диму з комина і задуха, бо попри хворих прив'язане теля або безрога. Яким способом лічити тут хворих на тиф, дифтерію та прочі пошесні недуги?», – писав Куровець із цього приводу у статті «Санітарні відносини в Східній Галичині» [17]. Зі спогадів Д. Богачевського дізнаємося, що першою його помічницею у ролі медсестри і водночас санітарки була його дружина Цецилія. Це засвід-

чує описаний ним випадок: «Коли я одного разу ночував у Курівця, то близько п'ятої години рано я побачив, що на подвір'я заїхав селянин. На возі сиділа жінка. Один рукав сорочки звисав і видно було великий боляк на грудях. Коли селянин зняв орчики і дав коням їсти та увійшов до хати, то Курівець уже прийшов до воза і перетяв боляк та пішов до склепу. Усе інше полагоджувала пані Куровцева» [10, с. 45]. Цей випадок свідчить про те, що Куровець надавав медичну допомогу не лише в шпиталі, а й вдома.

Дружина І. Куровця Цецилія (1860, Криворівня Верховинського повіту – 30 квітня 1924, Львів) – громадська діячка, збирачка гуцульського фольклору – багато зробила для просвіти селянства й міщанства Калушини. Ймовірно п. Цецилія як галичанка з прогресивними поглядами була серед калуського жіноцтва, яке в 1916 р. заснувало в місті товариство «Жіноча громада», а через рік – філію «Союзу українок» [23, с. 7]. А якщо це й не так, бо знаємо, що на той час втратила двох синів і дід Куровців розграбували росіяни, то в тому, що її майже тридцятирічні старання на просвітницькій ниві дали свої результати при об'єднанні жінок Калушини у громадські організації, не сумніваємося. Дружина Куровця походила зі священничого роду. Цецилія була первістком у родині Криворівненського пароха Йосипа Бурачинського та його дружини Зеновії з роду Навроцьких. Родина Бурачинських-Навроцьких була високоосвіченою, провадила культурно-сподвижницькі ініціативи в краю. То не дивно, що першу освіту, причому доволі якісну, Цецилія отримала від батька, який навчався в Чернівцях і Львові, а потім ще й у Віденькому Університеті [16; 34, с. 111]. У спогадах про Івана Франка, І. Куровець описує мандрівки, під час яких він і познайомився зі своєю майбутньою дружиною, яка стала для нього найкращою товаришкою не лише у щоденному житті, а й сподвижницею у суспільній праці: «...В часі мандрівок пізнав я

...пізніші світила нашого жіноцтва, які в емансипаційному жіночому русі відіграли передову або визначну роллю, пізнав я тоді пані Наталію Кобринську (вульго: жіночий рабін), п. Михайлину Рошкевич (вульго: Довбуш), панни Окуневські, Бурачинські й інші – в часі мандрівок пізнав я також панну Бурачинську, свою пізнішу дружину, яка ціле життя була моїм найліпшим товаришем у щоденному житті та співробітником у суспільній народній роботі, овіяна духом Франка багато потрудилася до освідомлення та просвіти селянства й міщанства в Калушині, а до цієї праці саме заправила ідеями Франка й лектурою, при помочі якої набула велике знання й освіту» [41; 17].

Спогади Д. Богачевського свідчать нам про те, що відбувалося у Народному Домі в Калуші на початку ХХ ст. Адвокат згадує, що це був новий, дуже гарний одно чи двоповерховий будинок. Головував у ньому Куровець. За переказами, лікар покрив майже половину коштів будови цього дому. Ймовірно п. Данило веде мову про Народний Дім, який знаходиться нині на вул. Шевченка. Хоча, за дослідженням М. Коломийця, він був збудований у 1914 р., до 100-річчя з дня уродин Т. Шевченка. А до нього, впевнений краєзнавець, мусив бути інший Народний Дім, бо де ж тоді 12 серпня 1884 р. виступав на засіданні літературного гуртка І. Франко, читав калушанам трактат про Самійла Кішку? Оскільки Д. Богачевський описує свою політичну діяльність з 1911 р., коли батько прийшов на парафію в Петранку, то закономірно, що в його описах може йти мова саме про той інший Народний Дім. За версією М. Коломийця, його, напевно, збудували десь у 1880-му році [38]. Але в такому випадку Д. Богачевський не згадував би про вкладені в його будову кошти Куровця, адже той приїхав до Калуша в 1889 р.

Читальня при Народному Домі на той час, який описує Д. Богачевський, була мізерна. Та попри це молоді люди ходили до неї [10, с. 47]. Діяла в цьому будинку крамничка. «Майже що-

денно перед сьомою годиною вранці Куровець переводив санітарну контролю крамниці», – згадує Д. Богачевський, наголошуючи, що коли зауважував нелад чи бруд, то службовцеві було непереливки [10, с. 46]. Аналізуючи цю ситуацію, розуміємо, що Куровець не дозволяв ні собі, ні оточуючим розслабитися, а з відповідальністю ставитися до будь-якої праці – незалежно від того, чи то заробіток, чи громадська робота.

У тому ж Народному Домі можна було винаймати житло. Про це також свідчать спомини Д. Богачевського. Адвокат Кос якраз тут мешкав. А ще в Народному Домі можна було посидіти за келихом вина. Д. Богачевський описує вечірні зустрічі Куровця із Косом, які, попиваючи вино, обговорювали поточні політичні справи. Ці описи досить чітко змальовують запальний характер І. Куровця й деколи меланхолійний – А. Коса, про якого із двох слів («був «кавалером»), які Д. Богачевський вводить у свою розповідь мимохить, читач дізнається, що адвокат не мав сім'ї: «Звичайно Куровець реферував Косові: «бо знаєш, Андрію, то так . . . і так далі. Андрій слухав, робив свої завваги і так обговорювали одне за другим. Та Кос, який був «кавалером» і мешкав в Народному Домі, мав також свої примхи. Інколи він діставав «мелянхолію», замикався у своїй кімнаті і нікого не впускав. Бувало й таке, що Куровець із запалом реферує, а на Коса найде мелянхолія, потрапив сказати: «Ти, Іване, д...» та піти до своєї кімнати і там замкнутися. Куровець також не жалувал епітетів і так вони розходилися...». Та продовження опису їхніх стосунків дає нам розуміння того, що ці дві впливові на Калущині на той час особистості не ображалися один на одного, а виносили зі своїх суперечок істину й продовжували разом працювати на благо громади. «...а наступного вечора знову сходилися і вже усе було в повному порядку» [10, с. 46], – пише з цього приводу автор спогадів.

Із опису Д. Богачевським таких вечірніх чоловічих посиденьок дізнаємося і про стосунки І. Куровця з дзвоноливарником А. Серафіном, а також про те, яке вино пили на той час у Калуші. Розуміємо, що останній мав повагу до Куровця, а слово лікаря мало для нього вагу. «Бувало до них прилучувався Серафін, власник загально знаної ливарні дзвонів. Коли Куровець побачив нас студентів, сказав до Серафіна: «Бачите пане Серафін, он сидять наші студенти. Пішліть їм плящину вина». А Серафін був досить скупий. Тоді Куровець потрапив сказати йому: «Ви, пане Серафін є св...». Як результат тієї розмови – на столику, за яким сиділи хлопці, являлася пляшка вина, угорський «Самороднер» [10, с. 46]. Такий жест Куровця-наставника був уроком не лише для відомого дзвоноливарника, але й для хлопців. Адже з часом і вони як самодостатні чоловіки будуть сидіти за столиком у тому чи іншому закладі. Вчинок Куровця давав їм змогу усвідомити, що в майбутньому й вони мають мати повагу до юнаків-студентів і всіляко підтримувати їх.

Завершує Д. Богачевський спогади про І. Куровця своєю останньою зустрічю з політичним наставником, яка відбулася після Великої війни, що принесла сім'ї лікаря чимало випробувань. «Д-р Куровець мав двох синів. Мій товариш поїхав на студії до Грацу і там тяжко захворів. Казали, що затроївся якимсь несвіжим м'ясом. Молодший син також загинув на італійському фронті. Це зломало такого дуба, яким був д-р Куровець. Коли вже по війні я бачився з ним у Перегінську, то це вже була тінь старого Курівця – сльози станули йому в очах, цілковито заломався. Зачував я, що він продав хату і город – а мав біля морга чудово загосподарованого городу – перенісся до Львова та там доживав віку. Я вже його більше не бачив», – читаємо в Д. Богачевського [10, с. 47]. Шкода, що більше його не бачив, бо знав би й, упевнена, пишався б, що І. Куровець як сильна особистість поборов у собі всі життєві негаразди, які

підготувала йому доля. І не просто «доживав віку» у Львові, а знову поринув у активну працю, реалізуючи себе не лише як лікар-практик, а як державник, організатор, теоретик, науковець.

«Ідемо, як рідні до рідних, як свій до свого, без облуди і фальшу», – писав І. Куровець у першому числі свого дітища – регіонального друкованого органу «Калуський листок», датованому 5 січня 1912 р. Аналізуючи життя і діяльність Куровця, ми розуміємо, що це не були порожні слова. Він насправду вірив у те, що робив. А робив це на благо українства – як на Калущині, так і у Львові. Саме тому, що свято вірив у те, що робив, на зламі ХІХ–ХХ ст. і вдавалося І. Куровцю гуртувати українців навколо національної ідеї, відстоювати їхні права як в Галицькому, так і в Польському соймах, бути тривалий час членом надзірної ради кооперативного «Хлопського банку», створеного з його ініціативи та фінансової співучасті, бути дієвим державним секретарем суспільного здоров'я ЗУНР, писати статті на медичні, політичні, освітні та інші теми, лікувати людей, багатьох фактично задарма, працювати у видавничій комісії Товариства «Просвіта», бути головою надзірних рад видавничої спілки «Діло» (1921–1931), «Центробанку» і банку «Карпатія» тощо.

Цілком згодна з істориком І. Тимівим, що на часі підготовка й видання ґрунтовного монографічного дослідження про життєвий і професійний шлях д-ра І. Куровця [67; 70]. Вважаю, що неабияку частку в дослідженні мають посісти спогади сучасників цієї неординарної особистості, жертвна праця на благо українства якої була феноменальним явищем у тогочасному суспільстві. А серед них – і проаналізовані у цій статті спогади галицького адвоката Данила Богачевського. За освітою юрист, за зацікавленням – соціолог [49], Д. Богачевський, опираючись на щоденне буденне життя Калуша й повіту початку ХХ ст., представив нам І. Куровця як успішного політичного наставника для української молоді, як вимогливого й дієвого громадського

діяча, як фахового лікаря, як турботливого й люблячого чоловіка і батька. Зі спогадів видно, що І. Куровцю були притаманні енергійність і рішучість, щирість і відвертість, чесність і справедливість, безкомпромісність, жертовність, єдність думки, слова й діла. Що так важливо для досягнення поставленої мети.

Джерела і література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 631. – Оп. 8. – Спр. 173. – Арк. 273.
2. ДАІФО. – Ф. 631. – Оп. 8. – Спр. 175. – Арк. 88, 92.
3. Щоденник 1 / Рукопис // Громадський архів Калуської міської філії Союзу українок. – 90 с.
4. Щоденник 2 / Рукопис // Громадський архів Калуської міської філії Союзу українок. – 112 с.
5. Щоденник 3 / Рукопис // Громадський архів Калуської міської філії Союзу українок. – 167 с.
6. Арсенич П. І. Іван Франко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 347 с.
7. Байдак М. С. Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни: монографія / Мар'яна Байдак. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2021. – 320 с.
8. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939 / Марта Богачевська-Хомяк. – Київ : Либідь, 1995. – 424 с.
9. Богачевська-Хомяк М. Громада – єпископ – Церква: Константин Богачевський і становлення української католицької митрополії в США / Марта Богачевська-Хомяк / авториз. переклад з англ. Романа Скакуна. Львів : Український католицький університет 2021. – 520 с.
10. Богачевський Д. С. На возі і під возом: спомини галицького адвоката / Данило Богачевський. – Торонто : Добра книжка, 1976. – 141 с. – Електронна версія книги – http://shron.chtyvo.org.ua/Bohachevskiy_Danylo/Na_vozi_i_pid_vozom.pdf.
11. Богачевський Д. С. Тухоля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://galiziaforever.livejournal.com/29661.html>.
12. Богачевський Д. С. Тухоля / Данило Богачевський // «Свобода» (США). – № 76. – 21 квітня 1956. – С. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1956/Svoboda-1956-076.pdf>.

13. Богачевський Д. С. Тухоля / Данило Богачевський // «Свобода» (США). – № 77. – 24 квітня 1956. – С. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1956/Svoboda-1956-077.pdf>.

14. Богачевський Д. С. Тухоля / Данило Богачевський // «Свобода» (США). – № 78. – 25 квітня 1956. – С. 2, 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1956/Svoboda-1956-078.pdf>.

15. Богачевський Д. С. Теодор // Проект «Оцифрована спадщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/digitalized-tradition/author/40-.html>.

16. Бурачинська-Куровець Цецилія // Хата-читальня Прикарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/xatachytalnya1/pismenniki-prikarpatta/buracinska-kurovec-cecilia>.

17. Він був лікарем // Вікна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/articles/2016/02/02/48591/view>.

18. Галина Мирослава. Нашого цвіту по всьому світу // Стожари. Інформаційний портал українців світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.svitua.org/component/k2/item/655-7-%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F>

19. Галечко Софія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

20. Грабовецький В. В. Історія Калуша з найдавніших часів до початку ХХ ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997 р. – 221 с.

21. Дарія Ониськів. Директорка Рожнятівської ЦБС Галина Курташ про Рожнітів першої половини ХХ ст. / Діалог // ТРК Незалежність, 13 лист. 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=tv9JzNhkEQs>.

22. Дроздовська О. Р. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.): іст.-бібліогр. дослідж. / Олеся Дроздовська; наук. ред.-консультант М. М. Романюк; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка, Наук.-дослідний центр періодики. – Львів, 2001. – 364 с. – (Період. вид. міст України).

23. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1917–1939 років). – Калуш: ПП «Артекс», 2017. – 24 с.

24. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (кінець ХХ–початок ХХІ століття) / Частина І. – Калуш: ПП «Артекс», 2018. – 48 с.

25. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950 роки). – Калуш: ПП «Артекс», 2018. – 41 с.
26. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші. Частина II. Кінець ХХ початок ХХІ століття. Проектна і волонтерська діяльність. – Калуш: ПП «Артекс», 2020. – 40 с.
27. Іван Куровець. Лицар галицької медицини / упоряд., вступ ст. В. Семенів. – Львів: Друкарські куншти, 2014. – 148 с.
28. Іван Куровець // КалушІнфо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://kalush.info/page/ivan-kurovec>.
29. Іван-Теодозій Куровець нар. 17 січня 1863 пом. 13 травня 1931 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.rodovid.org/w/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:663718>.
30. Калуська центральна районна лікарня. Інформаційно-аналітична довідка про діяльність закладів Калуського району протягом 2002–2014 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kalush-crl.if.ua/pro-likarniu/informatsiino-analitychna-dovidka/>.
31. Калуш, вулиця Івана Куровця на карті, з вулицями і номерами будинків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://maps.dok-ladno.com/osm.php?obl=11&raj=305&np=19&street=284109899>.
32. «Ким був Іван Куровець?» – у Калуші відбулась історична лекція // Інформатор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kalush.informator.ua/2023/01/17/kym-buv-ivan-kurovecz-u-kalushi-vidbu-las-istorychna-lekczija/>.
33. Ковалів Ю. «Богачевський Данило», Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія: електронна версія, Київ, Львів : Наукове товариство імені Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=350.
34. Когут М. С. Куровець Іван / Микола Когут // Калущина: люди і долі. – Калуш, 2006. – 246 с.
35. Коломиєць М. І. «Просвіта» Калущини: далеке і близьке / Михайло Коломиєць. – Калуш, 2003. – 186 с.
36. Коломиєць М. І. Заслужений організатор Калущини / Михайло Коломиєць // Дзвони Підгір'я. – 2008, 22 лют. – № 8. – С. 4; Вісті Калущини. – 2008, 1 бер. – № 9. – С. 3.
37. Коломиєць М. І. Іван Курівець – заслужений організатор Калущини // Світ за моїм вікном... / Пам'яті Михайла Коломійця / новели, оповідки, образки. Поезії. Публіцистика. Рецензії. Відгуки. Спогади / Редактор-упорядник Оксана Тебешевська. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 180 с.

38. Коломиєць М. І. Храм, що мав назву Народний дім / Михайло Коломиєць // Зоря Прикарпаття. – 1990, 25 січ. – № 14. – С. 3.
39. Кугутяк М. В. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / Микола Кугутяк. – Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1. – 536 с.
40. Культура у віддзеркаленні // Буклет. – 2022. – 60 с.
41. Куровець Іван [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
42. Мельник Д. Г. Церква в Петранці: історія і сучасність / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2017. – 220 с.
43. Мельник Д. Г. Ярослав Дякон: тернова доля галицького інтелегента / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2019. – 176 с.
44. Мельник Н. П. Іван-Теодозій Куровець підняв престиж українця в провінційному Калуші / Наталія Мельник // Вікна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vikna.if.ua/news/category/history/2019/02/10/95086/view>.
45. Мельничук Б. І., Мельничук Х. С. Богачевський Данило Сильвестрович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=35757.
46. Надрага Б. Доктор Іван Куровець / Богдан Надрага // Народне здоров'я. – 1999. – № 3. – С. 4–5.
47. Надрага Б. О. Іван Куровець (1863–1931): біографічний нарис життя і праці / Богдан Надрага, Валерій Смолій // Лікарський вісник. – 2006. – Т. 51. – № 1. – С. 67–71.
48. Надрага Б. О., Семенів В. М. Невтомний трудівник задля народної справи. До 150-ліття д-ра Івана Куровця (1863–1931) / Богдан Надрага, Володимир Семенів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://web.archive.org/web/20160310035605/http://www.guoz.lviv.ua/files/kurovets%20nz_1_2013.pdf.
49. Одинець С. В. Марта Богачевська-Хомяк: «Виглядає, що я ціле життя відгортаю ледь помітні стежки» / Світлана Одинець // Україна модерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uamoderna.com/jitterpis-istory/bohachevsky-chomiak>.
50. Ониськів Д. Г. Громадський архів жіночого руху в Калуші / Дарія Ониськів // Українська жінка у національному та глобальному просторі: історія, сучасність, майбутнє: збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародного наукового форуму (6 листопада 2020 р.)

/ ред. С. Щудло, О. Зелена. – Дрогобич: «Трек ЛТД», 2020. – С. 113–128.

51. Ониськів Д. Г. Калушина широко відзначає 150-річчя Івана Куровця / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2013, 19 лип. – № 30. – С. 9.

52. Ониськів Д. Г. Марта Богачевська-Хом'як – на Рожнятівщині. Село Петранку відвідала історик, громадська діячка, активіст українського жіночого руху в США / Дарія Ониськів // Новини Підгір'я. – 2018, 21 вер. – № 40. – С. 3.

53. Ониськів Д. Г., Ониськів М. І. Матеріали архіву Калуської міської філії «Союзу українок» про громадську діяльність жінок у Калуші (XX–початок XXI ст.) / Дарія Ониськів, Марта Ониськів // Калуські історичні студії. – Т. 5. Збірник наукових статей / Упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів. За ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2021. – С. 12–33.

54. Ониськів (Мельник) Д. Г. Петранку відвідала Марта Богачевська-Хом'як / Дарія Ониськів (Мельник) // Нова Зоря. – 2018, 27 вер. – Ч. 36. – С. 3.

55. Ониськів Д. Г. Родина Дяконів – взірць трагічно-героїчної долі галицької інтелігенції / Дарія Григорівна Ониськів // Калуські історичні студії. Т. 6. Збірник наукових статей / Упоряд. та відпов. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – С. 98–115.

56. Ониськів Д. Г. Церкві св. Архистратига Михаїла – 100 років / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2013, 22 лист. – № 49. – С. 16.

57. Ониськів Д. Ярослав і Софія Дякони – народні учителі, громадські діячі / Дарія Ониськів // Освітній авторитет: роль педагогів України в становленні іміджу вітчизняного шкільництва // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Освітній авторитет: роль педагогів України в становлення іміджу вітчизняного шкільництва». З нагоди 80-річчя фундатора Калуського ліцею Д. М. Бахматюка. Калуш, 8–12 листопада 2022 р. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2022. – С. 55–66.

58. Оніщук О., Ільницький І, Малярчук О, Тимів І. Калуш на давній поштівці та фотографії / Олексій Оніщук, Ігор Ільницький, Олег Малярчук, Іван Тимів. – Львів : Папуга, 2017. – 144 с.

59. Павлишин О. Й. Іван Куровець. ЗУНР 1918–1923. Уряди. Постаті / Олег Павлишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/18/150Kurovec.pdf>.

60. Пилипа Децикевич (Куровець) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:905828>.

61. Презентація другого видання книги д-ра Марти Богачевської-Хомяк «Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884–1939 рр.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lektoriy.usu.edu.ua.%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8-%D0%B4-%D1%80/>.

62. Семаньків І. Л. Перемогла ідея. Книга пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН-УПА на Калущині / Іван Семаньків. – Калуш, 2002. – 332 с.

63. Семенів В. О. Доктор Іван Куровець – «людина-оркестр» / Володимир Семенів // XI Конгрес Світової Федерації Українських Лікарських Товариств [28–30 серп. 2006 р., м. Полтава]: тези доп. – Полтава; Київ; Чикаго, 2006. – С. 684–685.

64. Софія Галечко // Київська столична організація українського козацтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ksouk.com.ua/satt/sofya-galechko/>.

65. Снісарчук Л. В. Куровець Іван / Лідія Снісарчук // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 142–143.

66. Таємний український університет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.wiki.uk.ua.nina.az>.

67. Тимів І. М. Іван Куровець і Калуш / Іван Тимів // Рідна земля. – 2023, 20 січ. – Ч. 3. – С. 4–6.

68. Тимів І. М. Доктор Іван Куровець – патріотизм і жертвність на благо України / Іван Тимів // Західний вісник. – 2018, 15 лют. – № 3. – С. 4.

69. Тимів І. М. Перший український часопис Калущини / Іван Тимів // Галицька Просвіта. – 2022, 17 лют. – № 7. – С. 3.

70. Тимів І. М. Часопису «Калуський листок» – 110 років / Іван Тимів // Калуські історичні студії. Т. 6. Збірник наукових статей / Упоряд. та відпов. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2022. – 232 с.

71. Терещук Г. Б. Українки в роки Першої світової війни: воювали, допомагали, рятували / Галина Терещук // [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinky-persha-svi-to-vauss/31609237.html>.

72. У Калуші провели лекцію на тему: «Калуський період життя і діяльності Івана Куровця» // Вікна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2023/01/18/140054/view>.

73. Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині ХХ ст.: мемуарно-дослідницький контекст // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак, Я. Мельник, М. Мозер та ін. Кн. 1. – Дрогобич: Посвіт, 2020. – 632 с.

74. Якимович Б. З. Постать Івана Куровця в політико-державницькому просторі Галичини (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Богдан Якимович // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2017. – Вип. 29. – С. 132–150; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2017_29_15.

75. «Як нам тепер бракує постатей такого калібру!» – про д-ра Івана Куровця [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://medlib.lviv.pro/yak-nam-teper-brakuje-postatej-takoho-kalibru-pro-d-ra-ivana-kurovtsya>.

*Daria Onyskiv,
Kalush City*

Ivan Kurovets in the memoirs of Danylo Bohachevskiy

Abstract. *The article highlights the life paths of a well-known Ukrainian public and political figure, ambassador to the Galician Regional Diet, member of the Ukrainian National Council, state secretary for health protection under the West Ukrainian People's Republic (WUPR) government, Dr. Ivan Kurovets, who in 1889–1918 lived and worked in Kalush city in the Stanislav region, and his contemporary Danylo Bohachevskiy, a Galician lawyer, public figure, and scientist. An overview of their works is given. On the basis of Danylo Bohachevskiy's book «On the wagon and under the wagon», his memories of the social work mentor Ivan Kurovets, which outline the years 1910–1918 and give us a picture of the social and political life in the Kalush district at that time, are analyzed.*

Key words: *Kurovets, Bohachevskiy, Kos, Kalush, county, ambassador, doctor, medicine, Jews, Ukrainian youths, lawyer, memory, «Farmer,s Bank», «Kalush Leaf», People's House, WUPR, «Narodna Lichnytsia», «Business».*

Савчин Петро Гаврилович (1923–2003) **Спогади**

Я з дитинства жив у злиднях. Коли виповнилось сім років померла мама. Залишилось нас четверо дітей – найменшому [було] всього п'ять років. З цього часу закінчилось наше дитинство. Батько мало приділяв нам уваги. Вечорами дуже часто ми залишалися самі. Найстарша сестра 1910 р. н. давала нам раду, але була безправна.

Через кілька місяців батько привів мачуху, а сестру видав заміж за її сина. Дочку і сина, які були у мачухи, батько поважав більше, хоч ми були менші.

Ще з малих літ я, чомусь, завжди любив робити те, що ніхто не хоче або не може. Це збереглося на все життя і до сьогодні.

До чотирнадцяти років я ще ходив до школи. Вчитель Трильовський, побачивши мої здібності, хотів віддати мене у Львів вчитись далше на маляра, так тоді називали малювання. Але батько, особливо мачуха, заперечили. Треба було заплатити 50 злотих. Вчитель пояснював, що це плата за житло, що потім він сам себе буде забезпечувати і ще вам допоможе. Після криків і плачів мачухи вчитель пішов.

З того жалю, цього ж літа я пішов з дому заробляти свій кусок хліба. Що примусило мене до малювання? Потяг був ще із школи, але доля розпорядилась так, що в 1956 р. я вперше взявся за малювання.

У 1958 р. був цікавий випадок, коли для стоматполіклініки треба було зробити табличку з Леніним на склі. Вийшло добре, якби не дізнались «відповідні органи». Я ж був осуджений по політичній статті і малював такого ідола.

Викликали завгоспа і прискіпались, яке він мав право до- ручити такому грішнику малювати «святого ідола». Завгосп пи- тав потім, чому його не повідомив про себе. Я заспокоїв його, сказавши, що в разі, коли його викличуть, хай викликають і мене. Все правда вляглося, але табличку знищили.

З того часу я почав з цим боротись. Якщо вони обожню- ють свого «ідола» і борються проти Бога, то я почав малювати образи і віддавав їх дуже дешево і доступно. За 30 років я пере- малював їх багато і задоволений, що найшов спосіб воювати проти безбожництва.

Тепер я малюю історичні роботи. Це злочин проти українського народу. Пам'ятаючи слова тирана Сталіна «Каж- дое слово – удар по фашизму». Своїми картинами я б'ю по комуно- фашистам.

За свої 80-років я пережив багато. Пережив трьох окупан- тів і не зміг погодитись з їх зневагою і ненавистю до нас – українців.

У 1937 р., коли помер Пілсудський (*тут неточність – Юзеф Пілсудський помер 12 травня 1935. – І. Т.*), сторож школи повішав чорний прапор. Я насміхався серед однолітків, що це сохне жіноча спідниця. Дізналась полька-вчителька і мене за- крили у шкільну міні-в'язницю, два на два метри площею, і три- мали до вечора. Прийшов додому – ще дістав від батька.

У 1940 році голова шевської артілі, де я працював, на по- ловину не додавав мені продуктів. Це був єврей і старий польсь- кий комуніст. Якось в артіль прийшов голова міста. Я йому про це розповів, а хлопці додали, що він краде шкіру з артілі. Шкіру в нього знайшли і засудили на 5 років. Мій майстер відмовився стати головою цієї артілі і ми змушені були піти з роботи, боя- чись помсти євреїв.

У 1939 р. вступив у бійку з п'ятьма поляками за те, що один з них назвав мене «кабаном». Хоч вони мене й побили, але всім їм задав.

При німцях, коли я працював в Стрию, щоб відітиснитись гестапівцям за вбивство на наших очах нашого підпільного діяча, нас восьмеро хлопців ночами йшли за місто на Дрогобицьку дорогу. Там ми перетягнули дріт через дорогу для гестапівців-мотоциклістів. Два мотоцикли з п'ятьма гестапівцями були знищені. До ранку з хлопцями, які підходили з ближніх сіл, ми все прибирали, а загиблих закопали, щоб не було слідів. Керував нами форверкер (*ватажок. – І. Т.*) стрийський на прізвисько «поляк». І це не одна справа боротьби.

Восени 1943 р. нас вже розшукував оберштінспектор (*старший інспектор. – І. Т.*) в баудінсті (*Baudienst – будівельна служба – напіввоєнізовані формування, створені німецькою окупаційною владою в Галичині в 1942–1943 рр. з українських юнаків для виконання різних примусових робіт. – І. Т.*). Він догнав нас чотирьох на дорозі Стрий–Журавно і хотів розстріляти за те, що ми пішли скоріше з роботи. Його перекладач щось йому сказав. У нас забрали аусвайси (*посвідчення особи. – І. Т.*) і наказали вертати до Стрия. Двоє, що вернули вже о 7-й ранку поїхали в концтабір. Ми двоє пересиділи тиждень вдома, а потім втекли і більше не поверталися.

В селі ми були в активі Гонти (псевдо Гамалія) (*їдеться не про Івана Гонту «Гамалію» (1913–1944) з с. Збора (Калуцина), тут цілковитий збіг прізвища і псевдоніма з місцевим провідником. – І. Т.*) та Ілька Кизимишина (семінарист, який не встиг завершити студії).

Потім прийшли більшовики. Почалася мобілізація. Гонта попередив всім з чотирьох сіл прийти в наш табір. Але табору вже не було, все попалено, а сотня пішла у Чорний ліс. Надія майже ста хлопців не збулася. Провідник пояснив, що ми без

зброї. Порадив йти до війська, обмундироватись, озброюватись, а тоді втікати, бо зв'язкові будуть всюди. Але одружені відразу розійшлись, а ми решта – до війська.

Та нас озброєних, але без єдиного патрона, під конвоєм, як злочинців, погнали аж за Сян. За Сяном конвой зняли. Ми без патронів, а ліси заповнені аковцями (*Армія Крайова – збройні сили польського підпілля під час Другої світової війни (1942–1945). На початку березня 1944 р. у Станиславівському окрузі в лавах АК було 5 тис. жовнірів та 2 тис. цивільних в підрозділах самооборони. Командувачі – Стефан Ровецький, Тадеуш Коморовський, Леопольд Окулицький. – І. Т.*). Якщо аковці впіймають, то самі розстріляють, або віддадуть більшовикам, які теж розстріляють, вже при всіх батальйоні.

Поранили мене в Чехословачії. Лікувався я в Харкові. Додому повернувся 30 березня 1945 р. і відразу в селі попав на «червону мітлу», що мала бій з нашою сотнею і після поразки червоні були дуже агресивні. «Стреляй! Это бандит! Смотри какая у него шинель», вигукнув один із солдатів. Шинеля дійсно була жаклива. Увечері прийшли повстанці. Провідник привітався і сказав: «До тепер ти воював разом з більшовиками проти німців, а тепер будеш з нами проти більшовиків». Вони також посміялись з моєї шинельки, але я зрозумів, хто мені брат, а хто кат.

З того часу почали давати складні завдання, які я неухильно виконував. Це мені вдавалось як інвалідові майже до липня 1947 р. Моїм завданням було, по мірі можливості доставляти харчі й виконувати обов'язки зв'язкового.

Але одного разу мене взяли з дому й завели до сусіда. Всіх з хати вигнали. Посадили навпроти із криком «До яких пор, ты меня будеш мучить!», заявив слідчий, і кинув переді мною п'ять записок. Зауваживши, що я їх не читаю, один з військових хапає автомат і кидає в груди. «На, иди в лес. Убьем

– щастье наше, не убьем щастье твое». Того ж дня я все розповів хлопцям, але вони попросили ще кілька днів попрацювати. Та це вже не вдалося здійснити. В неділю ранком голова сільради приніс 4 тисячі рублів, ніби хлопцям і на цьому спровокував. Поки я вернувся з лісу, то на подвір'ї вже чекав цілий гарнізон. Це я намалював на одній із своїх картин. *(Мова, очевидно, йде про незнану картину, сюжетно пов'язану з арештом автора, або про твір «Передостанній допит» (2001), коли художник уже перебував під слідством. – І. Т.)*

У 1956 році я повернувся з Мордовії. А з 1958 р. почав воювати з тою безбожною бандою пензлем, як умів, майже 30-років. У 1988 р. пішли «лозунги» *(мається на увазі плакати. – І. Т.)*, а тепер і ці мої історичні спогади-картини. Малюю, що бачив сам і зі спогадів очевидців тих часів, яким я вірю. Будучи ще в таборі, я наслухався, що є про що малювати і малювати. Описати я так не вмію, тому й малюю. Шкода з тим помирати, як з гріхом, і тому малюючи, мені якось спадає з душі. Здається буде й помирати легше.

Я вважаю, що немає такої нації, більш скривдженої, як наша. Не сміємо дозволити, щоб нас і тепер кривдили, заганяли в кайдани, а ми мовчали. Багато раз будучи перед Верховною Радою із своїми «лозунгами» і на мітингах різних бачив й відчував, що ворогів України це дратує. Значить спрацьовує моя скромна справа. Лозунгів у мене налічується близько п'ятдесяти. Зараз чомусь на це затишшя. Керівники носи задерли, познаходили теплі місця. Прості українці одні других зневажають, стають як вівці без пастуха.

Дуже мені важко жити і тому я малюю картини. Біль за Україною не вчуає. Що ті бандити зробили за час свого панування. **Починаючи з голодоморів і до сьогодні вони нас знищують.** Моїх пенсійних грошей не вистачає на харчування і ліки, не те, що на повторну операцію в Івано-Франківську.

А хочеться ще щось зробити. Так нас окайданили, що і скинути не можемо. **Влада в яничарських руках.** Розумних людей «випололи», залишились одиниці і тих добивають на очах. Молодь стала байдужа, ніби безбатченки.

Кравчук колись дав волю комуні – тепер докрадають. Хабарництво зверху до низу стало нормою. Люди по лікарнях гинуть без часу. Культура засіяла половою з чужого поля. Тому я не жалію, що присвятив своє життя боротьбі зі злом.

Кожна людина може по краплині зробити багато для своєї держави та її майбутнього. Не можна бути байдужим! Треба пам'ятати хто ми і чієго роду. Перш за все ми є українці!

Упорядник тексту
Іван Тимів

УДК 730(477.86)

Іван Тимів

м. Калуш

Скульптурна Шевченкіана Калущини (До 210 річниці від дня народження Тараса Шевченка)

Анотація. У статті висвітлено форми вшанування пам'яті Кобзаря на Станиславівщині у другій половині XIX – на початку XX ст. Розкрито пам'яткознавчий аспект створення монументів Тарасові Шевченку на Калущині, в хронологічній послідовності систематизовано історію спорудження пам'ятників Кобзареві, проаналізовано та узагальнено історичні відомості про їх встановлення, розглянуто перспективи подальшого дослідження Шевченкіани Калущини.

Ключові слова: Тарас Шевченко, пам'ятник, встановлення, відкриття, Калуш, Калущина, скульптор.

Із часу появи «Кобзаря» (1840 р.) в Галичині Т. Шевченко заволодів думами й серцями галичан. Він став для них своїм, близьким і рідним. Прості люди напам'ять зачували твори Шевченка, називали його ім'ям новонароджених, віддавали останній гріш, щоб придбати Шевченків портрет, «Кобзар», а, купивши його, зберігали їх як найдорожчі реліквії. За «Кобзарем» вчилися читати діти, а його автор замінив західноукраїнському бідняку вчителя, порадника й захисника [16, с. 217].

Велика популярність Т. Шевченка в Галичині зумовила необхідність друкувати його твори. Поет і перекладач К. Климович із с. Хотимир (Тлумаччина) у редактованих ним літературних журналах «Вечорниці» (1862–1863) і «Мета» (1863–1865), що виходили у Львові, надрукував революційні твори поета «Неофіти», «І мертвим і живим ...», «Кавказ» та інші, всього 15 творів [6, с. 115; 7. с. 11]. А калушанин о. Гнат Рожанський (1844–1883) виступив ініціатором першого видання творів Коб-

заря в Галичині, що вийшли під назвою «Поезії Т. Шевченка (т. 1–2, 1867–1869) [20, с. 172]. Учасник польського повстання 1863–1864 рр., уродженець містечка Обертина (Тлумаччина) Гвідо Батаглія (бл.1846–1915) – польський журналіст і критик, був автором першого нарису про Кобзаря «Тарас Шевченко. Його життя й твори» (Львів, 1865). Книга мала велике значення для популяризації творчості Кобзаря в Польщі, Німеччині та інших країнах [8].

Як відомо, у 60–70-х роках XIX ст. свята з нагоди вшанування пам'яті Т. Шевченка відбувалися спершу у великих містах, а згодом їх почали влаштовувати в повітових містах, містечках і селах. Ініціатором і організатором Шевченківських свят на Станиславівщині була молодь міст і сіл [18, с. 217].

Шевченкова муза знаходила гаряче захоплення у жителів краю. Зокрема, у Калуші від 1882 р. майже щорічно відзначали день народження та відходу Кобзаря у вічність. Такі урочистості з нагоди сумної 50-річної дати відбувалися в Калуші 25 березня 1911 р. На зібранні перед скульптурним погруддям Тараса Шевченка роботи скульптора Михайла Гаврилка (1882–1922) з Полтавщини зібралося півтори тисячі українських міщан і жителів навколишніх сіл, які почули виступи про життєвий і творчий шлях поета та концерт, присвячений пам'яті Кобзаря. Художнє оформлення святкової зали Народного дому виконав Михайло Гаврилко, який із 1910 р. працював у Болехові й прибув до Калуша на святкування. Із пошанівними промовами виступали Роман Перфецький, о. Кирило Дудикевич, а також студенти [21, с. 63–64; 15, с. 169; 6, с. 117; 7, с. 30, 132; 9, с. 138].

На подібних урочистостях у наступному 1912 р. були присутні й урядовці – повітовий староста Вайдановський зі своїм оточенням, повітовий суддя Файгель, старший учитель Юрчик. На урочистому зібранні із доповіддю виступив відомий калуський громадський діяч і письменник Михайло Козоріс. Ши-

роко відзначалося 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка у 1914 р. Із нагоди ювілею в Народному домі проходила святкова академія, відбувся величний концерт та урочиста хода головними вулицями Калуша до храму Св. Архистратига Михаїла. Вечір, крім піднесення духу, приніс ще 330 корон прибутку. Кошти розподілено для потреб Народного дому, читальні «Прогресу» та на сплату за фортепіано [21, с. 71; 15, с. 171; 31, с. 1].

Безсмертна спадщина нашого Пророка Тараса Шевченка й сьогодні користується великою любов'ю краян. Здавна беруть у своїх серцях пам'ять про нього жителі Калущини. Однією з найбільш популярних та дієвих форм вшанування поета в нашому краї було насипання символічних шевченківських могил, що нагадували захоронення у Каневі, спорудження пам'ятників із каменю у вигляді скелі або зрізаної піраміди, організація концертних програм та інших дійств. Відрадно, що ця традиція має продовження й у наш час. Вдячні нащадки вшановують пам'ять Тараса Шевченка спорудженням пам'ятників, встановленням меморіальних дошок, проведенням інших заходів.

Пам'яткознавчий аспект встановлення пам'ятників Кобзареві на Івано-Франківщині вивчали дослідники Володимир Грабовецький [14;15], Володимир Полек [27], Василь Бурдуланюк [10–12], Богдан Гаврилів [13], Петро Арсенич [5–7], Михайло Коломиєць [21], Микола Когут [20] та ін.

Існує версія, що одним із перших пам'ятний знак на честь поета й художника був споруджений наприкінці XIX ст. саме на території нашої області. За спостереженнями краєзнавця Петра Арсенича, перші скульптурні зображення Шевченка у вигляді погруддя виготовили за власні кошти жителі Коломиї й Косова. А мармурове погруддя Кобзаря створив львівський скульптор-вірменин Тадей Баронч у 1870 р. [7, с. 60].

Дещо іншими щодо першості є відомості київського літературознавця Миколи Дубини, який зауважує, що першим у Західній Україні пам'ятником Кобзареві було гіпсове погруддя італійського скульптора Пармена Забілі (1830–1917), встановлене у приміщенні літературного товариства Шевченка у Львові в 1873 році. Це було зображення Тараса Шевченка в зрілому віці в кожусі (з портрета худ. І. Крамського). Другою пам'яткою поетові була дипломна робота (погруддя Кобзаря) маловідомого тоді львівського скульптора Т. Боровця. Скульптура виконана з мармуру. Цьому творові властива величність і глибина ідейного задуму. Тарас Шевченко зображений у русі як пристрасний борець за народні інтереси [17, с. 43].

Цікаво відзначити, що на Прикарпатті в 1879 р. створено перший скульптурний ансамбль, присвячений Т. Шевченку. Зокрема, у селі Ясенові (*нині село Верхній Ясенів Верховинського району. – І. Т.*) на скалі, на тлі смерек народними майстрами висічено постать Т. Шевченка (у фас) у сорочці з бандурою в руках. Мистецька вартість пам'ятки невисока, зате варті уваги сердечний порив і глибока любов гуцулів до Кобзаря. На жаль, цей пам'ятник не зберігся [17, с. 44].

До найдавніших пам'ятників Тарасові відноситься і пірамідальна пам'ятка на Соکیلській скелі між Кутами й Тюдовом на Косівщині, споруджена між 1896–1899 роками [27, с. 35]. Але під час Першої світової війни на проєктній лінії, де стояв шестиметровий обеліск Кобзареві, почали будувати нову дорогу в горах. Тоді селяни Тюдова й навколишніх сіл на дерев'яних колодах пересунули пам'ятку на 15 м убік. У 1911 р. пам'ятник Т. Шевченкові у формі піраміди встановлено у с. Вовчинець біля Станиславова [12, с. 23].

Пам'ятник, викладений із каменю, зі вставленою в постамент меморіальною таблицею та портретом Кобзаря, 11 серп-

ня 1912 р. було відкрито в селі Надіїві Долинського району. Споруда мала завершення у вигляді хреста.

Пам'ятники поетові, що нагадували могилу в Каневі, були збудовані в 1914 р. у селі Братишів на Тлумаччині, у Микулинцях біля Снятина, в Косові та інших населених пунктах краю [7, с. 60–62, 63, 65].

Усього на Івано-Франківщині налічується понад 199 пам'ятників Кобзареві, у тому числі й ті, що споруджені на Калущині.

Отже, у 60–70-х роках ХІХ ст. урочисті свята з нагоди вшанування пам'яті Тараса Шевченка спершу відбувалися у великих містах [28, с.78; 29, с. 342–350], а згодом їх почали влаштовувати у повітових містах, містечках і селах. Ініціатором й організатором шевченківських свят здебільшого була молодь. Такі дійства мали одностайну й щиру підтримку українців всього краю, були виявом патріотизму й пошани до Кобзаря.

Історія спорудження й встановлення пам'ятників Тарасові Шевченку на Калущині спеціально ще не вивчалася істориками й краєзнавцями, тому пропонується стаття є першою спробою систематизації, узагальнення історичних відомостей про монументальні пам'ятники Кобзареві в нашому краї.

До перших достеменно відомих скульптурних зображень Тараса Шевченка на Калущині можна долучити вже згадуване погруддя Кобзаря, виконане М. Гаврилком у 1911 р. для інтер'єру Народного дому в Калуші [21, с. 63–64].

Другий пам'ятник Кобзареві в Калуші відкрито аж через 43 роки, у березні 1954 р. Тепер ця пам'ятка прикрашає центральну площу у смт Войнилів [14, с. 8; 20, с. 148; 21, с. 132]. Документальні матеріали засвідчують, що рішення (№ 21) про встановлення в м. Калуші погруддя Тарасові Шевченку Калуський райвиконком прийняв 10 січня 1954 р. Автор пам'ятника – скульптор Сергій Онищенко родом із Волині. Тоді бюст було

встановлено у селищному сквері. Погруддя виготовлене з цементу, а постамент із природного каменю. Загальна висота пам'ятника становила 2,95 м, висота погруддя – 0,85 м. Споруджений під погруддя постамент мав висоту 2,1 м, ширину 1 м, довжину 0,7 м. Відкриття пам'ятника відбулося 10 березня 1954 р. (*фото 34*).

У 1974 р. працівниками Івано-Франківських художньо-виробничих майстерень художнього фонду УРСР (керівник Михайло Анденок) здійснено реставрацію пам'ятника. Реставраційні роботи були проведені також у 1963, 1987 та 1988 роках. Згідно з рішенням Івано-Франківського облвиконкому від 28 листопада 1969 р. (№ 612–4), пам'ятку взято під охорону держави [1, арк. 1–2; 2, с. 26, 61].

Автором погруддя Тарасові Шевченку в Калуші (*фото 35*), встановленого у 1976 р., був скульптор із Львівщини Яків Чайка (1918–1995). Тепер ця пам'ятка – у Сімферополі (Крим) [20, с. 220; 4, арк. 9].

Сучасний пам'ятник Кобзареві в Калуші встановлено в 1997 р. (*фото 37*). (Попереднє Рішення сесії КМР від 27. 09. 1993 р.) Автори цього монумента – львівський скульптор Ярослав Скакун та калузькі архітектори Петро Макогін і Петро Пострильоний [2, арк. 58; 7, с. 79; 21, с. 244; 20, с. 122, 163–164, 187; 26, с. 154]. Попередній монумент Шевченку в тому ж році напередодні Дня Незалежності України калушани урочисто передали в дар місту Сімферополю [11, с. 13; 13, с. 65].

Сталося це 21 серпня 1997 р. завдяки старанням калузької громади та її тодішнього голови Романа Сушка, який ще в 1995 р. звернувся до Ради міністрів Криму, мерів міст Сімферополя й Севастополя з ідеєю встановити пам'ятник Кобзареві в Криму. Спершу монумент планувалося відкрити в Севастополі, але остаточне рішення було прийнято на користь Сімферополя. Після двох років впертого лобі в Києві й Криму, ця справедлива

ідея таки була втілена в життя. Пам'ятник встановлено за кошти й зусиллями Калуської міської ради. У його відкритті взяли участь члени оргкомітету Анатолій Франчук, голова Ради Міністрів Автономної республіки Крим, Валерій Єрмак, міський голова Сімферополя, Роман Сушко, міський голова Калуша та віце-адмірал Борис Кожин, головнокомандувач ВМФ України. Так погруддя Кобзаря, подароване калушанами (*фото 36*), стало першим пам'ятником Тарасові Шевченку на кримській землі [4, арк. 7–12, 15, 17-а, 18, 19, 20; 30, с. 10].

У селах Калущини пам'ятники Т. Шевченку з'явилися наприкінці 60-х рр. ХХ ст. Одним із перших був монумент Кобзареві у с. **Перевозець** Рішення Калуського райвиконкому № 12 про встановлення погруддя Кобзареві в с. Перевозець прийнято 10 лютого 1969 р. [3, арк. 3; 21, с. 147; 23, с. 104]. Бюст, виготовлений з бетону, відкрито 9 березня 1969 р. Постамент пам'ятки із написом «Тарас Григорович Шевченко 1814–1861 рр.» мав висоту 1,8 м, а погруддя Кобзаря – 90 см. Його загальний розмір складав 2,7 м. Датування цієї пам'ятки академіком Володимиром Грабовецьким 1963 роком не відповідає дійсності [14, с. 18].

Із часом пам'ятник почав руйнуватися (з'явилися тріщини), до того ж адміністративний будинок, перед яким знаходився монумент, був приватизований. За цих умов, розповідає учитель історії Володимир Вінтонович, сесія Перевозецької сільської ради прийняла рішення про перенесення пам'ятника на територію новозбудованого приміщення сільської ради. Але, оскільки скульптура через поганий стан, не підлягала перенесенню, то вирішено було знести старий і спорудити новий монумент Кобзареві за кошти сільської ради. Нове погруддя поета виконав калуський скульптор Ігор Семак. Монумент Кобзареві у цьому селі відкрито під час святкування Дня Незалежності 24 серпня 2004 р. Пам'ятник встановлено на постаменті висотою 2 м та

шириною 50 см. Бюст поета має висоту 80 см, він виконаний із бетонної суміші й тонований бронзовим кольором [26, с. 116; 4-а, арк. 1–2] (*фото 38*). На постаменті напис:

Любіте, брати мої,
Україну любіте,
І за неї безталанну
Господа моліте...

Т. Шевченко

За кошти, зібрані громадою села, споруджено пам'ятник Тарасові Шевченку в **Боднаріві** (*фото 39*). Його відкриття відбулося 9 березня 1990 р. [33, с. 81, 109]. На постаменті пам'ятна таблиця зі словами: «*Кобзареві України – Тарасу Григоровичу Шевченку*» (1814–1861), а нижче

«І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути.
Не злим тихим словом».

Т. Шевченко

Пам'ятник у **Войниліві** (*фото 40*) відкритий також у 1990 р. На ньому напис: «*У полум'ї слова Поета – «Світлу долю куймо свою!»*. 1990 р. Автор цих слів – мешканець селища Зіновій Гресько. Для поруддя Кобзаря було збудовано постамент висотою 2,6 м. Під час перевезення бюста із Калуша до Войнилова скульптура зазнала певних пошкоджень. Реставраційні роботи виконав художник із с. Дубовиця Степан Василів [24, с. 38; 34, с. 117]. На урочистостях із нагоди відкриття пам'ятника виступав відомий український письменник Роман Іванчук [7, с. 77; 21, с. 148].

У селі **Довгий Войнилів** також встановлено пам'ятник Кобзареві (*фото 41*). Рішення про його спорудження прийнято на зборах осередку НРУ ще 18 грудня 1988 р. Добровільні жертви (6 000 крб.) на його спорудження склали мешканці села.

Гіпсове погруддя Т. Шевченка виконав львівський скульптор Володимир Одрихівський. Загальна висота пам'ятника разом із постаментом – 3 м 70 см. На ньому напис: «*Тарас Григорович Шевченко (1814–1861)*». Відкриття монумента відбулося 12 грудня 1990 р. В організації встановлення цієї пам'ятки активну участь брали селяни Степан Кобута, Михайло Лебухорський, Василь Павловський та інші [3, арк. 1; 19, с. 249–250].

У 1991–1992 рр. спорудження та відкриття пам'ятників геніальному поетові тривали, відбувалися літературно-мистецькі вечори на його честь. Погруддя Кобзаря було встановлене в **Студінці** (*фото 42*). Монумент споруджений за кошти сільської громади у 1991 р., а відкриття відбулося 18 серпня 1992 р. Під час святкування цієї знаменної події виступав земляк Великого Кобзаря, поет із Черкащини М. Смілий [7, с. 78; 26, с. 112, 119].

У 1994 р. з нагоди 450-ї річниці з часу першої письмової згадки про село на громадські пожертви в селі **Мостище** відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку (*фото 45*). Найбільше зусиль задля цього доклав художник і педагог із Калуша Михайло Тимчишин (1959 р. н.), художники Василь Булавинець і Микола Петенко [23, с. 92; 25; 26, с. 115; 20, с. 203].

Відомо також про відкриття пам'ятника Пророкові України (*фото 43*) на початку 90-х років ХХ ст. в **Новиці** [23, с. 100]. На постаменті напис: «*Тарас Григорович Шевченко (1814–1861)*».

Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава.
І воля святая!

Найновіший пам'ятник Тарасові Шевченку на Калущині відкрито у селі **Довпотів** у 2015 р., його автор – відомий скульптор Ігор Семак [32, с. 63] (*фото 44*).

Отже, усього на Калушині пам'ятники Тарасові Шевченку встановлено у **дев'яти** населених пунктах. Його життя і творчість для наших країн були головним дороговказом у боротьбі за волю. Монументи Кобзареві споруджено в Калуші (в 1911, 1954, 1976, 1997 роках), Боднарові, Войнилові, Довгому-Войнилові, Мостищах, Новиці, Перевозці, Студінці, Довпотові. Більшість із них відкрито в роки відновлення Незалежності України. Скульптурні пам'ятники, споруджені поетові й художнику на Калушині, засвідчують певний рівень розвитку монументального мистецтва краю.

Творчість Тараса Шевченка є вираженням волелюбних прагнень народів всього світу, які з вдячністю шанують пам'ять про нього. Сьогодні відомо 1384 пам'ятники Тарасу Шевченкові. Із них 1256 – в Україні та 128 – за кордоном (у 35-и країнах) [24].

Розпочата пошуково-дослідницька діяльність Краєзнавчого музею Калущини могла б мати продовження у таких тематичних розробках, як от: «Дослідники творчості Кобзаря родом із Калущини». Ними були парох Калуша о. Володимир Петрушевич (1848 – ?), письменник Григорій Цеглинський (1853–1912), художник і мистецтвознавець Богдан Стебельський із Томашівців (1911–1994), автор праць «Слова Шевченка на сторожі нації», «Поняття батька й матері в поезії Шевченка» (1991) [7, с. 120, 149, 169, 178; 14, с. 177–179, 188–189; 20, с. 194–195].

Актуальними є також такі теми, як: «Тарас Шевченко у творах художників Калущини», «Постать Т. Шевченка у творах декоративно-ужиткового мистецтва Калуського краю», «Митці Калуської землі про Кобзаря» та ін.

Джерела та література

1. Архів Краєзнавчого музею Калущини (далі КМК). – Спр. 62: Паспорти, облікові картки та зобов'язання з охорони пам'ятників (1976–1991рр.). – 48 арк.

2. Архів КМК.– Спр. 69: Рішення Калуської міської ради з питань пам'яткоохоронної діяльності, звіти, інформації, довідки, плани спорудження пам'ятників, відомості про сплату членських внесків учасниками УТОПК (1983–1998). – 67 арк.

3. Архів КМК. – Спр. 170: Пам'ятки історії та культури Калуського району. – 12 арк.

4. Архів КМК. – Спр. 63: Постанова і протокол про встановлення пам'ятника Т. Г. Шевченку в Сімферополі в 1997 р. фотоматеріали, періодика. – 32 арк.

5. Арсенич П. І. Діяльність Т. Шевченка в галузі етнографії і археології / Петро Арсенич // Тези доповідей: Науково-теоретична конференція кафедр інституту, присвячена 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка (15–16 квітня 1964 р.) – Івано-Франківськ, 1964. – С. 37–38.

6. Арсенич П. І. Шевченко і Прикарпаття / Петро Арсенич // Жовтень. – 1988. – № 3. – С. 115–119.

7. Арсенич П. І. Тарас Шевченко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. – 200 с.

8. Буджак М. В. Зі смолоскипом слова в руках / Михайло Буджак // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://littlumach.at.ua/news/zi_smoloskipom_slova_v_rukakh_gvido_bataglija_1846_1915/2011-03-20-41.

9. Бурдуланюк В. М., Полянський О. А. Пам'ятники Шевченку на Прикарпатті / Василь Бурдуланюк, Олег Полянський // Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснування міста Івано-Франківська. – Івано-Франківськ, 1987. – С.138–139.

10. Бурдуланюк В. М. Історія культури Прикарпаття. Короткий нарис / Василь Бурдуланюк. – Івано-Франківськ, 1997. – 95 с.

11. Бурдуланюк В. М. Пам'ятки культури Івано-Франківщини / Василь Бурдуланюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 55 с.

12. Бурдуланюк Г. В. Українське монументальне мистецтво Прикарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ століть / Василь Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія: випуск 14. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 23–37.

13. Гаврилів Б. М., Гаврилів М. М. Пам'ятники історії та культури Івано-Франківщини (історико-краєзнавче дослідження) / Богдан Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2001. – 96 с.

14. Грабовецький В. В., Грабовецький Б. В. Скульптурна Шевченкіана Прикарпаття / Володимир Грабовецький, Богдан Грабовець-

кий. – Івано-Франківськ: путівник. – Івано-Франківськ: Облполіграф-видав, 1989. – 24 с.

15. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, – 1997. – 224 с.

16. Дубина М. І. Шевченко і Західна Україна / Микола Дубина. – Київ: Видавництво Київського університету, 1969. – 156 с.

17. Дубина М. І. Шевченкові пам'ятники на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Микола Дубина // Вісник Київського університету. Серія філології. – № 15. – 1973. – С. 43–53.

18. Дубина М. І. З історії вшанування пам'яті Тараса Шевченка на західноукраїнських землях (1861–1939) / Микола Дубина // Вічно живий. В літопис шани і любові. Збірник наукових праць / Голова редакційної колегії проф. П. П. Кононенко. – Київ, 1989. – С. 217–235.

19. Зьомковська М. Г. Довгий Войнилів колись і тепер / Марія Зьомковська. – Калуш: Акцент, 2011. – 316 с.

20. Когут М. С. Калущина: люди і долі. Біографічний довідник / Марія Зьомковська. – Калуш, 2006. – 234 с.

21. Коломиєць М. І. Історія міста Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: «Талія», 1996. – 268 с.

22. Марченко М. І. Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка / Михайло Марченко. – Київ: Радянська школа, 1957. – 196 с.

23. Мельник В. О., Коломиєць М. І. Калущина. Фотоальбом / Василь Мельник, Михайло Коломиєць. – Калуш, 2004. – 160 с.

24. Національний музей Тараса Шевченка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum-shevchenko.org.ua/>.

25. Нормативно-правові засади діяльності Калуська РДА // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rda.if.ua/page/rda/normativno-pravovi_zasady.

26. Пам'ятки історії Івано-Франківської області. – Ч. 1. – Івано-Франківськ, 2005. – 172 с.

27. Полек В. Т. Тарас Шевченко і Прикарпаття / Володимир Полек. – Івано-Франківськ, 1991. – 40 с.

28. Свешніков І. К. Музей-заповідник «Козацькі могили». Путівник / Ігор Свешніков. – Львів: Каменяр, 1990. – 94 с.

29. Тарас Шевченко: життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. Альбом / Автори-упорядники В. Х. Касіян, Г. П. Паламарчук та ін. Київ, 1991. – 335 с.

30. Тимошук Ю. Калуський Шевченко у Криму / Юрій Тимошук // Вікна. – 2014. – 28 бер. – № 13. – С. 10.

31. Тимків Б. В. Тарас Шевченко і калушани / Богдан Тимків // Калуське віче. – 2002, 9 бер. – № 10. – С. 1.

32. Тимків Б. В. Приборкувач глини та каменю / Богдан Тимків. – Калуш: Петраш К. Т., 2015. – 128 с.

33. Топольницький В. Д. Боднарів. Нарис історії та культури села / Володимир Топольницький. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 128 с.

34. Цюп'як Р. О. Войнилів: сторінки минулого / Роман Цюп'як. – Калуш, 2008. – 167 с.

Ivan Tymiv
Kalush City

Sculptural Shevchenkiana of Kalush District To the 210th anniversary of the birth of Taras Shevchenko

Abstract. The article highlights the forms of commemoration of Kobzar in the Stanislav region in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century. The historical aspect of the creation of monuments to Taras Shevchenko in Kalush district is described, the history of the construction of monuments to Kobzar is systematized in chronological order, historical information about their installation is analyzed and summarized, and the prospects for further research of Shevchenkiana of Kalush district are considered.

Key words: Taras Shevchenko, monument, installation, opening, Kalush, Kalush district, sculptor.

ФРАНКОЗНАВСТВО

УДК [929:82-6.09](477.86-22) “18/19” Франко

Андрій Франко

м. Львів

Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину. Текстологічна публікація листа дружини Петра Франка Ольги Білевич до професорки Оксани Франко про родину Івана Франка і пошуки безвісти зниклого її чоловіка

Анотація: У статті, присвяченій вшануванню 133-ї річниці від дня народження Петра Франка (1890–1941), висвітлено численні візити сина письменника Івана Франка до калузького передмістя Підгірки та Калущини, уперше ексклюзивно для респектабельного видання «Калузькі історичні студії» публікується у цьому науковому збірнику археографічно коректно упорядкований, зі збереженням мови і правопису оригіналу, текст, із відповідним науково-джерельним «апаратом», поясненнями, коментарями і примітками, важливого для вітчизняної історіографії, розвитку франкознавства, краєзнавства листа дружини Петра Івановича Франка Ольги Федорівни Білевич (1896–1987) до матері автора пропонованого дослідження, історика, літературознавця, франкознавця, текстолога, кандидата історичних наук Андрія Дмитровича Франка – почесної громадянки Калуша, професорки Оксани Омелянівни Франко (1939–2021) про родину Івана Франка і пошуки безвісти зниклого чоловіка Ольги Білевич.

Ключові слова: Петро Іванович Франко, Ольга Федорівна Білевич, Оксана Омелянівна Франко, Андрій Дмитрович Франко, Кирило Студинський, Онуфрій Франко, Омелян-Володимир Франко, Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках), репресії.

У другій половині минулого століття час від часу подекуди з'являлися (переважно задля патетичного, гучного, всеохоплюючого, але все-таки по суті дещо «номінального», вшанування ювілейних річниць від дня народження і роковин від часу кончини Івана Франка) лише спорадичні, сказати б, «опосередковані», обережні, ретельно політично відредаговані, «відшліфовані» змістовно, ідеологічно «вихолощені» на догоду космополітичній тоталітарній владі публікації, здебільшого інформаційно-довідкового характеру, про дітей Каменяра. І лише після відновлення Україною незалежності в 1991 р. та особливо останнім часом у публічному літературно-видавничому середовищі надруковано низку вагомих, цікавих, концептуально-аналітичних, джерелознавчих, синтетичних досліджень, нарисів, розвідок, есеїв, заміток і дрібних повідомлень інформаційного характеру про чимало біографічних перипетій та суспільно-політичних і науково-публіцистичних малознаних нюансів життєтворчості Петра Франка (28.06.1890 – 07.1941?) [76, с. 158–172; 77, с. 1–288; 59, с. 1–512; 60; 61, с. 105–121, 122–126; 62, с. 61–64; 63, с. 1–232; 64, с. 43–47; 9, с. 17; 10, арк. 1–2 ; 52; 109; 110; 141; 142, с. 1–672, 40–47; 39, с. 1–628] – наймолодшого сина Івана Франка: суспільно-громадського, культурно-просвітнього та військово-політичного діяча, педагога, науковця (за фахом інженера-хіміка; вчителя фізичного виховання), ученого-винахідника, письменника, фольклориста, перекладача, видавця, журналіста, кіносценариста (за повістю Івана Франка «Борислав сміється»), одного із непроминальних теоретиків і практиків українського тіловиховання, гімнастично-спортивного руху в Галичині (відомого насамперед як голова УСК (Українського спортивного кружка при Академічній гімназії), активного члена товариства «Сокіл-Батько», співзасновника «Пласту», СТ «Україна», «Змагального союзу» та інших націєтворчих молодіжних організацій), учня та сподвижника авангардної діяльності професора Івана

Боберського (1873–1947) [59, с. 1–512; 60, с. 336–343; 61, с. 105–121, 122–126; 62, с. 61–64; 63, с. 1–232; 64, с. 43–47], четаря УСС (Українських Січових Стрільців), одного з провідних учасників національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., поручника (*фото 46*), сотника УГА (Української Галицької Армії), а пізніше – полковника Армії УНР (Української Народної Республіки), організатора першого в історії України військового літунства (авіації) ЗУНР (Західно-Української Народної Республіки), очільника Летунського відділу УГА [23, с. 50–60; 146, с. 3–4], з жовтня 1939 р. депутата Народних Зборів Західної України (під час процесу приєднання Західної України до УРСР), члена НТШ (Наукового Товариства ім. Шевченка), депутата Верховної Ради УРСР 1-го скликання (з 1940 р.), декана товаровознавчого факультету Українського державного Інституту радянської торгівлі у Львові (1939–1941), першого директора і творця музею свого батька Івана Франка, заснованого 10 жовтня 1940 р. [77, с. 258]. Тривалий час у радянську добу через брак достеменних джерел і приховування з політичних причин правдивої інформації (документальних свідчень, «засекречених» архівних матеріалів) про передчасну смерть Петра Франка в українській історіографії, франкознавстві панувала прикра, недоброчесна (насамперед із боку представників провладного політикуму в гуманітарній сфері), лженаукова, ганебна невизначеність щодо адекватного висвітлення трагічної долі нащадка Каменяря (фігурували на рівні приватних і «прилюдних» свідчень, пліток, кулуарних, залаштункових бесід різні, часто суперечливі, подекуди навіть взаємовиключні, інколи й чудернацькі версії, гіпотези та всілякі «домисли» про трагічну загибель П. Франка). У тоталітарному «совєцькому» партійно-можновладному, доволі закритому від сторонніх очей і вух, переважно неpubлічному керівному гуманітарнокультурологічному і правоохоронному просторі, сказати б, «вузькокорпоративно вважалося» (про це детальніше мовити-

меться далі у контексті висвітлення основних версій «ліквідації» Петра Івановича та офіційного пояснення причин і обставин його смерті), що Франковий син банально «пропав (зник) безвісти», коли через «вибух німецько-радянської війни» у 1941 р. [61, с. 125] він змушений був виїхати зі Львова з метою евакуації і дорогою на схід через хаотичний стрімкий розвиток. Часто непередбачуваних воєнних подій «зник із поля зору з невідомих причин у невідомому напрямку». Але про все, як то мовиться, розповімо у пропонованій багатоплановій, різновекторній статті поступово, крок за кроком, поетапно, «за порядком» хоча подекуди дослідницький шлях йтиме цілеспрямовано нелінійно, нестандартно, зигзагоподібно, парадоксально, асиметрично, здійснюючи короткі і триваліші екскурси та мисленнєві «відступи» в історію дивовижного, непередбачуваного, сповненого драматичних колізій і калейдоскопічних перипетій, життя Петра Івановича Франка.

Принагідно зазначимо, що до 130-річчя від дня народження сина харизматичного, першорядного українського письменника 14 жовтня 2020 р. (на свято Покрови) на прибудинковій території Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах, де народився Петро Франко (як і його славетний батько), відкрито пам'ятник Франковому нащадку (ініціатор ідеї та організатор монументальної події і освячення – директор ДІКЗ «Нагуєвичі», знаний історик Богдан Лазорак; скульптор – Іван Мисакович). Також виготовлено меморіальну поштівку 1000-м тиражем, авторства відомого історика Андрія Сови та натхненника створення Львівського фотомузею, колекціонера й фотографа Романа Метельського. А на стіні «валу», що розташований поблизу «Дому Франка» у Львові, намальовано величезний мурал-стінопис із портретним відображенням Петра Франка та його дружини Ольги Франко (з Білевичів) (співавторство монументальної роботи належить художнику-іконописцю України

Святославу Владиці та групі «Sacred Universe» [77, с. 258]). До речі, матір Петра Франка також звали Ольгою (*фото 47*). 24 серпня того ж таки ювілейного року, в День Незалежності України, у Києві (вул. Авіаконструктора Антонова, 7, художник Андрій Пальваль) було публічно репрезентовано мурал із зображенням П. Франка [77, с. 258].

До передмістя середньовічного солеварного міста Калуша [72, с. 1–144; 17; 31; 32; 34; 35; 36; 37] під промовистою назвою Підгірки неодноразово приїжджали Іван Франко та найближчі представники його родини: дружина Ольга Федорівна Франко (з Хоружинських (*фото 48*) (1864–1941), котра упродовж декількох десятиліть часто відвідувала гостинну садибу аж до самої її смерті [134, с. 2], сини Андрій (1887–1913) [1, 1–245; 81, с. 81–121, 113–121; 96, с. 76–84; 104, с. 7], Тарас (1889–1971) [88, с. 3; 78, т. 1, с. 9–54; 140, с. 105–142] і Петро (1890–1941) [76, с. 158–172; 77, с. 1–288; 142, с. 1–672, 40–47; 109, с. 2; 110, с. 3; 9; 10, арк. 1–2; 52; 60; 61, с. 105–121, 122–126; 62, с. 61–64] та дочка Анна (Ганна) (1892–1988) [163, с. 3–52; 75; 101, с. 2]. У навколишніх селах члени сімейства збирали етнографічні й фольклорні матеріали [133, с. 143–144; 140, с. 120–121; 83, с. 465–469]. Діти І. Франка (четверо його нащадків) дуже полюбили спорт, включаючи наймолодшу Анну (Ганну) (або Гандзю, Гандзюню, як її зазвичай називали) [163, с. 3–52; 75; 101, с. 2]. Вона любила їздити верхи на коні «гостинцем» [140, с. 120]. У такому незвичному, сказати б, «іміджі» її і запам'ятали ровесники в Підгірках, адже для дівчат це було доволі нестандартно, імпазантно, нешаблонно, оригінально [101, с. 3; 140, с. 120].

У цьому контексті статті видається доцільним зазначити, що біографічний нарис Тараса Франка «Франки на Калушині. А) В Підгірках. Б) По інших селах» [158, т. 1, с. 844–848] має велике джерелознавчо-археографічне значення, позаяк підтверджує неодноразове перебування Івана Франка та, особливо, членів

його родини (зокрема, і Петра Франка) в Підгірках і автентично засвідчує незаперечний факт спільної власності на землю обох рідних братів Івана та Онуфрія. Для різнопланового висвітлення проблематики нашого дослідження важливі відомості містяться також і в нарисі Харитона-Гуця Смольського (1912–1979) «Історія села Підгірок» [58]. В «експреслисті» (телеграмному повідомленні) (у понеділок вранці 28 липня 1913 р.) Тараса Івановича Франка з Підгірок до батька про «наглу» смерть стрийка Онуфрія («Онофера») Яковича Франка, який ми з Оксаною Франко виявили ще у 1989 р., а в 1993 р. уперше опублікували [28, спр. 1636, арк. 119; 128, № 97, с. 2; 100, с. 526], міститься важлива автентична («з перших уст») інформація про те, що на поховання брата (в середу) 30 липня 1913 р. приїжджали-таки у Підгірки Іван Франко (на противагу двозначним, доволі скептичним міркуванням франкознавця Романа Горака) разом із сином Петром [140, с. 111–112]. «Дорогий тату! – повідомляв Тарас сумну звістку приголомшеному горем батькові. – Помер стрийко Онофер нині рано 28.VIII, похорон у середу рано. Може би, тато з Петром приїхав на похорон, а Петро би з тижень пробув тут [себто в калузькому передмісті, історична назва якого Підгірки. – А. Ф.]» [28, спр. 1636, арк. 119; 100, с. 526].

«Фамільне» листування великого, розгалуженого сімейства Івана Франка, яке ми ретельно крок за кроком дослідили разом із професоркою Оксаною Франко [128, № 97, с. 2; № 101, с. 2; № 105, с. 3; № 111, с. 2; 100, с. 519; 27, с. 312], аргументовано засвідчує той незаперечний факт, що всі члени родини І. Франка [131, № 67, с. 2; 15, с. 198–131] здійснювали необхідну роботу в господарстві, разом їздили на «Довбушеві скали» (поблизу Болехова), на такі собі фольклористичні «прогульки» до навколишніх сіл, де вони натхненно збирали, записували і систематизували прислів'я, пісні, легенди [136, № 3; 51, с. 37–46]. За висловом Івана Франка в його передмові до другого тому фундамен-

тальної народознавчої колекції прислів'їв (Львів, 1908), «приповідки з Підгірок Калуського повіту списали Андрій і Тарас» [122, с. V; 123, с. V–VIII; 124, с. V–IX]. Зібраний дітьми письменника пареміографічний матеріал органічно увійшов до системно упорядкованого І. Франком видання «Галицько-руські народні приповідки» [11], яке налічує 31090 позицій, що сформували три великі томи у шести випусках «Етнографічного збірника» Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) (1901–1910) [83, с. 465–469; 129, с. 117–126; 167, с. 1–691; 164, с. 119–128]. Принагідно варто зауважити, що «золотий вік» науково-організаційної та видавничої діяльності НТШ припадає на період тісної плідної співпраці в цій вельми респектабельній установі «академічного типу», що тривала упродовж 1895–1913 рр. [82, с. 74–91, 107–116; 86, с. 350–394; 89, с. 61–86, 578–595, 37–52, 231–244] поміж її керівником М. Грушевським [8, с. 48–63, с. 1–110; 14, с. 1–177; 20, с. 3–20; 6, с. 481–494; 7, с. 27–66; 13, с. 590–642; 69, с. 183–199; 160, ф. 1235, оп. 1, спр. 75, 76, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 175, 181, 190, 191, 192, 193, 197, 207, 208, 224, 226, 242, 251, 253, 254, 457, 471, 799, 908, 954] і членом Президії («Виділу») Товариства, директором філологічної секції НТШ І. Франком [86, с. 350–394; 80, с. 16–51, 11–15; 93, с. 35–38; 90, с. 44–53; 85, с. 42–76], а також Ф. Вовком [132; 125, с. 84–100, 42–56, 674–697 та ін.], В. Гнатюком [14, с. 1–177] та іншими провідними діячами інтелектуального осердя української еліти. Висловлене вище міркування насамперед стосується добре налагодженої науково-видавничої взаємодії поміж М. Грушевським та І. Франком під час обопільного координування послідовної роботи наукових органів – секцій і комісій інституції, а також системного функціонування публікаторської діяльності Товариства – неофіційної української Академії наук [82, с. 74–91, 107–116; 86, с. 350–394]. Діти письменника, насамперед Андрій і Тарас, а також Петро та молодша від них Анна (Ганна) (до

певної міри), сприяли батькові в його наукових досягненнях, особливо у важкі часи загострення його недуги, допомагаючи йому зібрати відповідний матеріал (переважно народознавчо-красознавчого характеру [80, с. 16–51, 11–15; 86, с. 350–394; 93, с. 35–38; 90, с. 44–53], систематизувати його, довершити та оприлюднити належно підготовані до друку праці невтормного першорядного вітчизняного вченого. Петро Франко у мемуарно-нарративному нарисі «Іван Франко зблизька (5 портретів). Спомини» тепло, ностальгійно згадував про приїзди батька та його родини до Підгірок і про рибальство на річці Лімниці та Черне-чім болоті [142, с. 565–566; 143, с. 309–316; 143; 100, с. 520].

Для науково-джерельного підтвердження висловленої щойно тези про ретельне студіювання родинного листування розгалуженої «фамілії» Івана Франка, що його здійснили професорка Оксана Франко та її син Андрій Франко (*фото 52*), додамо ще одну цікаву археографічну «деталь» вивчення малознаних аспектів життєвого шляху Петра Франка. Так, забігаючи хронологічно дещо наперед, зазначимо, що п'ятнадцяти-річний син мого прадіда (брата Каменяра) Онуфрія Франка Михайло Франко (1900–1951) у (на жаль) недатованому листі до Івана Франка (1915) звернувся до авторитетного родича з таким «дорослим» (зрілим) державно-політичним запитанням: «*Чи буде самостійна Україна?*», супроводжуючи його важливим для люблячого батька інформаційним повідомленням про те, що Підгірки «проїздом» відвідав син письменника Петро Франко [139; 141], котрий тоді перебував у військовому формуванні Січових стрільців [28, спр. 1636, 1841, 1842 та ін.; 39, с. 57].

Особливого значення нащадки письменника надавали фізичній культурі. Для Франків це було не просто «спортове» захоплення. Вони, насамперед Тарас і Петро, були засновниками і палкими прихильниками, одними із перших теоретиків і пропагандистів фізичної культури на території України [133, с. 144–

145]. Під впливом національних спортивних, скаутських систем у країнах Західної Європи в перші десятиліття ХХ ст. у Галичині, а потім і на всіх етнічних теренах України було започатковано основи спортивної гімнастики, яка переросла в потужні рухи (скаутський, пластунський, сокільський), що здійснили помітний вплив на формування самосвідомості молоді, а також на цивілізаційне структурування українського націєтворення. Варто особливо наголосити на тому, що родина Франків була безпосередньо причетна до утвердження самоназви «Пласт» [149, с. 2] для найменування організації українського скаутського руху, співзасновниками якої були Петро Франко поряд із Іваном Чмолюю та Олександром Тисовським [64, с. 43]. До слова, в основі назви «Пласт» (ініціатором упровадження якої у вітчизняному термінологічному вжитку був Петро Франко) є відповідник англійського найменування «*scout*» («розвідник»), яким почали активно послуговуватися з 1911–1912 рр. за прикладом пластунів – козаків-розвідників (нагадаємо, що 12 квітня 1912 р. у Львові українські «скаути» урочисто склали першу Пластову присягу).

У місті Лева в 1894 р. було засновано українське гімнастичне товариство «Сокіл», а в 1900 р. створено ще одну гімнастичну спільноту під промовистою назвою «Січ». У 1908 р. професор Іван Боберський [62, с. 61–64] очолив «спортове» товариство «Сокіл». Його учнями в українській академічній гімназії були Петро і Тарас, а згодом і Андрій Франки. Про вплив дітей І. Франка на сільських юнаків відомий український художник Г. Смольський згадує так: приїхавши до Підгірок у 1905 р. Франки-гімназисти «у дивних мундирах» одразу ж пішли грати в різні незнайомі місцевим підліткам забави [56, с. 122–123; 57, с. 397–398], але нових візитерів одразу ж доброзичливо прийняли як «своїх хлопців», і вони дуже швидко потоваришували з ними [56, с. 122–123; 57, с. 397–398]. До речі, Петро і Тарас Франки пізніше оприлюднили у сокільському виданні «Вісти з

Запорожа». Часопись руханкових, змагових, мандрівних і по-
жарних товариств» чимало дописів із характерними, красномов-
ними назвами зі спортивно-фізкультурної тематики [133, с. 144–
145], зокрема: «Каблуківка (крокет)» [145, с. 4–7], «Підбиванка
[гольф]» [145, с. 9–11] (статті П. І. Франка), «Руханка у греків»
(розвідка Т. І. Франка) (Львів, 1913, № 86–88) [157, с. 3–4].

Упродовж 1909–1913 рр., за ретельними спостереженнями
відомого дослідника, доктора історичних наук Андрія Сови,
Петро Франко проводив змагання із ситківки (великого тенісу)
під орудою «Сокола-Батька» та спортивного товариства «Украї-
на». Відомості про ці події фігурують на шпальтах галицької
преси, зокрема часописів «Вісти з Запорожа», «Діло», «Народне
Слово», «Свобода». Так, перші змагання з цього виду спорту
відбулися 24 вересня 1911 р. [61, с. 105–121]. Петро Франко не
тільки був співорганізатором ситківкових змагань, а й як спорт-
смен виступав на таких заходах [61, с. 110–111]. Отож, Петро
Франко вже мав у своєму «арсеналі» значні фізкультурно-
спортивні здо-бутки напередодні комплексних національних
спортових змагань українців Галичини – «II Запорожських іг-
рищ» (відбулися 29 червня 1914 р. у Львові). До слова, Іван Бо-
берський надав помітний ідейно-організаційний імпульс для
проведення «Перших Запорожських Змагань» («Запорожських
ігрищ») 15–16 жовтня 1911 р. у Львові. Із того часу літні та зи-
мові «Запорожські ігрища» на кшталт літніх і зимових Олімпій-
ських ігор сучасності проводилися в Галичині упродовж насту-
пних двох десятиліть [61, с. 110–111]. В іншій публікації звано-
го історика Андрія Сови у третьому томі респектабельного ви-
дання «Садиба Франка» (головний редактор – один із провідних
вітчизняних істориків, директор ДІКЗ «Нагуєвичі» Богдан Лазо-
рак) представлено спогади Степана Гайдучка (1890–1976) про
свого ровесника Петра Франка. А. Сова слушно зауважив:
«Обоє (у цьому контексті мовиться про П. Франка та

С. Гайдучка. – А. Ф.) мали чимало спільного, робили одну справу, особливо в царині українського тіловиховання. Зокрема, під проводом Івана Боберського (1873–1947) пройшли вишкіл в «Українському спортовому кружку», «Соколі-Батьку»; творили «Пласт», розвивали і популяризували спорт у Галичині; писали свої перші статті на тіловиховну тематику» [61, с. 123; 10, арк. 1–2].

Із 1 вересня 1911 р. до 30 червня 1914 р. Петро Франко був учителем тіловиховання (фізкультури) у філії української гімназії у Львові, викладачем руханки дівочої учительської семінарії Українського педагогічного товариства у Львові, йому належить авторство підручника шведської руханки (зарядки), історії і теорії руханки (для народних і середніх шкіл; на базі підручника Л. Н. Тернгрена) (1924) [148; с. 1–351].

Окрім згаданих вище статей, Петро Іванович Франко написав низку розвідок та окремих праць про руханку і спорт, зокрема: «На лещетах довкола Львова» (1910), «Лещетний спорт у Львові» (1911), «Кид каменем і кулею» (1911), «Примінна руханка» (1911), «Списа до мету» (1911), «Скок в далечінь» (1911), «Пер Генрик Лінг і його руханка (Шведська руханка)» (1912), «Прогулька в наші гори» (1912) [140, с. 125–126]. У 1930 р. у виданні «Життя і знання» він оприлюднив статтю «Фізичне виховання на селі» [151, с. 97]. Петро Франко був співзасновником, заступником голови українського «Змагового Союзу», утвореного 30 грудня 1911 р. У березні 1913 р. у Львові заснували перше українське військове товариство «Січові Стрільці» (очільник Володимир Старосольський), діяльним членом якого став Петро Франко. У 1914 р. він редагував сторінку «Пластовий Табір», яка була додатком до згаданого вище часопису «Вісти з Запорожа...» [140, с. 124–125].

Принагідно зауважимо, що соратник і спортовий «сподвижник» Петра Франка, його рідний брат Тарас Франко, щирий

шанувальник і пропагандист не надто популярних тоді видів спорту футболу («копаного м'яча») і великого тенісу («ситківки»), був активним членом українських спортових товариств «Сокіл-Батько», «Україна», «Український спортовий союз» та інших спільнот, що піклувалися про розвиток фізичного виховання молоді. Його перу належить ґрунтовне написання концептуальних монографій «Історія й теорія руханки» (Коломия–Львів, 1923) [155, с. 1–192] та «Розвиток руханки серед українців» (Львів, 1925), а також ряду статей із проблематики «тіловиховання і спорту»: «Значення руханки і рухових забав» («Вісти з Запорожа...», 1914, № 89–90), «Руханкова справа на Великій Україні» («Діло», 1922, № 30, 8 жовт.), «З життя сокільських товариств» («Громадський вістник», 1923, № 40, 22 лют.), «Українська ситківка (*великий теніс*. – А. Ф.)» («Новий час», 1926, № 59, 26 серп.), «Руханка і спорт на Радянській Україні» («Життя і знання», 1927, № 5), «Спорт на селі» («Сокільські вісти», 1928, № 3), «Недостачі і парадокси легкої атлетики» («Спортові вісти», 1931, № 12–13), «Футбалекий тренінг і тактика» («Спортові вісти», 1933, № 5–8), «Нове в шкільній руханці» («Спортові вісти», 1933, № 18) [140, с. 125–126] та ін.

Видається доцільним акцентувати увагу інтелектуального реципієнта на тому, що Іван Франко завжди прихильно ставився до ідеї й тогочасних модерних тенденцій пропагування стрімкого розвитку фізичної культури і спорту, щире захоплення якими він зумів прищепити своїм дітям. І навіть 7 грудня того вельми нещасливого 1913-го р. (по смерті свого сина Андрія та брата Онуфрія Франка [16, с. 171–189] та його сина Якова (1887–1913)) тоді важко хворий глава великого сімейства, легендарний при житті письменник, недуга якого невпинно «прогресувала», був присутнім зі всією родиною на сокільсько-січових урочистостях у честь ушанування його сорокалітньої творчої праці. Тоді, серед інших активних фігурантів святкового дійства, пуб-

лічно виступив зі спортивними гімнастичними вправами син письменника Петро Франко. Вельмиповажному ювіляру урочисто вручили срібний лавровий вінок із пам'ятним написом: «В[исоко]поважному докторови І. Франкови. Сокіл-Батько. 1871–1913, 7. XII» [64, с. 47].

Помітний, непроминальний вплив на розвиток просвітництва і, зокрема, виховання юнацтва на Калушині здійснив Петро Франко. Ще влітку 1914 р. він став одним із провідних організаторів успішного проведення першого З'їзду пластунів Галичини і Буковини та мандрівного табору на Чорногорі. Тоді всі учасники пластового табору, на чолі з П. Франком, зголосилися на заклик Головної Української Ради стати добровольцями до Легіону Українських Січових Стрільців (УСС). До речі, пластуни у своїх численних мемуарних нарисах-«споминах» відзначали, що Петро Франко ходив у бездоганно повному пластовому однострої. До того ж, він був, як уже зазначено вище, редактором газети «Пластовий табір», оприлюднив десятки статей і видав декілька книжок, що охоплювали різноманітні види спорту: гімнастику, лижі, метання кулі та списа, перескакування, теніс, «наколісний» спорт та ін. [64, с. 46; 44]. Ці публікації були спрямовані на пропаганду фізичної культури, поширення її впливу на формування патріотичного світогляду юнацтва [142, с. 1–672, 143, с. 309–316; 144]. Серед тогочасних популярних освітньо-культурологічних і спортивно-військових книжок видається доречним згадати його дуже модерний на той час підручник «Пластові ігри та забави» (1913), праці «Правила до сітківки (Львів, 1911), «Як закласти пластові дружини» (Відень, 1921), ґрунтовну книгу «Шведська руханка» (Львів, 1928). Із початком Першої світової війни, як уже зазначено вище, Петро Франко добровільно записався до Легіону Січових Стрільців, отримав військовий вишкіл летуна поблизу Сараєва (Сербія) і 1 грудня 1918 р. організував перше в історії України військове літунство (авіацію)

Західноукраїнської Народної Республіки [7, с. 50–60]. Він здійснив понад 50 вильотів і за геройство отримав нагороду від Симона Петлюри (іменну шаблю). При кожній нагоді приїжджав до Підгірок і знайомив мешканців села з новинами всеукраїнського масштабу націєтворчого значення. Наша односельчанка Анастасія Мельник («Гринишина») достеменно пригадує його як «жовніра», непере-січна постать Петра Франка неодноразово згадується в листах. Нагадаємо, Франковий нащадок був ініціатором об'єднання військового «літунства» (авіації) двох республік (ЗУНР і УНР), залишаючись «комендантом» Літунського загону. 1 січня 1919 р. Петро Франко отримав звання «сотника» УГА, а пізніше – полковника Армії УНР. Літунський полк УГА (авіаційна частина Української Галицької Армії), що його очолював П. Франко, налічував до 80 літаків із центром у містечку під назвою Красне, розташованому на відстані бл. 40 км від Львова (нині селище міського типу (сmt) у Буському районі Львівської обл.). У квітні 1919 р. Франкового сина «відрядили» до Білгорода (Сербія) у справі військовополонених [146, с. 3–4; 152, с. 7]. Брутальна, цинічна, невсипуща, надзвичайно підступна, облудна, заскорузла радянська влада була добре поінформована про всі його життєві здобутки і «заслуги». Коли я з матір'ю наприкінці 80-х років ХХ ст. розпочали тривалі підготовчі організаційні заходи щодо створення Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках (нині в межах Калуша) *(до слова, офіційними співфундаторами згаданого щойно Франкового Музею в Калуші нині вважаються колишні власники будинку Омеляна Володимира Франка, на базі якого виникла в 1992 р. ця респектабельна му-зейна установа, – його спадкоємці, знані науковці: його донька О. О. Франко та онук А. Д. Франко (автор представленої наукової праці), які доклали багато зусиль до підготовки ідейно-організаційного забезпечення створення важливої для краєзнавства і франкознавства суспільно-культурологічної*

інституції, утвердження та розвитку її експозиційних і науково-джерельних основ багато вимірної діяльності), то нас із провокативним наміром підступно розпитували спеціально «підіслані люди» (простіше кажучи, таємні інформатори), хто саме з родини був сотником і полковником під час військового керівництва С. Петлюри. До речі, нещодавно нарешті знайдено, за важливим археографічним сприянням науково-творчого тандему подружжя відомих франкознавців Тихолозів (Богдана і Наталії), достовірні документи, що недвозначно свідчать про те, що Петро Іванович Франко, котрий, справді, займав таке високе воєнно-політичне становище «бойового офіцера» в епоху національно-визвольних змагань, був фізично знищений (за розсекреченими шифротелеграми НКДБ СРСР № 11569 від 6 липня 1941 р.) [77, с. 238–253]. *Наталія Тихолоз* у праці «Петро Франко. Формула долі» (а також див. відповідний текст її попередньої інтернетпублікації у виданні «Історична правда» від 14 вересня 2020 р. під назвою «Расстрелян за националистическую деятельность...»: таємниця смерті Петра Франка» (окремі світлина Б. С. Тихолоза), зокрема, зазначила: **«Офіційне пояснення смерті Петра Франка**, озвучене після Другої світової війни, було таке: *Петро Франко загинув (випадково) під час німецького бомбардування 1943 р. між Києвом і Харковом*. Ні конкретного місця, ні дати не називали. Ця версія побутувала впродовж усієї радянської доби української історії (виокремлення *Наталії Тихолоз. – А. Ф.*)» [77, с. 242]. У справі-формулярі дочки Петра Франка Віри Франко (31.III.1923–31.I.1996) (архівний номер № 204895), що зберігається в Архіві Управління СБУ у Львівській обл., чітко констатовано резолютивний висновок, що син письменника, герой нашої розповіді, був засуджений до «ВМН» («высшей меры наказания») [5, т. 2, арк. 58, 59] і «расстрелян за националистическую деятельность» [5, т. 2, арк. 67]. Тут варто чітко виокремити такий прикрий факт у «заплутаних паперах»

слідчої справи про передчасну кончину сина Івана Франка Петра – справи-формуляра Петра Франка (яка принаймні до 6 січня 1950 р., тобто до часу її повторного повернення до архіву, існувала під «кодовою цифровою назвою»: Д-Ф (*Дело-Формуляр. – А. Ф.*) 910 архівний номер № 2854) досі так ніде і не виявлено [77]. Доволі ймовірно, що її «свідомо» знищили ще у 50-і роки минулого століття, аби затерти усі сліди в лабіринті потворного, цинічного, підступного, страшного чудовиська – радянського «Мінотавра»...

Висувають різні найбільш достовірні версії та гіпотези примусової загибелі (фігурувало, до речі, і чимало фальшивих звісток, «фейків» про трагічну кончину П. Франка та про те, що він буцімто живий), мовляв, його розстріляли (за іншими відомостями, «спалили живцем» в такій собі «імпровізованій» «братській могилі» (на закритій забрезентованій чи «критій» вантажівці або ж у зачиненому приватному будинку чи стодолі) у липні 1941 р. (поряд із професором Кирилом Студинським, а також знаним музично-театральним діячем, співаком, солістом Київської опери, народним артистом УРСР Михайлом Донцем та іншими відомими українськими діячами) на околиці міста Харкова у Старому Салтові (тепер, вочевидь, у його мікрорайоні «Салтівка»). Виконання «вироку» про примусову жахливу смерть у такий бузувірський спосіб відбулося не лише з відома, а й за санкційною резолюцією можновладців найвищого політичного істеблїшменту, насамперед Всеволода Меркулова, Лаврентія Берії та Микити Хрущова (власне за безпосередньою вказівкою цього нібито позитивного, але лише на перший, оманливий, погляд, буцімто «прогресивного» (принаймні, якщо порівнювати історичну роль його постаті з іншими радянськими вождями) суспільно-історичного діяча, у якого насправді, сказати б, «руки по лікоть у крові», майбутнього Генсека КПРС, що пізніше (у 1956 р.) так гучно і величаво «розвінчав» на ХХ з'їзді

КПРС людиноненависницьку діяльність («культ личности») жорстокого диктатора-сатрапа Йосипа Сталіна) [133, с. 151–152]. Позаяк, за матеріалами справи М. Донця (її архівний номер № 147750), заарештованого 2 липня 1941 р., розпорядження на розстріл якого дав народний комісар держбезпеки СРСР Всеволод Меркулов, смертельний вирок стосовно персоналії М. Донця здійснено, вочевидь, 9 або 10 липня 1941 р., то можна висловити цілком ймовірне припущення, мовляв, Петра Франка з великою вірогідністю знищили (доволі достовірна версія: розстріляли) саме у ці трагічні для нього дні 9 або 10 липня 1941 р., але не раніше 6 липня 1941 р. [77, с. 253].

Майже вісім років із 1 вересня 1922 р. до 25 липня 1930 р. Петро Франко працював учителем «руханки» (фізкультури, оздоровчої «зарядки») і географії в українській гімназії в Коломиї. Звідти часто навідувався до нашого «фамільного гнізда» – багаточисельного сімейства Онуфрія Яковича Франка, що з 1904 р. (після здійснення юридичного акта купівлі-продажу садиби із земельною ділянкою та лісовими угіддями спільно з родиною Івана Франка) мешкало в калуському передмісті із красномовною історико-фольклористичною назвою Підгірки, про що конкретно, чітко свідчили наші односельці. У церковних метричних книгах (та й у задокументованих усних переказах-«пере-даннях» від покоління до покоління в лоні нашої підгорецької гілки Франкової «фамілії») зафіксовано важливу сімейну життєдайну подію: 27 березня 1930 р. Петро Іванович Франко став хресним батьком на хрестинах Антонового сина Михайла Франка (онука Онуфрія Франка – брата Івана Франка) [133, с. 154–155]. Тут, у калуському передмісті Підгірках, для нього відкривалися широкі перспективи творчої, організаційно-культуро-логічної діяльності, оскільки вся Франкова родина, Смольські, Шищуки, Піщаци, Мельники підтримували його у створенні товариств, гуртків і різноманітних об'єднань. Це був період найбільшого розви-

тку просвітницького руху. Петро Франко перебував у приятельських, дружніх, конструктивних взаємостосунках з одним із лідерів Підгірок, енергійних активістів «Пласту» і «Просвіти», відомим спортивним діячем Василем Смольським (сином «газетника» Степана Смольського і братом відомого художника Григорія Смольського та автора нарису про Підгірки Харитона-Гуця Смольського) із розгалуженої славної династії Смольських. До речі, Василь Смольський, якого лагідно нарекли в Підгірках «Васильком», організував у цьому селі пластовий гурток. Він був визнаним, непересічним суспільно-громадським діячем, що заслужено вважався «першим спортсменом» «Просвіти» і «Пласту», а також беззаперечним лідером місцевого осередку ОУН [140, с. 132–133]. Він героїчно загинув у лавах Української Повстанської Армії (УПА) поблизу Перегінська Рожнятівського району (нині Івано-Франківської обл.) [34, с. 52–53]. Тарас Франко (пізніше також із сином Роландом [153, с. 188–205; 154, с. 1, 12]) і Петро Франко полюбили, відвідуючи Підгірки, найчастіше зупинялись у гостинній хаті брата мого дідуся Омеляна-Володимира Франка – височенного легіня Михайла Франка (1900–1951), справжнього лідера, активіста, організатора суспільно-культурологічного руху цього села.

У цьому контексті варто зауважити, що у «знаменитому» селі Підгірки мешкали і творили український письменник, греко-католицький священник, громадсько-політичний діяч, за висловом Івана Франка, один «з перших будителів руського духа в Галичині», родак цього села Антін Могильницький (1811–1873); члени славної «фамілії» Смольських, великої, розгалуженої родини брата Івана Франка Онуфрія (*фото 53*). У цей історичний час Підгірки гідно представляли на вітчизняній «авансцені» такі яскраві репрезентанти широкого просвітницького, культурологічно-громадського, спортивно-військового та національно-визвольного руху як Михайло Франко, його рідний молодший

брат Омелян-Володимир Франко, Василь Смольський, із якими конструктивні та близькі приятельські й родинні стосунки підтримував Петро Франко, мій доволі близький родич Микола Магас (онук Онуфрія Франка), і чимало талановитих членів харизматичної династії Смольських, Іван Куровець (видатний громадсько-політичний діяч, науковець, ініціатор заснування в 1906 р. філії «Просвіти» у Підгірках) [168, с. 132–150], Петро Мисюра, Григорій Шищук, Василь Якимович та низка інших активних, ініціативних лідерів, самовідданих, ідейних, безстрашних провідників села [140, с. 133].

У 1928 р. ініціативні діячі відновлюють організацію «Пласт», яка тісно пов'язана із синами Івана Франка Петром і Тарасом. Ще раз акцентуємо увагу допитливих реципієнтів, особливо франкознавців, франколюбів та істориків-краєзнавців, що Петро Франко найчастіше здійснював візити до Калуша та його передмість, насамперед до села Підгірки, якраз у хронологічному проміжку 1922–1930 рр., коли він працював у Коломиї. Саме за організацію «Пласту» його постійно переслідувала польсько-центрична влада (таку карну «провину» П. Франку, сказати б юридичною мовою, «інкримінували» правоохоронні органи) і в 1930 р. його звільнили з роботи в Коломиї (до речі, у Львові «Пласт» був тоді легальною організацією). Про цей маловідомий факт у біографії П. Франка (а також про його пошуки роботи після втрати робочого місця) маємо декілька автентичних свідчень, одне з яких зберігається у Приватному архіві Андрія та Оксани Франків (м. Львів) [53, папка № 4, од. зб. 1, арк. 2–4]. За матеріалами спогадів канадської емігрантки Дарії Навроцької, яка у третій декаді минулого століття навчалася в Коломийській гімназії, де вчителював син Каменяра, «Петро Франко організував таємний гурток пластунів. <...>. До цього гуртка належало 22 учні четвертих-шостих класів, у тому числі і я. Ми сходилися в лузі над Прутом, де вчилися плавати й рятувати потопуючих.

Там нам Петро Франко розповідав про завдання й мету «Пласту», про світлі сторінки історії України та про визвольну боротьбу нашого народу й причини невдач у ній» [44]. Омелян-Володимир Франко у докладній, тривалій археографічно-джерельній розмові з нами повідомив про цікаву, малознану життєписну «деталь»: виявляється, «деякий час Петро Іванович працював торгівельним агентом у квітникарстві та молочарні» [53, папка № 4, од. зб. 1, арк. 2–4; 44]. Варто особливо наголосити на тому, що Омелян-Володимир Франко у ґрунтовних бесідах із нами натхненно, піднесено, емоційно, захопливо розповідав про маловідомі, утаємничені факти з насиченого суспільно-куль-турологічними подіями літопису свого молодечого життя, пригадуючи багато цікавих, джерельних, ексклюзивних, подекуди прихованих від «суспільно-історичного ока» відомостей про цей, справді, історичний міжвоєнний час [53, папка № 4, од. зб. 1–3, арк. 1–2]. А про сина письменника Петра, котрий у 1920-х роках жив і працював у Коломиї, часто здійснював візити до родини на Калушину, був хресним батьком Михайла Антоновича Франка, керував дружньою спільнотою «Пласт» у Підгірках, полюбляв і розвивав насамперед великий теніс («ситківку»), футбол і чимало видів спорту, а також оздоровчу гімнастику і фізкультуру («фруханку», «зарядку»), тісно комунікував із культурологічно-громадськими і спортовими лідерами та активістами регіону, збереглися у його мешканців, особливо в селі Підгірках, теплі, зворушливі, пам'ятні спогади [100, с. 526].

У підгорецькому «Пласті» енергійною діяльністю, окрім провідної участі та потужного суспільно-ідеологічного впливу Петра Франка на розвиток цієї організації, відзначилися також Петро Мисюра (закатований і розстріляний німцями в Станіславській тюрмі у березні 1944 р.), Микола Магас (онук Онуфрія Франка, учасник національно-визвольного руху, загинув в УПА), Григорій Шищук та автор нарису про історію села Підгі-

рки Харитон-Гуцьо Смольський [58], які в 1931 р. організували подорож підгорецької скаутської згуртованої команди в Карпати. У фотоальбомі родини Смольських ми побачили характерні світлини «пластунів» із цієї специфічної народознавчої мандрівки. Яскравою ілюстрацією підтвердження висловленої вище фактографічної констатації можуть слугувати світлини з архівних фондів Музею-оселі родини Івана Франка в Калусі (Підгірках), першою очільницею якого упродовж тривалого часу (в 1992–2012 рр.) була вірна подруга (ще з ранніх шкільних років), і суспільно-громадська соратниця і сподвижниця масштабної музестворчої та науково-організаційної діяльності Оксани Франко, відома культурно-освітня діячка, заслужена педагогиня Лідія-Христина Романівна Іваницька (народж. у 1938 р.) (до слова, нині, від початку серпня 2023 р., відповідальні функції завідувачки архівних фондів і наукової спіробітниці цієї важливої франкознавчої установи сумлінно й доволі креативно виконує знана дослідниця, журналістка, відома краєзнавиця (членкиня Національної спілки краєзнавців України Дарія Ониськів). Ці вельми раритетні фотографії автентично свідчать про перебіг згаданої вище пластової експедиції та інших молодіжних мандрівок. На музейних світлинах також фігурують, зокрема, калуські пластунки 39-го куреня ім. Марії Загірної. Рідкісні старовинні експедиційно-краєзнавчі фотографії та інші важливі супровідні археографічно-джерелознавчі музейні матеріали засвідчують активну участь у пластовому мандрівному русі Анни (Ганни) Франко-Тацуняк (бабусі автора цього дослідження А. Д. Франка), Василя Смольського (зокрема, в курені «Вовки» в Яремчі), його брата Харитона-Гуця Смольського та інших активних підгорецьких скаутів.

У 1928 р., коли розпочалося стрімке відродження молодіжної спільноти «Пласт», було створено під керівництвом Михайла Франка [140, с. 137–138; 133, с. 154–155] пожежно-спор-

тивне товариство «Луг», де навчалась молодь військовим вправам на випадок війни. Ця дружня, ідейно-політично вишколена спільнота здобула значну популярність на виставах і фестинах. При цій організації було засновано дружину (команду) «копаного м'яча» (футболу) (нагадаємо, цей, тоді ще не надто популярний, вид спорту полюбляв і розвивав на українських теренах різнобічно обдарований Петро Франко). Із того часу Підгірки завжди славились футболом. До речі, у нашій (у співавторстві Оксани Франко з Андрієм Франком) науково-ілюстративній статті «Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші», опублікованій у фаховому виданні – вельми респектабельному журналі «Народознавчі зошити» (Львів, 2013, № 3) [100, с. 519–531], інкорпоровано нешаблонну ретросвітлинну, на якій поряд із гравцями у формі популярної калуської футбольної команди фотографічно відтворена постать її активного «уболівальника» та справжнього шанувальника, сказати б, «гри мільйонів», одного із справжніх піонерів цього виду спорту (поряд із його ревним пропагандистом братом Петром Франком), сина Каменяра Тараса Франка (1942 р.) [100, с. 526]. У 1932 р. керівником товариства «Луг» став Омелян-Володимир Франко (1906–1981). На той час воно налічувало від 50 до 100 чоловік. Членами молодіжної спортивно-військової організації «Луг» були декілька юнаків і дівчат із Франкового широко розгалуженого сімейства – наші близькі родичі із «фамілії» Онуфрія Франка – Іван Антонович Франко (загинув в УПА) і Марія Франко-Магас. Принагідно видається доцільним акцентувати увагу на тому, що у цьому етнографічно-фолькло-ристичному часописі також умонтовано раритетну «групову» світлинну товариства «Луг», (ще раз наголосимо) творчим керівником і натхненником діяльності якого упродовж тривалого часу (у 30-і роки ХІХ ст.) був один із провідних суспільно-громадських діячів Підгірок О.-В. Франко, цілеспрямована постать якого фігурує в центрі

фотографії, на якій зображено бл. 45 членів цієї згуртованої спільноти [100, с. 521]. Активісткою «Пласту» була моя бабуся Анна (Ганна) Франко (з Тацуняків; 1913–1991).

Отож, за активну діяльність із організації «Пласту» Петро Франко був звільнений з роботи і змушений був поїхати на заробітки до Радянської України. Повернувшись із Харкова, де Петро працював «за договором» у 1931–1934 рр. як «спеціаліст», хімік (за фахом), де був «живим свідком» страшного масового «штучного» голодомору, він оселився у Львові і періодично приїжджав до нашого спільного «Франкового гнізда», родинного села Підгірки. Як згадувала неодноразово фігуруюча у цій розвідці підгорецька односельчанка Анастасія Мельник («Гринишина»), під час ідейно-політологічно наснаженої «здибанки» із нащадком легендарного українського письменника-класика (героєм нашої мемуарно-наративної розвідки) вона звернулася до Петра Івановича із запитанням: «Чи то правда, що на Великій Україні люди тисячами вмирили від голоду?». Франковий син іронічно-саркастично, доволі дотепно, влучно, із властивим йому органічно почуттям щиросердного гумору, парадоксально-асиметрично і нібито «алогічно» відповів: «Ти що не читаєш газет? Все то чиста правда». Десь улітку 1940 р., за рукописними споминами професорки Оксани Франко, мої дідусь (батько мемуаристки) Омелян-Володимир Франко з бабусяю (мамою авторки спогадів) Анною Франко (з Тацуняків) відвідали Петра Франка у Львові (збереглася світлина їхньої зустрічі на теперішньому бульварі, чи то пак проспекті Шевченка (колишній вул. Академічній). Петро Франко тоді був депутатом Верховної ради (*фото 50*) (навіть за «совецькими» мірками вважався такою собі «vір persona», чи «вельми поважною персоною») і, вочевидь, постійно помічаючи за собою шпигунський «хвіст», достеменно знав, що за ним перманентно стежать невсипучі «кадебістські» агенти НКВД, під час розмови був підкреслено

стриманим і прикладав указівного пальця до вуст, візуально (не традиційно вербально) вказуючи демонстрацією цього «прозорого жесту», що не все можна говорити» [141]. Хоча водночас він жваво («живо», як тоді висловлювалися) цікавився суспільно-культурним і «фамільним» життям у Підгірках. Адже там пройшли його ностальгійно, емоційно пам'ятні, зворушливі, веселі, енергійні, щиросердні, незабутні юнацькі та молодечі роки (переважно під час літніх вакацій) фізичного гарту і суспільного-громадського дорослішання та духовного зростання.

Із початком війни за будинком Петра Франка у Львові ревні радянські правоохоронці встановили таємний нагляд, а 28 червня 1941 р. настійливо веліли йому збиратися буцімто для евакуації. Петро попросив дозволу попрощатись із матусею, яка проживала тоді на другому поверсі будинку (нині головне приміщення Музею І. Франка). Петро з родиною мешкав у сусідньому з Музеєм домі, колишньому будинку Антонія Ув'єри. Нагадаємо, П. Франко був першим директором і справжнім творцем основ цього Музею, заснованого 10 жовтня 1940 р., та працював завідувачем кафедри, а згодом став деканом Львівського Торгівельного інституту (його автентична назва: «Український державний Інститут радянської торгівлі»).

Під час прощання його мати Ольга Федорівна Франко (із Хоружинських) тихцем відчайдушно прошептала кожному нащадку: «Тікай, сину!». На цю тривожну репліку Петро Франко сумно, «приречено», зі світлою печаллю відповів: «Пізно, мамо». Невдовзі, не витримавши таких жорстоких випробувань і психофізичних стресів, вона померла. Поховали Франкову дружину на Личаківському цвинтарі неподалік від могили письменника, на якій уже був споруджений пам'ятник у символічній іпостасі Каменяра.

Майже 80 років «не знаходили» (насправді ж, цілеспрямовано відбувалася імітація пошуку до 1991 р. під політичним «па-

тронатом» тоталітарної влади) ніяких суттєвих, достеменних, адекватних, вірогідних відомостей про загибель Петра Франка [76, с. 158–172; 77]. Його дружина – Ольга Федорівна Франко (з Білевиців) (фото 49) неодноразово порушувала це дуже болюче, надзвичайно дошкульне і прикре для неї «екзистенційне» питання, звертаючись до вищих органів влади, але все безрезультатно [141]. Багато років поспіль ми (у творчому тандемі з професоркою О. О. Франко) наполегливо, науково-творчо, ба навіть альтруїстично (задля високої мети невпинного розвитку франкознавства і примноження фундаментальних знань та академічних здобутків серед інтелектуальної верстви наступних поколінь наших українських нащадків) досліджуємо життя, діяльність, творчу спадщину Івана Франка та його родинні зв'язки. Готуємо до публікації разом із іншими текстологами нашої академічної установи (та вибірково в окремих томах, зокрема, це додатковий до «академічного» Франкового зібрання у 50 томах том 52 (редактор М. П. Бондар), що ми його підготували до друку разом із науковцями Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України (директор академік Микола Жулинський [27, № 1, с. 37–50]) твори письменника, які не увійшли до монументального видання 1976–1986 рр. «Іван Франко. Зібрання творів у 50 томах». Інститут Івана Франка НАН України (м. Львів) (утворений у 2011 р. внаслідок реорганізації заснованого у 1991 р. Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України), в якому автор пропонованої на суд вимогливого, інтелектуального читача праці Андрій Франко працює з 1 січня 1994 р., видав уже у 2008–2011 рр. цілісний п'ятитомний корпус, що складається з додаткових чотирьох томів (томи 51, 52, 53, 54, до слова, у томі 51 я (Андрій Франко) виконав уже функції відповідального секретаря) і нумерованого довідкового тому «купюр». Нині вже готові до публікації ще два томи (томи 55 і 56) наукових перекладів письменника, упорядником лівової частки

(понад 90 відсотків) текстів і автором коментарів до них (як, до речі, і значної частини текстів і ретельно підготованого науководжерельного апарату» до них у всіх, без винятку, додаткових томах творчої спадщини Каменяра, себто у томах 51, 52, 53, 54 і нумерованому томі «купюр») є Андрій Франко [85, с. 62–63; 112, с. 221–222] (за креативною участю інших вельмиповажних упорядників – професорки Оксани Франко та їх (мовиться про додаткові томи 55 і 56) наукового редактора – доктора філологічних наук, завідувача відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України (м. Львів) Миколи Легкого [41, с. 21–30] (відповідального секретаря томів 53 і 54; до речі, науковий редактор томів 51, 53, 54 і довідкового тому купюр – вельмишановний директор Інституту Івана Франка НАН України (м. Львів), член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор Євген Нахлік [48, с. 9–30; 49, с. 38–48]. Маємо (окремо і разом у співавторстві з професоркою Оксаною Франко) у своєму «академічному арсеналі» поряд із «великим числом» наших наукових творів із іншої проблематики також і понад сто франкознавчих досліджень та чимало різноматематичних історико-біографічних і краєзнавчих розвідок і декілька синтетичних праць. Під час заснування в 1992 р. Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках) ми уже дослідили все родовідне дерево Каменяра від його глибокого коріння до сучасності за генеалогічною лінією всіх «галузок» письменника, його братів Захара та Онуфрія, сестри (по матері) Юлії Гаврилик (у заміжжі Багрій). За мистецтвотворчого сприяння професійного талановитого художника ми зобразили увесь Франковий рід в оригінальному оформленні у високоестетичному вигляді зеленого дерева з корінням, стовбуром та галузками з листям і бруньками. Такі «панно» стародавніх родів ми колись із великим захопленням споглядали у центральних архівах. Справжня сенсація відбулася під час офіційного відкриття Франкового Музею в Калу-

ші (Підгірках) у 1992 р., коли кожний присутній на урочистостях представник Франкової «фамілії» з великим, непідробним інтересом, емоційним піднесенням намагався якнайшвидше віднайти своє прізвище на цьому родовідному дереві. Тепер у нас виникла ще одна ідея – помістити фотографії всіх членів родини на цьому генеалогічному «дереві життя».

Під час збирання «фамільних» матеріалів у пошуковому широкому географічному народознавчому «ареалі» (від Нагуєвичів, Східниці, Ясениці Сільної до Львова, Києва і навіть до канадського мегаполісу, що має милозвучну назву Торонто) ми з професоркою Оксаною Франко звертались із настійливим, чемним, аргументованим, переконливим, мотиваційним проханням до старших наших родичів, які ще пам'ятали всю «династію» вітчизняного першорядного письменника, ретельно занотовувати спомини про Великого Українця. Ми послідовно, систематично записували відомості, фактологічні «дані» та наполегливо збирали меморіальні речі, тісно пов'язані з Франками, «Франчатами» та їх нащадками. Ми звернулися з епістолярним посланням і до дружини Петра Івановича Франка – Ольги Федорівни Білевич-Франко (тети Дзюні) (23.VII.1896 – 27.III.1987) [141], щоб вона подала автентичні відомості про родину і свої важливі міркування, судження, «рефлексії» (нехай вони подекуди дещо суб'єктивні, зате, сказати б, «із перших уст», автентичні, мемуарно-наративно, історіографічно надзвичайно вартісні з науково-джерельної, франкознавчої точки зору) безпосередньо про долю Петра, рідного, дорогого її серцю чоловіка, батька їхніх спільних дітей. До речі, я ближче познайомився з дружиною безвісти зниклого Петра Франка Ольгою Білевич під час урочистого відзначення наприкінці серпня 1986 р. на державному рівні 130-річчя від дня народження Івана Франка на його вітчизні в Нагуєвичах. У «Додатку» презентованого Вашій увазі, шановний читачу, ілюстративного наповнення наукового збірника дослі-

джень публікуємо важливу для розвитку франкознавства пам'ятну світлинку (*фото 51*). На фото під час згаданого щойно ювілейного святкування 27 серпня 1986 р. фігурують поблизу Музею письменника на його батьківщині 47-річна Оксана Франко, 90-літня Ольга Франко (з Білевичів) (за сім місяців до її кончини) та 21-річний Андрій Франко (тоді студент другого курсу історичного факультету Львівського державного університету ім. Івана Франка) та доцентка ЛНУ ім. Івана Франка 48-річна Анісія Козій (Мусій).

Подаємо вперше в українській історіографії, у сегменті франкознавчих досліджень належно науково-джерельно упорядкований *остаточний текстологічний варіант листа дружини Петра Франка Ольги Федорівни Франко (з Білевичів) до професорки Оксани Омелянівни Франко від 10 листопада 1981 р.* Це відповідь, тобто відпис, О. Ф. Білевич на попереднє поштове послання до неї від О. О. Франко (що листувалася з дружиною П. Франка). Автентичну візуалізацію листа ми публікуємо ексклюзивно в респектабельному виданні «Калуські історичні студії» (том 8) (зі збереженням мови і правопису оригіналу, застосовуючи при цьому курсив для графічного виокремлення основного тексту епістоли від редакційних «нашарувань» – моїх «пояснень упорядника» – словосполучень, відтворених звичайним шрифтом у квадратних дужках із позначкою курсивом лише моїх ініціалів – «А. Ф.» (себто Андрія Франка)):

[10.XI.1981]

«Дороженька Оксано!

Відповідаю Тобі на Твого листа. Петра [Петра Івановича Франка. – А. Ф.] ніколи не згадували в Музею [йдеться про Музей Івана Франка у Львові, заснований 10 жовтня 1940 р., першим його директором і творцем основ цієї важливої суспільно-культурологічної установи був Петро Франко – А. Ф.]. Доперва тому рік зачали говорити, що був ще син у І. Франка Петро, який десь

пропав, де, коли не знають, а знають дуже добре. Я жінка Петра [Ольга-Марія Білевич (у заміжжі Франко) (23.VII.1896 – 27.III.1987) – дружина Петра Франка (вийшла заміж 4 лютого 1919 р.), матуся його двох доньок: Віри-Марії та Іванни (Асі)-Олександри, хронологічні відомості про діапазон років життя яких подано нижче. – А. Ф.] – пропавшого безвісти. Невістка – то жодна родина Ів[ана] Франка. Тільки назвисько – а Франків багато, кілька родин у Львові.

Правдиві внуки І. Ф[ранка] є такі: цілі Нагуєвичі – то є внуки І. Франка. Зеня, Люба, Роланд і Віра [мовиться про дітей сина письменника Тараса Франка (9.III.1889–13.XI.1971), старшого брата Петра Франка, і його дружини Катерини Фалькевич (у заміжжі Франко, вийшла заміж 12 серпня 1922 р.) (27.XI.1896 – 1.II.1962): Зеновію-Ростиславу Франко (у заміжжі Юрачківську) (31.X.1925–17.XI.1991), Роланда-Олександра Франка (28.III.1932–11.VIII.2021) і Дарію (Дарину)-Любомиру Франко (30.X.1926–24.X.2015), а також про старшу доньку Петра та Ольги Франків – Віру-Марію Франко (31.III.1923 – 31.I.1996). – А. Ф.] – то є правдиві і рідні внуки Франкові і донька Ганна [Анна Франко-Ключко (9.VIII.1892–24.IV.1988) – донька Івана Франка. – А. Ф], яка живе в Канаді донині.

Галущаки – то уже не є жодна рідня, дуже далека, то є діти внучки Іванни [Іванна-Олександра (Ася) Франко (24.I.1925 – 20.V.1978) – молодша донька Петра та Ольги Франків, мати Петрових онуків, носіїв прізвища свого батька Мирослава Галущака (1925–1987): Люби Галущак (1.IV.1951 р. н.), Петра Галущака (12.IX.1954 р. н.), Ірини-Орисі Галущак (4.IV.1957–9.VI.1997; у заміжжі: Глинна), Адріани Галущак (14.VIII.1959 р. н.), Маріанни Галущак (8.VII.1961 р. н.; у заміжжі: Макаруха). – А. Ф.], яка померла тому три роки, а була донькою Петра.

Було свято І. Фр[анка] в Музею, повідомили, що буде таке свято. Ми усі прийшли. На другий день було в Нагуєвичах за пропусками. Питаю, чи дістанемо пропуск – нема.

Їде автобус з Музею, чи можна їхати ним – лишень одно місце, найвище – два. А нас є багато... А місць було 15 порожніх. О автобус старалась Люба Галуцак [відомості про онуку Петра Франка і правнучку Івана Франка подано у текстграфічному контенті листа вище. – А. Ф.]. Був концерт на університеті, пішли ми, не пустили, тільки за запрошеннями, а для вас – нема.

Поїхали ми машинами – одною – Андрія, одною – сусідів, а третя – Марічки – товаришки. Приїхали на свято – міліція не пускає, лише за дозволом, у нас такого нема. По великих переговорах – пустили. Свято було величаве, народу багато, погано, що дощ, помокли, померзли.

Мар'яні 3 роки, плаче, що їсти хоче. Пішли в ресторан – не пустили, бо лише для вибранців.

Стрінули Гандзю Шумеляк, доньку Гриня [мовиться про онуку рідного брата Івана Франка Захара Франка (1959–7.VII.1942) – Анну Шумеляк (у дівочтві Франко), доньку Захарового сина Григорія Франка (2.I.1884–1952), першого директора Музею Івана Франка в Нагуєвичах (1946–1952), авторку нарису «У долині село лежить» [19, с. 111], що, за спогадами Галини Гром під назвою «Нагуєвичі», завідувала сільським клубом [19, с. 224]. – А. Ф.], яку не знають за рідню. Запросила до себе, погостила прекрасним обідом. Я дуже добре з нею живу, вона приїздить до мене. Давніше вона говорила на могилі [Івана Франка] у Львові вірші, і в Києві виступала, – чудова і добра жінка. Приїхали додому, я написала довгого листа Ганні [мовиться про доньку Каменяра Анну Франко-Ключко. – А. Ф.] до Канади. Там було також чудове свято Франкове – величаве...

Я тепер переболіла запаленням легенів, тепер троха хо-

джу по хаті. Сніг випав, полями уже зима, трохи скоро.

Цілую сердечно, Тета.

Львів 10/11[1981]»

[На окремому листку дописки, що уточнює певні аспекти цієї конфіденційної «епістоли». – А. Ф.]:

«1940 р. [тут, у рукописному оригіналі, хибно вказано рік – 1940 р., насправді, це 1941 р. – А. Ф.] забраний [мовиться про Петра Івановича Франка – А. Ф.] Відділом внутрішніх справ по вул. Понінського [нині це вулиця Івана Франка, тут під номером 152 знаходиться головне приміщення Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. – А. Ф.]. 1949 [року] я розшукувала П[етра] Ф[ранка], писала усюди, відповіді не було. Пішли, хотіли оголосити в газеті – не прийняли. Дперва рік тому [sic! себто через 39 років після утаємниченого від інтелектуальної суспільності зникнення чоловіка Ольги Білевич-Франко – аж у 1980 р. – А. Ф.] в Музею дозволено згадати про Петра Ф[ранка]».

Лист (разом із допискою на окремому аркуші паперу) без зайвих деталізованих пояснень і тлумачних коментарів красномовно «говорить сам за себе», позаяк влада не хотіла визнавати такі ганебні жорстокі вчинки, які вона цинічно, брутально скоїла із сином Івана Франка, вчинивши з його світлою, незаплямованою, героїчною пам'яттю своєрідну екзекуцію такого собі знущального, глумливого, блюзнірського «трагіфарсу». Використовували задля пропаганди багатогранну творчість і харизматичне ім'я Івана Франка, яким безперервно, безперешкодно спекулятивно послуговувались упродовж десятиліть у гуманітарно-політичних цілях, і в той же час майже всю його багаточисельну, розгалужену родину (особливо за генеалогічною лінією рідних братів Івана Франка – Онуфрія і Захара) облудно, цинічно, віроломно «так чи інак» (у різний, часто бузувірський, спосіб) знищували, переслідували, проводили санкціоноване і таємне сте-

ження, насамперед за активістами, ув'язнювали, піддавали жорстоким репресіям, тортурам, «нагло» («без суда і слідствія») вивозили до Сибіру, Далекого Сходу, Караганди та інших теренів страшних заслань. Із Автономної Республіки Комі тодішньої РСФСР представники Франкової генеалогічної галузки за родоводом Онуфрія Яковича Франка (мого прадідуся) – сімейства Ганни (в заміжжі Когут) так ніколи і не повернулись до рідної неньки-України. Сама Ганна Онуфріївна Франко-Когут пішла в тайгу і не повернулася звідти. Вочевидь, вона там і загинула, знайшовши на невідомій, чужинецькій землі трагічне «місце вічного спочинку». За історіографічно обґрунтованими висновками науково-публіцистичних розвідок Оксани та Андрія Франків, 28 представників великої, розгалуженої «фамілії» рідного брата Івана Франка Онуфрія зазнали жорстоких репресій та всіляких утисків із боку космополітичної, окупаційної радянської влади. Із них п'ять (5) Іванів (sic! «Франків», за паспортом), що їх символічно нарекли в честь письменника, загинули (два, як тоді висловлювалися, «по брату Захару» і три – «по Онуфрію») молодими і неодруженими. Та ще передчасно «відійшли у далекі за-світи» Микола Магас – син Анастасії Франко і Богдан Франко «по Антону» [103, с. 51–64; 106, с. 4; 130, с. 2–3]. Скільки б то народилось дітей Франкового роду від семи хлопців?! Риторичне дошкульне, надто прикре для Франкової династії, сказати б із гірким сарказмом, генофондно-«імпліцитне», матримоніально-«дітовбивче» запитання... Гіпотетично, цілком ймовірно, це би був воістину «демографічний вибух» народжуваності представників Франкового сімейства! Але не судилося... Дочка Петра Франка Віра (31.III.1923–31.I.1996), з якою я та моя мати Оксана Франко, до слова, підтримували доброзичливі приязні взаємостосунки (бував неодноразово в її гостинному помешканні, де відбувалися тривалі родинні бесіди. До речі, я змонтував відеофільм, відзнявши власною відеокамерою усю тривалу публічну

церемонію урочистого велелюдного поховання у Львові Віри Франко 3 лютого 1996 р.), також зазнала багаторічної важкої тюремної долі: спершу – в німецьких концтаборах, а в 1945–1957 рр. – у радянських «лагерях» і на поселенні на далеких теренах «вічної мерзлоти» Сибіру [97, с. 5, 12]. Реабілітована 14 грудня 1959 р. [97, інтернет-ресурс]. Вона виховала двох дочок: Надію (Надію Франко (12.VI.1950–10.V.2018), дружину Андрія Мейкута) та Іванку (Іванну Сітницьку (22.III.1952 р. н.; сімейство котрої проживає у Львові. Батьком Іванки (Іванни Сітницької-Міліянчук, яка останім часом упродовж тривалих хронологічних проміжків періодично перебувала в Іспанії) був чоловік Віри Петрівни Франко Богдан Сітницький (18.IV.1914–29.I.1997), син відомого професора Львівської академічної гімназії Івана Сітницького. Старша донька Віри Франко Надія (у дівоцтві Франко) нещодавно (у 2018 р.) померла. Вона працювала в Центральному державному історичному архіві у Львові. По її смерті залишилася «доживати віку» її донька. У 1958 р. моя матуся (тоді студентка, а пізніше майбутня професорка Оксана Франко) та її батьки Анна Франко (з Тацуняків) та Омелян-Володимир Франко запросили їх (згаданих щойно членів родини Петра Івановича Франка) до нашого родинного «гнізда» – села Підгірки на відпочинок разом із малими дітьми другої Петрової дочки Іванки-Олександри (Асі) – Петрусем та Любою Галушачками (більш деталізовану інформацію про котрих подано вище у коментарях-роз'ясненнях у текстологічному контенті листа від 10 листопада 1981 р. Ольги Франко (з Білевичів) до Оксани Франко). Тоді до Підгірок приїжджали Віра Петрівна Франко та дружина «героя» нашої наукової розповіді про Петра Франка – Ольга Федорівна Білевич-Франко. У нашому Франковому музеї в Підгірках збереглася пам'ятна історична світлина цієї зустрічі, що поза усіляким сумнівом, має історико-меморіальне, франкознавче, сказати б, династологічне «підґрунття». Іванна (Ася), до-

чка Петра Івановича Франка, мала п'ятеро дітей, носіїв прізвища їх батька Мирослава Галушак (1925–1987): Петруся (названого на честь діда, героя нашої розповіді), Любу, Ірину-Орису, Адріану, Маріанну (короткі відомості про них подано вище), а правнук письменника Петро Галушак потужно продовжив Франковий рід, позаяк має (sic!) шестеро синів, щоправда, вже з прізвищем Галушак [141]. Принагідно варто констатувати, що «по суті» (фактично) був замордований у львівській в'язниці чоловік єдиної письменникової дочки Анни Франко, лікар за фахом, Петро Ключко (28.V.1891–1948). І хоч вона через американське посольство у Відні відчайдушно, сміливо, «ничтоже сумняшесь» добилась його звільнення, він, побитий і знесилений, невдовзі помер від завданих численних ран і гематом, травм внутрішніх органів, «не сумісних із життям», а дочці Каменяра із синами вдалося-таки пізніше емігрувати до Канади. У 1967 р. Анна Іванівна Франко-Ключко [163, с. 3–52; 75; 101, с. 2] зуміла, незважаючи на організаційні перешкоди тоталітарної влади, неафішовано (без гучних анонсів про свій приїзд до нашої родинної «обителі») відвідати таке рідне для неї калуське передмістя Підгірки, хоча Станіславщина (нині, сказати б, Івано-Франківщина) на той час для туристів була офіційно закритою «зоною» для відвідування. У 1971 р. вона приїжджала в Київ до хворого брата Тараса Франка [88, с. 3; 78, т. 1, с. 9–54; 140, с. 105–142], на її руках він і помер. До речі, я брав участь в урочистій церемонії поховання Тараса Франка 13 листопада 1971 р. на Байковому цвинтарі. До слова, незадовго до його кончини я декілька разів приязно, невимушено розмовляв на усілякі життєтворчі теми із сином Івана Франка Тарасом Франком у його гостинному просторому київському помешканні (на вул. Володи мирській, 48 а, кв. 15). Тут, до слова, нині знаходиться «Квартира-музей родини Івана Франка в Києві», що офіційно відкрив свої двері для відвідувачів 25 листопада 2016 р. Ініціатором його створення став

онук письменника, учений-інженер, дипломат, суспільно-громадський діяч, кандидат технічних наук Роланд Тарасович Франко (1932–2021), з яким професорка Оксана Омелянівна Франко (1939–2021), її чоловік і мій батько Дмитро Улянович Данилюк (1933–2013) [135, с. 182], а також я підтримували тісні родинні та науково-творчі взаємовідносини упродовж тривалого проміжку життя. Організатором згаданої щойно урочистої події заснування музею виступив Міжнародний фонд Івана Франка, головою правління якого у 2015–2021 рр. був Роланд Франко (виконавчий директор Ігор Курус). Незважаючи на прогресуючі старечі хвороби, молодий душею, дотепний, іронічний Тарас Іванович Франко (це я виразно, «фотографічно» пригадую) безперечно життєрадісно жартував, оптимістично усміхався, дарував імпровізовані поетичні афоризми, словом, виявляв незламну високу «одухотвореність» своєї надзвичайно позитивної, відкритої для доброзичливої комунікації, веселої, сонцесяйної творчої людської натури... Я достеменно пам'ятаю перебіг процесуально-фактологічних особливостей похорону, печально-зворушливі виступи із «сумним словом» відомих письменників, суспільно-громадських діячів на знаковому для України меморіальному «кладовищі»... Тоді (у листопаді 1971 р.) архівістка, старша наукова співробітниця ЦДІА (Центрального державного історичного архіву) у Києві (пізніше професорка) Оксана Франко зустрічалася з донькою Каменяра Анною Франко-Ключко у тісному родинному колі, і вони, до слова, разом із онукою письменника, Дарією (Дариною)-Любомирою Тарасівною Франко (1926–2015; як ми її називали, «тетою Любою»; «сестрою у других» чи то пак троюрідною сестрою Оксани Франко; до речі, я доволі близько родичався до останніх днів життя з Д.-Л. Т. Франко (померла 24 жовтня 2015 р. у просторому помешканні свого батька Тараса Франка), з якою перебував у приязних взаємовідносинах) відвідали тісною, дружньою «фамільною

компанією» поряд із американською «діяспорянкою» (рідною «кровинкою» Каменяра) нашу оселю в Києві у мальовничому житловому районі столиці під назвою «Нивки» (наше помешкання знаходилося за такою адресою: тодішня вулиця Муромська, буд. 9, кв. 12). Тут юний автор запропонованої розвідки мешкав тоді зі своїми батьками (Оксаною Франко та її чоловіком – моїм, нині вже покійним, татом, старшим науковим співробітником Інституту автоматики АН УРСР, знаним інженером Дмитром Уляновичем Данилюком (1933–2013) [135, с. 182]).

Але повернімося-таки до основного, екзистенційного, «са-краментального» питання нашої розповіді про незбагненну до фатального кінця долю Петра Франка. Отож, існувало чимало різних версій та усіляких «гіпотез», «умоглядних домислів і варіантів» загибелі П. Франка [77]. У 1990 р. Франкова онука, відома мовознавиця Зеновія Тарасівна Франко-Юрачківська (1925–1991) (авторка понад 200 наукових праць [126, с. 58–65; 127, т. 1, с. 897–922, 5–19; 115; 116, с. 4–20; 117, с. 33–41 та ін.]) зачитувала текст листа Оксані Франко (її «троюрідній» сестрі; до слова, я був доволі близько знайомий із Зеновією Франко-Юрачківською, з якою підтримував тісні наукові, франкознавчі контакти і приятельські родинні взаємостосунки, а нині «родичаюся» з її синами Андрієм і Юрієм і особливо дружньо – з його нащадком Данилом Юрачківським, праправнуком Івана Франка [140, с. 128]), в якому мовилося про те, що нібито її, Оксани Франко, «двоюрідний» дядько Петро Франко був розстріляний у Бібрці (районному центрі, розташованому на відстані близько 25 км від Львова), і «очевидець» страти буцімто змушений був копати йому нашвидкуруч могилу. Доцент Гордієнко поважного віку, дуже популярний оповідач, харизматичний викладач у нашому тодішньому студентському середовищі (я тоді навчався у Львові на третьому курсі історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка), який читав нам лекції з історичних дисциплін, ще у

далеких 1988 і 1989 рр. розказував мені, що буцімто він був випадковим «живим свідком» сенсаційного «артефакту» в його фантазмагоричній динаміці, як, за висловом блискучого «наратора», бачив наочно втечу від конвоїрів раніше вже заарештованих Петра Франка і Кирила Студинського під час ворожого бомбардування і чув на власні вуха уривки їхньої розмови під час екзистенційного кульмінаційного «моменту», коли ще перед спробою втечі у Бібрці їх під канонадою вибухів нібито переправили в інший «пересильний» залізничний вагон і там їх, вочевидь, в умовах німецького обстрілу застрелили охоронці «переміщених» задля подальшої евакуації в'язнів... Найбільш вірогідними були спогади однієї з учасниць евакуації українських інтелегентів зі Львова, де йшлося про те, що на станції Прошова поблизу Тернополя (тобто десь на «залізничному перегоні» між Львовом і Києвом) поїзд евакуйованих бомбили німці, і частина людей із цього поїзда почала втікати, а потім радянська «охорона» розстріляла їх при спробі втечі. Оскільки разом із Петром Франком був заарештований колишній голова Наукового товариства ім. Шевченка, професор Кирило Студинський, який походив із Тернопільщини, тому цілком можливо (як ми ще тоді, 35 років тому, небезпідставно вважали), що вони з Петром Франком могли змовитись разом утікати і тут загинули. Це були перші дні «німецько-радянської» війни і саме таким, доволі вірогідним, міг бути «алгоритм подій». За іншими відомостями, Петра Івановича стратили («замордували») в катівнях НКВС улітку 1941 р. (ймовірно, розстріляли після арешту під Золочевом, нині районним центром Львівської обл.). У серпні 1990 р. ми перебралися з Києва до Львова, де моя мати Оксана Франко [165, с. 510–520; 252–272; 104–106] почала працювати на посаді доцента кафедри історії та етнографії України історичного факультету в Університеті імені нашого славетного родича, а я тоді закінчив історичний факультет і вступив в аспірантуру цієї ста-

ровинної навчальної установи (до слова, успішно її завершив у 1993 р.), яку нарекли ще у 1940 р. гідним найменням Івана Франка. «Ходили», вперто циркулювали в напівпублічному просторі аргументовані чутки, і навіть фігурували такі собі «свідки» версії, що Петро все-таки доїхав до Харкова і там біля Салтова (околиця міста) завезли їх у «критій» вантажній машині «в таке місце, де сходяться дві річки в одну. Цю машину разом із людьми облили бензином і спалили» [141]. Ця версія (безпосередньої деталізації акту знищення чи «ліквідації», як тоді письмово та усно фіксувалися такі «справи» в оперативних перемовинах, «донесеннях», діловодстві та документації) може бути одним із найвірогідніших припущень кривавого способу заповідання смерті, бо розстрілювати кожного і поодинці вже не було часу, швидко «наступали» німці і бомбили міста, а відповідальні виконавці вбивчого вироку, до того ж, уже отримали, як тепер достовірно свідчать документи, дозвіл найвищих посадовців (Й. Сталіна, Л. Берії, М. Хрущова) на знищення «націоналістів», зокрема Петра Франка [77, с. 238–253]. Цей дозвіл надавався під «камуфляжним» виглядом дивної, в усякому разі, непереконливої аргументації, що, мовляв, у зв'язку зі стрімким погіршенням воєнного становища (катастрофічним звуженням лінії фронту) радянської армії буцімто немає можливості їх «оперативно» і «надійно» евакуювати. Більш раціональною і простішою «ідеєю розв'язання Гордіївого вузла» повважали банальне, справді, блюзнірське, знищення власних історично значущих громадян!

Дружина Петра Франка Ольга Франко (з Білевичів) у бесіді з професоркою Оксаною Франко конфіденційно розповідала про те, що нібито тоді (наприкінці червня – на початку липня трагічного, «переламного» 1941 р.), доволі ймовірно, 29 (або 30) червня 1941 р. Петро телефонував їй і в короткій розмові повідомив у телефонічну слухавку, що він перебуває у Харкові і, за її висловом, «їх будуть евакуювати далі на Схід країни» [141]. Але ж

голос (його специфічний, до болю знайомий, тембр, високі і низькі частоти, неповторну інтонацію) рідного чоловіка вона так і не впізнала. Можливо, телефонував уже хтось інший...

Джерела та література

1. Андрій Франко. Найдорожчий помічник: творчий доробок; передм., упоряд. і комент. Н. Тихолоз; Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Львів: [Львів. нац. літ.-мемор. музей Івана Франка], 2017. – 245, 24, [2] с. – (Серія «Бібліотека Дому Франка»; вип. 1 (спец. вип. Наук. вісника Львів. нац. літ.-мемор. музею Івана Франка).

2. Арсенич П. І. Діти й онуки Івана Франка: [біогр. довід.] / Петро Арсенич // Західний кур'єр. – 2006, 31 серп. – № 38. – С. 20.

3. Арсенич П. І. Іван Франко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 347 с.

4. Арсенич П. І. Прикарпаття в житті Каменяря / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 80 с.

5. Архів Управління СБУ у Львівській обл. – Справа Віри Франко. – П-8148 (Арх. № 204895). – Т. 2. – Арк. 58, 59; 67.

6. Бурлака Г., Гирич І. Грушевський Михайло Сергійович / Галина Бурлака, Ігор Гирич // Франківська енциклопедія: у 7 т. / ред. кол.: М. Жулинський (голова), Є. Нахлік (заступник голови), А. Швець та ін. – Львів: Світ, 2016. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік; передмова: М. Жулинський, Є. Нахлік. – С. 481–494. – (Серія «Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники»).

7. Бурлака Г., Гирич І. Франко і Грушевський: спроба об'єктивної характеристики / Галина Бурлака, Ігор Гирич // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України; відп. ред. Г. Бурлака. – Київ: Видавничий Дім «Стилос», 2010. – Т. 5. – С. 27–66.

8. Винар Л. В. Історичні праці Івана Франка / Любомир Винар // Збірник «Української літературної газети». – Мюнхен, 1956. – С. 48–63; Його ж: Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1892–1930. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. – 110 с.

9. Гайдучок С. С. Пів століття сокільських видань / Степан Гайдучок. – Львів, 1937; Його ж: Читаю і згадую // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Січень. – Ч. 1.

10. Гайдучок С. С. [Спогади про Петра Франка]. Рукопис. – Степан Гайдучок // Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів). – 2 арк.

11. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. / Наукове перевидання з шести випусків «Етнографічного збірника» (1901–1910); Наук. ред. Святослав Пилипчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006 [2007]. – (До 150-річчя від дня народження Івана Франка). Див. також текст першодруку: Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко // Етнографічний збірник. – Львів: Видання етнографічної комісії НТШ, 1901. – Т. X. – Вип. I (А–Відати). – 200 с.; 1905. – Т. XVI. – Вип. II (Відати–Діти). – XXV, с. 201–600; 1907. – Т. XXIII. – Вип. I (Діти–Кпоти). – 300 с.; 1908. – Т. XXIV. – Вип. II (Кравець–П'ять). – X, с. 301–612; 1909. – Т. XXVII. – Вип. I (Рабунок–Час) – 300 с.; 1910. – Т. XXVIII. – Вип. II (Час–Ячмінь). – IX, с. 301–641. Див. також: Пилипчук С. М. «Галицько-руські приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / Святослав Пилипчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 220 с.; Його ж: Фольклористична концепція Івана Франка: монографія. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 466 с.; Сокіл Г. П. Українська фольклористика в Галичині кінця ХІХ–першої половини ХХ століття: історико-теоретичний дискурс / Ганна Сокіл. – Львів, 2011. – 588 с.

12. Ганцюк П. Т. Спецоперація органів НКВС і НКДБ з ліквідації керівного складу ОУН і УПА Станіславської області в жовтні–листопаді 1944 р. на теренах Калушини / Петро Ганцюк // Калуські історичні студії. Т. 2: Збірник наук. статей, присвяч. 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 68–78.

13. Гирич І. Б. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне / Ігор Гирич // Франкознавчі студії: Збірн. наук. праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 590–642; Див. також: [Електронний ресурс] <http://www.i-hurych.name/uk/Hrushevsky/AndFranko.html>.

14. Гнатюк В. М. Наукове товариство імені Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя (1873–1923)) / Володимир Гнатюк; вступ. слово В. Яніва; 2-ге вид. – Мюнхен; Париж, 1984. – 177 с.

15. Горак Р. Д., Гнатів Я. [Гл. XV] Нащадки Івана Франка / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – У кн.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко: Книга перша: Рід Якова. – Львів: Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 2000. – [232 с.] – С. 198–231.

16. Горак Р. Д., Гнатів Я. [Гл. XIII] Онуфрій Франко // Роман Горак, Ярослав Гнатів. – У кн.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко: Книга

перша: Рід Якова. – Львів: Вид-во Отців Василян «Місіонер», 2000. – [232 с.]. – С. 171–189.

17. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.

18. Гром Г. Музеї Каменяра / Ганна Гром. – У кн.: Гром Г. Франкові Нагуєвичі. – Дрогобич: Відродження, 2004. – С. 31–36 [про Музей-оселю родини Івана Франка у Калуші (Підгірках) див. с. 35–36; Її ж: Нескорені з роду Онуфрія // Там само. – С. 136–139.

19. Гром Г. Нагуєвичі / Ганна Гром. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2002. – 288 с., 48 арк., іл.

20. Грушевський М. С. В десятиліття смерті І. Франка. Апостолові праці / Михайло Грушевський // Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 3–20.

21. Дашкевич Я. Р. Іван Франко та його родина / Ярослав Дашкевич // Дашкевич Я. Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн.; Львівське відділення Ін-ту укр. археогр. і джерелозн. ім. М. С. Грушевського НАН України; упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 333–365; Його ж: Михайло Грушевський // Там само. – С. 366–449.

22. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 12. – Оп. 23. – Спр. 1. – Арк. 1 (Франко І. «Завіщання». Запис 2).

23. Захарчук О. Петро Франко – організатор військової авіації в Західній Україні (1890–1941) / О. Захарчук // Пам'ять століть. Україна: Історичний науковий та літературний журнал. – 2012. – № 1–2. – С. 50–60.

24. Іваницька Л. Р. До нього горнулися всі / Лідія Іваницька // Галичина. – 2006, 10 серп. – С. 13. Див. також: Лазоришин І. Підгорецька пам'ять про Івана Франка. Леся Кирилович: «Калушина одухотворена постаттю Великого Каменяра та багатолітньою історією його родини в селі Підгірках...» / Ігор Лазоришин // Галичина. 2022, 6 жовт. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://galychyna.if.ua/analytic/pid-goretska-pam-yat-pro-ivana-franka-lesya-kirilovich-kalushhina-oduhotvorena-postattyu-velikogo-kamenyara-ta-bagatolitnoyu-istoriyeyu-yogo-rodini-v-seli-pidgirkah/>.

25. Іваницька Л. Р. Оксана Франко / Лідія Іваницька // Літопис Бойківщини / гол. ред. Я. Радевич-Винницький. ЗСА-Канада-Україна: видає Товариство «Бойківщина», 2010. – Ч. 1/78 (89). – С. 24–25.

26. Іваницька Л. Р. 100 років тому Іван Франко востаннє побував

у Підгірках / Лідія Іваницька // Дзвони Підгір'я. – 2013, 2 серп. – № 33. – С. 13.

27. Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965 / упор. І. Д. Бутич. Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький; відп. ред. З. Т. Франко. – Київ: Наук. думка, 1966. – 543 с. Див. також: Жулинський М. Г. Іван Франко: душа, дух, духовність, або Що визначає суспільний поступ / Микола Жулинський // Слово і Час. – 2007. – № 1. – С. 37–50.

28. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописних фондів і текстології. – Фонд 3: І. Франко. – Спр. 427/дод. 71, 427/дод. 72, 1610, 1611, 1624, 1636, 1841, 1842 та ін.

29. Кміть І. І. На ювілей Оксани Франко в Підгірках зібралось понад 30 родаків Каменяра / Ірина Кміть // Вікна. 2019, 29 трав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/articles/2019/05/29/98790/view>.

30. Когут А. А. Депортаційна операція «Захід» у жовтні 1947 р. (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України) / Андрій Когут // Архіви України [Фахове видання]. – 2019. – № 4. – С. 118–128.

31. Когут М. С. Калуш. Національно-культурницьке життя: 20–30-і роки / Микола Когут // Дзвони Підгір'я. – 1993, 1 лип. – № 74. – С. 4.

32. Когут М. С. Калушина: люди і долі. Біографічний довідник / Микола Когут. – Калуш, 2006. – 236 с.

33. Когут М. С. Науковець – нащадок Франкового роду [про почесну громадянку міста Калуша, професорку Оксану Франко] / Микола Когут // Дзвони Підгір'я. – 1999, 17 берез. – № 31. – С. 3.

34. Когут М. С. Підгірки: минуле і сучасне / Микола Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 163 с.

35. Когут М. С. Родина Івана Франка і Підгірки / Микола Когут // «Нам пора для України жити»: матеріали всеукр. науково-практичної конф. «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / відп. ред. І. Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – С. 165–169.

36. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів, 1996. – 265 с.

37. Коломиєць М. І. Просвіта Калущини: далеке і близьке в фактах / Михайло Коломиєць. – Калуш, 2003. – 194 с.

38. Кондратюк К. К. Оксана Франко: талановита жінка, науковець і педагог / Костянтин Кондратюк // Каменяра [інформ.-аналіт. ча-

сопис ЛНУ ім. Івана Франка]. – 2019, берез.-трав. – № 2. – С. 5.

39. Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба / Микола Лазарович; 2-е вид., доп. – Тернопіль: Джура, 2016. – 628 с.

40. Лазорак Б. О. Наукові читання доктора Івана Франка з проблем античності та медієвістики (Самбір, 1903 р.) / Богдан Лазорак // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / гол. ред. Н. Скотна. – Дрогобич, 2013. – Вип. 32: Історія. – С. 138–150.

41. Легкий М. З., Пилипчук С. М. З останнього десятиліття франкознавства / Микола Легкий, Святослав Пилипчук // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – Київ, 2008. – № 10. – С. 21–30.

42. Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 469, [2] с.

43. Малярчук О. М., Малярчук В. О. Методологія історико-краєзнавчого пізнання та її складової музеєзнавства в процесі збереження національної пам'яті / Олег Малярчук, Володимир Малярчук // Історія музейництва на Калущині: локальний вимір / упоряд. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 8–13.

44. Мельник Н. П. Легендарний «Пласт» Підгірок / Наталія Мельник // Вікна. – 2019, 13 трав. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vikna.if.ua/news/category/2019/05/13/view.

45. Мельник Н. П. Оксана Франко. 80-та весна / Наталія Мельник // Вікна (інтернет-видання). – 2019, 7 квіт. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/articles/2019/04/07/97050/view>.

46. Мельник Н. П., Франко А. Д. Нотатки до ювілею берегині Франкового роду [до 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко] / Наталія Мельник, Андрій Франко // Вісті Калущини. – 2019, 10 трав. – № 18. – С. 4–5.

47. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в Західних областях України (1939–1953 рр.) / Йосип Надольський. – Луцьк, 2008. – 260 с.

48. Нахлік Є. К. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (1991–2001): Історичний нарис. Актуальні завдання / Євген Нахлік. – У вид.: Нахлік Є. К., Федорук О. О. Львівському відділенню Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ЛВЛІШ. – А. Ф.] – 10 років / Довідник про співробітників ЛВЛІШ / Є. К. Нахлік, О. О. Федорук; Передм. М. Г. Жу-

линського. – Львів: Ліга-Прес, 2003. – С. 9–30. («Бібліографічна серія». Вип. 3).

49. Нахлік Є. К. Сучасний стан франкознавчих досліджень і проблема створення Інституту Івана Франка НАН України / Євген Нахлік // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – Київ, 2011. – № 8. – С. 38–48.

50. Нахлік Є. К., Федорук О. О. Львівському відділенню Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ЛВІЛШ] – 10 років / Довідник про співробітників ЛВІЛШ / Євген Нахлік, Олесь Федорук / передм. М. Г. Жулинського. – Львів: Ліга-Прес, 2003. – 137 с. – («Бібліографічна серія». Вип. 3).

51. Пазяк М. М. Іван Франко – збирач і видавець прислів'їв та приказок / Михайло Пазяк // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 4. – С. 37–46.

52. Петро Франко (сторінки життя) / упор.Юрій Кучабський. – Львів: АТЛАС, 1999. – 123 с.

53. Приватний архів Андрія та Оксани Франків (Львів). – Папки № 1–7.

54. Сенік Л. Т., Франко А. Д. Доктор історичних наук, професор Оксана Омелянівна Франко: оригінальна ювілейна силуетка (до 80-річчя від Дня народження) / Любомир Сенік, Андрій Франко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич–Нагуєвичі: Пбсвіт, 2020. – С. 591–606. Див. також: Франко А. Д. До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко / Андрій Франко // Архіви України. – 2009. – № 1/2. – С. 235–237.

55. Сіменович В. Вандрівка руської молоді. 3-я кореспонденція в газеті «Діло» / В. Сіменович // Подорожі в українські Карпати: збірник / упоряд. М. Вальо. – Львів: Каменярь, 1993. – С. 195–196.

56. Смольський Г. С. Іван Франко у Підгірках / Григорій Смольський // Жовтень. – 1978. – № 8. – С. 122–123.

57. Смольський Г. С. У дружбі з народом / Григорій Смольський // Спогади про Івана Франка /упоряд., вступна стаття і примітки М. Гнатюка. – Львів: Каменярь, 1997. – С. 397–398. – Передрук з журн.: Жовтень. – 1956. – № 6. – С. 87–88.

58. Смольський Х.-Г. С. Історія села Підгірок / Харитон-Гуцьо Смольський // Під прапором «Просвіти». – Народна друкарня в Калуші, 1937, трав.

59. Сова А. О. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-

політична та освітньо-виховна діяльність: монографія / Андрій Сова; Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. – Львів, 2019. – 512 с.

60. Сова А. О. Іван Франко та Іван Боберський: відзначення 40-ліття творчої праці письменника у товаристві «Сокіл-Батько» / Андрій Сова // Іван Франко: «Я єсть пролог...»: матеріали Міжнародного наукового конгресу до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.): у 2 т. Т. 1. – Львів, 2019. – С. 336–343; Його ж. Петро Франко на вістрі національно-визвольної боротьби 1914–1923 років: документи свідчать // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2020. – Чис. 4. – С. 44–45; Його ж. Мальовничими стежками Українських Карпат, або мандрівка Петра Франка 1911 року в Урич і околиці // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Львів, 2020. – Кн. 4. – С. 336–348; Його ж. Провідні пластові діячі Степан Гайдучок та Петро Франко: шлях від «Українського Спортивного Кружка» до Пласту // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2021. – Ч. 2. – С. 44–49; Його ж. У переддень заснування Пласту: діяльність Степана Гайдучка та Петра Франка у спортовому товаристві «Україна» // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2021. – Ч. 3. – С. 54–58; Його ж. «І покажем, що ми браття козацького роду»: Степан Гайдучок і Петро Франко – організатори та учасники Перших Запорозьких ігрищ 1911 року у Львові // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2021. – Ч. 4. – С. 56–58 та ін.

61. Сова А. О. Петро Франко та початки ситківки у Львові / Андрій Сова // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. III. Дрогобич: Півсвіт, 2022. [928 с.]. – С. 105–121; Його ж. Спогади Степана Гайдучка про Петра Франка / Там само. – С. 122–126.

62. Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський: біля джерел української тіловиховної і спортової традиції / Андрій Сова, Ярослав Тимчак // Вісник НТШ. – Львів, 2016. – Ч. 55. – С. 61–64.

63. Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції / Андрій Сова, Ярослав Тимчак; за наук. ред. Євгена Приступи. – Львів, 2017. – 232 с.

64. Сова А. О., Тимчак Я. В. Сини Івана Франка – перші українські фахівці з руханки та змагу / Андрій Сова, Ярослав Тимчак // Вісник НТШ. – 2016. – № 56. – С. 43–47.

65. Соляр І. Я. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / Ігор Соляр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 50 с.

66. Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / упоряд. Євген Баран, Наталія Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Том 1. – 964 с.; Том 2. – 760 с. – (Серія «Бібліотека Галицька». Вип. 4).

67. Тебешевська О. С. Березина Франкового роду: До 80-річчя від дня народження та 50 років від початку наукової діяльності Оксани Омелянівни Франко / Оксана Тебешевська // Вісті Калущини. – 2019, 26 квіт. – № 17. — С. 3.

68. Тебешевська О. С. Великий Каменярь у рецепції Зеновії Франко / Оксана Тебешевська // Перевал. – 2012. – № 3. – С. 116–124.

69. Тельбак В. В. Проблема «Франко – Грушевський» в українській історіографії / Віталій Тельбак // Український історик. – 2006–2007. – № 4 / 1–2. – С.183–199.

70. Тимів І. М. Археографічна та краєзнавча діяльність Івана Франка / Іван Тимів // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. – 2016 (лип.–груд.). – № 28. – С. 15–23.

71. Тимів І. М. Джерелознавчі та краєзнавчі зацікавлення Івана Франка / Іван Тимів // «Нам пора для України жити»: матеріали всеукр. науково-практичної конф. «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / відп. ред. І. Тимів – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – С. 52–75.

72. Тимів І. М. Калуш: історія в документах: Збірник документів і матеріалів з фондів Краєзнавчого музею Калущини, присвячений 20-річчю заснування музею / Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 144 с. – (Серія «Історичні джерела Калущини». Т. 1).

73. Тимів І. М. Творчі мандрівки Івана Франка до Станиславова / Іван Тимів // Рідна земля. – 2016. – 23 верес. – № 37. – С. 11.

74. Тихолоз Б. С. Між ювілеями, франкознавство останнього десятиліття у Львівському університеті / Богдан Тихолоз // Дзвін. – 2006. – № 8. – С. 150–159.

75. Тихолоз Н. Б. Бранка ностальгії (Анна Франко-Ключко: повернення) / Наталія Тихолоз // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко:наживо/franko:live ©.

76. Тихолоз Н. Б. Петро Франко: перерваний політ / Наталія Тихолоз // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко:наживо/franko:live ©; Її ж: Петро Франко: до джерел формування творчої особистості // Українське літературознавство. – 2019. – Вип. 84. – С. 158–172.

77. Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби): монографія / Наталія Тихолоз. – Львів: Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2021. – 288 с. – (Серія «Бібліотека Дому Франка». Вип. 8). Див. також: Тихолоз Н. Б. «Расстрелян за националистическую деятельность...»: таємниця смерті Петра Франка // Історична правда. – 2020, 14 верес. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/14/158111/>.

78. Тихолоз Н. Б. Профілі і маски Тараса Франка [Передмова] / Наталія Тихолоз // Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / упоряд. Євген Баран, Наталія Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Т. 1. – С. 9–54. Див. також: Тихолоз Н. Б. Тарас, але не Шевченко. Франко, але не Іван // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко:наживо/franko:live ©.

79. Федорук О. О. Андрій Дмитрович Франко / Олесь Федорук. // Нахлік Є. К., Федорук О. О. Львівському відділенню Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ЛВІЛШ] – 10 років. Довідник про співробітників ЛВІЛШ / Євген Нахлік, Олесь Федорук; передм. М. Г. Жулинського. – Львів: Ліга-Прес, 2003. – С. 109–111. – («Бібліографічна серія». Вип. 3).

80. Франко А. Д. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ / Андрій Франко // «Нам пора для України жити»: матеріали всеукр. науково-практичної конф. «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / відп. ред. І. Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – С. 16–51. Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко, Оксана Франко // Там само. – С. 11–15.

81. Франко А. Д. Андрій Франко як науковий дослідник фольклористично-етнографічного доробку Григорія Ількевича, перекладач, креативний співробітник, секретар, помічник, опікун Івана Франка / Андрій Франко // Українське літературознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – Вип. 76. – С. 81–121. Див. також: Тихолоз Н. Б. Згасла свічка Андрія Франка / Наталія Тихолоз // Дзвін. – 2010. – № 8. – С. 113–121.

82. Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Визвольний шлях: Сусп.-політ., наук. та літ. місячник. – Київ; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2006. – Річн. 59. – Кн. 7–8 (лип.-серп.). – С. 74–91; Йо-

го ж: Франків «Кобзар» (до сторіччя виходу в світ «Кобзаря» Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка) // Там само. – 2008. – Річн. 61. – Кн. 3 (лип.-вер.). – С. 107–116.

83. Франко А. Д. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Народознавчі зошити. – Львів. – 2001 [2002]. – № 3. – С. 465–469.

84. Франко А. Д. Іван Франко як дослідник-текстолог, редактор і творчий ретранслятор Шевченкового поетичного слова / Андрій Франко // Тарас Шевченко: Апостол правди і науки: Матеріали Міжнар. наук. конференції. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – С. 276–294.

85. Франко А. Д. Іван Франко як редактор історико-літературного, джерелознавчого видання НТШ «Українсько-руський архів» / Андрій Франко // Калуські історичні студії. Т. 3. 36. наук. статей, документів і матеріалів, присвяч. 150-річчю створ. тов-ва «Просвіта» / заг. ред. проф. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – С. 42–76.

86. Франко А. Д. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ / Андрій Франко // «Я есть пролог...»: Матеріали міжнар. наук. конгресу, до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.); у 2 т. / відп. ред.: В. Мельник, М. Жулинський. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. – Т. 1. – С. 350–394.

87. Франко А. Д. Іван Франко як функціонер, науковий продуцент, рецензент, творчий модератор і натхненник літературознавчого дискурсу на засіданнях філологічної секції НТШ / Андрій Франко // Українське літературознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – Вип. 80. – С. 59–91; Його ж: Іван Франко – керівник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка // Літературознавство. Бібліографія. Інформатика: Доповіді та повідомлення III Міжнар. конгресу українців (Харків, 26–29 серп. 1996 р.). – Харків: Око, 1996. – С. 81–86.

88. Франко А. Д. І син, і дослідник творів Івана Франка [про Тараса Івановича Франка // Дзвони Підгір'я [Калуш]. – 2005, 21 трав. – № 58–59. – С. 3.

89. Франко А. Д. Історико-літературні аспекти джерельно-документального базису Франкового редагування автентичного контенту видавничої серії НТШ «Українсько-руський архів» / Андрій Франко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». – Кн. I. – Дрогобич-Нагуєвичі: Півсвіт, 2020. – С. 61–86; Його ж: Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Т. Шевченка

«Українсько-руська бібліотека» // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин // Матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 25–27 вер. 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 578–585; Його ж: Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) // Вісник Львівського Університету: серія філологічна. Франкознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – Вип. 51 – С. 37–52; Його ж: Іван Франко як дослідник, редактор, публікатор творчої спадщини Юрія Осипа Федьковича у видавничій серії НТШ «Українсько-руська бібліотека» // «Дивлячись на цей гірський світ: літературознавчий збірник / НАН України. Інститут Івана Франка; Наукове товариство ім. Шевченка; [відп. ред. А. Швець; наук. ред.: М. Котик-Чубінська, М. Лапій; передм. А. Швець]. – Львів: Видання за фінансової підтримки НТШ, 2018. – С. 231–244; Його ж: Франко А. Д. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського в науково-критичній та історіософській рецепції Івана Франка крізь призму висвітлення взаємин між її автором і рецензентом // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2018. – Вип. 58. – С. 161–251; Його ж: Видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Іван Франко і національне відродження // Тези доповідей та повідомлень республ. наук. конф. (Криворівня, 23–24 вер. 1991 р.). – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1991. – С. 72; Його ж: «Апокрифи...» Івана Франка // Чорноморські новини [Одеса]. – 2003. – 13 листоп. – № 84. – С. 3; Його ж: Іван Франко і мовна комісія Наукового товариства ім. Шевченка // Думська площа: Наук. та літ. додаток до «Одеського вісника»/ – 2003, 12 верес. – № 35. – С. 8; № 36. – 19 верес. – С. 8.

90. Франко А. Д. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Вісник Львівського університету. Серія історична; С. А. Макарчук (відп. ред.). – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 44–53.

91. Франко А. Д. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Світ, 1993. – Вип. 58. – С. 121–131.

92. Франко А. Д. Науково-організаційна і видавнича діяльність Івана Яковича Франка в Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Андрій Дмитрович Франко / НАН України. Інститут історії України. – Київ, 1995. – 16 с.

93. Франко А. Д. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в На-

уковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення міжнар. наук. конф. (Львів, 26–28 жовт. 1994 р.). – Львів: Світ, 1995. – С. 35–38; Його ж: Українсько-руська видавнича спілка // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку: Матеріали II-го Міжнар. наук. семінару «Кайндлівські читання» (Чернівці, 28–29 трав. 2005 р.). 36. наук. праць. – Чернівці: Вид-во «Прут», 2005. – С. 358–364.

94. Франко А. Д., Легкий М. З. Проспект додаткових томів «Наукові переклади Івана Франка» / наук. ред. М. З. Легкий; упоряд. А. Д. Франко, О. О. Франко 55-го і 56-го томів до видання: Іван Франко: Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Київ: Наук. думка, 1976–1986 / Андрій Франко, Микола Легкий // Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірн. наук. праць / відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Вип. I: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – С. 346–350.

95. Франко А. Д., Франко О. О. Андрей Шептицький відслужив панахиду за Іваном Франком / Андрій Франко, Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 2015. – № 16. – 26 квіт. – С. 19; Див. також: Медвідь І. Пророк чи еретик? Релігійний світогляд Івана Франка та його взаємини з духовенством / Ігор Медвідь; «Передмова» Ярослава Грицака. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2023. – 423, [1] с.; Відливаний О. В. Візитації митрополита Андрея Шептицького на Калушину / Олег Відливаний // Калузькі історичні студії. Т. 5. Збірник наукових статей / упоряд. і відп. наук. ред. І. М. Тимів. За ред. О. М. Малирчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – С. 189–198.

96. Франко А. Д., Франко О. О. Андрій Іванович Франко – український етнограф, фольклорист, перекладач / Андрій Франко, Оксана Франко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Вид-во «Прут», 2005. – Т. 2. – С. 76–84.

97. Франко А. Д., Франко О. О. Віра Франко – в'язень гітлерівських та сталінських концентраційних таборів / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя. 2007. – № 46. – 14 лист. – С. 5. Передрук тексту статті див. у вид.: Дзвони Підгір'я. – 2008. – 21 жовт. – С. 12. Див. також: Топільницька Г. Віра Франко, або непростя доля онуки великого письменника / Галина Топільницька // Фотографії Старого Львова. – 2021, 3 лют. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/vira-franko-abo-neprosta-dolia-onuky-velykoho-pysmennyka/>.

98. Франко А. Д., Франко О. О. Вшанування пам'яті Івана Франка в Калуші на Прикарпатті / Андрій Франко, Оксана Франко // *Культура і життя / Міністерство культури і туризму України*. – Київ, 2006. – № 49. – 6 груд. – С. 2. Див. також: Путівник. По місцях перебування й увіковічнення пам'яті Івана Франка на Прикарпатті (екскурсійні маршрути). – Івано-Франківськ, 2006. – 296 с.

99. Франко А. Д., Франко О. О. Вшанування пам'яті Івана Франка у Львові / Андрій Франко, Оксана Франко // *Lwów. Miasto-Społeczeństwo-Kultura: Polsko-ukraińska konferencja naukowa*. – Kraków, 29.IV – 1.V.1996. – Kraków: Wydanie Instytutu Historji Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996. – S. 63–66.

100. Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші / Андрій Франко, Оксана Франко // *Народознавчі зошити*. – 2013. – № 3. – С. 519–531.

101. Франко А. Д., Франко О. О. Єдина дочка Івана Франка / Андрій Франко, Оксана Франко // *Дзвони Підгір'я*. – 2005, 27 серп. – № 98–99. – С. 3. Передрук статті у вид.: *Культура і життя*. 2006, – 6 груд. – № 49. – С. 2.

102. Франко А. Д., Франко О. О. Зеновії Франко виповнилося би 80 років: До 150-річчя з дня народження Івана Франка / Андрій Франко, Оксана Франко // *Культура і життя* – 2005, 30 лист. – № 47–48. – С. 5.

103. Франко А. Д., Франко О. О. Іван Гонта (Гамалія) – національний герой з Франкового роду / Андрій Франко, Оксана Франко // *Калуські історичні студії: Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / П. Сіреджук (гол. ред.), відп. ред. і упоряд. І. Тимів*. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 51–64.

104. Франко А. Д., Франко О. О. І син, і секретар, і опікун... [Франко Андрій Іванович] / Андрій Дмитрович Франко, Оксана Омельнівна Франко // *Дзвони Підгір'я*, 2005, – 16 квіт. – № 44–45. – С. 7.

105. Франко А. Д., Франко О. О. Концептуальні міркування щодо проблеми формування передумов створення перших українських енциклопедій (за матеріалами особистих архівів Ф. Вовка та І. Франка) / Андрій Франко, Оксана Франко // *Парадигма: Зб. наук. праць на пошану Миколи Ільницького. Вип. 5 / відп. ред. Я. Мельник; на основі матер. наук. конф. (Львів, 24 вер. 2009 р.) // «Осягаючи літературу на перехрестях віку (до 75-річчя з дня народж. Миколи Ільницького)»*. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – С. 129–152. Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. До

питання створення першої української енциклопедії (за матеріалами особистих архівів Ф. Вовка та І. Франка) / Андрій Франко, Оксана Франко // Народознавчі зошити. – Львів. – 2010. – № 1–2. – С. 156–159.

106. Франко А. Д., Франко О. О. Курінний УПА Іван Франко-Гонта («Гамалія») (П'ять Іванів з Франкового роду, названих на честь письменника, загинули за волю України в рядах УПА) / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя. – 2006, 30 серп. – № 34/35. – С. 4.

107. Франко А. Д., Франко О. О. Лицар українського мистецтва До 100-річчя від дня народж. Г. Смольського / Андрій Франко, Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1993, 25 лист. – № 133. – С. 3.

108. Франко А. Д., Франко О. О. Майстер українського живопису. До 90-річчя від дня народження Г. Смольського / Андрій Франко, Оксана Франко // Зоря Прикарпаття. – 1983, 2 груд. – № 192. – С. 4.

109. Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко – продовжувач батьківських традицій / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя. 2006, 27 серп. – № 37. – С. 2.

110. Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко: продовжувач батьківських традицій і пропагандист його ідей / Андрій Франко, Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 2005, 23 лип. – № 83–84. – С. 3.

111. Франко А. Д., Франко О. О. Провідна роль Ф. Вовка, І. Франка, І. Раковського, З. Кузеля, В. Кубійовича у формуванні українознавчого універсуму енциклопедичних знань / Андрій Франко, Оксана Франко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології / Зб. наук. праць. – Чернівці–Вижниця: Вид-во «Черемош», 2011. – Т. 2. – С. 188–205.

112. Франко А. Д., Франко О. О. Родинні взаємозв'язки голови Товариства дрогобичан у США, видатного музиканта Володимира Осередчука (1910–1988) зі шляхетної династії Дидинських із Франковим сімейством на Калушині: мемуарно-дослідницька візія життя й діяльності. До 110-річчя від дня народження / Андрій Франко, Оксана Франко // Калуські історичні студії. Т. 5. Збірник наукових статей / упоряд. і відп. наук. ред.. І. М. Тимів. За ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – С. 199–250.

113. Франко А. Д., Франко О. О. Сергій Гамченко (1960–1932): Документи і матеріали з особового архіву крізь призму новітнього розгляду творчого життєпису вченого / Андрій Франко, Оксана Франко // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині: Збірник, індексований у міжнародній наукометричній базі даних Index

Sopernicus (ICV 79.72) / гол. ред.: О. Ситник. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2020. – Вип. 24. – С. 424–457.

114. Франко А. Д., Франко О. О. Співпраця Івана Франка з сином Андрієм. До 150-річчя від дня народження Івана Франка / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя. – 2006, 2 серп. – № 31. – С. 3.

115. Франко З. Т. Невже трагізм запрограмований?: [про нащадків Івана Франка] / Зеновія Тарасівна Франко // Франкова криниця. – 1990, 26 серп.; Народна воля/ – 2006, 28 лип.

116. Франко З. Т. Передмова / Зеновія Франко // Іван Франко. Мозаїка: Із творів, що не увійшли до Зібрання творів у 50 томах / упоряд.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 4–20.

117. Франко З. Т. Франко як мовознавець / Зеновія Франко // Мовознавство. – Київ, 1986. – С. 33–41.

118. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – Київ: Наук. думка, 1976–1986.

119. Франко І. Я. Знадоби до життеписі А.-Л. Могильницького / Іван Франко // Зоря. – 1885. – № 22–24.

120. Франко І. Я. Моя вітцівська хата / Іван Франко // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 1–4.

121. Франко І. Я. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. / Іван Франко // Возняк М. З життя і творчості Івана Франка / Михайло Возняк. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. – С. 233–245; див. також Показчик купюр: до Зібрання творів у 50 т. / І. Франко; ред. показчика Є. К. Нахлік; упоряд. та комент. М. З. Легкого, О. Б. Луцишин, Є. К. Нахліка, Н. Є. Годчук, А. Д. Франка, А. І. Швець; передм. М. З. Легкого. – Київ: Наук. думка, 2009; співавторка коментарів і співупорядниці текстів Оксана Франко. Київ: Наук. думка, 2010. – Т. 54. – С. 259–271 [розвідка І. Франка «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в.» / упорядники А. Д. Франко та О. О. Франко. – С. 996–1004 [коментарі А. Д. Франка та О. О. Франко].

122. Франко І. Я. Передмова до другого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1908) / Іван Франко // Етнографічний збірник. – 1908. – Т. XXIV. – С. V–X.

123. Франко І. Я. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1901) / Іван Франко // Етнографічний збірник. – 1901. – Т. X. – С. V–VIII.

124. Франко І. Я. Передмова до третього тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1910) / Іван Франко // Етнографічний збірник. – 1910. – Т. XXVIII. – С. V–IX.

125. Франко О. О. Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка / Оксана Франко // З історії Наукового товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Т. 10 / ред. тому О. Купчинський; Наук. тов-во ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1998. – С. 84–100; Ї ж: Наукова діяльність Федора Вовка // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 42–56. Див. також текст праць у співавторстві, присвячених Ф. Вовку, а також його співпраці з І. Франком: Франко О. О., Наулко В. І. Етнографічна та народознавча спадщина Федора Вовка / Оксана Франко, Всеволод Наулко // 36. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Ін-т істор. досліджень ЛНУ ім. І. Франка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України; Центр. держ. іст. архів України у Львові; Ред. І. Гирич, Я. Грицак. – Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид. М. П. Коць, 1996. – С. 674–697; Франко А. Д., Франко О. О. Невгамовний Федір Вовк / Андрій Франко, Оксана Франко // Слово і Час. – 1997. – № 8. – С. 24–30; Франко А. Д., Франко О. О. Ф. Вовк – вчений і громадський діяч. До 150-річчя від дня народж. Ф. Вовка / А. Д. Франко, О. О. Франко // Зерна: Літературно-мистецький альманах українців Європи. – Париж; Львів; Цвікау, 1998. – № 4/5. – С. 247–252; Франко А. Д., Франко О. О. Дійсний член НТШ Ф. Вовк / Андрій Франко, Оксана Франко // Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали наук. симпозиуму до 175-річчя від дня народж. Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наук. тов-ва ім. Шевченка (Львів, 8–9 червня 1989 р.). – Львів: Світ, 1990. – С. 85–86; Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Аналіз документів і матеріалів особистого наукового архіву Федора Кіндратовича Вовка / Андрій Франко, Оксана Франко // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 6. – С. 106–123; Франко А. Д., Франко О. О. Львів у житті Ф. Вовка / Андрій Франко, Оксана Франко // Наукові зошити історичного факультету. – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. – С. 72–77.

126. Франко О. О. З родинних стосунків Зеновії Франко. Спогади / Оксана Франко // Слово і Час. – № 8, 2006. – С. 58–65.

127. Франко О. О. Іван Франко дав своєму сину ім'я Тарас в честь Шевченка (родинні спогади і дослідження) / Оксана Франко //

Тарас Франко. Вибране: у 2-х томах / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Т. 1. – С. 897–922. – (Серія «Бібліотека Галицька». Вип. 4); Передрук: Перевал [Івано-Франківськ]. – 2016. – № 1/2. – С. 5–19.

128. Франко О. О. Іван Франко і Підгірки. З родинного листування / Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1993, 26 серп. – № 97. – С. 2; № 101. – С. 2; 16 вер. – № 105. – С. 3; 30 вер. – № 111. – С. 2.

129. Франко О. О. Проблема етнології в науковій спадщині Івана Франка / Оксана Франко // Визвольний шлях. Сусп.-політ, наук. та літ. місячник. – Київ; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2008. – Річн. 61. – Кн. 3. – С. 117–126.

130. Франко О. О. Родина Франків і репресії / Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1992, 19 серп. – С. 2–3.

131. Франко О. О. Спогади про родину Івана Франка / Оксана Франко // Зоря Прикарпаття. – 1981, 27 серп. – С. 3; Її ж: Його рідня До 125-річчя з дня народження І. Я. Франка // Літературна Україна. – 1981. – № 67. – С. 2; Її ж: Послідовник Степана Бандери з родини Івана Франка // Степан Бандера та його родина в народних переказах та спогадах. Записи та упорядкування Г. Дем'яна. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – С. 170–174.

132. Франко О. О. Федір Вовк / Оксана Франко / УВАН (Укр. Вільна Акад. наук) у США. Джерела до новітньої історії України. Т. 4. – Нью-Йорк, 1997. – 237 с; Її ж: Федір Вовк – учений і громадський діяч. – Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 379 с.

133. Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади–30-их років ХХ ст. Дослідження та спогади / Оксана Франко // Калуські історичні студії. Т. 3. Зб. наук. статей, документів і матеріалів, присвячених 150-річчю створ. тов-ва «Просвіта». За заг. ред. проф. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – С. 132–166.

134. Франко О. О., Франко А. Д. Була козацького роду [про дружину Івана Франка Ольгу Франко (з Хоружинських) / Оксана Франко, Андрій Франко // Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – Київ, 2006, 26 лип. – № 30. – С. 2.

135. Франко О. О., Франко А. Д. Видатний український історик-архівіст, джерелознавець, археограф І. Л. Бутич. До 100-річчя від дня народження / Оксана Франко, Андрій Франко // Архіви України. – 2019. – № 4. – С. 168–186.

136. Франко О. О., Франко А. Д. Колядки, щедрівки з Калущини в особистому архіві Івана Франка / Оксана Франко, Андрій Франко // Дзвони Підгір'я. – 2014, 17 січ. – № 3. – С. 19.

137. Франко О. О., Франко А. Д. Нащадки Івана Франка по брату Онуфрію / Оксана Франко, Андрій Франко // Культура і життя. – 2006, 6 груд. – № 49. – С. 2. Див. також: Іваницька Л. Р. Оксана Франко віддала власний дім у Підгірках для Музею Каменяра / Лідія Іваницька // Вікна. – 2009, 6 трав. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/community/2009/05/06/4345/view>.

138. Франко О. О., Франко А. Д. Співак, гітарист світової слави та громадський діяч Володимир Осередчук / Оксана Франко, Андрій Франко // Вікна. – 2019, 20 лют. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/articles/2021/02/20/119322/view>.

139. Франко О. О., Франко А. Д. У 13 років Михайло Франко взяв на себе керівництво родиною. «Чи буде самостійна Україна» / Оксана Франко, Андрій Франко // Вікна. 2021, 4 лип. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2021/07/04/123728/view>.

140. Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині ХХ ст.: мемуарно-дослідницький контекст / Оксана Франко, Андрій Франко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / голов. ред. Б. Лазорак. – Кн. І. – Дрогобич–Нагуєвичі: Пóсвіт, 2020. – С. 105–142.

141. Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військово-літунство? / Оксана Франко, Андрій Франко // Вікна. 2021, 13 лист. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2021/11/13/127874/view>.

142. Франко П. І. Доробок. Том І. Літературні твори: посібник / Петро Франко; автор передм. і упоряд. П[етро] М[ихайлович] Франко. – Львів: Ліга-Прес, 2010. – 672 с.; Див. також: Борисенко В. К. Весілля в селі Нагуєвичах у записах Петра Франка / Валентина Борисенко // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 4 (лип.-серп.) – С. 40–47.

143. Франко П. І. Іван Франко зблизка / Петро Франко // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів.: [б. в.], 1956. – С. 309–316.

144. Франко П. І. Іван Франко зблизка (П'ять портретів) / Петро Франко. – Львів, 1937.

145. Франко П. І. Каблуківка (крокет) / Петро Франко // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних

товариств. – Львів, 1913. – 30 груд. – Ч. 86–88. – С. 4–7; Його ж: Підбиванка [гольф] // Там само. – С. 9–11.

146. Франко П. І. Летунський відділ УГА / Петро Франко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Ч. 10. – С. 3–4.

147. Франко П. І. Перші ситківкові змагання у Львові / Петро Франко // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 30 січня. – Ч. 65. – С. 7–8.

148. Франко П. І. Підручник шведської руханки: для народних і середніх шкіл: на основі підручника Л. Н. Тернгрена / Петро Франко. – Львів: Накладом Михайла Таранька, 1924. – 351 с.

149. Франко П. І. Пластуни / Петро Франко // Діло. – 1911, 2 груд. – Ч. 268. – С. 2.

150. Франко П. І. Спогади про батька / Петро Франко // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. стаття, прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 649–657.

151. Франко П. І. Фізичне виховання на селі / Петро Франко // Життя і знання. – 1930. – Ч. 3.

152. Франко П. М. Петро Іванович Франко (1890–1941) / Петро Франко // Буклет. – Львів, 2010.

153. Франко Р. Т. Нащадки Франка / Роланд Франко // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2008. – Вип. 8. – С. 188–205.

154. Франко Р. Т. Хотів я чи ні, а прізвище працювало / Роланд Франко // Літературна Україна. – 2012, 6 вер. – № 34. – С. 1, 12.

155. Франко Т. І. Історія й теорія руханки / Тарас Франко. – Коломия–Львів: Накладом «Сокола-Батька», 1923. – 192 с.

156. Франко Т. І. Про батька: Статті, оповідання, спогади / Тарас Франко; 2-е вид., доп. і перероб. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1964. – 223 с.

157. Франко Т. І. Руханка у греків / Тарас Франко // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 груд. – Ч. 86–88. – С. 3–4.

158. Франко Т. І. Франки в Калушині. А) В Підгірках. Б) По інших селах / Тарас Іванович Франко // Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Т. 1. – С. 844–848.

159. Франко-Ключко А. І. Іван Франко і його родина. Спомини / Анна Іванівна Франко-Ключко. – Торонто, 1956. – 131 с.; Її ж: Писан-

ня: до 150-річчя від дня народження І. Франка / Т-во «Просвіта». – Дрогобич: Півсвіт, 2006. – 377 с.

160. Центральний державний історичний архів (ЦДА) України у Києві. – Ф. 1235: М. С. Грушевський. – Оп. 1. – Спр. 75, 76: Протоколи загальних зборів засідань секцій НТШ у Львові і Києві упродовж 1896–1917 рр., 79, 81, 83, 84, 85, 86, 175, 181, 190, 191, 192, 193, 197, 207, 208, 224, 226, 242, 251, 253, 254, 457, 471, 799, 908, 954.

161 ЦДА України у Львові. – Ф. 640: Петро Іванович Франко. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1–17; Спр. 3. – Арк. 49 зв.; Спр. 6; 8; 10. – Арк. 36–39, 43.

162. Чопик Р. Б. Переступний вік. Українське письменство на зламі ХІХ–ХХ ст. / Ростислав Чопик. – Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 196 с.; Його ж: Ессе Ното! Добра звістка від Івана Франка / відп. ред. Є. К. Нахлік. – Львів: ЛВІЛШ НАН України, 2002. – 232 с.

163. Шалата М. Життя і слово Франкової дочки / Михайло Шалата // Франко-Ключко А. Писання / Анна Франко-Ключко; Т-во «Просвіта». – Дрогобич: Півсвіт, 2006. – С. 3–52.

164. Швець А. І. До історії одного видавничого проекту. Іван Франко та Олександра Озаркевич / Алла Швець [Ковальчук] // Українське літературознавство. – Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 72. – С. 119–128.

165. Шкраб'юк П. В. До 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко: Ювілейне слово / Петро Шкраб'юк // Народознавчі зошити. – 2019. – № 2. – С. 510–520; Його ж: Гідна спадкоємиця, Берегиня роду Каменяра професор Оксана Омелянівна Франко (до 80-річчя від дня народження) // Калуські історичні студії. Т. 3: Зб. наук. статей, документів і матеріалів, присвяч. 150-річчю створ. тов-ва «Просвіта» / За заг. ред. проф. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – С. 252–272; Його ж: Оксана Франко. («Наші славні НТШівські ювіляри») // Вісник НТШ. – Число 61. – 2019. – С. 104–106; Його ж: Оксана Франко. («Наші втрати») // Вісник НТШ. – Ч. 65. – 2021. – С. 124–125.

166. Щудлюк Є. І. Незламна віра, негасима любов. В Калуші відкрито меморіальну дошку І. Я. Франку / Євген Щудлюк // Зоря Прикарпаття. – 1981, 15 серп. – № 130. – С. 3.

167. Якимович Б. З. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів, 2006. – 691 с.

168. Якимович Б. З. Постать Івана Куровця в політико-державницькому просторі Галичини (кінець ХІХ–перша третина ХХ ст.) /

Богдан Якимович // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. редкол. Іван Патер, упоряд. Любомир Хатула. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – Вип. 29: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – С. 132–150.

169. Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка / Яким Ярема. – Львів: Видавничий Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 240 с.

Andriy Franko
Lviv City

**Kamenyar's son Petro Franko often visited Kalushchyna.
Textological publication of the letter of P. Franko's wife Olga
Bilevych to professor Oksana Franko about Ivan Franko's family
and the search for her missing husband.**

Abstract. The article, which dedicated to the 133rd anniversary of the birth of Petro Franko (1890–1941), highlights the numerous visits of the writer Ivan Franko's son to the Kalush suburbs of Pidhirky and Kalushchyna. And for the first time exclusively for the respectable edition «Kalush Historical Studies» there is publishing in this article archeographically correctly a text, preserving the language and spelling of the original, with relevant scientific and source «apparatus», explanations, comments and notes, important for national historiography, the development of Ivan Franko studies, regional studies, of the letter from the wife of Petro Ivanovych Franko Olga Fedorivna Bilevych (1896–1987) to the honorary citizen of Kalush city, professor Oksana Omelyanivna Franko (1939–2021) – mother of the author of the proposed study – of the historian, literary critic, researcher of Ivan Franko's creative heritage, textologist, candidate of historical sciences Andriy Dmytrovych Franko – about Ivan Franko's family and the search for the missing husband of Olga Bilevych.

Key words: Petro Ivanovych Franko, Olga Fedorivna Bilevych, Oksana Omelyanivna Franko, Andriy Dmytrovych Franko, Kyrylo Studyns'kyi, Onufriy Franko, Omelyan-Volodymyr Franko, Ivan Franko's Family Museum-Residence in the city Kalush (former village Pidhirky), repressions.

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 82.09(477)

Віталій Півторак

Діана Тинда

м. Калуш

Художньо-життєвий дискурс образу жінки-лицарки минулого й сьогочасся (За творчістю Олеся Бабія)

Анотація. У статті розкрито образи представниць жіночого лицарства – Олени Степанів та Олени Теліги – в різножанровому художньо-літературному наративі Олеся Бабія (поета, прозаїка, драматурга, вояка) крізь призму історичної правди, художньої правди та домислу в літературних творах. Заснувавши образ жінки-лицарки, завдяки цим постатям ми дізнаємося більше й про жінок-воїнів сьогочасся, що на фронті та в тилу захищають свою Батьківщину, такі як Поліщук Катерина, Степанкова Катерина («дві Катерини»). Доведено, що саме Бабієві образи «двох Олен» поєднали в собі історичні розповіді (історичну правду) та розповіді-вигадки, що сприяли формуванню образу української жінки-лицарки, жінки-борчині, вірної ідеалам своєї Батьківщини.

Ключові слова: жінка-лицарка, дискурс, історична правда, художній вимисел, Олена Степанівна, Олена Теліга, Катерина Поліщук, Катерина Степанкова, міфонаратив, жіноче лицарство, Олесь Бабій, жінки-лицарки сьогочасся.

Дослідження жіночого лицарства потребує пильної уваги. У національно-визвольних змаганнях українського народу початку та середини ХХ ст. досить активну участь брали жінки. Їх як борчинь за Батьківщину в літературних творах зображують не часто, тому й віднайти лицарок та дослідити історію їхнього життя в художніх творах нелегко. Саме завдяки такому жіноцт-

ву в українській культурі зародився й поступово розвивається образ жінки-лицарки, жінки-борчині, героїчної та безстрашної жіночої особистості.

Ідея лицарства представниць «другої статі» спорадично виникає в інтелектуальній традиції, перетворюючись на усталений міфонаратив. Наратив жіночого лицарства усталюється в доробку інтелектуальної української діаспори як данина внескові жіноцтва в національно-визвольні змагання українського народу.

Однією з таких жінок-лицарок постав образ Олени Степанівни в одноіменній п'єсі Олеся Бабія. Першої жінки-борчині в драматургії автора. Пошана до жіноцтва простежується й у інших творах письменника, одним із яких є «Пісня про Олену Телігу», де оспівується образ жінки-борчині за українське національне відродження на літературному фронті.

Олена Степанівна й Олена Теліга були сучасницями Олеся Бабія, але праці про них незримо впливають на «народження» сьогочасного жіночого лицарства, патріоток своєї держави.

Олесь Бабій (Чмелик) – співець слави Січових Стрільців, поет-пражанин, літературний критик, педагог. Народився він в 1897 р. в селі Середня Калуського повіту. У сімнадцятилітньому віці майбутній письменник записався на військову службу до Легіону українських січових стрільців, який входив до складу австрійського війська. Але влада, боячись згуртованих і озброєних українців, розподілила стрільців по власних військових частинах. Під час Великої війни (1914–1918) Олесь Бабій воював у піхоті на італійському фронті.

Після розпаду австрійської монархії він вступив військовим старшиною на службу до Української Галицької Армії. Як відомо, влітку 1919 р. Галицька й Наддніпрянська армії здійснили швидкий і успішний наступ на Київ. Стрільцький полк, у якому перебував Олесь Бабій, зупинився на кількадеennis відпо-

чинок у селі Соколівка біля Житомира. Значна частина населення активно допомагала українському війську. Втішений цим фактом і переживаючи особливе емоційне піднесення, тут, у Соколівці, Олесь Бабій пише два своїх патріотичних вірші: «Привіт січовим стрільцям» та «На Київ». Вони стали визначальними у творчій долі Олеся Бабія, допомогли йому повірити у власні сили й можливості. Публікація цих двох поезій – факт загального визнання творчого обдарування молодого автора, і з того часу він уже ніколи не полишав літературної діяльності.

За 18 наступних років у нього вийшло 6 збірок поезій, 5 – прози, а також монографія про Миколу Федюшку-Євшана. Серед книг Олеся Бабія, написаних у цей період, були й такі, які не тільки свідчили про поступальний розвиток таланту письменника, а й активно впливали на літературний процес у Західній Україні.

У роки Другої світової війни Олесь Бабій активно співпрацював з ОУН. У липні 1944 р. відправився в еміграцію. Після кількох літ поневірянь у таборах для переміщених осіб письменник оселяється в Німеччині, згодом переїздить до Сполучених Штатів Америки в місто Чикаго [4, с. 3]. Там у 1961 р. митець опублікував п'єсу «Олена Степанівна», яка ґрунтується на ідеї національного відродження, особистісному й національному самоутвердженні та зосереджує увагу на образі жінки-лицарки Олени Степанів.

Також у цей час поет опублікував ліро-епічний твір «Пісня про Олену Телігу», що возвеличує Олену Шовгенів (Телігу) як жінку-лицарку. Саме ці роботи О. Бабія передають усі моменти української визвольної боротьби та національного відродження, у якому автор крім хоробрих та сильних солдатів-мужчин виокремлює й жінок-борчинь – бестрашних і ніжних жіночих особистостей. Та перш, ніж заглибитися в їх сприйнят-

тя, осмислімо проблему аналізу історичної правди, художньої правди та домислу в літературних творах.

Історична правда – це істина, невигадана інформація про події з історії, тобто те, що насправді було в минулому. Водночас, історична правда формує історичну свідомість цілого суспільства чи його частини. Та сьогодні володіємо безліччю визначень, які характеризують поняття «історичної правди», але в більшості випадків дослідники визнають, що цілком об'єктивної історичної правди просто не існує. Це спричинено тим, що «історична правда» може розумітися у двох основних сенсах [12].

Перший – відповідність описуваних у праці подій, явищ, фактів справжнім подіям минулого, зафіксованим у об'єктивних архівних джерелах – документах доби, – та у друківаних матеріалах цієї доби.

Другий – відповідне до правди трактування й інтерпретування історичних подій, осіб і явищ, яке має брати до уваги полярні, залежно від ідеологічних уподобань, погляди та розуміння епохи, про яку пише автор, не допускаючи приховування «невигідних» документальних матеріалів, які не вписуються в концептуальну канву дослідження. Таким чином, історична правда є першоосновою історичного твору, головним чинником достовірності зображуваних подій [12]. Саме через це сформувалася художня правда.

Художня правда – це вимисел письменника, узагальнення ним історичних матеріалів за допомогою фантазії чи творчої уяви в яскравих художніх образах і картинах того, що могло бути в дійсності, на тлі певних історичних подій. Вона є співмірна з правдою історії, але не є її копією. Відтворені чи витворені уявою письменника предмети, людські постаті, узагальнені події, типові образи залишаються правдивими чи правдоподібними.

Літературні твори виникають за особливими принципами. Одним із таких є співвідношення історичної правди й домислу. Художній текст викликає довіру читачів, але чи достеменний він реальному світу?

В історичних і біографічних творах письменник лише частково використовує життєву й історичну правду. Образи князів, гетьманів, видатних осіб автор завжди своєрідно трансформує й осучаснює завдяки художньому домислу. Щоб змалювати історичну правду в літературному творі, значущим чинником є не тільки історична правда, а й художній домисел [20]. Саме завдяки домислу історичні факти поєднуються в цілісну картину минулого. Такі літературні персонажі навіть інколи порушують проблеми та принципи, важливі в сучасному світі. Часто письменник, прагнучи створити зразки для наслідування, вдосконалює події минулого, демонструючи не історичну, а художню правду, яку ми сприймаємо як реальність.

Із огляду на вищесказане постає питання: яким є співвідношення між історичною правдою та художнім вимислом. Чи існують ці літературознавчі категорії в новій українській літературі?

Співвідношення історичної правди та художнього домислу – визначальна ознака історичного красного письменства. Закони створеної письменником художньої дійсності, у вир сприйняття якої потрапляє читач під час спілкування з текстом, як правило, не тотожні закономірностям реальності, однак іноді вони багато в чому «збігаються». Матеріали для творів митці переважно черпають із реального життя, тому художній світ завжди певною мірою нагадує реальний. Модифікація художнього простору пов'язана, у першу чергу, з авторським задумом, а також – тією ідеєю, яку письменник прагнув передати читачам.

Отже, художній домисел завжди межує з науковою достовірністю, тобто історичною правдою. В історичному художньому творі наявні і своє, авторське осмислення неспростовних фактів, і своє тлумачення історичної особи, і свої припущення, здогади.

Олесь Бабій, спираючись на досвід національної історичної літератури та її критичного переосмислення, реалізував свої естетичні та світоглядні переконання. Становлення авторської свідомості письменника відбувалося під впливом історичних фактів та їх осмислення у світлі нових філософських ідей середини ХХ ст. Саме Бабієві образи «двох Олен» поєднали у собі історичні розповіді (історичну правду) та розповіді-вигадки, що сформували постать жінки-лицарки в українській літературі.

У літературних творах рідко змальовують жінку як лицарку-борчиню за свій рідний край. Та у творах «Олена Степанівна» і «Пісня про Олену Телігу» Олесь Бабія ми надibuємо образи «двох Олен», які постають як безстрашні жіночі особистості, що готові віддати своє життя за Батьківщину, за народ.

Драматичний твір Олесь Бабія «Олена Степанівна. П'єса в одній дії» була написана сорок років після маківської звитяги й опублікована письменником на вигнанні, в Чикаго, 1966 року. Присвячена історичному образу – жінці-хорунжій легіону Українських Січових Стрільців Олені Степанів. Ім'я цієї жінки увійшло до історії визвольних змагань української нації 1914–1919 рр. Спроби присипати пилом забуття цю постать нічого не дали – проскрибоване ще не так давно ім'я чимраз частіше повертається на шпальти журналів і газет. Багато сторінок військової та громадської біографії О. Степанів вимагає ще докладного висвітлення. Вона – військовичка, педагогиня, науковиця, громадська діячка, перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу в званні офіцера [13].

До Українських Січових Стрільців (УСС) Степанів, або як її кликали «Степанівна», потрапила зі значними перешкодами. Коли в кінці серпня 1914 р. добровольці вирушали зі Львова до Стрия, де формувалися «усусуси», її висадили з потяга: «Командант приказав мені забиратись... Огорнув мене жаль, біль і обурення. Я не була випадковим гостем серед стрільців. У стрілецьку роботу вложила я до вибуху війни також частину своєї праці. Як смів хтось, зовсім новий серед стрілецького життя, боронити мені сповняти мій обов'язок згинувати за вибране діло?». А вже в січні 1915 р. про Олену Степанів широко писала австро-угорська преса. На той час жінка-військова викликала подив і щирий інтерес. У регулярному війську можна було зустріти жінок-санітарок, але щоб воювали як солдати, на рівні з чоловіками – це було можливим, та й то з великими труднощами лише в добровольчих формаціях, або як їх називали «легіонерах» [13].

Жінка-стрілець, яка отримала медаль «За мужність» та здобула старшинську посаду, стала легендою, про яку писали в пресі, її фото тиражували в листівках, про неї складали пісні.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що у п'єсі «Олена Степанівна» гармонійно переплітаються вимисел автора й реальність образу головної героїні. Інформація із п'єси співпадає з історичними фактами у газетах та статтях, через що можемо сказати, що образ першої жінки-офіцерки, жінки-лицарки є справжнім. Олена Степанівна стала взірцем справжньої жінки-борчині і подала ідею відданої українки.

У однойменній поемі «Пісня про Олену Телігу» надibuємо ще один величний образ жінки-лицарки – Олена Теліга. Саме завдяки її творчості та жіноцтву в українській культурі минулих століть та й сьогодні витворився й розвивається образ «Великої жінки», мужньої особистості «без страху та докору».

Роль жінки в суспільстві, в житті нації – одна з головних тем лірики Олени Теліги. Літературним «вірую» мисткині-борчині було життя з усіма його дарами й ударами та повний вираз цілої гами переживань і почувань творчої душі письменниці. Тому її поезії дають найвиразнішу та найповнішу її сильветку як митця, як людини, як жінки. Знайшовши себе в націоналістичному світогляді й світовідчужанні, вона розчиняє нарзтиж вікна своєї душі за допомогою творчості [10].

Телігу називають найбільш значущою жінкою в українській літературі після Лесі Українки. Героїзм, як найвища чеснота та взрєць людської гідності, – визначальний орієнтир життя і творчості Олени Шовгенів. Вона ще в ранній молодості зачитувалась українською, російською та чеською поезією, під її впливом удосконалювала свої засоби поетичного вислову, техніку віршування. Захоплена творами українських неокласиків, неоромантиків, Олена Теліга намагалась творити вірші ясні, прозорі, оригінальні, досконало оформлені, її кожна нова поезія – це якесь нове досягнення у шуканні досконалості форми, краси, гармонії [2].

Тематика творів Олени Теліги поширювалася, збагачувалася. Від особистої лірики вона щораз більше переходила до громадянської поезії. Тверде життя вигнанки було її вчителькою, а любов до втраченої батьківщини була її музою.

Під впливом тієї вчительки й музи Олена Теліга шукала не лише досконалої форми своїх творів, але й форми, стилю свого цілого життя, вчилась розуміти вагу чеснот, прикмет, що могли б зродити новий тип сучасного українця. Прагнення суворости супроти себе, шукання згоди, гармонії між словами й ділами наказували поетці перейти від слів до чину і славити чин у такому вірші, як «Сучасникам» [11] :

Не треба слів.

Хай буде тільки діло.

Його роби спокійний і суворий...
Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, я тверда й сувора.
О краю мій! Моїх ясних привітів
не діставав від мене жодний ворог!

В образі Олени Теліги ми бачимо єдність слова й чину, а це є і мірою людської справжності. Олена Теліга у творі «Пісня про Олену Телігу» залишається вічно молодою. Вона жила для визволення Батьківщини, творила для відродження її духу, тому й зачаровує кожне покоління своєю мужністю та подає приклад жінки-борчині.

Українська націоналістка, яка рідко писала патріотичні вірші й гасла, була пройнята ідеєю рівності. Олесь Бабій писав про неї як про «натхненницю борців, поетку їх дружин».

У розмаїтті жіночих образів української літератури, в плутанині перехресних бажань, між стереотипами та істиною, українська жінка все ж таки зуміла створити собі ідеал, найбільш відповідний добі, і простує до нього невпинно. «Вона вже не хоче бути ні рабинею, ні берегинею домашнього вогнища, ні амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин в боротьбі за життя, а головне – за націю» [15].

Сучасні героїні віддають перевагу рівності у правах та можливостях, хочуть дати мужчинам поконаної України нове серце, новий імпульс до нових зусиль – і до перемоги. Тому саме незалежність та самостійність – це головні риси українських жінок. Вони не стоять на місці, і постійно розвиваються, намагаючись знайти своє місце в житті та соціумі.

Зараз ми можемо побачити, як Олесь Бабій, описавши та поширивши у своїх працях образи жінок-лицарок, патріотично надихає молодь різного віку й до нашого часу, через що створені його художньою правдою героїні переплавляються в нові поста-

ті сьогоднішні. Це все й сформувало образ української жінки, що є сильною та незалежною особистістю, яка протистоїть стереотипам та намагається змінити світ, довкілля. Такий тип жінки, що зародився в українській літературі під час Другої світової війни, силоміць починає «вдиратися» до сьогоднішнього дня крізь жорстокі реалії російсько-української війни.

Сьогодні справжні жінки-лицарки, окрім гасла «Україна – понад усе», червоно-чорно стягу та звання націоналістки, точно знають, що «Зродились ми великої години» Олеся Бабія – Гімн ОУН. Цей всесвітньо відомий марш став натхненням для багатьох українських жінок-воїнок, які приєдналися до боротьби за волю своєї країни.

Воїнеси борються на рівних умовах із чоловіками, також взявши на себе відповідальність за захист своєї рідної землі, виконуючи громадянську повинність. Їхній внесок в українську історію особливо вартий захоплення та дослідження, і вони назавжди залишили в історії свою могутність і всенепорочний образ відважних жінок-лицарок, вірних ідеалам своєї нації.

Відчайдушність і безстрашність – основні риси міфонаративу жінок-лицарок. Ніколи ще в жодній добі ми так часто не згадували ці риси, як сьогодні, що насправді стали асоціюватися з лицарями, лицарками сьогоднішнього дня та війною. Особливо важливим є те, що зараз набагато частіше, ніж раніше, з вуст кореспондентів можна почути жіночі історії про війну та боротьбу за свободу.

Олена Степанівна та Олена Теліга – це яскраві відблиски прикладів жінок-лицарок. Ці образи завдяки вищезгаданим художньо-публіцистичним джерелам допомагають усвідомлювати роль жінок-борчинь у сьогоднішній Україні. Не досягаючи цього, Олесь Бабій надихнув відважне майбутнє покоління лицарів і лицарок, патріотів своєї держави до самоусвідомлення та боротьби. І саме вони стануть справжніми героями й героїнями в українській

історії, боротьба яких із комуністами та фашистами розпочалася ще століттями тому, коли Україна страждала від Голодомору, репресій і поневірянь.

Олена Степанівна й Олена Теліга були сучасницями Олеся Бабія, але праці про них незримо впливають на «народження» сьогочасного жіночого лицарства, патріоток своєї держави.

Світ дізнався про Катерину Поліщук, коли соцмережами розлетілось відео за її «участі». Тендітна юнка співає пісню Олеся Бабія, створену як «Гімн ОУН» 1932 року. Її ніжно-рвійне виконання цього маршу є своєрідним відгомонам – переплетенням спорідненості борчинь, описаних Олесем Бабієм у аналізованих нами вище творах. Відеосюжет привертає увагу світу до поранених, цивільних і військових у підземеллях-сховищах у Маріуполі.

Художнім орієнтиром про відчайдушну жінку-лицарку сьогочася Катю Поліщук стала казка «Пташка зі сталі» тернопільської письменниці Ірини Мацко. Це не вигадана історія казки, яка допомагає дітям усвідомити хто є ворог, на реальних прикладах побачити сучасну битву добра зі злом. «Пташка зі сталі» – про 21-річну дівчину з Тернопільщини під час оборони Маріуполя в підземеллях «Азовсталі». Саме через ніжний спів і незламний дух її назвали «Пташкою». Звідси й назва казки. «Ми всі читали і хвилювалися, бачили постійно в новинах, як наші бійці в «Азовсталі» закриті – і з ними «Пташка» Катя, яка співала в підземеллі. І це був такий промінчик, така надія, що їхній бойовий дух у піднесеному стані, що вони вірять в Перемогу [15].

Ніжний голос Катерини Поліщук «вищебечує» пронизливо сучасну долю українців, а її мила посмішка на світлому замурзаному лиці – ще один символ незламності нашої нації. Це світлий промінь для тих, хто допомагає наближати перемогу не лише на полі бою, а й у тилу.

Тил у всі часи був важливим форпостом боротьби. Саме там українське жіноцтво виявляло себе вповні.

Степанкова Катерина ще з юних літ вирішила пов'язати своє життя з кіно та театром. Пробувала себе як акторка, однак ще більшу пристрасть вона відчула до режисури.

Від початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України Катерина зайнялася волонтерською діяльністю. А її чоловік та син служать рідній землі збройно. «Зараз вона очолює волонтерський центр і робить це натхненно, не шкодуючи сил. Її син і чоловік в обороні. Катерина – стійкий солдат», – розповідає мати Катерини Ада Роговцева.

Попри це однією з найвідоміших праць продюсерки є фільм «Вітер зі Сходу», що розповідає про те, як війна відлунує в нашому житті та переплавляється в свідомості творчої людини. Це кінострічка про два світи – мир та війну. Мир – це театр, де відбувається підготовча репетиційна робота, а війна – також театр, але на війні. Є ще один світ – це вистава, яку грають актори, переосмислюючи власний досвід війни та тексти Олександра Довженка й сучасних українських авторів. Усе це поєднано інтерв'ю з людьми, які долучались до акторських виїздів на схід та військовими на передовій [6].

«Мій старший син, оператор-постановник цієї картини, зараз на Бахмутському напрямку. Він пішов захищати країну 25 лютого», – каже Катерина. Загалом чимало тих, хто працювали над цією роботою, зараз тримають наше небо на передовій. Стрічка є документально-публіцистичною. Вона поєднує театр і війну.

«Коли до мене звернулись, щоб зробити із знятого матеріалу фільм, то я насправді цього не хотіла. Я сказала – після перемоги. Проте волонтерська спільнота та військові мене переконали: потрібно «будити» цивільних. Власне це було метою

фільму. Зараз вже нікого будити не треба, всі вже прокинулись, і навіть ті, хто зовсім спав», – стверджує жінка-лицарка [6].

Аналізуючи діяльність Катерини Степанкової, бачимо, як образ «воїнеси в тилу» цієї постаті переплітається зі створеним Олесем Бабієм образом жінки-лицарки як відданої захисниці національних цінностей, котра підтримує українську культуру й національну гідність своєю волонтерською та творчою діяльністю.

Резюмуючи вищесказане, можемо допускати, що в розмаїтті жіночих образів української літератури, в плутанині стандартів і стереотипів ми досягаємо новий образ української жінки, яка вже не хоче бути ні рабинею, ні берегинею домашнього вогнища, через що й створився образ жінки-лицарки, сильної особистості, відданої ідеалам своєї Батьківщини та готової, як і чоловіки, взяти на себе відповідальність захищати майбутнє своєї держави, не покладаючи рук. Окрім Олени Степанівни та Олени Теліги нам вдалося дослідити сучасне покоління жінок-борчинь, які наслідують основні риси міфонаративу жіночого лицарства, поширеного та описаного у проаналізованих нами працях Олесь Бабя.

Розглянувши творчість автора, можемо сказати, що всесвітньо відомий «Марш...» став одним із натхнень для багатьох українських жінок-воїнів, які приєдналися до боротьби за волю своєї країни.

Джерела та література

1. Артюшенко З. В. Художня інтерпретація правди у романах Івана Білика / Злата Валеріївна Артюшенко: дис. канд. філ. наук – 10.01.01 – українська література. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, 2015. – 195 с.

2. Бабій О. Й. «Свобода»: навч. посіб / Олесь Бабій. – Нью-Джерзі, США: 1960. – 5 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrbooks.com/ua/Olena_Teliga/.

3. Баканов А. Г. Співвідношення історичної правди та художнього домислу. Історичний роман: деякі ідейно-художні проблеми /

Андрій Баканов // Література Англії: ХХ століття. – Київ: Вища школа, 1993. – С. 72–92.

4. Гадамер Г. Г. Філософія літератури / Ганс Георг Гадамер // Актуальність прекрасного. Москва: Мистецтво, 1991. – 367 с.

5. Димидюк Д. Що таке «історична правда» / Дмитро Димидюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lvivmedie.valclub.wordpress.com/2016/12/23/історична-правда/>.

6. Дрогобич. City: «І будем жить! І будемо перемагать!»: акторка Ада Роговцева презентувала кінофільм «Вітер зі Сходу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://droho-bych.city/articles/2393-63/i-budem-zhit-i-budemo-peremagat-aktorka-ada-rogovceva-pre-zen-tuvava-kino-film-viter-zi-shodu> (дата звернення: 20.04.2023).

7. Жук А. З'явилося перше відео про пташку у полоні. Тернопільська область // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oblast-te.com.ua/zyavylosya-pershe-video-pro-ternopilsku-ptashku-u-poloni/>.

8. Карпіна О. С. Теоретичні аспекти літератури факту: розділ 1. Київ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://forlan.org.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/253/%D0%9A%D0%B0%D1%0%D0%BF%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9E.%D0%A1_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

9. Липовецький С. Олена Степанівна, або перша українка-офіцер в російському полоні / Святослав Липовецький: стаття. Львів, 2016 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/olena-stepanivna-abo-persha-ukrajinka-ofitser-v-rosijskomu-poloni/>.

10. Мушинка М. І. Невідома антологія Олени Теліги / Микола Мушинка // Слово і час. – 1992. – № 7.

11. Олена Теліга – біографія. Українська література. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/t/teliga-olena/735-olena-teliga>.

12. Охримович Ю. Ю. Розвиток української національно-політичної думки (від початку ХІХ століття до Михайла Драгоманова) / Юліан Охримович. – Львів: Новітня бібліотека, 1922. – 120 с.

13. Павлюк Н. Співвідношення історичної та художньої правди в повісті Ю. Мушкетика «Семен Палій» / Надія Павлюк. – Львів, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2017/4067-1484819242.pdf>.

14. Півторак В. Р., Півторак О. В. Вартові національного аристократизму, стежі стрілецької звитяги крізь творчо-біографічний позір

Олеся Бабія: година патріотичного себетворення з елементами заочної літературно-мистецької експедиції та літературно-лінгвостилістичної лабораторії. 8–11 класи / Віталій Півторак, Оксана Півторак // За Україну, за її волю, за честь і славу, за народ! (матеріали до навчально-виховних занять). – Івано-Франківськ: ІФОІППО, 2014. – С. 126–127.

15. Попова К. Як українські жінки-військові боронять нашу країну та рятують життя на передовій: 12 вражаючих історій. ELLE.UA // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://elle.ua/ludi/novosty/yak-ukrainski-zhinki-viyskovi-boronyat-nashu-krainu-ta-ryatuyutzhit-tya-na-peredoviy-10-vrazhayu-chih-istoriy/>.

*Vitalii Pivtorak
Tynda Diana
Kalush City*

**Artistic and life discourse of the image
female knights of the past and present
(Based on the work of Oles Babiy)**

***Abstract.** The article reveals the images of representatives of female chivalry – Olena Stepaniv and Olena Teliga – in various genres of artistic and literary narrative of Oles Babiy (poet, prose writer, playwright, soldier) through the prism of historical truth, artistic truth, and speculation in literary works. Having established the image of a female knight, thanks to these figures we learn more about women fighters of today who are defending their homeland at the front and at the rear, such as Kateryna Polishchuk and Kateryna Stepankova. In conclusion it was Babi's images of the «two Olenas» that combined historical stories (historical truth) and stories of fiction that contributed to the formation of the image of a Ukrainian woman knight, faithful to the ideals of her homeland.*

***Key words:** female knight, female fighter, discourse, historical truth, fiction, Olena Stepanivna, Olena Teliha, myth narrative, female chivalry, Oles Babi, women knights of today.*

*Валентина Корнійчук
м. Калуш*

Поезія і живопис – дві іпостасі творчості Богдана Корвача

***Анотація.** Важливим завданням сучасників є збереження пам'яті про митців, які своєю творчістю збагачували культурну спадщину нашого народу. Богдан Корвач – талановитий художник і поет, який за коротке життя не реалізував повністю свого творчого потенціалу. Як національно свідомою особистістю Корвач зазнав утисків і переслідувань з боку каральних органів радянської влади, що теж завадило йому в повному обсязі популяризувати свою творчість. У статті висвітлено основні віхи життя і творчості цієї непересічної особистості.*

***Ключові слова:** Богдан Корвач, живописець, поет, лемківські мотиви, літстудія «Підгір'я», приватний архів, рукопис.*

Історія – це не лише події в обрамленні відповідних дат, а насамперед люди, які її творять: теоретики-ідеологи, представники літературно-мистецького прошарку, місія яких – відобразити історичні реалії життя суспільства і окремих його репрезентантів у своїх творах. Доля літераторів і мистців дуже часто складалася непросто, а то й трагічно, якщо вони протистояли державній політиці.

Богдан Корвач (*фото 54*) – талановитий поет і художник, неординарна людина, вповні відчув у ранньому дитинстві тиск з боку польської влади, а пізніше потрапив під пильний нагляд тоталітарного радянського режиму.

Богдан Павлович Корвач народився 15 березня 1940 р. в селі Синяві колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині в багатодітній сім'ї (п'ятеро дітей). Брат помер ще маленьким,

залишилося три сестри: Людмила, Надія, Богдана (сестра-близнючка).

У 1945 р. внаслідок депортації лемків, зазнавши жахів з боку польських бойовиків, побачивши смерть земляків зблизка, родина Корвачів опинилася в селі Білокриниця Підгаєцького району Тернопільської області. Після закінчення тамтешньої восьмирічної школи Богдан Корвач вступив до Буцацького зооветеринарного технікуму. В цей період робить перші спроби в поезії.

Не оминула юнака служба в армії. Попри нелегку солдатську службу, Корвач натхненно пише вірші.

У 1963 р. він вступає на слов'янське відділення філологічного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Перед ним відкриваються широкі можливості не тільки здобувати обрану освіту, а й збагачуватися літературними та мистецькими надбаннями українців. Б. Корвач багато читає, цікавиться архітектурою Львова, відвідує музеї тощо. Тут вперше береться за пензля. Він активний учасник університетської літстудії «Франкова кузня», хоч сам пише мало.

Після закінчення університету деякий час працював у туристичному бюро перекладачем-екскурсоводом, бо вільно володів польською, чеською, сербо-хорватською мовами.

Восени 1967 р. Б. Корвач приїжджає до Калуша. Через рік одружується з прекрасною дівчиною Мирославою. Подружжя подарувало світові трьох синів: Тараса, Андрія, Петра.

Б. Корвач працював художником-оформлювачем в Будівельному управлінні (БУ-37), викладачем естетики – в ПТУ-7, директором кінофікації. В останні роки перед завершенням земного шляху місцем його роботи був Івано-Франківський художньо-виробничий комбінат Художнього фонду України.

4 березня 1984 р., не досягнувши повних 44 років, Богдан Корвач помер [7, с. 92–93; 8, с.102–103; 18, 32–33; 9].

Така коротка біографічна довідка про Богдана Корвача, але саме життя і творчість цієї талановитої людини мали глибоке патріотичне, моральне та естетичне спрямування.

Якщо йдеться про поетичний доробок Б. Корвача, то він доволі скромний. В єдиній посмертній збірці «Горнятко води» (2006 р.), яку впорядкувала дружина Мирослава Корвач, вміщено 122 поезії та переклади трьох віршів С. Єсеніна [11, с. 38–178].

Звичайно, поезій є значно більше, в чому можна переконатися, переглядаючи пожовклі від часу аркуші сімейного архіву Корвачів [1], який волею випадку потрапив до рук авторки цієї статті. У цьому зібранні містяться автографи поетичних творів Б. Корвача (*фото 55*), а також уривки незавершених віршів, або один-два початкові рядки майбутніх поезій. Загальний обсяг рукопису – 536 сторінок і 128 сторінок машинопису – поезії і вірші, які дублюють рукописні записи. Ці останні не беремо до уваги.

Була спроба когось із родини пронумерувати рукописні сторінки, але процес залишився незавершеним. Щоб детальніше уявити, як виглядає рукописний архів, пропонуємо опис, у якому подаємо метричні розміри рукопису та кількість сторінок (беремо до уваги сторінки, на яких написано бодай один рядок, порожні не враховуємо). Зауважуємо тип паперу і стан збереженості записів. Вказуємо хронологію написання творів й тематику віршів Богдана Корвача.

1. У першу чергу звертаємо увагу на старий малого формату записник (14×9,5 см) без обкладинки. Збереглося 70 сторінок рукопису. Записи двосторонні. Частина нотаток розсипалася від часу і частково замокла, але текст прочитати можна. Тут зібрані перші вірші поета, написані в період навчання в

Бучацькому зооветеринарному технікумі. Для запису використано фіолетове чорнило, на декількох сторінках записи зроблено простим олівцем. Під віршами майже завжди автор вказує дату. Першим віршем у цьому записнику можна вважати вірш-пісню про Бучач (без назви), записаний 31.01.1956 р. Вказаний вірш Корвач опрацьовував. Під назвою «Бучацький вальс» знаходимо два його варіанти, датовані відповідно 8.01.1957 р. і 16.01.1957 р.

Основні теми, яких торкається молодий поет, – це природа, кохання, студентське життя. Однак комуністичне виховання в навчальних закладах було настільки сильним і отруйним для несформованої свідомості та психіки молодих людей, що не довелося дивуватися, коли знайшли в записнику вірші юнака Богдана про партію, Леніна, про перші свої вибори, які він вважав святом.

2. Наступні 26 сторінок сірого кольору з блокнота без обкладинки (20×14 см) цікаві тим, що містять спроби Б. Корвача перекласти «Персидські мотиви» Сергія Єсеніна. Є декілька власних віршів. На багатьох сторінках вгорі тільки один рядок майбутнього вірша. Датовані записи 1961 роком і зроблені в Ризі. Відомо, що в Латвії Корвач відбував армійську службу.

3. Вірші, написані у 1958–1961 рр. на окремих листках (20,5×17 см): 21 сторінка білого в клітинку паперу і 12 пожовклих сторінок. Багато пейзажної лірики, є вірші про кохання, про село, армійську службу.

4. П'ять сторінок на трьох аркушах цупкого паперу (27,5×20,2 см), дуже пошкоджених й поплямлених з лівого боку. Вірші записані чорним кольором. Збоку одного вірша по діагоналі вказано дату: 18.3.1958 р.

5. Аркуш (2 сторінки) надірваного зліва пожовклого паперу в клітину (33×20,3 см) з віршем «Молодість», записаним

дуже акуратно зеленим кольором. Дати не вказано, але внизу є напис: «Б. Корвач. IV веткурс. Зооветтехнікум».

6. Окремо хочеться сказати про 4 аркуші (8 сторінок) з блокнота в клітину з заокругленими кутами з одного боку. Внизу сторінки пронумеровані. На жаль, маємо 37–38, 49–52, 89–90 сторінки. На них вірші, написані Корвачем в Ризі у 1960–1961 рр. Перша літера першого слова в рядку стилізована ним на кшталт стародруків.

7. Вірш «Сонет» з позначкою «Експромт» і посвятою «Зенькові в честь *(відсутня частина слова. – В. К.)* [...] дності наших понять [...] Богдан» записано на зворотному боці дуже пошкодженого бланка від телеграми (21×14,5 см), датований 13.04. [19]62 р.

8. Дев'яносто три сторінки в клітину і 1 сторінка в лінійку зі шкільних або загальних зошитів того часу (20,5×17 см). Записи зроблені простим олівцем і ручкою. Представлені поезії калуського періоду творчості Б. Корвача, але є і ранні вірші.

9. Сто вісім сторінок світло-коричневого кольору з блокнота без передньої обкладинки і окремі аркуші з другого ідентичного блокнота (20×14,5 см). На трьох сторінках запис з комсомольського семінару від 30.10.1978 р. Вірші датовані 1977–1978 рр.

10. Вісімдесят сторінок друкарського паперу світло-коричневого кольору (27×19,5 см), на яких вірші, датовані 1959–1978 рр. Припускаємо, що автор опрацьовував ранні твори, писав нові та готував їх до друку в періодичних виданнях.

11. Сорочок сторінок прозорого так званого цигаркового паперу (29×20,5 см). Лише на окремих сторінках є дати (1978 р.). Різноманітні за тематикою вірші зрілого поета Богдана Корвача.

12. Дев'ять сторінок друкарського паперу (28,5×20 см). Сім віршів ризького періоду, дубльовані зі старих записників

(1960–1961 рр.), один вірш «Подерті емоції» датований 19.07.1968 р.

13. Дев'ять сторінок (9 аркушів, на звороті яких є друкарський графічний малюнок лижника). Сторінки (29×20,5 см) пожовклі. Вірші датовані 1968 роком, 3 вірші без дати. Один вірш датований 14.03.1961 р. з викресленим останнім рядком і двома новими його варіантами. Ще один вірш з 1959 р. поет робить спробу удосконалити, але так і залишився чорновий варіант з виправленнями.

14. Шістнадцять сторінок пожовклого цупкого паперу (29,7×21 см). Всі записи зроблені в Калуші в 1967–1968 рр., хоч є і ранні вірші з незначним авторським редагуванням.

15. Двадцять одна сторінка (30×21,5 см), чотири з яких зліва мають три проколоти круглі отвори. Папір різних відтінків. На деяких сторінках вказані дати. Наявні виправлення текстів.

16. Чотири сторінки на папері в клітину (28,5×20,5 см), із записами чорним кольором в рідному селі Білокриниця Підгаєцького району Тернопільської області (на одній зі сторінок вгорі Корвач зробив відповідний напис). Дата відсутня. Листки надірвані з лівого боку. Зміст віршів (про ланкову, вибори) свідчить, що належать вони до раннього періоду творчості.

17. Три сторінки на чотирьох аркушах в лінійку (28,6×20,3 см). На одному аркуші Корвач переробляє старий вірш «Спадкоємці» з 1967 р., а на другому – вірш 1958–1960 рр. «О, як люблю на тебе я дивитись...».

18. Два вірші про Новий рік на внутрішніх сторінках обкладинки зеленого кольору з учнівського зошита (20×16,5 см).

19. Три сторінки з блокнота в клітину (19×13 см). Два вірші з датами: 4.2.[19]78 і 12.12.[19]80 рр. На одній сторінці запис простим олівцем, деякі рядки стерлися.

20. Три сторінки написані ручкою, дві – простим олівцем (19×12,5 см). Два вірші без дати, під двома іншими відповідно дати: 12.12.1978 і 17.IV. [19]80.

21. Вірш про «горнятко студеної води» записано на одній сторінці листка в клітину (20×14 см) червоним кольором під номером 21. Назву «Горнятко води» збірка поезій Богдана Корвача отримала завдяки саме цьому віршеві [1].

Поданий вище огляд – це археографічний опис збереженого рукопису, який потребує більш докладного філологічного аналізу.

Далі мова йтиме про поетичну долю Б. Корвача. Мабуть, найбільшою трагедією творчих людей є нереалізованість їхнього таланту. Сумнозвісна радянська система нещадно в різний спосіб карала вільнодумство, непоступливість. Нам достеменно не відомо, як і чому поет потрапив у немилість, бо належав до лав компартії, але у вступному слові до збірки «Горнятко води» поет і близький друг Василь Ганущак зазначає, що Богдан Корвач «...ненавидів більшовицьку імперію всіма фібрами свого ества. Ненавидів» [3, с. 4]. А земляк Корвача з Тернопілля Михайло Стульківський згадує: «Він любив людей, тому і його всі любили. Не любила тільки тодішня система. На підлецування, а потім на погрози і залякування не піддався» [16, с. 26]. У спогадах колишній працівник культури, артист розмовного жанру з Калуша Василь Заник пише: «Богдан Корвач у моїй пам'яті – це якийсь згусток нереалізованої енергії, таланту, бажань і мрій. Він жив і творив у той час, який ми сьогодні означаємо буденним і неприємним висловом «час застою». Це був час переслідуваних дисидентів, деградації і нівелювання особистостей, час сірих і покірних. Все це не могло не накладати свого відбитку на його життя, на його широку творчу натуру» [5, с. 31]. Шукаючи самовираження і гармонії, поет стикався з байдужістю і сірістю оточення або навіть з ворожістю владних структур і

горезвісного КДБ. Видавців і редакторів відлякував не завжди оптимістичний зміст його віршів і неординарна їхня форма. Таке припущення робить письменник, член НСПУ Дмитро Юсип, який навчався разом з Корвачем на філологічному факультеті Львівського університету і мешкав в одному гуртожитку [20, с. 86]. Зовсім не дивно, що Богданові Корвачу лише зрідка вдається надрукувати свої поезії в періодичній місцевій або обласній пресі. Про внутрішній стан поета та його ставлення до власної творчості дізнаємося з його листа від 03.10.1979 р., який зберігається в архіві Д. Юсипа: «Надсилаю на твоє ім'я свої нові твори. Можливо, вдасться щось надрукувати. Якщо вдасться – буду дуже тобі вдячний. Якщо ні – гніватись не буду. Я вже звик до незavidної долі своїх поезій. Правда, інколи стає гірко. Однак, не дивлячись ні на що, пишу майже кожен день. І, по-моєму, вони непогані, але всюди кажуть, що до друку не годяться. Лише не подумай, що мрію про літературну кар'єру. Зовсім ні. Література – моя вже доля, й не писати не можу. Знаходжу час і для перекладів» [20, с. 89].

За життя Богдан Корвач так і не дочекався виходу у світ своєї збірки поезій. Вже після його смерті 19 травня 1990 р. вийшов літературно-мистецький випуск як додаток до калузької газети «Зоря Прикарпаття», з якого можна було самому зробити книжечку [10]. Тут було надруковано 63 вірші поета, завдяки тодішньому заввідділу редакції Михайлові Коломийцю, який зібрав та уклав добірку. Оформленням випуску займалися художники Юрій Ковальський і Мирослав Гаталевич. А повноцінна книжка поезій Б. Корвача з'явилася, як уже зазначалося, 2006 року. Жаль, що за життя поет так і не відчув належного визнання та пошани.

Поезія Богдана Корвача самотутня і оригінальна, багата за тематикою і формою. Поет пройшов нелегкий творчий шлях від найвних та ідеалізованих, а деколи і заідеологізованих віршів

до зрілих, викінчених поезій. Василь Ганушак у передньому слові до збірки «Горнятко води» писав, що Корвач «... був поетом яскравим, багатоманітним в чім неповторним» [3, с. 8].

У статті до 10-річчя з дня смерті Б. Корвача Ганушак відзначає, що у Корвача був тільки йому притаманний стиль, «...що є органічним сплавом невідомого ліризму, тонкої іронії, незлобливої усмішки, дещо зухвалої (на той час) метафоричності і глибоких роздумів про сенс людського життя. В цих віршах є своє серце, своя душа і свій мозок, є Богданова натура...» [4, с. 203]. Письменниця, членкиня НСПУ, краєзнавиця Оксана Тебешевська зауважує: «Вірші Богдана Корвача інтелектуальні, глибокі й задушевно-ліричні. Кожне слово в них пов'язане якимись незримими нитками із серцем читача, з його почуттями, думками» [17, с. 129]. Вона вважає, що «несподівана метафоричність вислову» і «проникливість світла гама думок і почуттів» є виразними ознаками поезій Б. Корвача [17, с. 130]. Письменник-гуморист, член НСПУ Ігор Гаврилук безапеляційно писав у своїх спогадах: «...це поезія справжня, а не тарабарщина, якою рясніють поетичні збірки молодих і підтоптаних українських поетів...» [2, с. 29]. Поетка, членкиня НСПУ Неоніла Стефурак звертає увагу на те, що Корвач дуже прискіпливо ставився до своїх творів, не поспішав їх друкувати, поки не досягав їхньої досконалості [15, с. 3]. Був активним членом калузької літературної студії «Підгір'я», де шліфував в колі поетів-побратимів свій поетичний талант.

Дуже важливою в творчій біографії Б. Корвача є, умовно кажучи, лемківська сторінка. Він ніколи не цурався свого походження. Хоч сім'я була депортована з Польщі, коли йому було лише п'ять років, він не забував свою рідну землю, був генетично вкорінений у край Бескидів, пам'ятав про своїх земляків, читав твори лемків-письменників, захоплювався лемківським фольклором. Близькою йому була поезія Богдана-Ігоря Антоні-

ча. З його збіркою «Пісня про незнищенність матерії» не розлучався ніколи, навіть привіз її до Казахстану, де відбував трудову практику в студентському будівельному загоні. Багато віршів Антонича Б. Корвач знав напам'ять, інколи натхненно, з піднесенням їх декламував. Але найчастіше читав поезії Б.-І. Антонича мовчки, для себе, промовляючи перед процесом читання: «Без хорошої поезії не збудуєш нічого. Світ сумний без неї і я в ньому...» [20, с. 88].

Дмитро Юсип пише: «Образ Лемківщини та нелегкі долі своїх краян виведені в багатьох творах Богдана» [20, с. 88]. У «Лемківському народному календарі» (1994 р.) є стаття до 10-річчя від дня смерті Богдана Корвача, в якій читаємо: «Серед творів заслуговує на увагу поема «Будуть в інших щастя і дорога», де оспівує лемківський край, важке дитинство, тривожну юність» [13, с. 49]. Виникає питання, чому ці твори не увійшли до книжки «Горнятко води»? Образ лемкині фігурує лише в одному коротенькому вірші «Ранок» [11, с. 98]. Чому в аналізованому вище родинному архіві твори лемківської тематики теж відсутні? До речі, ніде не вдалося розшукати і переклади Корвача зі слов'янських мов. Можливо, майбутнім дослідникам творчості поета пощастить знайти ці твори.

Талановитий поет Богдан Корвач був ще й чудовим художником. Помилуватися репродукціями його картин можна на сторінках книжки «Горнятко води»: 30 кольорових репродукцій в розділі «Живопис». Вся збірка проілюстрована художником Петром Карпенком (11 чорно-білих малюнків). Він також автор обкладинки. Картини Корвача – це здебільшого пейзажі. Якщо йдеться про кольорову гаму, то домінуючими є всі відтінки зеленого, синього і жовтого. Художника приваблюють стрімкі гори, гірські річки, каміння Криму, сільські та міські куточки. Оригінальним виглядає «Автопортрет».

Оксана Тебешевська стверджує: «Богдан Корвач у віршах художник, а в картинах – поет, залюблений у сонце і дорогу, у землю й рідні гори. Йому віриш» [17, с. 130]. І ми віримо. Про своє трепетне, зворушливе ставлення до живопису Корвач написав у вірші «Початок»:

Ось фарби, пензлі і дзвінка олія,
і щедре світло ллється із вікна,
а на мольберті сонячно біліє
тугий шматок лляного полотна,
щоби на нього виплеснути мрію...
Душа – неначе напнута струна.
Стою, і як завжди, ніяковію
перед шматком лляного полотна... [11, с. 38].

Таланти поета і художника не єдині в творчій біографії Богдана Корвача. Він грав на багатьох музичних інструментах, мав талант до декламування. Про це дізнаємося з розповіді сина Андрія, який, як і його старший брат Тарас, навчався в Республіканській художній школі м. Києва, успадкував батьків талант художника і став відомим у світі скульптором, маючи понад 300 творів станкової та монументальної скульптури (кераміка, бронза, мармур). Його роботи експонуються на виставках в багатьох країнах світу. Андрій Корвач також згадав цікавий факт про дружбу батька з Богданом Ступкою [14, с. 11].

Життєпис Богдана Корвача буде неповним, якщо не згадати про чисто людські якості цієї непересічної особистості. Рідні й друзі відзначають його товариську доброзичливу вдачу, він цінував дотепність і жарт, часто розповідав анекдоти, які «дуже доречно вплітав у розмову» [12, с. 17]. Любив життя, природу, людей. Тонко відчував красу навколишнього світу, прагнув до гармонії в людських стосунках. В той же час він був дуже чутливим до несправедливості, болісно реагував на задушливу атмосферу, яку породжувала тоталітарна радянська

система. Тому в деяких його поезіях звучать дещо песимістичні мотиви і тривожні передчуття швидкої фатальної кончини.

Богдан Корвач дуже рано і для всіх несподівано завершив свій земний шлях. Досі достеменно не знаємо причини смерті. Нібито помер через лікарську помилку, але у сина Андрія є й свої припущення: «До слова, смерть тата понині є дуже загадковою. Одні кажуть, що вона спричинена раком крові, інші – хворобою легень. Він писав чудові вірші. Можливо, саме за його патріотичні поезії, зокрема, вірш про мову його і вирішили позбутися. Існує версія, що батькові вкололи в легені кислоти. Але наскільки це правда – сказати важко» [14, с. 11].

Нелегкою виявилася доля Богдана Корвача. Через неприйняття радянського режиму і ранню кончину він не реалізував до кінця свого життєвого і творчого потенціалу. Після смерті друзі-літератори організовували літературні вечори пам'яті Корвача. На будинку № 6, що на вулиці В. Стуса, де він мешкав, 1990 р. до 50-річчя від дня народження повісили скромну металеву табличку з короткими відомостями про нашого крайнина. Але у 1995 р. хтось її викрав. І тільки у 2010 р. завдяки небайдужому краєзнавцеві Миколі Когуту Калуською міською радою було ухвалено рішення про відновлення пам'ятної дошки до 70-річчя з дня народження Богдана Корвача. Барельєф створив відомий скульптор, невтомний талановитий митець Ігор Семак, який, до речі, є автором майже всіх скульптурних зображень знаних людей нашого міста. Меморіальна дошка (*фото 56*) із зображенням в центрі портрета Корвача в мистецькому береті, з боків ручка і пензель, що символізують його іпостасі – поета і художника [6, с. 10]. Урочисте відкриття барельєфа відбулося в неділю 14 березня 2010 р. Було багатолюдно. Прибули колеги з Івано-Франківська, Долини, Львова. Серед них друзі по перу і пензлю: Василь Гану-

щак, Іван Павліха, Василь Олійник, Оксана Тебешевська, Ростислав Михайловський, Ольга Івасів, Василь Цапів, Ігор Головчак, Петро Карпенко та Василь Строчук. Право зняти полотнище з барельєфа надали дружині Корвача Мирославі та синам Тарасу і Петрові. Після відкриття в бібліотеці № 1 літератори поділилися своїми спогадами, прочитали поезії Богдана Корвача [19, с. 9].

Як заповіт звучать рядки одного з кращих його віршів:

Лишайся в мирі, Земле, будь здорова,
та згадуйте мене, товариші!... [11, с. 88].

І ми не маємо права забувати людей, які творили історію, літературу і мистецтво України. Пам'ятаючи минуле, можна будувати майбутнє. Поезія і живопис Богдана Корвача відомі не тільки в Україні, а й за її межами.

Джерела та література

1. Архів родини Корвачів. П.1: Рукописи та машинописи поетичних творів. – 664 арк.
2. Гаврилук І. І. Він залишається з нами, він є! / Ігор Гаврилук // Корвач Б. П. Горнятко води: поезія, живопис / Богдан Корвач. – Калуш: ДП: «Калуська друкарня », 2006. – 216 с.
3. Ганущак В. Д. « Мое багатство – в книжці записній...» (Вступне слово) / Василь Ганущак // Корвач Б. П. Горнятко води: поезія, живопис / Богдан Корвач. – Калуш: ДП «Калуська друкарня», 2006. – 216 с.
4. Ганущак В. Д. Тепер йому було б лише 54 (До 10-річчя з дня передчасної смерті Богдана Корвача / Василь Ганущак // Слово правди. Публіцистика. Рецензії, відгуки / упор. і передм. В. І. Корнійчук. Івано-Франківськ: Місто НВ, – 2021. – 268 с.
5. Заник В. М. Ви знайдете його зорю в небесах / Василь Заник // Корвач Б. П. Горнятко води: поезія, живопис / Богдан Корвач. – Калуш: ДП «Калуська друкарня», 2006. – 216 с.
6. Кіндюх Т. В. Меморіальну дошку Богдану Корвачу вже відновлюють / Тетяна Кіндюх // Вікна. – 2010, 12 бер. – 18 бер. – № 11. – С. 10.

7. Когут М. С. Калущина в іменах: Біографічний довідник / Микола Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1999. – 216 с.
8. Когут М. С. Калущина: люди і доли: Біографічний довідник / Микола Когут. – Калуш: ДП «Калуська друкарня», 2006. – 240 с.
9. Корвач Богдан Павлович. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://uk.m.wikipedia.org> > wiki.
10. Корвач Б. П. Горнятко води: Літературно-мистецький випуск / Богдан Корвач // Зоря Прикарпаття. – 1990, 19 трав. – № 4. – С. 1–16.
11. Корвач Б. П. Горнятко води: поезія, живопис / упоряд. Мирослава Корвач. / Богдан Корвач. – Калуш: ДП «Калуська друкарня», 2006. – 216 с.
12. Кузь Р. М. Спогад про Поета / Роман Кузь // Корвач Б. П. Горнятко води: поезія, живопис / Богдан Корвач. – Калуш: ДП «Калуська друкарня», 2006. – 216 с.
13. Лемківський народний календар: Літературно-довідкове видання. – Львів: Край, 1994. – 96 с. – («Бібліотека Лемківщини», вип. 10).
14. Русінкевич Т. І. Андрій Корвач: «Бог – скульптор, він організував увесь простір» / Тетяна Русінкевич // Вікна. – 2015. – 8 трав. – № 19. – С. 11.
15. Стефурак Н. В. Небуденний факт літературного процесу / Неоніла Стефурак // Зоря Прикарпаття. – 1984. – 27 черв. – № 102. – С. 3.
16. Стульківський М. «Згадуйте мене, товариші!» / Михайло Стульківський // Корвач Б. П. Горнятко води: поезія, живопис / Богдан Корвач. – Калуш: ДП «Калуська друкарня», 2006. – 216 с.
17. Тебешевська О. С. «Горнятко води» Богдана Корвача / Оксана Тебешевська // На обр'ях Слова. Наукові пошуки, рецензії, відгуки, есеї, нариси. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – 204 с.
18. Тебешевська О. С., Яцук І. П. Літературна палітра Калущини. Короткий біографічний довідник / Оксана Тебешевська, Іванна Яцук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – 80 с.
19. Тимошук Ю. Пам'ять відновлена через роки / Юрій Тимошук // Вікна. – 2010, 25 бер. – № 12. – С. 9.
20. Юсип Д. Я. Журавлиний ключ / Дмитро Юсип // Норовистий кінь Посейдона. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 408 с.

Valentina Korniychuk
Kalush City

Poetry and painting are two aspects of Bohdan Korvach's creativity

Abstract. *An important task of our contemporaries is to preserve the memory of artists who enriched the cultural heritage of our people with their creativity. Bohdan Korvach is a talented artist and poet who did not fully realize his creative potential during his short life. As a nationally conscious individual, Korvach was oppressed and persecuted by punitive bodies of the Soviet government, which also prevented him from fully popularizing his work. The article highlights the main milestones of the life and work of this extraordinary personality.*

Key words: *Bohdan Korvach, painter, poet, Lemky's motives, «Pidhirya» lit studio, private archive, manuscript.*

ГАЛУРГІЯ КАЛУЩИНИ

УДК 664.41(477.86)(09)

Юрій Садовий
м. Калуш

З історії розвитку соляної промисловості в Калуші

***Анотація.** У статті висвітлено зародження солевидобутку на Калущині, розглянуто етапи становлення й розвитку калійної промисловості; охарактеризовано технологію утворення розсолів, методи видобування солей у межах Калуш-Голинського родовища; проаналізовано екологічні наслідки недбалого використання колишніх рудників; запропоновано раціональні методи їх використання в сучасних умовах, зокрема в рекреаційних цілях.*

***Ключові слова:** Калуш, рудник, мінерал, галіт, силвініт, каїніт, родовище, сіль, розсол, луговня.*

Не так давно, декілька десятиліть тому, місто Калуш було відомим багатом далеко за межами свого розташування як один із центрів розвитку калійної промисловості. Дехто вважає, що Калуш був місцем видобування калійних солей із давніх-давен. Хтось висловлює припущення, що навіть і сама назва міста Калуш походить якраз від того, що тут видобували калійні солі. А як було насправді?

Для того, щоб повністю осягнути історію соляного виробництва, яке впродовж тривалого часу розвивалося в межах Калуша та його околиць, потрібно розглядати це питання в контексті загальної історії розвитку нашого краю. Можна стверджувати, що саме завдяки неглибокому заляганню покладів солей у цій місцевості і сформувалося місто Калуш – важливий промисловий, адміністративний центр Івано-Франківщини.

Про наявність покладів солей на території краю відомо здавна. Власне, вважається, що історична назва Галичина («Ga-

лісія») безпосередньо пов'язана із цим надзвичайно важливим на той час природним ресурсом. Тому й отримала свою назву за ознакою наявності в надрах покладів корисних копалин і сприймалася у свідомості тогочасних суспільств як соляний край. Близькою за аналогією є назва Галич.

Доречно зауважити, що в межах Європейського континенту існують і інші території, походження назв яких є аналогічними. Це, зокрема, провінція Галіція в Іспанії. Цікаво також зазначити, що сіль дала назву двом областям Римської Імперії – Галлії та Галатії. Назви провінцій є похідними від римської назви кельтських племен галлів (лат. *Galli*), які спочатку торгували із Римом сіллю і назва яких у римлян походить від старогрецького позначення слова сіль – «*hal*» [1].

Назва мінералу, який і є звичною для нас кухонною сіллю, *галіт* походить від давньогрецького слова «*галос*» – сіль. Наявність у надрах передгір'я Карпат кам'яної солі – породи, основним мінералом якої є галіт, вплинуло не лише на виникнення історичної назви нашого регіону, але й на багато інших аспектів розвитку краю.

У давні часи сіль була одним із найважливіших стратегічних ресурсів. Завдяки солі як консерванту вдавалося зберегти продукти харчування на зиму, сіль також використовували для вичинки шкіри. Території, де виходили соляні джерела, приваблювали диких тварин, а тому були сприятливими для успішного полювання, виникнення давніх поселень.

Більшість країн у різні часи запроваджували монополію на виробництво і продаж солі, оскільки цей промисел був джерелом значного і стабільного доходу в державну скарбницю. За землі, багаті соляними покладами, точилися запеклі військові конфлікти.

Значення наявності солей у надрах Івано-Франківщини та характерних особливостей їх залягання і обумовило відкриття

інших видів корисних копалин. З нафтою наші предки зіткнулися саме при розчищенні та поглибленні соляних джерел і криничок [2, с. 26].

Розвідувальними свердловинами, які бурилися для пошуку покладів солі на наших теренах, був виявлений газ [2, с. 95]. Із цими ж покладами солей та вуглеводнів пов'язаний і такий важливий ресурс, як різноманітні типи лікувальних мінеральних вод, що утворюються внаслідок природного підземного розчинення соляних покладів.

Відомо, що у рідному селі І. Я. Франка Нагуєвичах на Дрогобиччині також були криниці, з яких отримували розсоли та варили сіль. Саме на цих, багатих на сіль теренах, де впродовж століть активно розвивалися солепромисли, згодом зародилися нафтопромисли у Бориславі і Дрогобичі.

На визначну роль солі в історії розвитку ряду міст краю вказує відображення цього факту в їхній геральдиці. Топки солі (*товарна одиниця солевиварного промислу.* – Ю. С.) бачимо на гербах Калуша, Долини, Дрогобича.

Наявність солей у надрах нашого регіону закарбувалася також і в топонімах – назвах значної кількості населених пунктів та ряду географічних об'єктів.

Вичерпування природних розсолів і виварювання солі, очевидно, було одним із перших гірничо-видобувних промислів.

Про початки використання покладів солей у нашій місцевості відомо з археологічних досліджень. У старовинних соляних криничках, шурфах і шахтах трпляються знахідки знарядь праці кам'яного віку (с. Уторопи, Косівщина).

Як стверджує археолог Микола Бандрівський: «Сьогодні в Україні найкраще вивченими є п'ять окремих солеварних поселень XII–X ст. до нар. Христа. Вони досліджені проф. Лариною Крушельницькою, серед них є поселення поблизу сіл Теку-

ча (Косівщина) і Лоева (Надвірнянщина), де традиції солеваріння простежуються ще від часів Трипільської культури [3].

Ще одне поселення пізньобронзового віку, пов'язане із солеварінням, виявлено М. Бандрівським у 1994 р. в Космачі на присілку Медвежий в урочищі «Тимчуччина» [4].

У перших письмових згадках про виробництво солі в районі Галича і Перемишля зі старих криниць руських фігурує запис, що сіль звідти транспортували возами до Києва. Одним із найдавніше відомих було джерело солянки в Долині, а згідно із давніми документами неіснуючого сьогодні тамтешнього монастиря василян на початку XII ст. закладено в цій місцевості спеціальну криницю («žura solna»).

Письмові свідчення підтверджують використання солянок шляхом будівництва солеварень, датованих середньовіччям, а найдавнішим збереженим до тепер офіційним документом вважається дозвіл на використання соляних джерел в с. Новиця поблизу Калуша та в с. Уторопи, що між Косовом і Коломиєю, виданий у 1367 р. за правління короля Казимира Великого Вахові Тепуховичу (Wachnowi Teruchowi) з Тисмениці.

Через 11 років після цього маємо першу письмову згадку про село Старуня (Богородчанський район), яка припадає на 1378 рік. У Старуні й сусідньому селі Гвізд уже в той час діяли (okna solne) криниці, місця виходів соляної ропи і використання солянок [5, с. 17–22].

Аналогічні відомості подає Андрій Іванов: «На території сучасної Західної України (в минулому Галіції) солеваріння, з використанням розсільних горизонтів, котрі розкривалися за допомогою криниць, зародилося ще за декілька віків до нашої ери. За свідченням древньогрецького історика Геродота, галіційська сіль у V ст. до нашої ери перевозилась на Схід, у Скіфію. Відомі в наш час солевиварювальні заводи у Західній Україні нараховують до 600 років свого існування: соляні криниці в Уторопах

відомі із 1367 р., Долинський сільзавод працював від 1537 р., **Калуський – із 1580 р.**, Дрогобицький – з XIV ст.» [6, с. 42].

Як далі стверджує дослідник, обширні території Карпатського регіону (Закарпаття і Передкарпаття) були заселені в кам'яний і бронзовий віки. Ймовірно, що сіль уже тоді видобували в місцях її неглибокого залягання та виходів на поверхню землі. Про це свідчать знахідки знарядь праці кам'яного віку в закинутих соляних виробітках [6, с. 44].

В околицях Калуша, зокрема поблизу русла річки Сівки, в підніжжі пагорба Височанка існували десятки (60–80) криниць-шурфів із яких вичерпували соляний розчин (ропу, солянку, сировицю), що утворювалася в результаті вилуговування (розчинення) покладів солей підземними водами. Ропу варили (випарювали) в «банях», де їй надавали стану товарної виварної кухонної солі. Звичайно при цьому була спеціалізація робітників за професіями. Того, хто виварював сіль, звали – «зварич». Від цієї форми утворилося власне прізвище Зварич.

Із історичних джерел відомо, що надлишок виробленої солі продавали в країні Прибалтики і Західної Європи. Транспортували сіль річковим шляхом – Дністром.

До XVI ст. у Галичі існувало дві солеварні, незважаючи на те, що саме місто знаходиться уже поза межами смуги безпосереднього залягання соленосних відкладів [7, с. 138]. Сюди з передгір'я Карпат у діжках привозили розсіл – «сировицю», яку вже в Галичі, на солеварнях, випаровували і отримували товарну продукцію у вигляді спресованих форм і зрізаних конусів своєрідних брикетів – «топок».

За приблизними підрахунками, в межах українського Прикарпаття існувало майже 350 шибів (великих криниць, шахточок), а також біля 200 облаштованих солянкових джерел, які систематично використовувалися для виробництва харчової солі.

Відомо, що в кінці 1770-их рр. в Галичині було запроваджено державну монополію на видобування і продаж харчової солі. Кількість діючих солеварень обмежена.

Упродовж тривалого періоду основне практичне значення мали поклади саме кам'яної солі, головним породоутворюючим елементом якої є мінерал галіт [8].

Сьогодні, як відомо, соленосні формації Івано-Франківщини відомі завдяки наявності тут родовищ калійних солей, а точніше – доволі рідкісних полімінеральних калійно-магнієвих покладів сульфатного типу.

Перші відомості щодо наявності калійних і магнієвих мінералів у соляній товщі Калуського рудника відносяться до початку XIX ст. Проте тривалий час ці відкриття не мали жодного позитивного значення, оскільки значимість калійних солей тоді ще не була встановлена. Навпаки, вони приносили шкоду, позаяк сіль, яку виварювали з розсолів, що містили домішки калійних чи магнієвих солей, набувала незвичного гіркуватого присмаку, і такий товар було важко реалізувати. Склад цих домішок було встановлено лише пізнішими дослідженнями.

Поклади калійних солей у Калуші, які згодом виявилися каїнітовою породою ($KCl MgSO_4 \cdot 3H_2O$), виявлені у 1804 р. на глибині майже 50 м при розширенні стовбура шахти IV, яка була розташована на правому березі р. Сівки біля підніжжя пагорба Височанка. У 1810 р. ці ж солі були зафіксовані в шахті VI на глибині майже 45 м, а в 1822 р. каїніт виявлено під час проходження штрека до луговні Рітінгер на глибині 109 м.

Пізніше в Калуші виявлено мінерал сильвін (KCl). У 1826 і 1834 рр. він був відкритий при заглибленні шахти VII і виконанні навколостовбурних робіт. У 1853 і 1854 рр. сильвін віднайдено при закладці луговні Візнер поблизу шахти VII [9].

Низка хімічних аналізів, проведених у 1867 р. хіміком Кріппом, підтвердила наявність у Калуші покладів калій-

них солей, придатних для хімічної переробки та промислового використання.

Створене у 1867 р. підприємство зобов'язалося одночасно із одержанням виварної харчової солі видобувати також і калійні солі для потреб селян із метою їх застосування у рільництві. Так Калуш став другим містом у світі, де виникла калійна промисловість, започаткована у Німеччині 1862 року [10,11, 12].

Як відомо, з метою отримання солі спочатку використовували природні розсоли, які концентруються на так званому «соляному дзеркалі» – поблизу поверхні соленосних відкладів, і місцями розвантажувалися у вигляді малодобітних джерел. **Механізм утворення таких розсолів** наступний: внаслідок інфільтрації (просочування) води атмосферного походження крізь ґрунторослинний шар, розташований на денній поверхні, і далі крізь товщу алювіально-елювіальних відкладів (суглинків, супісків, гравійно-галькових відкладень) вода проникає до поверхні соленосних відкладів, де сіль переходить у розчин і формується так званий розсольний горизонт. Поверхня виходу соляних відкладів під четвертинні відклади є досить нерівною. Тут існують заглиблення та виступи. Саме в понижених ділянках соляного дзеркала збираються концентровані розчини, а місцем їхнього формування є припідняті частини. Створюються природні умови для витoku на поверхню підсолених вод. Саме такі ділянки і привертали увагу людей. Їх розчищали і, нерідко, поглиблювали та облаштовували розсолотвидобувні криниці, закріплюючи дерев'яними брусами.

Із плином часу наявні ресурси природних розсолів уже не задовільняли зростаючі потреби у солі. Тому тривав пошук способів для інтенсифікації розчинення покладів і збільшення дебітів розсолотзабірних споруд. Удосконалення таких методів тривало століттями. Це відбувалося інтуїтивно і ґрунтувалося на емпіричному досвіді. Саме по собі заглиблення криниць чи шур-

фів у солі та штучне заводнення цих виробіток не надто сприяло збільшенню виробництва, оскільки при цьому розсоли не досягали необхідної концентрації. У пошуках місць концентрування розсолів шурфи проходили достатньо близько один від одного.

У Калуші, поблизу руслу річки Сівки, на порівняно невеликій площі існувало майже 80 таких шурфів (або шибиків). Під час експлуатації цих шибиків було помічено, що між ними існує гідравлічний зв'язок, тобто у процесі викачування розсолів з одних виробок спостерігалось пониження рівня в інших. Тому з часом стали практикувати заводнення шибиків які знаходилися вище по схилу, та викачування розсолів із тих, які були нижче.

Такий метод сприяв підвищенню продуктивності розсолівдачі, оскільки при цьому відбувалася значна інтенсифікація карстування соленосної товщі і зростала площа контактування вод із соляними покладами. Згодом почали проникати усе глибше у соляну товщу і основну роль стали відігравати не розсоли, зосереджені на соляному дзеркалі, а такі, що були отримані в процесі штучного розчинення у спеціально створюваних підземних виробках – луговнях.

Луговні – гірничі виробки, утворені в результаті штучного розчинення відкладів солей. Видобування солей таким способом є одним із давніших методів розробки соляних родовищ. В умовах Прикарпаття це був найбільш оптимальний, якщо не єдино можливий спосіб отримання солі.

Це пов'язано, по-перше, із значним вмістом теригенних домішок (нерозчинних порід – глин, пісковиків, аргілітів) у складі соленосних товщ.

По-друге, галогенні відклади зазнали надзвичайно інтенсивних тектонічних деформацій, внаслідок чого сформувалася соленосна брекчія, так званий «зубер», який представлений у вигляді уламків глин алевролітів, пісковиків, зцементованих галітом. Вміст галіту в такій породі на різних ділянках зміню-

ється від 30 до 70%, рідко – більше. Важливо зауважити, що чистої солі, яка б не містила домішок у вигляді нерозчинного матеріалу, серед соленосних формацій нашого краю практично немає.

Луговні експлуатувалися впродовж декількох десятків років. Із часом вони набували округлої, інколи помітно видовженої неправильної форми. Їх розміри сягали десятків і навіть понад 100 м у поперечнику, висота була різною – від 2–3 до 5 і більше метрів, а вилугуваний у гірничому масиві об'єм міг становити десятки тисяч кубічних метрів [14, с. 31].

Після того, як у Калуші приступили до видобування калійних солей, **система розробки була змінена на камерну**. Поклади калійних солей видобували окремими або з'єднаними камерами, між якими залишалися міжкамерні опорні цілики, що забезпечували стійкість гірничого масиву. Достатньо швидко після початку видобування калійних солей зосередилися саме на цьому напрямку виробництва, а видобування харчової солі у Калуші поступово було припинене.

Із часом розробка покладів полімінеральних калійно-магнієвих солей у районі Калуша значно інтенсифікувалася. У різний час ці ресурси тут розроблялися трьома підземними рудниками та одним відкритим кар'єром. У 80-ті роки минулого століття було розпочато спорудження четвертого рудника – «Пійло». Однак у зв'язку із руйнуванням керованості галузями промисловості, занепадом виробництва і банкрутством підприємств будівництво рудника було зупинене.

За час діяльності трьох калійних рудників у гірничому масиві в межах залягання покладів Калуш-Голинського родовища було пройдено сотні погонних кілометрів різних гірничих виробок (штреків, квершлагів, ортів, похилих), відпрацьовано тисячі очисних камер, пробурено тисячі підземних свердловин.

Загальний вироблений у межах трьох рудників об'єм підземних порожнин перевищує 15 млн м³. Поклади на підземних рудниках, що діяли у межах Калуш-Голинського родовища калійних солей, розроблялися на декількох горизонтах, які були нарізані на глибині від 60 до майже 400 м. Рудником «Пійло» передбачалося розробляти поклади на глибині до понад 600 м.

Об'єм виробленого простору в межах Домбровського кар'єру сягає 52 млн м³. Потужні поклади полімінеральних солей на цій частині Калуш-Голинського родовища залягали дуже близько до поверхні. На окремих ділянках калійний пласт зустрічався уже на глибині 25–30 м від поверхні.

Однією із найхарактерніших особливостей соленосних формацій, поширених у межах Передкарпаття, є велика кількість різних соляних мінералів. За таких умов значною є роль сульфатів калію і магнію. Якщо на більшості калійних родовищ світу перелік соляних мінералів обмежується 3–4 (галіт, сильвін, ангідрит, карналіт), то на Прикарпатті виявлено до 20 соляних мінералів. Окрім згаданих мінералів тут виявлено також полігаліт, гіпс, каїніт, лангбейніт, шеніт (пікромерит), кізерит, глазерит, леоніт, льовеїт, тенардит, мірабіліт, епсоміт, астраханіт, вантгоффіт і **сингеніт**. Цікаво, що останній мінерал має й іншу назву – **калушит**, оскільки вперше у світі був **відкритий і системно описаний у 1872 р. мінералогом Я. Румфаном саме в Калуші**. Уже пізніше цей мінерал був виявлений у кратерах вулканів, зокрема Везувію та на Гаваях.

Отже, в історії соляних промислів Калуша і Прикарпаття загалом можна умовно виділити чотири етапи:

- від кам'яного віку до 1772–1918 рр. – перебування краю у складі Австро-Угорської імперії;
- від початку організації видобування калійних солей (1867) і продовження виробництва виварної харчової солі до часу приєднання Західної України у 1939 р. до УРСР;

- 1939–1991 рр. – період радянської окупації;
- 1991–2024 рр. – період відновлення незалежності України.

Узагальнюючи ці історичні віхи, можна стверджувати наступне. У районі Калуша соляний промисел, продукцією якого була харчова сіль, виник у період кам'яного віку і прогресивно розвивався до середини XIX ст., після чого почав згортатися і припинився на початку XX ст.

Щодо калійної промисловості, то вона зародилася під час панування Австро-Угорської імперії – у 1867 р. У радянський період розвивалася вкрай нераціонально. Остаточо була зруйнована після відновлення Україною незалежності.

Для того, щоб зрозуміти, чому це сталося, необхідно коротко розглянути основні причини. Зупинка діяльності колишнього калійно-магнієвого виробництва в Калуші була незапланованою. Упродовж тривалого періоду часу місцеві спеціалісти хіміки-технологи, екологи звертали увагу керівництва союзних міністерств і відомств, що результати діяльності виробничого комплексу далеко не відповідають передбаченим у проектах показникам. Основними недоліками було те, що витяг корисних компонентів у продукцію був вкрай низьким – у кінцевих товарних продуктах виробництв комплексу вдавалося використати лише майже 15% від маси видобутої мінеральної сировини, решта потрапляла у відходи, головним чином – рідкі.

Кількість цих солевміщуючих відходів була не заплановано великою, а їх розміщення і тривале зберігання на земній поверхні викликало значні проблеми, якщо взяти до уваги кліматичні закономірності краю. Адже на Івано-Франківщині кількість атмосферних опадів переважає над випаровуванням, а відходи представлені легкорозчинними соляними мінералами.

Винесення солей у довкілля із спорудженого хвостосховища зафіксовано уже в 1967 р., тобто на другий рік після його

спорудження. **Величезний негативний вплив на ситуацію мало прийняте свого часу рішення щодо розміщення рідких відходів і розсолів у підземних порожнинах рудників.**

Цілком очевидно, що низький відсоток надходження корисних компонентів у продукцію, низькі відпускні ціни на цю продукцію та великі витрати на зберігання відходів негативно впливали на загальну ефективність виробництва, яке було планово збитковим.

Інженерно-технічними працівниками Калуської філії Інституту галургії вказувалося на причини негативних явищ і пропонувалися шляхи вирішення технологічних та похідних від них екологічних проблем. Рішення про необхідність реконструкції калійного виробництва в Калуші було прийнято. Були розроблені проекти, які залишилися нереалізованими, оскільки це співпало із розпадом СРСР і припиненням виділення коштів із державного бюджету.

У середині 90-х років ХХ ст. за ініціативою співробітників Калуського НДІ Галургії було підготовлено Державну програму «Калій України», у якій розроблено шляхи виведення калійної промисловості із кризового стану та її розвитку й модернізації.

Сьогодні підземні гірничі виробки рудників «Калуш» і «Ново-Голинь» затоплені. Над ними відбувається просідання й провали земної поверхні з витісненням соляних розчинів у водоносний горизонт та річкову мережу. Такі негативні процеси відбуватимуться ще впродовж тривалого періоду.

Чи могло бути по-іншому? Напевно, так. На нашу думку, рішення про затоплення рудника «Ново-Голинь» було помилковим і не відповідало ні довгостроковим державним інтересам, ані інтересам місцевих громад. Цей рудник міг і надалі використовуватися як для видобування калійно-магнієвої сиро-

вини, так і розробки покладів кам'яної солі та отримання високоякісної виварної кухонної солі. Пропонувалося також використати частину утворених раніше підземних пустот для облаштування різних складів і сховищ [15].

Одночасно тут міг бути облашований унікальний туристичний об'єкт на зразок польських шахт Величка, що біля Кракова.

Паралельно можна було б здійснювати фаховий контроль за станом гірничого масиву й на окремих ослаблених ділянках здійснювати тверду закладку виробленого простору для підсилення стійкості системи виробіток і недопущення критичних деформацій земної поверхні в районі житлової забудови та комунікацій.

Однак, формально підпорядковуючись Міністерству промислової політики, калійна галузь була фактично залишена напризволяще і сьогодні повністю знищена. Виробництво вітчизняних калійних добрив повністю припинене.

Джерела та література

1. Цікаві факти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chudosil.com.ua/index.php/informatsiya/tsikavi-fakty>.
2. Сельський В. К. Багатства надр Івано-Франківщини з минулого до сьогодення. Монографія / Володимир Сельський. – Івано-Франківськ: [Б. в.], 2012. – 363 с.
3. Крушельницька Л. І., Бандрівський М. С. Солевиробництво на Гуцульщині три тисячоліття тому // Лариса Крушельницька, Микола Бандрівський // Історія Гуцульщини. – Т. 4. – Львів, 1999. – С. 196–210.
4. Бандрівський М. С. Археологія Косівщини і суміжного з нею, краю / Микола Бандрівський // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 63–82.
5. Alexandrovicz S. Starunia i badania czwartorzędu w tradycji i inicjatywach Polskiej Akademii Umiejętności / Stefan Witold Alexandrovicz // Studia i materiały do dziejów PAU. – Kraków, 2004. – 261 s.
6. Иванов А. А. Минеральные соли в недрах земли / Андрей Иванов. – Москва: Недра, 1973. – 80 с.

7. Історія міст і сіл Української РСР у 26 т. Івано-Франківська область / ред. кол. Чернов О. О. (гол. редкол.), Я. С. Мельничук, М. П. Хвостін, Л. М. Правдива та ін. АН УРСР. Інститут історії. – Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 640 с.

8. Gospodarka solna na rusi halickiej od XVI do XVIII wieku / Waclaw Osuchowski. – Lwów, 1930. – 75 s.

9. Syroczyński L. O kopalniach soli potasowych w Kaluszu i Stassfurcie / Leon Syroczyński. – Lwów, 1891. – 266 s.

10. Greiner J. Przemysł potasowy w polsce / Jozef Greiner. – Lwów, 1938. – 166 s.

11. Kilka słów o polskim przemyśle potasowym. – Warszawa, 1937.

12. Горнопромышленная карта Галиции съ объясненіями / С. Ольшевскій. – Петроградъ, 1915. – 1 арк.

13. Ахумов Е. И., Кулле П. А. Добыча рассолов поваренной соли в луговнях // Труды Всероссийского научно-исследовательского института гидротехники. – Вып. XXX. – Ленинград, 1955. – С. 290–310.

14. Андреев А. Н. Разработка калийных и каменносоляных месторождений Ч. 1: Системы разработки / Анатолий Андреев // Труды Государственного института горно-химического сырья. – Москва–Ленинград: Госхимиздат, 1953. – 140 с.

15. Тарасов Б. Г., Гаркушин П. К., Глоба В. М. Комплексное освоение калийных месторождений Предкарпатья / Борис Тарасов. – Львов, 1987. – 126 с.

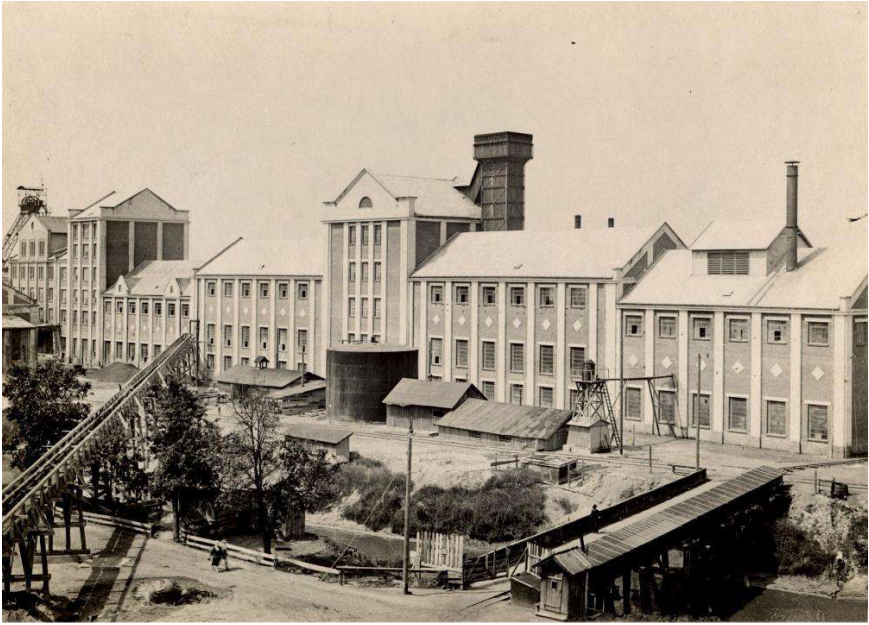
Yurii Sadovyi
Kalush City

From the history of the development of the salt industry in Kalush

Abstract. The article highlights the origin of salt production in the Kalush district, examines the stages of formation and development of the potash industry; the technology of formation of brines, methods of extracting salts within the boundaries of the Kalush-Holynskiy deposit are characterized; the ecological consequences of careless use of former mines were analyzed; rational methods of their use in modern conditions, in particular for recreational purposes, are proposed.

Key words: Kalush, mine, mineral, halite, sylvinitе, kainite, deposit, salt, brine, meadow.

Виробничі цехи підприємства з виробництва калійної і кухонної солі в Калуші, що належали «Товариству експлуатації солі поташової» (ТЕСП) 20-30 рр. XX ст.

Про відновлення виробництва сульфатних калійно-магнієвих добрив і солі на базі техногенних сировинних ресурсів Івано-Франківщини

***Анотація.** У статті повідомляється про запаси природної й техногенної сировини сульфатно-хлоридного типу; проаналізовано діяльність і наслідки роботи створених у Калуші потужних гірничо-рудних об'єктів та промислових комплексів із виробництва сульфатних калійно-магнієвих добрив, причини низьких техніко-економічних показників, які зумовили зупинку виробництва і спричинили низку екологічних проблем; перспективи відновлення на Калущині виробництва калійних добрив. Доведено, що наявний у сировині рідкісний елемент літій, що концентрується у технологічному розчині, може бути виділений із кінцевих розчинів.*

***Ключові слова:** природна та техногенна калійно-магнієва сировина, запаси, видобування, переробка, добрива, відновлення виробництва.*

Для виробництва безхлоридних калійних добрив можуть бути використані в першу чергу нагромаджені відходи колишнього калійного виробництва. На Калуському ДП «Калійний завод» ВАТ 2 Оріана видобували калійну сировину у руднику «Калуш» (колишній калійний комбінат), шахтах «Голинь», «Ново-Голинь» і Домбровському кар'єрі. Через недосконалість технології витяг калію із сировини у добриво не перевищував 55–60%, а в останні роки – 40% і менше. Причому основний сульфатний важкорозчинний мінерал лангбейніт, вміст якого в руді досягав 18%, вилучали лише на 22–23%, кізєрит – ще менше. Решту із твердими відходами викидали у хвостосховища. Там під дією вологи і часу лангбейніт і кізєрит гідратувались у

легкорозчинну форму – шеніт і епсоміт. Під дією атмосферних опадів, які проходять через товщу соляних відкладень, шеніт та інші легкорозчинні солі тривалий час розчиняються і концентровані розчини просочуються через днища й борти хвостосховищ у доквілля. У холодний період року з цих розчинів викристалізовується частина кристалогідрату натрію сульфату (мірабіліт), який утворює досить масивні білі соляні «шапки» на зовнішніх бортах хвостосховищ і відвалів розкривних порід. Решта розчинів солей витікає у доквілля. Цю соляну сировину доцільно повторно переробляти.

У хвостосховищах і відвалах соляних порід під час роботи заводу калійних добрив було нагромаджено десятки мільйонів тонн соляних відходів, у яких містились калійно-магнієві мінерали. Впродовж десятиліть повільно розчинні мінерали під дією атмосферних опадів розчиняються і виносяться в доквілля. Кількість втрачених солей оцінити неможливо. Тому потрібно провести дослідження процесу до насичення мінералізованих розсолів нагромадженими породами і оцінити можливість тривалого забезпечення виробництва концентрованими соляними розчинами.

Сьогодні є різні пропозиції щодо перероблення нагромаджених сировинних ресурсів без дороговартісних процесів випарювання. Пропонують варіант виморожування солей, використання оберненого осмосу, осадження реагентами тощо. Ці способи є складними, енергозатратними, потребують дорогих реагентів і обширного парку обладнання і не дозволяють отримати стандартні продукти. Тому галургійні процеси, зокрема випарювання у багатокорпусних вакуум-випарних установках, є єдиними економічно доцільними, здатними відділити воду із розсолів і отримати товарні продукти: технічну сіль, калійно-магнієве добриво і магнезіальні продукти.

Кабінет Міністрів України постановою від 14 лютого 2023 р. № 132 затвердив «Перелік ділянок надр (родовищ корисних копалин), які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави, що надаватимуться у користування шляхом проведення конкурсів на укладення угод про розподіл продукції». У цей перелік внесені Калущ-Голинське та Стебницьке родовища калійних солей.

У зв'язку з намаганням зобразити Домбровський кар'єр і техногенні споруди колишнього гірничо-рудного комплексу як зону майбутнього відпочинку і рекреації [1, с. 65, 66] існує твердження, що після затоплення водою кар'єру (рівень 296 м), [2, с. 329] на поверхні його озера буде шар слабо мінералізованої або майже прісної води товщиною 17 м [1, с. 47, 65]. Слід наголосити на хибності такого висновку. Розсоли і прісна вода не є рідинами, що не змішуються. Не можна погодитися із твердженням [2, с. 338], що прісна вода під час подачі на поверхню розсолу не змішається з ним. Утворюються хвилі, протікатиме дифузія, а з часом появляться теплові і механічні вертикальні переміщення [2, с. 338].

Щорічно в кар'єрі через розчинення соляних порід атмосферними опадами утворюється 1,2–1,4 млн куб. метрів розсолів [2, с. 330]. Не меншу кількість розсолів потрібно щорічно переробляти з одночасним відведенням прісних дощових вод із поверхні внутрішнього поля і заповненням чаші кар'єру твердими відходами. Фахівці [2, с. 344] вказують на те, що переробка розсолів є найефективнішим способом розв'язання екологічних проблем. Але перероблення розбавлених розсолів є нераціональним [2, с. 341]. Таке твердження не можна вважати правильним, бо розсоли будуть утворюватись і засолювати підземні води протягом десятиріч. Доцільніше буде використати нагромаджені поряд запаси солей для донасичення розбавлених і переробки

концентрованих розсолів економічно доцільним методом без залучення державних коштів.

У березні 2023 р. рівень дзеркала озера був на 8 м нижчий, ніж очікувана відмітка поверхні озера, а мінералізація води на самій її поверхні становила 18 кг/куб. метр, тобто відповідала воді Чорного моря. Прокопувати випускний канал із кар'єру для виведення надлишкової води (морської води!) у річкову мережу було б недоцільним. Рідина із нижніх високомінералізованих шарів просочується у водоносний горизонт. Мабуть, ніхто не бачив ставка чи озера на Прикарпатті, де б вода за переважання кількості опадів над інтенсивністю випаровування води з поверхні водного дзеркала переливалась через береги! Отже не може бути мови про якусь прісну воду на поверхні Домбровського кар'єру і намагання подати ситуацію як сприятливу для курортної справи є помилковим. Розсоли кар'єру не можуть бути інертними до прісних вод, що переміщуються у водоносному горизонті. До того ж на значній території підземні води вже засолені нагромадженими сольовими відходами і розсолами хвостосховищ. До цього будуть додаватись і витіснені з шахтних виробок концентровані розсоли [3], що створюватиме проблему на десятки років.

Державним підприємством «Науково-дослідний інститут галургії» були розроблені «Вихідні дані для проєктування переводу хімфабрики в Калуші на схему «повного розчинення» [4], а в Стебнику – на схему із переведенням повільно розчинних мінералів у швидкорозчинні шляхом тривалого гідратування [5]. Технологія «повного розчинення» передбачала розчинення помеленої руди, відділення нерозчиненого залишку, відмивання із нього водою солі, виварювання харчової солі і переробку залишку сульфатних мінералів. У 1981 р. на основі виконаних на дослідній установці робіт були видані вихідні матеріали для коректування робочого проєкту [6]. У другій половині 1980-х ро-

ків розпочались проєктні роботи, але через кризові процеси в державі роботи припинились.

Після зупинки калійного виробництва залишилися складні екологічні наслідки, які з кожним роком виправляти все важче. Хвостосховище № 1 рекультивоване. Але захисне покриття виконане незадовільно і атмосферні опади фільтруються через нього і соляні породи у вигляді концентрованих розсолів виходять по всьому периметру. Частина солей кристалізується на зовнішніх бортах, а більша частина витікає в довкілля. **Запропоновано влаштувати у верхній частині дамби протифільтраційну завісу типу «стіна в ґрунті»** [1, с. 65], яка припинить винесення солей. Але атмосферні опади переважають над випаровуванням на 400–450 мм за рік, у результаті чого частина вод буде переливатись через верх «стіни», а частина – фільтруватись через неізольовану основу хвостосховища. Тому дороговартісна «стіна» не дасть бажаного результату.

Перероблення нагромаджених відходів на протиожеледні засоби [1, с. 57, 65] не розв’язує проблему нагромаджених розсолів, до того ж транспортувати їх на великі віддалі економічно недоцільно.

Покриття поверхні нагромаджених соляних відходів водотривкими глинами і геоматами [1, с. 65] законсервує і збереже ці об’єкти на період перероблення, але з часом, якщо перероблення не буде, через їх старіння і руйнування рослинністю, вони втратять ізоляційні властивості.

Державним підприємством «Науково-дослідний інститут галургії» розроблені нові технології перероблення нагромаджених розчинів та полімінеральних калійних руд [7]. Розроблена також технологія очищення помеленої руди від домішок глини шляхом промивання її нагромадженими насиченими шахтними чи кар’єрними розчинами перед стадією розчинення. За рахунок цього можна відділити майже 70% глинистих домішок без втра-

ти корисних компонентів руди. Гідратування помеленої і очищеної від глини руди не потребує перекидання руди і скорочує тривалість гідратації із 20–30 до 3–5 діб. Відбувається конверсія мінералів у вологих териконах, після чого волога порода зрізується і подається на перероблення. Значні зміни зроблені у технології виділення калійно-магнієвих солей із надлишкових розчинів [8].

Після завершення роботи гірничо-рудного комплексу залишилися у шахтах відпрацьовані камери, заповнені розсолами. Розсоли не є нейтральними до соляних масивів, особливо до глинистих прошарків. Мінерали гірничих порід взаємодіють із розсолами з кристалізацією інших мінералів, тобто відбувається руйнування опорних конструкцій. Тому поверхня над шахтними виробками поступово просідатиме, утворюючи заболочені ділянки і озера. Ці явища можна спостерігати на території колишнього калійного комбінату. **Запобігти цьому можна відкачуванням шахтних розсолів на переробку і заміною їх на рівноцінний об'єм густих суспензій із нагромаджених відходів. Осади суспензій у камерах ущільняться і стануть опорою для гірничих масивів.** Із часом, коли відновиться видобування і перероблення полімінеральної руди, у шахтні камери можна буде закачувати суспензії з твердими залишками перероблення руд і уникнути нагромадження відходів на земній поверхні.

Не вирішене питання використання розчинів (30–32%) магнію хлориду. Утилізувати магнійхлоридні розчини можна випуском бальнеологічних препаратів, протижелезних засобів, магнезій, магнезіальних цементів, бурових розчинів тощо.

Нами розроблений спосіб одержання магнію оксиду і гідроксиду із концентрованих розчинів і розчину лугу. Швидке їх змішування сприяє утворенню осаду, який швидко фільтрується. Наступними технологічними операціями досягається висока швидкість фільтрування осаду і чистота магнезії [9].

Отже, досвід роботи із сольовими системами морського типу інститут нагромадив великий. Його доцільно використати в технології перероблення викопної сировини й нагромаджених твердих відходів та розсолів Калуша і Стебника й таким чином відновити виробництво сульфатних калійно-магнієвих добрив і розв'язати екологічну проблему калуського і стебницького промвузлів.

Для донасичення розсолів можна використати нагромаджені тверді відходи хвостосховищ № 1 і № 2.

Таким чином, відновлення виробництва калійних добрив на Калушині доцільно розпочинати на базі наявних техногенних покладів. Крім основних солей, які утворились після розчинення соляних порід, у розсолах розчинені солі мікроелементів. Концентрація їх нижча за промислові вимоги. Основна маса цих елементів у процесі осадження сольових порід нагромаджується в рідкій фазі. Внаслідок різкої відмінності будови їх іонів і іонів основних солей вони не кристалізуються з ними, а низька їхня концентрація у розсолах басейнів і висока розчинність не дозволяє утворювати їх власні солеутворення [10, с. 706].

У період 1959–1960 рр. на геологічному факультеті Львівського університету під час вивчення соляних родовищ Прикарпаття встановили, що вміст літію в них залежить від наявності глинистого матеріалу і знаходиться в межах 10^{-4} – $10^{-2}\%$ [10, с. 11].

Проводились вивчення наявності літію і рубідію в технологічних потоках Калуського калійного комбінату в 1962–1964 рр., у результаті яких зроблений висновок, що ці елементи не утворюють значних концентрацій [10, с. 11].

Наявність літію спостерігається в розсолах перероблення полімінеральних руд. Так, у розсолах Домбровського кар'єру подають концентрацію літію 23 г/м^3 [1, с. 61]. Під час концентрування ропи концентрація літію зростає прямолінійно тобто

сполуки літію у тверду фазу не виділяються [10, с. 100]. А зважаючи на високу розчинність солей літію, у технологічному процесі не будуть кристалізуватись і концентруватимуться у кінцевому розчині, звідки можуть бути виділені у вигляді товарного продукту. Він дуже цінний і дорогий. Компоненти, наявні у галогенних відкладеннях, можуть покращити екологічну ситуацію [12].

Отже, весь літій у соленосних відкладеннях пов'язаний виключно із реліктовими міжкристальними поровими розчинами і розчинами рідких включень у мінералах [11, с. 88]. Природні карналітові і бішофітові відкладення практично не містять літію. Він на кінцевій стадії солеутворення не переходить у тверду фазу і перебуває у вигляді гідратованих іонів у розчинах навіть після утворення бішофіту. Літій концентрується на кінцевих етапах кристалізації солей [11, с. 89].

Таким чином, перероблення нагромаджених техногенних сольових відходів дасть змогу вилучити із них у продукти цінні компоненти, покращити екологічну ситуацію в регіоні й бути привабливим інвестиційним проєктом.

Джерела та література

1. Гайдін А. М., Рудько Г. І., Чікова І. В. Гірничо-хімічний потенціал України / Анатолій Гайдін, Георгій Рудько, Ірина Чікова. – Київ, Чернівці: Букрек. 2017. – 192 с.

2. Рудько Г. І., Петришин В. Ю. Соляні ресурси Передкарпаття та перспективи їх використання / Георгій Рудько, Володимир Петришин. – Київ, Чернівці: Букрек, 2017. – 472 с.

3. Петришин В. Ю. Екологічна безпека розробки родовищ мінеральних солей Західного регіону України / Володимир Петришин // Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування. Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції 9–12 жовтня 2023 р. – Львів, 2023. – С. 380–390.

4. Уточнені вихідні дані для розроблення ТЕР переводу хімфабрики підприємства пошт./скр. – А-3640 на схему повного розчи-

нення потужністю 2,25 млн т руди // Фонди НІОХІМ. – Калуш, 1986. – 277 с.

5. Вихідні дані на проектування виробництва безхлоридних калійних добрив на підприємстві пошт./скр. – М-5910 / Фонди ДУ «НІОХІМ». – Калуш, 1981. – 228 с.

6. Комплексні додаткові вихідні дані для робочого проектування реконструкції підприємства пошт./скр. – М-5910 на випуск безхлоридних калійних добрив // Фонди НІОХІМ. – Калуш, 1989. – 314 с.

7. Патент України № 113769. Спосіб перероблення полімінеральних калійних руд / Артус Я. І., Костів І. Ю., Дерко О. І. // Опубл. 10.3.2017. – Бюл. № 5.

8. Заявка № а 2020. 01530. Спосіб одержання шеніту із полімінеральної калійної руди / Дерко О. І., Чумичкін А. С., Пасічник В. Є., Садовий Ю. В. 14. 03. 2020.

9. Патент України № 12551. Спосіб одержання магнію оксиду / Костів І. Ю., Костів Ю. І., Дерко О. І. // Опубл. 25.5.2020. – Бюл. № 10.

10. Геохимия, минералогия и генетические типы месторождений редких элементов. Т.: Ш. Генетический тип месторождений редких элементов. – Москва: Наука, 1966. – 860 с.

11. Сливко Е. П., Петриченко О. И. Аксессуары литий, рубидий и цезий в соленосных отложениях Украины / Елена Сливко, Олег Петриченко. – Киев: Наукова думка, 1967. – 152 с.

12. Костів І. Ю., Хацевич О. М., Держко О. І. Стан і перспективи відновлення виробництва сульфатних калійних добрив на Прикарпатті / Іван Костів, Ольга Хацевич, Ольга Держко // Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування. Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції 9–12 жовтня 2023 р. Львів, 2023. – С. 358–365.

*Ivan Kostiv
Kalush City*

On the restoration of the production of sulphate potassium-magnesium fertilizers and salt based on man-made raw resources of the Ivano-Frankivsk Region

Abstract. The article reports on reserves of natural and man-made raw materials of the sulfate-chloride type; analyzed the activities and consequences of the powerful mining and ore facilities and industrial complexes for the production of potassium-magnesium sulfate fertilizers created in

Kalush, the reasons for low technical and economic indicators, which led to the stoppage of production and caused a number of environmental problems; prospects for restoring production of potash fertilizers in the Kalush district. It has been proven that the rare element Lithium present in the raw material is concentrated in the technological solution and can be isolated from the final solutions.

Key words: *natural and man-made potassium-magnesium raw materials, reserves, mining, processing, fertilizers, recovery of production.*

Наталія Шенітак
м. Калуш

Промислове виробництво у Калуші (друга половина ХХ ст.)

***Анотація.** У статті охарактеризовано виробничу діяльність промислових підприємств Калуша у другій половині ХХ ст.; проаналізовано розвиток галузей промислового виробництва після Другої світової війни; відновлення та розширення виробничих потужностей міста. Акцентовано увагу на значення калійної промисловості як основної галузі. Розкрито індустріальний розвиток Калуша у 50–70 рр. ХХ ст., зокрема створення хіміко-металургійного комбінату на базі калійного виробництва; розвиток енергетики; зміни в промисловій інфраструктурі міста у 1975–1991 рр.*

***Ключові слова:** промисловість, м. Калуш, калійна руда, сільвініт, каїніт, видобування, пивоваріння, енергетика, хімічна промисловість, «Хлорвініл».*

Калуш – старовинне місто, що розташоване на берегах річок Сівки і Лімниці, які є притоками Дністра та знаходиться неподалік гір. Із давніх-давен славиться своєю історією. Однак проблематика промислового розвитку Калуша досліджена ще недостатньо. Науково-інформаційний потенціал цієї проблематики складають праці радянських і сучасних українських дослідників. Серед публікацій радянського періоду потрібно виокремити опубліковані матеріали, зокрема збірник документів і матеріалів «Калуш – місто хіміків», у якому значну частину становлять документи періоду післявоєнної відбудови, створення хімічної промисловості у м. Калуші [21], також монографії і статті – О. Гаврилів «Обрії нового Калуша» [15], В. Федорович «Індустрія будівництва» [37], Ю. Цмур «Великі кроки хімії Карпат» [38]. Згадані видання містять інформацію про створення промислових підприємств та їх виробничу діяльність. Варто

також звернути увагу на тогочасну періодику: газети «Червона зірка» [10–14; 17; 20; 28; 30; 32; 33; 36], «Прикарпатська правда» [29], «Зоря Прикарпаття» [18; 31; 35; 39]. На сторінках цих часописів розміщені публікації про напрямки і процес промислового будівництва, виробничу діяльність підприємств міста. Аналогічні відомості зафіксовано в щорічних звітах, пояснювальних записках, що зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області [1–7].

Після відновлення незалежності України, вивченням історії розвитку промисловості м. Калуша займаються О. Малярчук [26; 27], І. Костів [24; 25], Б. Тимків [34]. Краєзнавчою інформативністю виділяються довідкові видання М. Коломийця [22], П. Хвостіна [9].

У липні 1944 р. Калуш опинився під контролем радянських військ. Відбулося друге повернення радянської влади. Із доповідної записки Калуського райкому КП(б)У Івано-Франківському обкомові КП(б)У від 4 серпня 1944 р. відомо, що обладнання калійного комбінату було вивезено німцями. Тут працювало 200 чоловік. Працівники виконували відновлювальні роботи в цехах і на території підприємства [21, с. 71].

У цьому документі згадується про пивоварний завод, який не зазнав руйнування. На підприємстві працювало 40 робітників. Зазнали руйнувань три цегельні, м'ясокомбінат і маслозавод. Швидко було відновлено мармеладну фабрику, де зберігалось 10 тонн сировини, але через відсутність цукру фабрика не функціонувала. Непошкодженим залишився й Ліспромкомбінат. Відновили роботу майстерні – шевська і кравецька. У місті уціліла друкарня [21, с. 72]. Таким чином, у перші післявоєнні роки у м. Калуші тривала відбудова існуючих підприємств, провідним із яких був калійний комбінат.

Важливою галуззю промислового виробництва міста був солевидобуток. Добування солі та її обробка у м. Калуші, зокре-

ма на Калушині, бере свій початок із давніх-давен [24, с. 278; 25, с. 231–232].

У 1944 р. темпи солевидобутку зросли. Калійники одного із цехів солеварного цеху у тому році виробили понад 80 тонн солі [29]. У річному звіті за 1945 р. повідомляється про капітально-відновлювальні роботи, які здійснювалися на комбінаті, а саме: розчищення завалів, відбудову ТЕЦ і запуск турбіни на 3200 кіловат, відновлення підземних та надземних споруд, транспортних засобів, електромережі, механічного цеху, приведення до ладу парової машини та апаратури першої черги комбінату і частково другої. Також були здійснені відновлювальні ремонтні роботи обладнання: гірничого, подрібнюваного цехів. Щодо шахти «Калуш», то в експлуатацію її введено в жовтні 1945 р. До цього часу на шахті відбувалися ремонтні роботи, без виконання яких використання її було б неможливим. До числа найбільш важливих робіт, які були виконані у 1945 р., відносяться: відновлення рудничого двору шостого горизонту, двох електровозів і мотовозів, які використовувалися для відкатки та транспортування руди тощо [2, арк. 164–188].

Щодо робіт на хімфабриці комбінату, то протягом 1945 р. тривав ремонт обладнання: розчинників, вакуум-апаратів, підігрівачів, сушильного барабана, конденсаторів у вакуум-апаратах, трубопроводів із частковою заміною труб тощо. Також відбулося відновлення центральної хімічної лабораторії. До вересня 1945 р. колектив лабораторії складався із двох чоловік – лаборанта і пробника, котрі упродовж місяця здійснювали 20–40 аналізів. Із збільшенням кількості аналізів зріс і колектив лабораторії, який складався з 10 осіб. Він здійснював 370 аналізів. Серед них – аналіз проб кухонної солі, визначення вмісту калію у подрібненому сільвініті, аналіз відвантаженої продукції тощо [2, арк. 190–193].

У технічному звіті цехів за цей же рік наведена характеристика роботи комбінату. У документі повідомлялося, що через невчасний запуск у дію першої черги, план із добування і розмелювання силвініту не було реалізовано. Причиною цього стала відсутність на комбінаті необхідного оснащення, зокрема транспортерних стрічок і електродвигунів. Від початку введення в експлуатацію, підприємство щомісяця реалізовувало виробниче завдання на 125–130% [1, арк. 22].

У 1945 р. комбінат виробляв понад 5 тисяч тонн калійних добрив. Крім того комбінат було переобладнано та реконструйовано. Підприємство отримало сучасні гірничі комбайни, безконтактні електровози, електробури, скреперні лебідки. Споруджено додаткові виходи, зокрема на шахтах спроектовано підземні пункти надання медичної допомоги, а карбідні лампи було замінено акумуляторними. Водночас тривала розвідка виявлених покладів калійних солей, описаних польськими дослідниками. У 1946 р. вироблено 18 тисяч тонн калійних добрив. Також у цей період відновлюється робота на шахті «Голинь» [27, с. 127; 19, с. 251].

Калійний комбінат виробляв мінеральні добрива – хлорид калію, що мали велике значення для врожайності колгоспних ланів країни. Якщо порівнювати 1947 і 1948 рр. до початку капітального ремонту, то комбінат дав країні вдвічі більше мінеральних добрив за вісім місяців 1948 р., ніж за весь 1947 р. Але ця кількість виробництва калій хлориду не задовольняла потреби сільського господарства, навіть якщо враховувати межі тогочасної Української РСР в рамках Союзу. Через поставлені завдання владою про збільшення кількості виробництва мінеральних добрив була здійснена модернізація Калуського калійного комбінату. Після завершення капітального ремонту вартість продукції мала б знизитися на 3%, продуктивність праці збільшитися на

5%, а хімічна фабрика – виробляти у два рази більше хлорид калію ніж до початку ремонту [20].

Наприкінці серпня 1948 р. Радою Міністрів Союзу РСР і Міністерством хімічної промисловості перед робітниками Калуського калійного комбінату поставлене завдання, метою якого було збільшення у двічі виготовлення мінеральних добрив. Це спричинило потребу у здійсненні капітального ремонту, переобладнанні основних цехів підприємства, стволу, рудничного двору шахти, зокрема для видобутку сильвініту виконувалися роботи з підготовки нових ділянок [20]. У цей же рік на цьому підприємстві розпочато капітальний ремонт хімічної фабрики. Робітники калійного комбінату повинні були протягом місяця відремонтувати та замінити устаткування, а саме: вакуум-апарати (замінені), розчинники (замінені), мотори, транспортери, насоси [33]. Після закінчення капітального ремонту та відновлення роботи, колектив вищезгаданого комбінату з місяця в місяць перевищував свою виробничу програму. За 12 місяців 1949 р. це виробництво виконало план на 134,5% [21, с. 86].

Щодо виробничої діяльності наступного року, то робітники калійного комбінату на 11 днів достроково виконали піврічну програму. Показники валової продукції становили: видобуток сильвініту зріс із 112% до 122%, калій-хлору досяг 103%, перевиконано також план із відвантаження мінеральних добрив [30]. У 1952 р. колектив цього підприємства виконав річний план виробничої діяльності: із валовій продукції на 111,2%, товарної на 109,2%, видобутку сильвініту на 114,6% й із виробництва хлористого калію – на 108,1%. Порівнюючи з 1951 р., то слід зауважити, що валова продукція комбінату зросла на 17,2 %, товарна – на 9,4%, видобуток сильвініту – на 32,5% і виробництво хлористого калію – на 16,1% [21, с. 91].

Калуський калійний комбінат у 1954 р. реалізував річний план на 106,9%. Якщо порівнювати з 1953 р., то випуск валової

продукція зріс на 9,8%. Із другої половини 1954 р. збільшилося виробництво змішаної солі, що містить 40% оксид калію [3, арк. 1]. У 1955 р. промисловість району та м. Калуша достроково виконали п'ятирічний план. Калійний комбінат збільшив виробництво мінеральних добрив на 88% на рік раніше, ніж було заплановано, що дало понад півмільйона надпланових прибутків [21, с. 97–98].

У 1958 р. показники виробничої діяльності калійного комбінату були такими: за обсягами валової продукції план виконано на 103,5%, товарної – на 103,9%, сільвініту – на 101,5%, каїніту – на 115,8%, руди в натурі (сільвініту і каїніту) – на 100%. Загалом виробництво калійних добрив зросло на 104,7%. По-рівняно із 1957 р., валова продукція виросла на 9,9%, товарна – на 10,6%. Продуктивність праці на виробництві зросла на 2,8% [21, с. 103]. У 1958 р. колектив одного з цехів, розпочав виробництво нового виду мінеральних добрив – сульфат калію. Цього ж року в м. Калуші розпочав роботу цех із виготовлення сульфату амонію (мінеральне добриво). Він був дослідницько-експериментальним, до того ж першим в УРСР [22, с. 136].

Таким чином, застосування нових технологій і підходів значно підвищило продуктивність праці.

Окрім калійного комбінату в м. Калуші функціонували лісопильний завод і дві цегельні. У місті відновлено роботу лісопильного комбінату, кількість робітників якого становила 50 чоловік. Менше ніж за пів року на підприємстві було вироблено понад 5 тисяч шпал та до 2-х тисяч кубометрів дощок [21, с. 77].

Тривала відбудова цегельних заводів. Результати виробничої діяльності підприємств не забарилися у 1945 р. Цегельним заводом № 17 було виділено калійному комбінату 100 тисяч штук цегли для кладки перемичок у копальні та відновлення житлового фонду міста [21, с. 78]. Також у 1948 р. досягли неабияких успіхів робітники залізничного цегельного заводу, які

за 10 місяців виконали виробничу програму, розраховану на 11 місяців; виготовили понад 35 тисяч штук цегли, що знизило собівартість виробів на 11% [36].

У галузі харчової промисловості міста працювали: мармеладна фабрика, маслозавод, м'ясокомбінат, пивний завод, суш-завод. На мармеладній фабриці робота була організована у три зміни, доукомплектовані виробничі бригади. У 1947 р. на фабриці почали виробляти нові сорти цукерок: «Сказка», «Хоровод», «Мазайка» та ін. [17]. За першу половину 1947 р. фабрика виконала виробничий план на 118,3% [10].

Щодо діяльності маслозаводу, то п'ятирічний план із виробництва масла було виконано на 109%. Тривало виробництво пісного сиру і козеїну, простокваші, морозива та іншої продукції [32]. Річне завдання із виготовлення жирного сиру у першому півріччі 1947 р., підприємство виконало на 94%, сиркової маси – на – 91%. Відповідно зниження собівартості продукції становило 7% [28].

У 1947 р. в першій половині червня були підведені підсумки роботи цехів м'ясокомбінату. Колектив забійного цеху виготовив 131 центнер м'яса, що становило 87% до місячної норми. План із виробництва ковбасних виробів було виконано на 189% [11].

У першій половині жовтня 1944 р. введено в дію калуський пивзавод. До кінця січня 1945 р. це підприємство виготовило понад 100 тисяч літрів пива [23]. Відомості про діяльність цього підприємства у 1944–1991 рр. можна знайти на сторінках місцевої періодики. Здебільшого це звіти про об'єми виробленої продукції. Наприклад, наприкінці червня 1947 р. робітники пивоварні виконали піврічний план на 106%. Таким чином за шість місяців підприємство виробило 6840 гектолітрів доброякісного пива [13]. У 1950 р. колективом Калуського пивоварного заводу, розпочато створення сучасного зерносховища [12].

Пивоварня виробляла рідоманітні види пива, але най-більш популярним було «Жигулівське».

У Калуші розвивалася також легка промисловість, працювали шевська і кравецька майстерні. Від 1948 р. є відомості про кравецьку майстерню держторгу. У зазначений рік робітники цього підприємства виконали місячний план із пошиття одягу за першу половину травня на 70%, вироби відповідали стандартам якості [14]. Протягом 1948–1954 рр. у місті було створено та запущено в експлуатацію низку нових підприємств, зокрема лісозавод, лісгосп, рибгосп, сирзавод та ін.

У 1950 р. промислові підприємства м. Калуша виробили продукції на 5 млн крб. [21, с. 28]. Водночас розпочалося спорудження металообробного заводу під назвою «Нафтобурмашремонт». Це підприємство було створене на базі різних майстерень. Кількість його працівників на початку 1946 р. становила понад 500 чоловік. Виробництво складалося із механічного, ливарного і кисневого цехів. У 1946–1947 рр. на заводі було оновлено обладнання [21, с. 27–28].

У цей період в місті діяли центральні ремонтно-механічні майстерні (ЦРММ). Працівниками майстерень було полагоджено 27 тракторів, виготовлено 18 тонн чавунного та кольорового литва [22, с. 133].

У 1958 р. в місті продовжили свою виробничу діяльність калійний комбінат, цегельний завод РНГ (раднаргоспу), ЦРММ (капремонт тракторів), маслозавод, пивзавод, райпромкомбінат (меблева фабрика), райхарчокомбінат (хлібобулочні вироби), цегельний завод, управління будівельних матеріалів, райспоживспілка (виготовлення кравецьких виробів), сушзавод, друкарня № 4, артіль «Перемога» (виробництво взуття), артіль ім. Шевченка (пічне литво) тощо [21, с. 105].

Наприкінці 1950-х рр. здійснюється інтенсивне освоєння природних багатств краю, тривають геологічні розвідки, що під-

твердили відомості про значні запаси калійних солей і калійних полімінеральних руд. Створено сприятливі умови для розвитку хімічного виробництва [9, с. 19]. Це дало поштовх до ухвалення рішення про розробку проектного завдання з метою будівництва хіміко-металургійного комбінату в м. Калуші на базі діючого – калійного. Нове виробництво мало в повному в обсязі використовувати запаси сірчанокислих калійних солей. Проект базувався на технологічній схемі, суть якої полягала в комплексному використанні сировини [34, с. 20–21].

У 1959 р. в місті розпочалось спорудження нового хімічного підприємства. Будівельні роботи виконували трести «Хімметалургбуд», «Західхімпроммонтаж» та інші. У тому ж році Івано-Франківський обком КП України розглянув план будівництва Калуського хіміко-металургійного комбінату (КХМК). Увагу зосереджено на будівництві промислових споруд, підготовці спеціалістів, житловому будівництві і спорудженні об'єктів соціально-культурного призначення [9, с. 20].

Під час будівництва враховано досвід роботи колективу діючого у місті калійного комбінату, що залишався невід'єсною частиною хімічної індустрії міста.

Наприкінці 1960 р. підготовчі роботи зі спорудження хіміко-металургійного комбінату було закінчено, а саме будівництво почалося у 1961 р. Спорудженням промислових об'єктів майбутнього комбінату на площі 2500 га, займалися робітники тресту «Хімметалургбуд» [34, с. 22].

Будівельники цього тресту мали виконати значний обсяг робіт зі створення житлових і культурно-побутових об'єктів міста. Спорудження хіміко-металургійного комбінату вимагало значної кількості будматеріалів, зокрема залізобетону, збірних конструкцій. Через що у 1960 р. в місті розпочалося створення великої будівельної бази, на яку державою було надано коштів у сумі 10 мільйонів рублів. Також для реалізації цього проекту з

різних міст країни прибули висококваліфіковані спеціалісти. За невеликий проміжок часу був збудований перший в СРСР завод-автомат із виробництва бетонних сумішей, який у 1961 р. розпочав свою роботу [9, с. 21].

Збудований завод мав нову схему із розміщення обладнання. На підприємстві застосовувалося безконтактне програмно-обчислювальне обладнання, завдяки чому виготовлення сумішей можна було здійснювати за командами ручних датчиків і стандартних перфокарт. Устаткування виробництва було обладнане системою автоматики. Спроектовано тензометричну вагову платформу для завантажування автомобілів, з урахуванням їхньої вантажопідйомності. Реєстрація кількості вантажівок і ваги виданої бетонної суміші виконувалась автоматично. Сам процес поєднання відбувався у бетонозмішувачі двовалкової примусової дії [37, с. 7].

Завдяки автоматизації виробничих процесів завод-автомат, на противагу звичайним – бетонним, спромігся втричі зменшити кількість робітників. Підприємство працювало за двома технологічними схемами. Згідно з першою робітники здійснювали завантаження бункерів розчином, а відповідно до другою відбувалося автоматичне завантаження готового бетону на автомашини ГАЗ-51, ЗІЛ-585, МАЗ-205. Завод-автомат виконував виготовлення продукції потужністю 100 тисяч кубометрів на рік [37, с. 7–15].

Тривала виробнича діяльність Калуського калійного комбінату. У 1961 р., завершено роботи на стволах шахт № 2 та «Хотінь» і введено їх в експлуатацію. Здійснювалося опускання й піднімання людей і матеріалів. На видачу руди було максимально завантажено ствол «Сильвін». Цього ж року відновлено рудник «Голинь» [38, с. 45]. Як у післявоєнний період, так і в середині 1960-х рр. комбінат досягав високих виробничих показників. У 1965 р. піврічний план із виготовлення продукції було

виконано на 113%, а продуктивність колективу на підприємстві становила 111,6%. У 1960 р., калійний комбінат запустив в дію цех із виготовлення поліакриламідів, для роботи якого було спроектовано і збудовано спеціальну установку. Згадану продукцію використовували на підприємствах різних галузей промисловості, зокрема текстильній, целюлозно-паперовій, цукровій, нафтовій та ін. Із кожним роком на неї зростав попит. Так, у 1964 р. поліакриламідів було виготовлено на 78% більше, ніж минулому році [38, с. 45–46].

У харчовій промисловості, окрім вищезгаданих підприємств у 1962 р. було введено в дію Калуський хлібозавод [19, с. 252]. Тоді ж запрацював завод із виробництва вантажопідйомної техніки «Рембуддормаш». Тоді на підприємстві працювало 88 чоловік. Від 1965 р. підприємство розпочало випуск кранів КГС-5Е. Чисельність робітників зросла до 221 особи. Протягом 1967 р. запущено в реалізацію баштові крани КБ-100-ОМ, вантажопідйомністю 5 тонн. На основі трактора МТЗ-5-5ЛС розпочалось виробництво універсальних бульдозерів. На заводі працювали механічний і ремонтний цехи. У 1970 р. розпочато виробництво бетоноукладачів УБ-132 та бітумних установок, а в 1971 р. запрацював цех із виготовлення металоконструкцій [22, с. 140–150]. У 1963 р. розпочато випуск комунального устаткування. Тоді колектив підприємства налічував більше як 700 осіб. Продукція підприємства використовувалася для будівництва об'єктів Калуського хіміко-металургійного комбінату.

У 1975 р. один із цехів розпочав випуск теплогенераторів для автомобілів. У наступному році відбулося розширення та модернізація заводу [21, с. 28; 22, с. 155–160].

Наприкінці червня 1964 р. в м. Калуші створено один із найбільших в УРСР завод із виробництва залізобетонних виробів і конструкцій. Потужність підприємства становила 144 тисячі кубометрів на рік. Виготовлення збірного залізобетону від-

бувалося з використанням нового методу – електропрогрівання. Цю технологію було вперше в СРСР освоєно на Калуському підприємстві.

Загалом основні промислові об'єкти хіміко-металургійного комбінату та більша частина житлових будинків були споруджені із збірного залізобетону, виробленого у Калуші. У 1967 р. запущено в дію новий цех великопанельного домобудування й розпочато спорудження модернізованої серії житлових об'єктів [34, с. 26]. Із виготовлених на цьому підприємстві залізобетонних конструкцій були споруджені Луцький картонно-рубероїдний завод, Львівська друкарня, Будинок побуту в Ужгороді тощо. Щодо зовнішнього вигляду будівель, то неабияку увагу інженери заводу приділяли домобудівельним елементам. Наприклад, зовнішні стіни житлових об'єктів офактурювали декоративним цементом або мармуровою крихтою. На згаданому підприємстві також виробляли керамзитобетонні складчасті склепіння, які застосовувалися під час покриття спортзалів, ринків і плавальних басейнів [34, с. 27].

Із року в рік значно змінювалося технічне забезпечення бази будівельників. Новою технікою збагачувався машинний парк. Широко застосовувалася мала механізація. Зрештою, все це безпосередньо сприяло швидкому темпу виконання будівельно-монтажних робіт.

У цей час відбуваються зміни в енергетиці міста. Наприкінці січня 1964 р. у Калуші розпочато будівельні роботи зі створення теплоелектроцентралі (ТЕЦ). У 1967 р. введено в дію першу чергу. Потужність електроенергії становила 200 тисяч кіловат-годин. До того ж щогодини піч наповнювали більш ніж 65-ма тоннами вугілля. За одну годину нею здійснювалася видача пари на 1680 тонн. Провідним цехом був електричний. Головне завдання теплоелектроцентралі полягало у постачанні тепла й електричного струму на виробничі об'єкти хіміко-мета-

лургійного комбінату й інших промислових підприємств [15, с. 31].

Тривала виробнича діяльність металообробного заводу «Нафтобурмашремонт». Протягом 1951–1967 рр. валова продукція цього підприємства збільшилася у 16 разів. На виробництві виконували ремонтні роботи бурового обладнання для нафтовиків. Запасні деталі, створені цехами заводу експортували до нафтоуправлінь різних областей і республік Радянського Союзу, зокрема Азербайджану, Башкирії тощо. «Нафтобурмашремонт» був споряджений новими верстатами. Трудомісткі процеси автоматизовано й механізовано [21, с. 27–28].

Загальна сума капіталовкладень у будівництво КХМК у 1964 р. становила 26 млн. 245 тисяч рублів. Закінчено будівництво комплексу «Аеросил» [4, арк. 3].

У 1965 р. на хіміко-металургійному комбінаті введено в дію цех із виготовлення аеросилу, що використовувався під час виробництва штучної шкіри, гуми, лаків, пластичних мас, фарб тощо. Також аеросил використовували у текстильній промисловості, завдяки чому пряжа ставала міцнішою та обривання ниток у процесі прядіння значно зменшувалося. Аеросил А-175 та ще три види продукції згаданого цеху – аеросил А-300, соляна кислота і технічний кисень – відзначено державним Знаком якості [15, с. 19–20].

У 1967 р., колектив будівельників тресту «Хіметалургбуд», повідомив про завершення робіт в одному із найбільших мікрорайонів міста, а саме 42-му, включно з об'єктами соціальної інфраструктури. Завдяки розбудові міста збільшилася кількість його населення. У 1968 р. у Калусі проживало більше 37 тисяч жителів [34, с. 35].

Відповідно до розпорядження Міністерства хімічної промисловості УРСР від березня 1967 р. Калуський хіміко-металургійний комбінат (КХМК) об'єднано з калійним. До новостворе-

ного підприємства приєднано декілька профільних виробництв. Промислові об'єкти з'єднувалися між собою спільною технологією та керуванням. Підгалузевий розподіл хіміко-металургійного комбінату на структури був відносним. До нього входили: гірничорудний комплекс, хлормагнієва, сульфатна, карналітова збагачувальні фабрики, ремонтно-механічний і магнієвий заводи [26, с. 69].

У грудні 1967 р. була введена в експлуатацію перша черга КХМК. Підприємством було створено 14 видів продукції [9, с. 24].

Сульфатна збагачувальна фабрика була однією з перших ланок у виробничому процесі комбінату. Тут створювалися якісні мінеральні добрива: сульфат калію і калімагнезій, застосування яких сприяло підвищенню врожаю усіх сільсько-господарських культур. Про ці добрива відгукувалися насамперед хлібороби, один із яких, а саме Юстин Личук, зауважив, що завдяки наполегливій роботі колективу фабрики вдалося збільшити обсяги збору врожаю зерна, цукрових буряків, картоплі, ягід, яблук [9, с. 24] тощо У 1967 р. Калуський хіміко-металургійний комбінат виконав план виробничої діяльності за показниками валової продукції на 106,3% [5, арк. 1–2].

На початку серпня 1967 р. розпочалися роботи у Домбровському кар'єрі. Видобуток калійної руди відбувався з використанням відкритого способу. Такий метод добування руди було вперше застосовано у світовій практиці. Площа цього промислового об'єкта становила 160 га. Із використанням цього способу втрати руди були мінімальними – до 5%. План експлуатації Домбровського кар'єру розроблявся у два етапи: на першому – велися роботи в південній частині кар'єру, а на другому – в північній, що допомагало поліпшити роботу внутрішньокар'єрного водовідливу та водоуловлюючих траншей. Крім Домбровського кар'єру, видобуток калійних руд (сильвініту, каї-

ніту, лангбейніту) тривав у родовищі «Калуш-Голинь» [34, с. 33–34]. На Домбровському кар'єрі було отримано каїніту в об'ємі 98 465 тонн на суму 208,7 тисяч рублів [5, арк. 1].

У 1968 р. комбінат на 100,4% виконав завдання з реалізації продукції. Випуск аеросилу зріс на 23%, соляної кислоти на 28,1%, гіпохлориту натрію – на 1,3%, хлору в балонах – на 27,8% [6, арк. 3–4].

Із 1969 р. на Калуському хіміко-металургійному комбінаті розпочалося виробництво магнію, яке удостоєно державного «Знаку якості». Запрацювали цехи: карналітовий, хлорування, електроливарний, механічної обробки фасованої продукції й електролізу. Магній легкий у конструюванні через невелику питому вагу, тому магнієві сплави використовуються в авіації, авто/мото- та приладобудуванні, у виробництві чавуну, текстильних машин, предметів побуту [9, с. 25].

Також на Калуському магнієвому заводі вперше в УРСР було опановано метод виготовлення гранульованого магнію, який використовували у чорній металургії, нафтовидобувній і хімічній промисловості. За 1969 р. виконання виробничої програми комбінатом із реалізації продукції було досягнуто на 86,4%, валовій – на 105,9% і товарній – на 106,8% [7, арк. 3].

Підприємства харчової промисловості міста здійснювали експорт своєї продукції за межі країни. Так, у 1969 р. було продано на Кубу 20 тонн жирного сиру, виготовленого на Калуському сирзаводі. До Ірану, Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Угорщини, Монголії експортувалися пароводяні крани заводу комунального устаткування [22 с. 146–147].

Із року в рік на КХМК здійснювався випуск нової продукції. У 1970 р. розпочав роботу цех із виготовлення карбонідних смол, що використовувалися у деревообробній промисловості. У 1971 р. на хімпідприємстві введено в дію єдине в СРСР виробництво, що спеціалізувалося на отрутохімкаті

цинебі. Тут створювали хімічні засоби для захисту рослин, які були потрібні у садівництві, виноградарстві, овочівництві Грузії, Киргизії, Молдавії, Азербайджану та ін. [26, с. 71].

Наприкінці 1972 р. на комбінаті впроваджується виробництво чотирихлористого вуглецю і перхлоретилену. Чотирихлористий вуглець застосовували як розчинний засіб від жирів, лаків, а в машинобудуванні та шкіряній промисловості він використовувався для обезжирювання. Крім того, чотирихлористим вуглецем послуговувалися у створенні каучуку в парфумерії. Продукція хіміко-металургійного комбінату мала різноманітне застосування [15, с. 21].

У легкій промисловості у 1972 р. в місті виробничу діяльність здійснювали 24 майстерні побутокмбінату та чотири ательє. У цьому році розпочав роботу Калуський молокозавод [22, с. 151]. Продовжував роботу пивоварний завод. На виробництві замінено обладнання, споруджено і введено в експлуатацію варочне й відновлено бродильне відділення, створено цех із розливу в пляшки, слабоалкогольного напою, переобладнано токову солодовню. Усе це сприяло підвищенню якості пива [23].

Із 1974 р. на хіміко-металургійному комбінаті введено в дію цех із виробництва хлору і каустичної соди, які використовувалися у різних галузях промисловості. Каустичну соду застосовували на підприємствах із виробництва пластмас, барвників, а в легкій промисловості – одягу й взуття.

Загалом цехи Калуського хіміко-металургійного комбінату у 1974 р. виготовили 28 видів продукції, а у лютому 1975 р. були виконані перші заплановані обсяги із виробництва сульфату калію та хлорвінілу [9, с. 26–27].

У 1975 р. відбулося перейменування Калуського хіміко-металургійного комбінату у виробниче об'єднання «Хлорвініл». Цього ж року розпочато випуск хлористого вінілу, потужність якого на рік сягала 250-ти тисяч тонн. Першу продукцію вироб-

ництва хлористого вінілу одержано в 1975 р., а саме: вироблено хлорвініл і поліхлорвінілову смолу. Їх використовували як сировину під час створення пластмас, кабельного пластику й ін. Полівінілхлорид не є горючою речовиною, підлягає механічному навантаженню, має властивість легко поєднуватись із іншими матеріалами, проте зі сірчаною та соляною кислотами не взаємодіє. Це речовина без запаху, має властивість забарвлюватись тощо. Полівінілхлорид використовується в електротехнічній, хімічній, будівельній, легкій промисловості. На основі цієї хімічної речовини створюються замітники каучуку та свинцю, труби й деталі до них, вентиляційні системи, гальванічні ванни, шланги, облицювальна плитка, ізоляційна стрічка, надувні вироби, декоративні панелі, канцтовари, парасольки, килими типу «ворсолін» [22, с. 155; 9, с. 27–28].

У 1975 р. виробниче об'єднання «Хлорвініл» здійснювало експорт товару до Японії, ФРН, Франції (магній, поліхлорвінілова смола, вінілхлорид).

У квітні 1975 р. у місті розпочалося спорудження комбінату напівфабрикатів, що мав виготовляти продукцію з м'яса, риби, птиці, картоплі, ягід, овочів [22, с. 156–157].

Наприкінці серпня 1976 р. на виробничому об'єднанні «Хлорвініл» було розроблено та впроваджено в продаж пастотворюючу поліхлорвінілову смолу, яка використовувалася у промисловості та на підприємствах побутової хімії. У грудні 1976 р. введено в дію два водогрійні котли на Калуській теплоелектроцентралі. У 1978 р. введено в дію комбінат напівфабрикатів.

Із кожним роком збільшувало обсяги виробництва підприємство комунального устаткування. У 1978 р. розпочав випуск продукції механічно-складальний цех. Наступного року в м. Калусі запрацював льонозавод, розпочав роботу комплекс радгоспу-комбінату «Прикарпатський». У другій половині

1979 р. на виробничому об'єднанні «Хлорвініл» запущено в дію цех із виготовлення полікарбацину.

Станом на 1979 р., на Калуському виробничому об'єднанні «Хлорвініл» тривало виробництво 30 видів продукції. До складу підприємства входили 6 великих комплексів та 62 цехи [22, с. 158–162; 34, с. 52].

Підприємство «Карпатнафтобуд» споруджено та введено в експлуатацію у 1979 р. Воно спеціалізувалося на виконанні будівельних і ремонтних робіт. На початку 1980 р. в місті створено комбікормовий завод. У другій половині цього ж року на виробничому об'єднанні «Хлорвініл» розпочав роботу цех із виготовлення етиленполіаміну [16, с. 249; 9, с. 164]. Колектив хімпідприємства співпрацював із співробітниками 47 науково-дослідних інститутів. На початку 1980-х рр. тут виробляли 40 видів хімічної продукції, 16 з яких отримали «Знак якості». Більш як 1200 підприємств СРСР постачали устаканування для підприємства у Калуші, котре щодня доставляло покупцям більш ніж 70 цистерн готової продукції. У січні 1983 р. запущено другу черга із виготовлення каустичної соди та хлору [9, с. 29; 34, с. 53–54].

Триває виробнича діяльність заводу «Рембуддормаш», який на початку 1984 р. започаткував випуск нової моделі козлового крана ККС-12, 5-32 [22, с. 168]. Цього ж року у травні Калуський трест «Хіметалургбуд» відзначав 25-річчя з дня заснування. За цей період здано в користування 893,3 м² житла. Понад 17 тис. калушан отримали нові квартири. У досліджуваний період колектив тресту у сфері освіти вибудував 19 шкіл і дошкільних закладів на 5180 місць, культосвітнє училище, будівлю хіміко-технологічного технікуму. Працівники підприємства спорудили 4 клуби, 1 будинок культури, 4 кінотеатри, 2 будинки побуту, 3 табори відпочинку, спортивні майданчики тощо. Для колективів радгоспу-комбінату «Прикарпатський» і

Калуського льонозаводу зведено житлові містечка [34, с. 54]. Всього у 1984 р. будівельники спорудили 31,1 тис. м² житла, тобто понад 405 квартир.

У 1984 р. в місті тривала перебудова заводу «Нафтобур-машремонт». Виробниче об'єднання «Хлорвініл» цього року завершило роботи на хвостосховищі, об'ємом 65 млн м³. Наприкінці 1985 р. на цегельному заводі виготовлено 25 млн штук цегли. У 1986 р. заводом «Будмаш» (раніше «Рембуддормаш») освоєно спосіб виконання ремонтних робіт баштового крана КБ-160. Підприємство виробляло більше 20-ти видів продукції. На той час на заводі працювало 320 осіб [22, с. 169–172].

У другій половині 1980-х рр. на виробничому об'єднанні «Хлорвініл» введено в дію олефіновий завод. Створення цього виробництва розпочалося у 1984 р. На будівництві було задіяно понад 3000 чоловік. Олефіновий завод розташовувався на території об'єднання «Хлорвініл». На виробництві здійснювалася переробка газойля, тривало виробництво бензолу, пропілену, бензину, піролізного масла. Виробництво етилену становило 250 тис. тонн на рік. Із метою захисту довкілля на підприємстві було встановлено обладнання, що зменшувало викиди абгазів, шумозахист й очистку стічних вод [8, арк. 37].

У 1987 р. Мінбуд УРСР постановив закрити трест «Хім-металургбуд» м. Калуша. Його будівельні підрозділи ввійшли до складу новоствореного тресту «Івано-Франківськбуд» [34, с. 57].

У 1988 р. до складу виробничого об'єднання «Хлорвініл» належали заводи: магнезій, хлористого вінілу, ремонтно-механічний, калійних добрив, каустичної соди і хлору, олефіновий, хімічних засобів захисту рослин. Загалом на підприємстві працювало понад 12 тисяч робітників. Підприємство здійснювало продаж 50-ти видів продукції, річна вартість якої становила 285 млн рублів. До асортименту промислової продукції виробничого об'єднання належали: калімагнезій, хлор, етилен, аеросил, суль-

фат калію, каустична сода, пропілен, вінілхлорид, цинеб, полікарбацин, соляна кислота, поліхлорвінілова та карбамідна смоли, чотирехлористий вуглець, металевий магній, перхлоретилен. Вироблену продукцію постачали до республік СРСР і до 11-ти зарубіжних держав. Ознакою якісної трудової та ефективної маркетингової діяльності калуських нафтохіміків було отримання у 1980 р. міжнародної відзнаки «Золотий Меркурій» [8, арк. 41].

Наприкінці січня 1988 р. значна частина підприємств перейшла на повний госпрозрахунок, тобто самоокупність і самофінансування. Тоді ж на виробничому об'єднанні «Хлорвініл» завершено реорганізацію заводууправління будматеріалів, що сприяло збільшенню виробництва цегли. Упродовж року вироблено 32 млн штук цегли.

У липні 1988 р. в м. Калусі міськвиконкомом зареєстровано кооператив (об'єднання самостійних підприємств, задля спільного ведення виробничої діяльності) «Либідь», призначенням якого було створення ковбасної продукції і обслуговування громадського харчування. Це був перший кооператив у місті. Станом на грудень 1988 р. таких кооперативів налічувалося близько 48, у яких задіяно 235 чоловік. Із них самостійну трудову діяльність вели 325 [22, с. 174–178].

Калуський завод залізобетонних виробів і конструкцій (ЗБВіК) у 1989 р. розпочав виготовлення полістерольного пінопласту. Тоді ж виробничим об'єднанням «Хлорвініл» підписано 17 угод з фірмами ФРН, Югославії, Угорщини та ін. [22, с. 180–182; 34, с. 104–107].

Наприкінці 1980-х рр. зростає увага до екологічного стану довкілля. У 1988 р. засновано підрозділ екологічної асоціації «Зелений світ». Через рік у місті відбувся мітинг із метою збереження довкілля, місце проведення – стадіон «Хімік», учасниками якого були представники з міст Чернівці, Одеса та ін. У

1990 р. ухвалено рішення про недопустимість спорудження у м. Калуші нового хімічного підприємства «Арніка» з виробництва полівінілхлориду та поліхлорвінілової плівки. Причиною нереалізації цього проєкту був незадовільний стан екології міста. У жовтні цього ж року проведено спільну сесію народних депутатів міської і районної Рад, яка погодила заходи щодо покращення екологічної ситуації м. Калуша [22, с. 176–193].

У 1990 р. розпочато обговорення проєкту із будівництва фабрики білизняного трикотажу. Половина населення, зокрема жінки, були прихильниками зведення в м. Калуші нового підприємства, що дало б нові робочі місця. Проєктом передбачало виробництво чоловічої, жіночої та дитячої трикотажної продукції. Реалізація цього проєкту потребувала знесення одно- та двоповерхових будинків, що розташовувалися на ділянці, яку планували використати для спорудження фабрики. Частина калушан, які проживали там, виступили проти виселення й руйнування їхнього житла. Водночас створення нового підприємства погіршило б і без того складну екологічну ситуацію в місті [39].

Діяльність окремих підприємств міста пішла на спад. Так, пивоварний завод не виконував поставлених перед ним завдань через технічний стан виробництва, який виявився незадовільним, зокрема відсутнім було резервне обладнання. Це спричинило вихід із ладу обладнання й зупинку роботи заводу [35]. Не впоралися із планом дослідне виробниче об'єднання «Карпатнафтомаш», завод залізобетонних виробів і конструкцій [31] та інші.

Загалом упродовж січня-квітня 1990 р. підприємства міста виготовили продукції на 99,4%. Обсяги виробництва в порівнянні з минулорічними показниками за ці ж місяці збільшилися в 2,8%. Щодо товарів широкого вжитку, то, в порівнянні з минулим роком, – зросли на 2,6%.

Загалом, на початку 1990-х рр. напередодні розпаду Радянського Союзу у м. Калуші функціонували такі промислові підприємства: дослідне виробниче об'єднання «Карпатнафтомаш», завод залізобетонних виробів і конструкцій, Калуська теплоелектроцентрально, друкарня, кооператив «Керамік», монтажньо-заготівельний завод, комбінат виробничих підприємств, виробниче об'єднання «Хлорвініл», експериментальний завод «Будмаш», пивзавод, льонозавод, хлібокомбінат, молокозавод, харчосмакова фабрика та інші менші підприємства [18].

Таким чином, промисловий розвиток м. Калуша у 1944–1991 рр. супроводжувався як позитивними, так і негативними наслідками для міста. До позитивних змін слід віднести відбудову та модернізацію існуючих підприємств. У цей період провідною галуззю міста були гірничодобувна, хімічна промисловість, галузі хачової та легкої промисловості. Калійний комбінат виробляв значні обсяги мінеральних добрив, які були важливими для сільсько-господарського сектору. Наприкінці 1950-х рр. у м. Калуші інтенсивно створюються нові підприємства, зокрема хіміко-металургійний комбінат. Негативним фактором було те, що виробничі показники калуських підприємств не завжди відповідали дійсності через систематичні приписки.

Розвиток промисловості зумовив зростання економічного потенціалу міста. З одного боку, створення нових підприємств сприяло зростанню робочих місць та покращенню життєвого рівня мешканців, розвитку інфраструктури. З іншого – діяльність виробництв призводила до забруднення навколишнього середовища, що мало негативний вплив на екологію міста та здоров'я людей.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. Р-219. Калуський калійний комбінат Управління хімічної промисловості Львівського раднаргоспу. 1939–1941, 1944–1967 рр. – Оп. 2. – Спр. 17: Річний звіт за 1945 рік. – Арк. 222.

2. ДАІФО. – Ф. Р-219. – Оп. 2. – Спр. 15: Технічні звіти цехів за 1945 рік. – Арк. 48.
3. ДАІФО. – Ф. Р-219. – Оп. 2. – Спр. 182: Пояснювальна записка до річного звіту за 1954 рік. – Арк. 41.
4. ДАІФО. – Ф. Р-2063. Калуський хімічно-металургійний комбінат. Оп. 1. – Спр. 15: Пояснювальна записка до річного звіту з капітального будівництва комбінату за 1964 рік. – Арк. 24.
5. ДАІФО. – Ф. Р-2063. Калуський хімічно-металургійний комбінат. Оп. 1. – Спр. 94: Пояснювальна записка до річного звіту з основної діяльності та капітальному будівництву за 1967 рік. – Арк. 54.
6. ДАІФО. – Ф. Р-2063: Калуський хімічно-металургійний комбінат. Оп. 1. – Спр. 134: Пояснювальна записка до річного звіту з основної діяльності та капітальному будівництву за 1968 рік. – Арк. 63.
7. ДАІФО. – Ф. Р-2063. Калуський хімічно-металургійний комбінат. – Оп. 1. – Спр. 177: Пояснювальна записка до річного звіту з основної діяльності комбінату за 1969 рік. – Арк. 75.
8. Краєзнавчий музей Калушини (Івано-Франківська обл.). – Ф. Архів. – Спр. 30: Промислові підприємства м. Калуша. – 70 арк.
9. «Хлорвинил» вчера, сегодня и завтра / состав. Н. П. Хвостин, И. М. Гах, М. И. Парило и др. – Ужгород: Карпати, 1986. – 86 с.
10. Відсотків 118,3 піврічного завдання // Червона зірка. – 1947, 26 черв. – № 47. – С. 2.
11. Вісімдесят п'ять відсотків місячного плану // Червона зірка. – 1947, 19 черв. – № 45. – С. 1.
12. Будівництво зерносховища // Червона зірка. – 1950, 22 черв. – № 41. – С. 2.
13. Виконали піврічний план // Червона зірка. – 1947, 26 черв. – № 47. – С. 2.
14. Виробничі успіхи швейників // Червона зірка. – 1948, 20 трав. – № 41. – С. 1.
15. Гаврилів О. С. Обрії нового Калуша / Омелян Гаврилів. – Ужгород : Карпати, 1976. – 71 с.
16. Ділова Івано-Франківщина. Рейтингове видання. Презентаційний альманах / [редкол.: А. В. Романчук, М. В. Смачило, Г. О. Соляник та ін.]. – Івано-Франківськ, 2007. – 288 с.
17. За п'ятирічку в чотири роки // Червона зірка. – 1947, 17 груд. – № 96. – С. 2.

18. Закріпити здобуте, йти далі в перебудові // Зоря Прикарпаття. – 1990, 16 трав. – № 77. – С. 2–3.

19. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Івано-Франківська область / гол. ред. Чернов О. О. – Київ: Голов. ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР 1971. – 639 с.

20. Калійний комбінат на капітальному ремонті // Червона зірка. – 1948, 31 серп. – № 72. – С. 2.

21. Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали / упор. Владико Н. М., Кирилюк Л. А., Кондратенко А. Б. та ін. – Ужгород: Карпати, 1970. – 176 с.

22. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів-Осада, МПТ «Таля», 1996. – 265 с.

23. Коломиєць М. І. Калуському пиву – чотири століття / Михайло Коломиєць // Дзвони Підгір'я. – 1999, 25 вер. – № 108–109. – С. 2–3.

24. Костів І. Ю. Галургія Калущини: досвід і практика / Іван Костів // Калуські історичні студії. Т. 5. Збірник наукових статей / упор. та відп. наук. ред. І. М. Тимів. За ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – С. 276–306.

25. Костів І. Ю. Калущина – край калійних добрив / Іван Костів // Калуські історичні студії. Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / упор. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2020. – С. 231–251.

26. Малярчук О. М. Становлення хімічної індустрії Прикарпаття: успіхи і проблеми / Олег Малярчук // Сумська старовина. – 2014. – № 43–44. – С. 61–77.

27. Малярчук О. М. Хімічна індустрія Калуша: етапи розвитку / Олег Малярчук // Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упоряд. І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 116–138.

28. Маслозавод вивершив річну програму по окремим асортиментам // Червона зірка. – 1947, 9 жовт. – № 77. – С. 1.

29. Нова хвиля виробничого піднесення // Прикарпатська правда. – 1944, 11 лист. – № 137. – С. 3.

30. Піврічну програму достроково // Червона зірка. – 1950, 22 черв. – № 51. – С. 1.

31. Підсумки роботи промислових підприємств міста і району за 4 місяці 1990 року // Зоря Прикарпаття. – 1990, 15 трав. – № 76. – С. 1.

32. Понад п'ятирічну програму // Червона зірка. – 1948, 7 жовт. – № 81. – С. 1.

33. Почався капітальний ремонт на хімфабриці // Червона зірка. – 1948, 1 вер. – № 72. – С. 2.

34. Тимків Б. В. Флагман будівельної індустрії Прикарпаття (історія тресту «Хімметалургбуд») / Богдан Тимків. – Калуш: Петраш К. Т., 2017. – 352 с.

35. Тимків Б. В. Чому втрачає престиж Калуське пиво? / Богдан Тимків // Зоря Прикарпаття. – 1990, 21 серп. – № 106. – С. 2.

36. Успіхи цегельників // Червона зірка. – 19 листопада 1948. – № 93. – С. 1.

37. Федорович В. П. Індустрія будівництва / Віктор Федорович. – Ужгород: Карпати, 1965. – 49 с.

38. Цмур Ю. Ю. Великі кроки хімії Карпат / Юрій Цмур. – Ужгород: Карпати, 1965. – 60 с.

39. Чи бути в Калуші трикотажній фабриці? // Зоря Прикарпаття. – 1990, 14 бер. – № 42. – С. 2.

Nataliia Shepitak
Kalush City

Industrial production in Kalush (second half of the 20th century)

***Abstract.** The article describes the production activity of Kalush industrial enterprises in the second half of the 20th century; the development of the branches of industrial production after the World War II was analyzed; restoration and expansion of the city's production facilities. Attention was drawn to the importance of the potash industry as the main industry. The industrial development of Kalush in the 1950s and 1970s of the 20th century was revealed, in particular the creation of a chemical and metallurgical plant based on potash production; energy development; changes in the industrial infrastructure of the city in 1975–1991.*

***Key words:** industry, the city of Kalush, potassium ore, sylvinit, kainite, mining, brewing, energy, chemical industry, «Chlorvinyl».*

Калійний комбінат і підприємство «Хлорвініл» у Калуші

УДК 94(477.86) (092)

Людмила Андрійчук

м. Калуш

**Взірець відданості,
майстерності та
професіоналізму
(До 60-річчя з дня народження
історика і краєзнавця
Івана Тиміва)**

Відомі митці, науковці й очільники нації завжди феноменальні трудоголіки. Іван Тимів, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, історик, джерелознавець, краєзнавець, який своє життя присвятив збагаченню історичної науки – одна з таких особистостей. Невтомна, і подекуди навіть жертвна праця, викликає захоплення й велику повагу.

Витоки. Іван Тимів народився 27 липня 1964 р. у селі Бортники на Тлумаччині (Івано-Франківщина). Середню освіту здобув у місцевій середній школі (1971–1981). Із юних літ Іван уважно прислухався до розповідей старожилів його рідного села Бортники. Чимало цікавих історій почув від бабусі Анни, яка згадувала про війну, діяльність повстанських боївків. Такими ж образними й емоційними були спогади його хресного Василя Лук'яновича Горбака. Дід Іван Григорович завідував бібліотекою читальні «Просвіти» у Бортниках.

У 1982 р. Іван Тимів закінчив навчання в Івано-Франківському технічному училищі № 1 за спеціальністю «фрезерувальник» та отримав диплом з відзнакою. Проте, ще з юних літ його захоплювала історія. Так, у 1983 р. вступив на історичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Строкову військову службу проходив у м. Гайсині на Вінничині (1983–1985). Студії закінчив у 1989 р.

Педагогічна діяльність. У 1989–1992 рр. Іван Миколайович працював учителем історії у школах сіл Делева і Жуків, що в Тлумацькому районі. Від 1989 р. – він керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Івано-Франківського обласного центру туризму й краєзнавства учнівської молоді. Вихованці гуртка мали доброго наставника, під вмілою орудою якого здійснювали пошук і дослідження матеріалів з минулого рідного краю (записи спогадів старожилів, документування світлин, облагородження історичних пам'яток), здійснювали історико-краєзнавчі туристичні мандрівки.

У 1993–2014 рр. Іван Тимів працював викладачем історії у Вищому професійному училищі м. Калуша. Від 2010 р. до 2014 р. очолював Етнографічний музей Калущини, в якому упорядкував експозицію, запровадив ведення облікової документації музейних фондів, здійснював пошук музейних експонатів, а найважливіше – виконав науковий опис одного із музейних раритетів: Богослужбової книги «Тріодь цвітна», що вийшла друком 1663 р. в друкарні Львівського Успенського братства. Це дослідження має назву «Пам'ятка українського книгодрукування XVII ст. з Етнографічного музею Калущини» (2013). Проте згодом він усвідомлює, що власне науково-дослідницька діяльність – його справжнє покликання, те, до чого прагне душа. Історик і краєзнавець добре розуміє цінність всебічного та неупередженого висвітлення минувшини, адже в історичній науці і краєзнавстві сьогодення ще достатньо «білих плям».

Пошуково-дослідницька праця. Тематика наукових досліджень Івана Тиміва багатогранна. Творчий доробок краєзнавця налічує понад 400 бібліографічних позицій. Така самовіддана праця викликає захоплення, вона є свідченням щирої відданості історичній науці і краєзнавству.

До перших видань автора належать науково-краєзнавчі розвідки з історії рідного села: «Історія церкви в селі Бортники

XIV–XX ст.». (До 300-річчя першої письмової згадки) (2003), «Історія народної школи в Бортниках: середина XIX–кінець тридцятих років XX ст.». (До 150-річчя заснування школи) (2007), «Бортники на Тлумаччині XIX–тридцять роки XX ст.» (2008), «Бортники і Тлумаччина в 1939–1959 рр.: дослідження, документи, матеріали» (2011), «Джерела з історії села Бортники XV–XVII ст.» (2013).

Сьогодні актуальною для дослідника залишається проблематика історії турецько-татарських наїздів на Галицькі землі XV–XVII ст., яку висвітлено у фахових періодичних виданнях. Матеріали з цієї тематики науковець комплексно вивчав в архівних установах України й за кордоном, зокрема, у Головному архіві давніх актів у Варшаві, науковій бібліотеці Ягеллонського університету у Кракові (2001, 2004). Результатом його праці став вихід у світ наукових статей: «Розгром гетьманом Яном Собеським татарських військ на Калущині у жовтні 1672 року» (2012), «Дослідження османських історичних джерел про Україну в зарубіжних країнах: 60-і роки XX–початок XXI ст.» (2014), «Битва під Журавном 1676 р.» (2018), «Татарський набіг на Галицьку землю, Поділля і Волинь у 1575 р.» (2019), «Похід татарських військ через Галицьку землю в Угорщину в 1594 р.» (2021), «Проблема османських і ординських набігів на землі Руського воєводства XV–XVII ст. у польській історіографії міжвоєнного періоду 1919–1939 рр.» (2023).

Іван Миколайович – автор низки наукових і краєзнавчих публікацій з історії національно-визвольної боротьби ОУН і УПА на Станіславщині: «Постать курінного УПА Василя Андрусика в сучасній вітчизняній історіографії» (2016), «Сотня УПА «Вітрогони»» (2020), «Українська народна самооборона на Станіславщині у 1943 р.» (2021), «Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калущині в 1944–1946 рр.» [У співавторстві з Людмилою Андрійчук та Олегом Малярчуком] (2022).

Його наукові дослідження вражають високим професійним рівнем виконання, ретельністю у підходах до розв'язання завдань. Значну наукову вартість має багатотомний збірник наукових статей «Калуські історичні студії», автором ідеї якого, науковим редактором та упорядником є Іван Тимів. Збірник містить дослідження з актуальних проблем історії України і Калущини. У наукових статтях цього збірника проаналізовано суспільно-політичні виклики, що постали в XIX–XX ст. перед українською спільнотою. Також окреслено дискусійні проблеми соціально-економічного і політичного розвитку краю, висвітлено біографічний сегмент, творчий доробок науковців і краєзнавців. Серіал налічує уже сім томів, що доводить вміння дослідника працювати в команді, адже налагодити творчу співпрацю із багатьма авторами – завдання не з легких.

Івану Тиміву вдалося втілити в життя й ідею створення археографічної серії «Історичні джерела Калущини». Зараз це документальне калушезнавче видання складається із трьох різних за тематикою томів. На опрацюванні – четвертий том.

Участь в археологічній експедиції в Калуші (2015) надихнула історика на створення довідкового видання «Археологічні пам'ятки Калущини» (2020). Серед його наукових і краєзнавчих зацікавлень такі галузі історії та літературознавства, як джерелознавство, археографія, історичне краєзнавство, історіографія, археологія, кастелологія, музеєзнавство, біографістика, шевченкознавство й франкознавство, ономастика, кампанологія, геральдика, сфрагістика, пам'яткознавство, давній іконопис, топоніміка, картографія, баталістика, книгознавство, бібліографія.

У 2019 р. вийшов друком біобібліографічний покажчик під назвою: «**Іван Тимів – історик і краєзнавець**». Видання містить описи книг, статей, виступів, доповідей на конференціях, матеріали, опубліковані в періодиці у 1990–2019 рр., а також довідкову інформацію про педагогічну, пошуково-дослід-

ницьку, музейну та громадсько-просвітницьку діяльність Івана Тиміва.

Музеєзнавство. Ще однією сторінкою життя дослідника-краєзнавця стала активна музейно-виставкова діяльність. Від 14 листопада 2016 р. Іван Тимів – старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради» (КЗ«МВЦ КМР»), а з 1 січня 2021 р. – провідний науковий співробітник цієї установи.

Із 2017 р. завдяки ентузіазму та невтомній праці Івана Миколайовича розпочалося створення архівного фонду музею і краєзнавчої бібліотеки, триває пошуково-дослідницька діяльність із вивчення історії Калуша. Він – автор музейних виставок «Минуле Калуша мовою історичних документів», «Калуш в умовах незалежності», «Значення творчості Т. Шевченка в житті українців», «Старожитності Калущини в зібранні Василя Фіцака» та ін.

Підсумком пошуково-дослідницької праці стали науково-практичні конференції, присвячені 160-річчю від дня народження Івана Франка (2016), 20-річчю Краєзнавчого музею Калущини (2017), 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи, 150-річчю «Просвіти» (2018), 165-річчю від дня народження Івана Франка (2021). Завдяки злагодженій діяльності колективу МВЦ музей став справжнім центром краєзнавчих досліджень Калущини.

Іван Тимів є учасником міжнародних «Західно-українська Народна Республіка: революція, державність, соборність» (2018), всеукраїнських «Комуністичні репресії в Західній Україні 1939–1941 роки» (2014), «Блаженний єпископ Григорій Хомишин в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (2017), «Християнська педагогіка в іменах і освітньо-виховних ідеях» (2019), регіональних «Полковник УПА Василь

Андрусяк-Різун: життя і боротьба» (2016), «Пам'ятки Прикарпаття: стан збереження та популяризація» (2017) і обласних наукових конференцій, семінарів, «круглих столів», творчих зустрічей, презентацій.

Дослідження Глуначчини і Калущини, здійснювані Іваном Тимівим, матимуть відображення і в наступних його статтях та книгах.

Роздумуючи сьогодні над науковим доробком Івана Миколайовича, його роботою на педагогічній ниві, музейною та громадською діяльністю, хочеться висловити **щирю подяку і глибоке захоплення науковими й краєзнавчими працями історика**. Вагомими й суспільно значимими є його наукові здобутки на ниві калушезнавства й калущинознавства. Творчі напрацювання дослідника стануть корисними не одному поколінню шанувальників історичної науки.

Маємо добрий взірець непересічної особистості, справжнього історика, краєзнавця, дослідника, педагога!

Іван Тимів – член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії ім. Івана Рубчака у галузі літератури та історико-дослідницької справи (2020), нагороджений **срібним значком «Калуш»** (2021), Ювілейною відзнакою міського голови м. Івано-Франківська **«80-років УПА»** (2022).

Шановний Іване Миколайовичу! З нагоди Вашого ювілею від імені колег-істориків, музейників, краєзнавців, від щирого серця прийміть привітання та побажання Вам міцного здоров'я, радості, щастя, успіхів у всіх починаннях та нових звершень на краєзнавчій ниві! Ви є прикладом наукової сумлінності та наполегливості у досягненні поставлених цілей.

Бажаю, щоб Ваші дні були наповнені світлом, взаєморозумінням та приємними сюрпризами. Хай Ваш життєвий досвід допомагає Вам із кожним новим днем ставати мудрішим, сильнішим і щасливішим.

УДК 001(477.8) (092)+51(092)

*Ярослав Савчук
м. Івано-Франківськ*

**Василь Михайлович Мойсишин
– відомий учений Прикарпаття
(До 65-річчя від дня народження)**

Василь Мойсишин, доктор технічних наук, професор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, дійсний член НТШ з 2009 р. (комісія механіки, Івано-Франківський осередок НТШ), фахівець у галузі механіки і нафтогазової інженерії, поет.

Народився 1959 р. в містечку Верхнє-Дуванне (нині м. Суходільськ) Краснодонського району Луганської області. Дитячі та шкільні роки пройшли у м. Калуші на Прикарпатті. Після закінчення Калуської середньої школи № 5 у 1976 р. трудову діяльність розпочав слюсарем металоконструкційних робіт у відомій в Калуші молодіжній бригаді Степана Андрусейка.

У 1977–1982 рр. навчався на механіко-математичному факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка, після закінчення якого здобув фах механіка і працював інженером, молодшим, а згодом старшим науковим співробітником науково-дослідного сектору Івано-Франківського інституту нафти і газу (нині Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (ІФНТУНГ)).

Із 1991 р. зайняв посаду асистента, з 1992 р. – доцента, а з 1997 р. – професора кафедри вищої математики ІФНТУНГ. У 2001–2002 навчальному році в. о. – завідувача, а з вересня 2004 р. – завідувач цієї кафедри. У 2000–2004 рр. – професор за сумісництвом Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

За дев'ятнадцять років, що минули з того часу, кафедральні лави зазнали значного оновлення, але незмінними залишилися трудові традиції колективу: бездоганна дисципліна, високий професіоналізм, взаємодопомога. Поряд з ними творяться і нові: розробка математичних спецкурсів, туристичні подорожі рідним краєм.

Професор В. Мойсишин багато зробив для розвитку кафедри, вміло добираючи кадри та дбаючи про підвищення їх наукового рівня (чотирьох викладачів було скеровано у цільову аспірантуру, а Володимир Тирлич написав кандидатську дисертацію під його керівництвом). Тепер колектив налічує 14 штатних працівників. Усі вони, окрім інженера кафедри, мають наукові ступені, з них троє – доктори наук.

Дисципліни кафедри повністю забезпечено навчальними посібниками та методичними розробками. Практично з усіх розділів вищої математики, що читаються у технічних ВНЗ, викладачами кафедри написано конспекти лекцій. За останні 20 років вийшло друком близько 200 навчально-методичних видань українською та 20 видань англійською мовами.

У 1988 р. В. Мойсишин захистив кандидатську дисертацію, присвячену вивченню стійкості та коливань бурильної колони, а 1996 р. – докторську дисертацію на тему «Основи механіки бурильної колони при поглибленні свердловин роторним способом» за спеціальністю 05.15.10 – Буріння свердловин. Науковий керівник першої і консультант другої дисертацій – професор Василь Іванович Векерик. У 2002 р. В. Мойсишину присвоєно вчене звання професора.

Сфера наукових інтересів В. Мойशिшина – стійкість і коливання бурових систем, ліквідація аварій та ускладнень під час буріння свердловин, геомеханіка. Ним розроблено теоретичні основи і технічні рішення з удосконалення технологій буріння вертикальних, похило-скерованих і горизонтальних свердловин

за рахунок мінімізації енергоємності процесу руйнування гірської породи.

Науковцем запропоновано загальну схему розв'язку рівнянь Кірхгофа-Клебша для невідомої ділянки труб у свердловині довільного профілю при голономних і неголономних в'язях, вперше отримано розв'язок загальної задачі стійкості багато-розмірної бурильної колони за натуральних граничних умов на долоті.

В. Мойсишиним розроблено узагальнені математичні моделі для вивчення коливань бурильного інструменту, в тому числі і з виявленими експлуатаційними дефектами, вперше одержано розв'язок задачі про динамічну стійкість обваженого низу бурильної колони з урахуванням відносного і переносного крутних моментів, втрати тиску на долоті та інерційних складових від руху промивальної рідини і обертання бурильної колони. Науковцем істотно вдосконалено підхід до підбору компонок низу бурильної колони (КНБК). З'ясовано, що включення до складу КНБК амортизаторів призводить до виникнення динамічно активної ділянки бурильної колони, що сприяє створенню додаткового навантаження на долото та уникненню в процесі експлуатації бурильного інструменту зон параметричного резонансу. Встановлено раціональний діапазон відстаней від долота для установки амортизаторів, що дозволило значно поліпшити техніко-економічні показники відпрацювання доліт.

За активної участі В. Мойशिшина розроблено комплекси технічних і технологічних рішень, спрямованих на підвищення ефективності:

- застосування механічних способів (удар, вібрація, вибух) вивільнення прихопленого бурильного інструмента;
- буріння похилих свердловин і поглиблення свердловин великого діаметру суміщеним способом;
- буріння свердловин на морі з плавучих засобів.

Науковець разом з Богданом Борисевичем розробили методики обробки записів поглиблення свердловин шарошковими долотами та визначення енергоємності руйнування гірської породи, які дозволяють виділяти однорідні за буримістю інтервали розрізу свердловини і визначати статистичні характеристики вибірок інтегральних показників процесу буріння. Вперше за результатами експериментальних досліджень одержано багатofакторні емпіричні моделі механічної швидкості, моментоемності та енергоємності процесу буріння. Ці результати стендових досліджень стали вагомою підставою для введення нового критерію оптимізації – буріння мінімуму енергоємності процесу руйнування гірської породи.

Високий науковий рівень і практичну цінність результатів досліджень, виконаних за участю та під керівництвом В. Мойсишина, засвідчують Державна премія України в галузі науки і техніки 2017 року за роботу «Науково-технологічні засоби та методи забезпечення енергетичної незалежності України» й подяка Голови Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, Президента НАН України Б. Є. Патона (2015) за роботу «Комплексне освоєння газовугільних родовищ на основі потокових технологій буріння свердловин».

Учений є автором 290 наукових і навчально-методичних праць, зокрема трьох монографій, 11-ти навчальних посібників, 15-ти електронних засобів навчального призначення та 14-ти інструктивних документів. Має у своєму доробку наукове відкриття в царині геомеханіки, за яке нагороджений срібною медаллю імені П. Л. Капіци, та 13-ти авторських свідоцтв і патентів (на гвинтовий вибійний двигун, амортизатори, пристрої для усунення прихоплень бурильної колони тощо). Підготував трьох кандидатів і трьох докторів технічних наук.

Професор В. Мойшин проводить важливу науково-організаційну і громадську роботу: є головою експертної ради МОН

України з питань експертизи дисертацій (розробка корисних копалин і металургія), входить до складу спеціалізованої вченої ради при ІФНТУНГ (з 1996 р.) із захисту дисертацій за спеціальностями «Буріння свердловин» і «Розробка нафтових та газових родовищ», є членом редколегії наукового журналу «Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ» (у 2002–2014 рр. – відповідальний секретар). У 2006–2015 рр. – член секції гірничої справи Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки. Голова організаційного і програмного комітетів Першої (2011) та Другої (2016) Всеукраїнських наукових конференцій «Прикладні задачі математики», які працювали у трьох секціях: диференціальних рівнянь, математичного моделювання, теорії функцій і функціонального аналізу.

Професор В. Мойсишин очолює Івано-Франківський осередок Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) та його механіко-математичну комісію, дійсний член НТШ (2010), член Президії НТШ в Україні (2011). За час його головування Осередок зміцнів кількісно і якісно. Зараз він нараховує понад 200 членів, об'єднаних у 13 комісій. Традиційними стали березневі (Шевченківські) наукові сесії, в яких беруть участь 200–250 науковців. Видаються програми сесій, що містять перелік зі 100–150 доповідей, інформацію про «круглі столи», наукові семінари, презентації. Вийшов друком довідник «Івано-Франківський осередок Наукового товариства імені Шевченка: біо-бібліографічний покажчик (2000–2008)», в якому подано біографічні довідки та відомості про наукові роботи членів ІФОНТШ, видрукувані від часу заснування осередку до 2008 р.

Науковець є засновником і головним редактором (2008–2020 рр.) наукового журналу «Прикарпатський вісник НТШ», який із 2008 р. виходить у чотирьох серіях «Число», «Слово», «Думка», «Пульс». Після перереєстрації серій журналу – головний редактор (з 2020 р.) фахового видання в царині фізико-мате-

матичних і технічних наук «Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Число». Спільно зі Степаном Пілкою і Василем Шендеровським зініціював спорудження пам'ятника видатному українському вченому, дійсному членові НТШ Іванові Пулюю в м. Івано-Франківську.

Професор В. Мойсишин – академік Академії наук вищої школи України за загальнотехнічним відділенням (2016), академік Української нафтогазової академії (1999), член-кореспондент Академії гірничих наук України (2003). Його відзначено медаллю Івано-Франківської ОДА та Івано-Франківської обласної ради «Кращий науковець року» (2012), нагрудним знаком МОН України «Відмінник освіти» (2014), Івано-Франківською обласною педагогічною премією імені Мирослава Стельмаховича (2019).

Із 2015 р. – член Національної спілки письменників України, а з 2021 р. – громадської організації «Товариство письменників і журналістів імені Івана Франка». Автор чотирьох збірок поезій, однієї книжки прози, близько 80-ти добірок віршів, есеїв, публіцистичних статей у періодиці. За особисті досягнення у літературній діяльності, за вагомий внесок у відродження духовності та культури українського народу нагороджений медаллю НСПУ «Почесна відзнака» (2016). Лауреат Івано-Франківської обласної премії імені Василя Стефаника в номінації «Поезія» (2022).

Ще одним захопленням ювіляра є гірський і водний туризм. Він є співзасновником туристичного клубу «Ватра» при ІФНТУНГ, любить подорожувати гірськими стежками Карпат, Криму, Кавказу. Задумав до свого п'ятдесятиліття підкорити всі вершини Українських Карпат, вищі за 1800 м, і успішно впорався з цим.

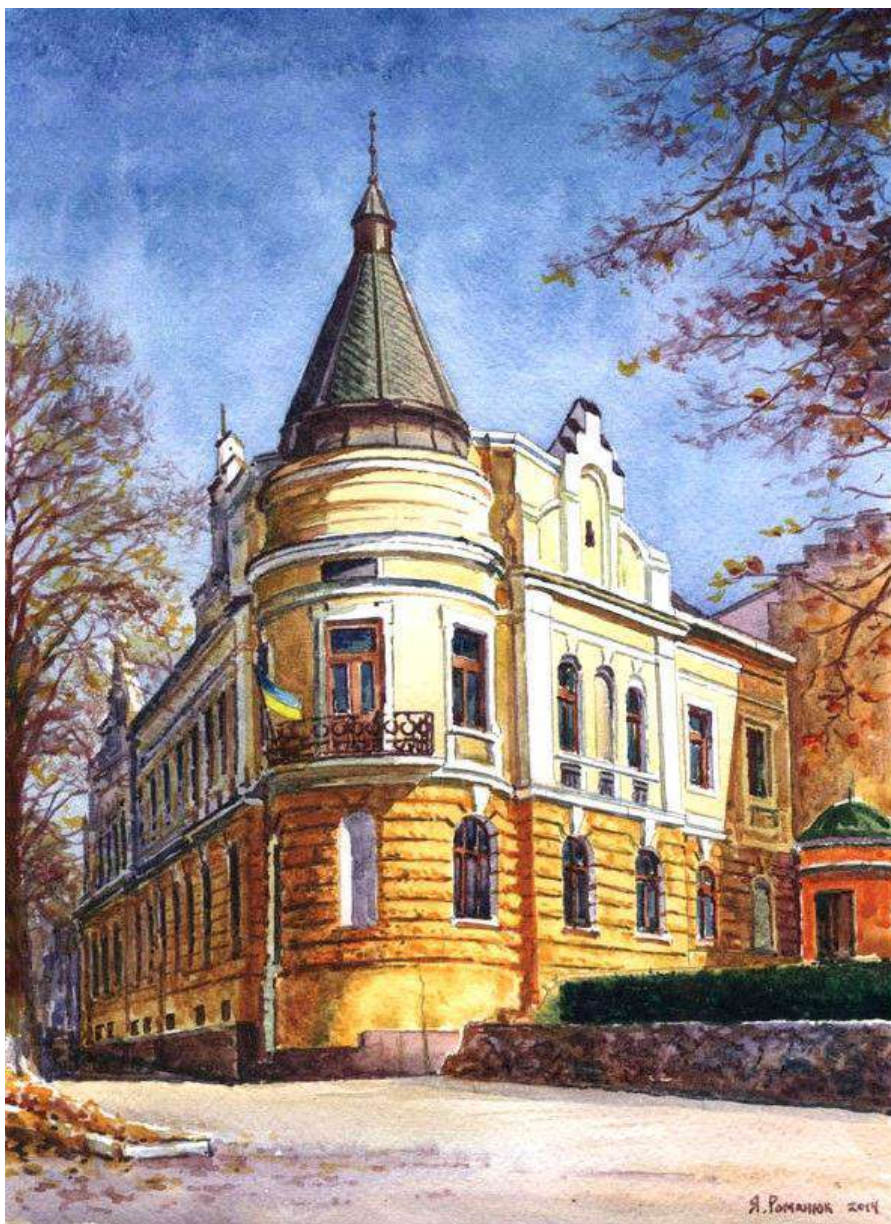
Починаючи з 2009 р., один, а то й два рази на рік сплавляється на катамарані Дністровським каньйоном від Нижнева до

Заліщиків. Щоразу пропонує колегам нову культурну програму, яка передбачає відвідини замків, палаців, дохристиянських святилищ, печер, водоспадів, обов'язкові пісні і вірші біля вечірньої ватри.

Знаний науковець, талановитий письменник, здібний організатор Василь Мойсишин здобув заслужений авторитет і повагу серед наукової і творчої громадськості України.

Д о д а т к и

*Ярослав Романюк Народний дім у Калуші
(2014).*

ФОТОМАТЕРІАЛИ

Пошуково-реставраційні роботи на військовому кладовищі періоду Великої війни в Калуші

Фото 1. Олександр Коваль, керівник проєкту (2021).

Фото 2. Андрій Шутяк, учасник проєкту (2021).

Фото 3. Пам'ятник німецькому солдатові Паулю Шуберту в Калуші.

Фото 4. Ернст Мазал, офіцер австрійської армії, загинув 28 лютого 1915 р. біля с. Добровляни (Калущина).

Різдвяні листівки УПА і підпілля ОУН

Фото 5. «З Різдвом Христовим!». (10,5×15 см), бл. 1947 р.

*Фото 6.
«З Різдвом Христовим!».
(10,5×15 см), 1952 р.*

*Фото 7. (В ориг. – б/наз.).
«Повстанський Святвечір».
(10,5×14,5 см).*

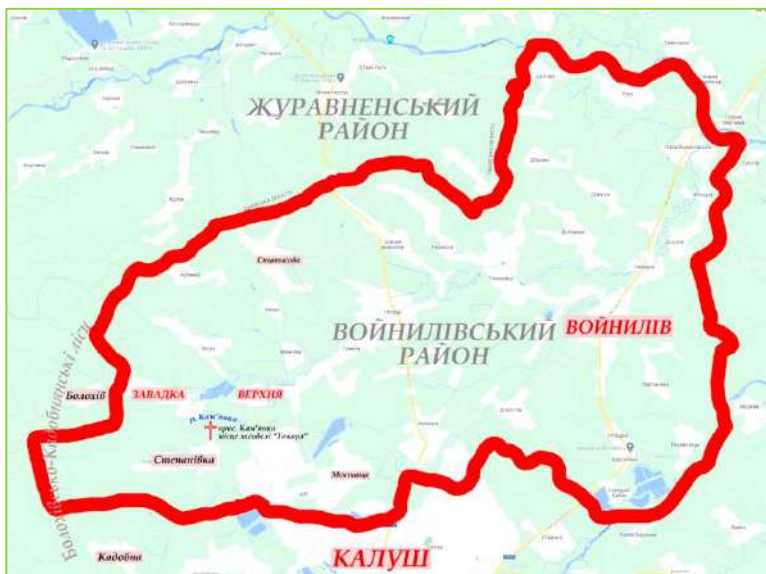
Фото 8.
«Христос Рождається!».
(11×15 см).

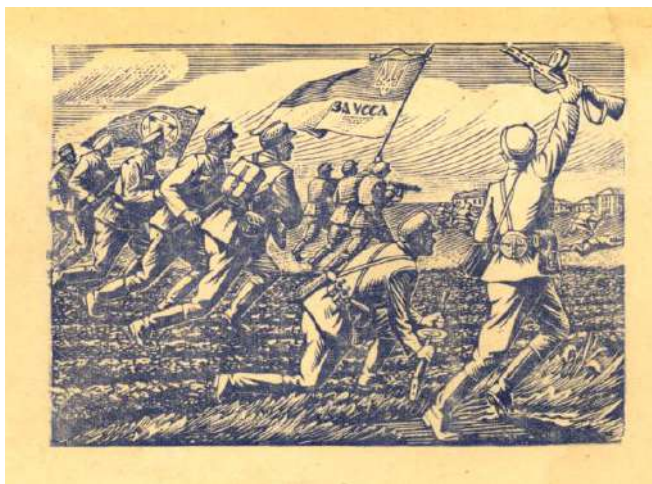
Фото 9.
«На небі зірка ясна засяла».
(10,3×15 см).

Фото 10.
«З Різдовом Христовим!».
(10,5×14,5см).

Фото 11. Карта-схема розташування пам'ятника Володимирові Гладкому – сотенному УПА «Донському», Жидачівському надрайонному провідникові ОУН «Токарю».

Фото 12. Хасевич Н. Дереворит «Повстанці у наступі» з гаслом «за УССД (Українську самостійну соборну державу)».

Петро Савчин у світлинах прижиттєвої доби

**Фото13. Петро Савчин
Мордовія, 1956 р.
Архів КМК.**

**Фото 14. Петро Савчин
із побратимом у Мордовії,
25 травня 1956 р.**

**Фото 15. Анастасія (2-й ряд-1) – дружина Петра Савчина
на засланні, 1950 рр. Архів КМК. – Ф. Архів. – Спр. 74-а.**

*Фото 16.
Петро Савчин із сином
Ігорем і
дружиною
Анастасією.
Калуш, поч.
1960-х рр.
Архів КМК.*

*Фото 17. Петро Савчин.
Калуш, Височанка, 1960 рр.
КМК. – Ф. Архів. – Спр. 74-а.*

*Фото 18. Петро Савчин.
Калуш, 1970 рр.
Архів КМК.*

Фото 19. Художник Петро Савчин (4-й у 1 ряду) серед учасників товариства «Меморіал» ім. В. Стуса, кін. 1980-х рр. Архів КМК.

Фото 20. Петро Савчин із побратимами у Войнилові під час Богослужіння за жертвами більшовицьких розстрілів 1944 р. Травень, 1992 р. Архів КМК.

**Фото 21. Петро Савчин –
(1-й ліворуч) учасник мітингу
в Калуші, 1989 р.
Архів КМК.**

**Фото 22. Символічне пере-
вдягання на в'язня
9 травня як вияв спро-
тиву тоталітаризму,
90 рр. XX ст.
Архів КМК.**

**Фото 23. Петро Савчин
(1-й ліворуч) – учасник поїздок
на схід України, серпень 1990 р.
КМК. – Ф. Архів. – Спр. 74-а.**

Із приватного архіву Петра Савчина

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Справка № 007551
23 июня 1956

Выдана (гражданину) Савчину
Петру Гавриловичу

год рождения 1883 национальность украинец
уроженцу (ке) с. Сергиевское Новоградского уезда
Хмельницкой обл. в том, что (он/она)
содержался(ась) в местах заключения с 1. августа 1947 г.
по 21 июня 1956 г., откуда освобожден(а)
по постановлению Верховного Суда СССР от 20 июня 1956 г. без отягощения до приговора, вынесенного по обвинению в преступлении и порочении имени в прошлом.

Следует к месту жительства в Хмельницкой обл.

И. П.

Характеристика

Види Савчина Петру Гавриловичу 1883 года рождения в том, что находил в исправительном трудовом лагере по повел. № 18 от 15.05.56 с 1 мая 1956 года по 21 июня 1956 года. Работал молотарем по дровам.

За это время в исправительном учреждении выполнял он различные трудовые и хозяйственные обязанности. Производственная работа выполняла качественно.

За хорошее отношение к труду и принятому поведению в лагере ему по инициативе в/д исправительного лагеря выдана записка о поведении.

В общественной жизни принимал активное участие.

Кавалер ордена Трудовой Славы 3 степени (Фотомониторинг)

Дал характеристику по повелению в/д исправительного лагеря № 325/56

20 июня 1956 года

Фото 24. Довідка про зняття судимості з Петра Савчина, видана 21 червня 1956 р. Оригінал, рукопис, мова рос. Архів КМК.

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ
ПРОКУРАТУРА
Львівської області
29004 Львів та Вишгород. Т.
№ 1/1992-92 № 1992-92

Довідка про реабілітацію

Тр. 1992-92

рік і місце народження 1883 р., село Сергієвське, Новоградський повіт, Хмельницька обл.

місце проживання до арешту в с. Сергієвське, Новоградський повіт, Хмельницька обл.

місце роботи, походу (послужки) до арешту в с. Сергієвське, Новоградський повіт, Хмельницька обл.

місце і час органічного заступництва (професійний): 1947, с. 19, Новоградський повіт, Хмельницька обл.

кваліфікація свого попереднього і нинішнього (включаючи вчителів) у вищій (посередній) школі: вчитель початкової школи

закінчення вищої школи: 1947, Львівський університет

Управління від партії, в місцях вільного поселення: 1956, Львів

всього: років 20 місяців 20 днів; звільнений в дослужку: років 20 місяців 20 днів

На підставі ст. 1 Закону України № 47 від 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (ст. 1) та ст. 11 Закону України № 47 від 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (ст. 1) з поверненням вільного поселення, що було втрачено.

©1992 - Прокурор області Л. Л. КОТІК
Зав. 302-10000, 29004 Львів.

Фото 25. Характеристика Петра Савчина під час його перебування у ВТТ, видана 20 червня 1956 р. Оригінал, рукопис, мова рос. Архів КМК.

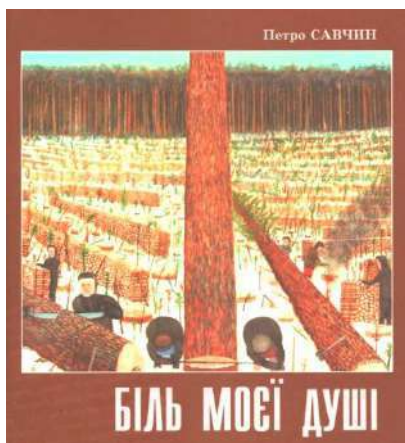
Фото 26. Довідка про реабілітацію Петра Савчина, видана 21 вересня 1992 р. КМК. – Ф. Архів. – Спр. 74-а.

Із творчої робітні Петра Савчина

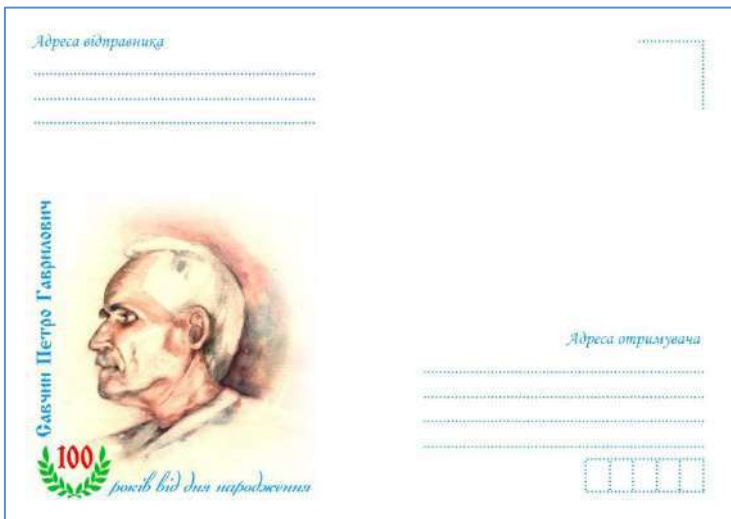
Фото 27.
Розкуркулєння.
1933 р. Батьки.
Дєп. о. (54×74 см),
1999 р.
Фонди КМК.

Фото 28.
Вибори в 1946 р.
Дєп. о. (54×70 см),
1998 р.
Фонди КМК.

Фото 29.
Петро Савчин.
«Біль моєї душі».
Альбом, (2008).
Фонди КМК.

**Ювілейний конверт Калуського клубу колекціонерів,
присвячений 100-річчю від дня народження
художника Петра Савчина.
Фото 30–30-а.**

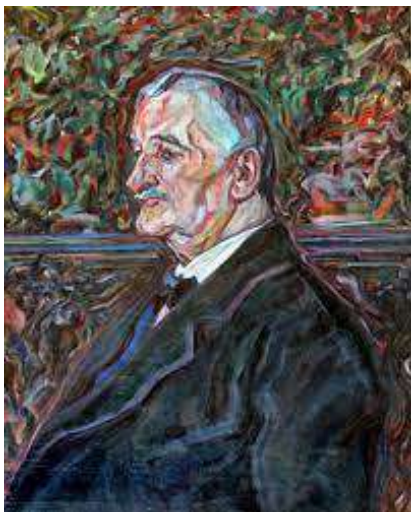
100 років від дня народження Петра Савчина.

Художник Савчин Петро Гаврилович народився 29 березня 1923 р. в с. Чертиж, Жидачівського району Львівської обл. З 14-и років змушений самостійно заробити собі на хліб. Він навчався різьбярства по дереву в Жидачівці, а потім – на мистецт. В юнацькі роки активно протистояв польській сандаційній поліції. В роки Другої світової війни брав участь у записі самооборони, вів підпільну роботу. Був призваний до Червоної Армії. Демобілізований у березні 1945 р. після поранення. Згодом повернувся в УПА, за що 1 серпня 1947 р. був заарештований і ув'язнений. Покарання відбував в майданських таборих. Звільнений дестрохово 21 червня 1956 р. Працював токарем, слюсарем на промкомбінаті, автобазі, Калуській ТЕЦ. Наприкінці 80-их років Петро Савчин почав малювати історичні та художні плакати, з якими ходив на Схід України та під Визвольну Раду. Подарував 8 великих ікон першій Київській Патріархату в Донецьку. 21 вересня 1992 р. був реабілітований прокуратурою Львівської області. Будучи звором, з останніми роками життя створив 32 картини, в яких виклав свої думки про пережиті події XX ст. Всі картини Петро Савчин особисто передав Краснавичому музею Калуським. В 2003 р. став лауреатом обласної премії ім. Я.Лукацького. Петро Савчин помер 10 серпня 2003 р. 9 липня 2008 р. Савчину Петру Гавриловичу присвоєно звання Почесного Громадянина міста Калуша (посмертно).

Художник: Ігор Савчин, «Портрет батька», 2003. (Піпир, акварель, Краснавичий музей Калуським)
Автор фото – Іван Талик, Людмила Андрушків.
Дизайн – Олександр Калуж.
№ 23, 2023 р. Наклад 50 примірників.

Автор портрета митця – його син Ігор.

Іван Куровець і Данило Богачевський

Фото 31. Новаківський О.
Портрет доктора
Івана Курівця, п. о. (84×67), 1931 р.
Художньо-меморіальний музей
Олекси Новаківського (Львів).

Фото 32. Данило Богачевський
Із кн.: Іван Куровець – лицар
галицької медицини, с. 120.

Фото 33.
Відвідини с. Петранка Мартою
Богачевською-Хомяк. Зліва-
направо: дослідник УГА, петра-
нець Сергій Перепічка з сином Бог-
даном; їмось Ярослав Лесюк;
Марта Богачевська-Хомяк; Дарія
Ониськів; праправнук Василя
Стефаника Остап Стефаник;
онук місцевого священника Кос-
тянтин Сеничак. Світлила Оріся
Цісарик, докторка біологічних на-
ук зі Львова, яка разом із Остапом Стефаником супроводжувала
Марту Богачевську-Хомяк до сіл Петранка і Красне, де на початку
XX ст. душпастирював її дід о. Сильвестр Богачевський (1858
(1859)–1914). Петранка, церква Перенесення мощів
св. Миколая, вересень 2018 р. Із родинного архіву Д. Ониськів.

Пам'ятники Тарасові Шевченку на Калущині

Фото 34. Погруддя Т. Шевченка у Калуші, встановлене 1954 р. Світлина В. Леонова, 1975 р. Архів КМК.

Фото 35. Бюст Т. Шевченка у Калуші. Архів КМК.

Фото 36. Бюст Т. Шевченка у Сімферополі, переданий калушанами у 1997 р.

Фото 37. Пам'ятник Кобзареві у м. Калуш. Автор Ярослав Скакун, 1997 р.

Фото 38. Бюст Т. Шевченка у с. Переможець.

Фото 39. Бюст Т. Шевченка у Боднаріві. Світлина А. Домбровського.

Фото 40. Погруддя Т. Шевченка у Войнилові. Архів КМК.

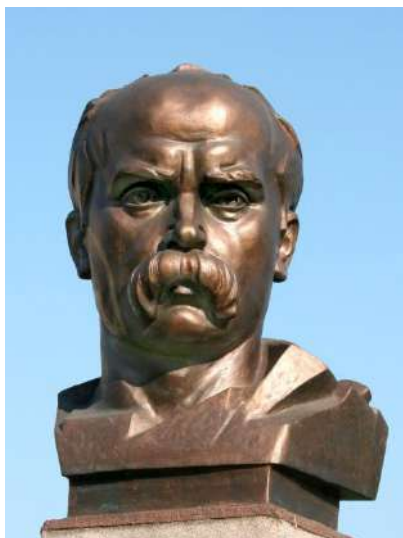
Фото 41. Пам'ятник Кобзареві в Довгому Войнилові.

Фото 42. Горельєф Т. Шевченку в с. Студінка.

Фото 43.
Пам'ятник Поетові
в с. Новиця.
Архів КМК.

Фото 44.
Бюст Пророкові України
у с. Довпотів.
Автор – Ігор Семак.

Фото 45.
Погруддя художнику і поету
Т. Шевченку в с. Мостище.
Архів КМК.

Петро Франко та його родина

*Фото 46. Поручник Петро Франко.
Із приватного архіву Білевичів-
Галуцаків (м. Львів).*

*Фото 47. Ольга Франко з
Хоружинських – мати Петра
Франка.*

Фото 48. Петро Франко з дружиною Ольгою. Відень, 1920 р. Із приватного архіву Білевичів-Галушаків (м. Львів).

Фото 49. Петро Франко з донькою Вірою та дружиною Ольгою. Коломия, 1924 р. Із приватного архіву Білевичів-Галушаків (м. Львів).

Фото 50. Петро Франко – депутат Верховної Ради УРСР, декан Українського державного інституту радянської торгівлі у Львові, травень-жовтень 1940 р. Из фондів ЦДІАУ у Львові.

Фото 51. Ольга Франко (Білевич) – дружина Петра Франка, Оксана Франко, Андрій Франко під час святкування 130-річчя від дня народження Каменяра. Нагуєвичі, 27 серпня 1986 р.

Фото 52. Оксана Франко та Андрій Франко, 20 травня 2016 р., ЛНУ ім. Івана Франка (фойє).

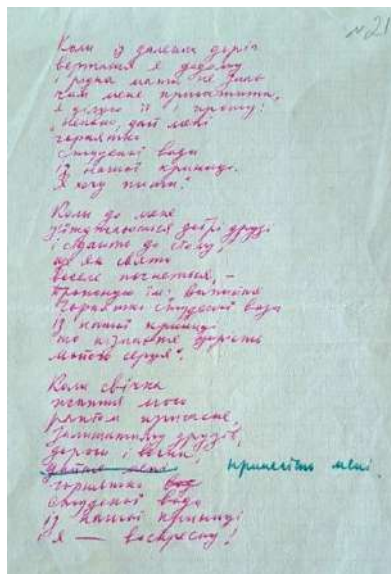
Фото 53. Родина Івана Франка (за генеалогічною лінією його брата Онуфрія Франка) у Підгірках на території Музею-оселі родини І. Франка. Святкування 80-річчя від дня народження професорки Оксани Франко (ювілярка у центрі світлини з квітами), травень 2019 р.

Поет і художник Богдан Корвач

Фото 54. Богдан Корвач.
Із родинного архіву поета.

Фото 55. Автограф поезії
Богдана Корвача.
Архів родини.

Фото 56. Пам'ятний барельєф
поету і художнику Богданові
Корвачу. Калуш, 2010 р. Світ-
лина Валентини Корнійчук.

Краєзнавчий фотолітопис

Фото 1.
Виставка природознавця й волонтера Василя Фіцака «Під покровом лісу». Краєзнавчий музей Калущини, 12 лютого 2023 р.
Зліва направо: Олег Відливаний,

виконувач обов'язків директора КЗ «Музейно-виставковий центр (МВЦ) Калузької міської ради»); Леся Кирилович, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках (Калуш); Оксана Кондратенко, головна зберігачка фондів МВЦ; краєзнавець Василь Фіцак; Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця»; Іван Тимів, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини.

Фото 2. Доктор історичних наук, професор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Олег Малярчук, історики Іван Тимів і Олег Відливаний під час відкриття виставки.

Фото 3. Учасники обласної наукової конференції, приуроченої до 73-х роковин загибелі командира УПА Романа Шухевича. Зліва направо: 1 ряд: професор Сергій Адамович; 2 ряд: журналістка і

краєзнавиця Дарія Ониськів, історикиня Людмила Андрійчук, історик Іван Тимів, професор Олег Малярчук; 3 ряд: (другий) краєзнавець Олег Ониськів. Старий Угринів, 5 березня 2023 р.

Фото 4. Вікриття виставки творчих робіт Артстудії Лілії Бучак «У кожного митця своя палітра». Виставкова зала, 19 березня 2023 р.

Фото 5. Відкриття виставки творів Петра Савчина до 100-річчя від дня народження художника.

Краєзнавчий музей Калущини, 5 квітня 2023 р. Зліва направо: Оксана Кондратенко, головна зберігачка фондів МВЦ; Іван Дячук (виступає), перший директор Музею Калущини; Ігор Савчин, син художника.

Фото 6. Презентація творчих досягнень. Краєзнавча зустріч. «Калушезнавство в історії бойківського краю». Обласна універсальна наукова бібліотека імені Івана Франка. Івано-Франківськ, 11 квітня 2023 р.

Фото 7. Колектив Музейно-виставкового центру в Міжнародний день музеїв. Виставкова зала, 18 травня 2023 р.

Фото 8. Учасники презентація сьомого тому Калуських історичних студій. Краєзнавчий музей Калущини, 28 травня 2023 р.

**Фото 9–11. Традиційний шаховий турнір ім. Івана Франка.
Музей-оселя родини Івана Франка у Підгірках (Калуш),
30 серпня 2023 р.**

Фото 12. Відкриття виставки коломийського художника М. Семеняка.

Краєзнавчий музей

Калущини,

12 вересня 2023 р.

Зліва направо: Микола Семеняк; Богдан Яневич, головний зберігач фондів МВЦ, модератор виставки; Олег Відливаний, в. о. директора МВЦ (виступає).

Фото 13.

Музейні працівники Олег Відливаний і Людмила Андрійчук під час відкриття виставки.

Фото 14. Шанувальники творчості Миколи Семеняка.

Фото 15.
Відкриття фотовиставки Владислава Німака «Краєвиди, на які ми не заслужили».
Меморіальний музей «Калуська в'язниця», 8 листопада 2023 р.

Фото 16.
Лауреати премії ім. Івана Рубчака 2023 року: художник Орест Костів і старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця» Людмила Андрійчук.

Фото 17. Працівники МВЦ і студенти-практиканти Фахового коледжу культури і мистецтв м. Калуш. Меморіальний музей «Калуська в'язниця», 17 січня 2024 р.

Відомості про авторів

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи, Почесний краєзнавець Прикарпаття.

Степан Борчук, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Олександр Маруценко, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Олег Дрогомирецький, краєзнавець, дослідник історії міста Калуша та Української повстанської армії.

Олександр Коваль, краєзнавець, директор комунального підприємства «Ритуальна служба», співзасновник громадської організації «Калуш мілітарний», ветеран АТО, молодший лейтенант ЗСУ.

Андрій Шутяк, краєзнавець, голова громадської організації «Калуш мілітарний», дослідник поховань періоду Великої війни.

Мар'яна Думенко, краєзнавиця, волонтерка, співзасновниця громадської організації «Калуш мілітарний», виконавча асистентка Благодійної Організації «Благодійний Фонд Move Ukraine».

Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця», історикиня, лауреатка премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи.

Степан Лесів, завідувач Історико-меморіального музею Степана Бандери у селі Старий Угринів, краєзнавець, дослідник історії національно-визвольної боротьби на Калущині, голова історичного клубу «Магура», член правління Івано-Франківського обласного товариства «Меморіал».

Іван Тимів, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини, історик, джерелознавець, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи.

Дарія Ониськів, філологиня, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка Підгірки (Калуш), членкиня Національної спілки краєзнавців України, Калузької філії «Союзу українок» і «Просвіти».

Андрій Франко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка Національної академії наук України, м. Львів.

Віталій Півторак, учитель української мови і літератури Калузького ліцею імені Дмитра Бахматюка Калузької міської ради Івано-Франківської області, член Івано-Франківського обласного відділення Малої академії наук.

Діана Тинда, учениця 11 класу Калузького ліцею імені Дмитра Бахматюка Калузької міської ради Івано-Франківської області, учасниця клубу «Фольклористика» Івано-Франківського обласного відділення Малої академії наук.

Валентина Корнійчук, членкиня Калузької філії «Союзу українок», «Просвіти», поетка, членкиня Національної спілки письменників України, упорядниця творчої спадщини поета й перекладача, члена Національної спілки письменників України Василя Ганушака.

Юрій Садовий, провідний інженер-геолог Калузької лабораторії галургії Державної установи «Науково-дослідний і проектний інститут основної хімії» м. Харків, природознавець.

Іван Костів, кандидат технічних наук, головний спеціаліст Державної установи «Науково-дослідний і проектний інститут основної хімії».

Ярослав Савчук, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наталія Шенітак, студентка факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Information about the authors

Oleh Maliarchuk, Doctor of historical sciences, professor of the department of social sciences of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine, a member of the National Union of Local Historians of Ukraine, a winner of the Ivan Rubchak Prize in the field of literature and historical research. Honorary local historian of Prykarpattia.

Stepan Borchuk, Doctor of historical sciences, Professor of the Department of World History Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk.

Oleksandr Marushchenko, candidate of historical sciences, associate professor of the Department of World History Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk.

Oleh Drohomyretskiyi, local historian, researcher of the history of the Kalush city and the Ukrainian Insurgent Army.

Oleksandr Koval, local historian, Director of the Communal Enterprise «Ritual Service», cofounder of the Public Organization «Kalush Military», veteran of the ATO, junior lieutenant, officer of the Armed Forces of Ukraine.

Andrii Shutiak, local historian, Head of the Public Organization «Kalush Military», researcher of burials during the Great War.

Mariana Dumenko, local expert, volunteer, cofounder of the Public Organization «Kalush Military», Executive Assistant of the Charitable Organization «Move Ukraine Charitable Foundation».

Ljudmila Andriychuk, Senior Research Worker of the Memorial Museum «Kalush Prison», Historian, a winner of the Ivan Rubchak Prize in the field of literature and historical research.

Stepan Lesiv, the Head of the Stepan Bandera Historical and Memorial Museum in the Staryi Uhryniv Village, local historian, researcher of the history of the national liberation struggle in the Kalush District, the chairman of the Historical Club «Magura», the board member of the Ivano-Frankivsk Regional Society «Memorial».

Ivan Tymiv, a lead researcher at the Local History Museum of the Kalush District, a historian, a source researcher a member of

the National Union of Local Historians of Ukraine, a winner of the Ivan Rubchak Prize in the field of literature and historical research.

Dariia Onyskiv, philologist, research associate of the Ivan Franko Kalush Family Residence Museum (Pidhirky), member of the National Union of Loc, of the Kalush branch of the «Union of Ukrainian Women» («Soiuz Ukrainok»), of «Prosvita».

Andrii Franko, candidate of historical sciences, senior researcher of the Department of French studies of the Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv.

Vitalii Pivtorak, Teacher of Ukrainian language and literature at the Dmytro Bakhmatyuk Kalush Lyceum of the Kalush City Council of Ivano-Frankivsk region, member of the Ivano-Frankivsk regional branch of the Junior Academy of Sciences.

Tynda Diana, 11th grade student of the Dmytro Bakhmatyuk Kalush Lyceum of the Kalush City Council of Ivano-Frankivsk region, member of the club «Folklorystyka» of the Ivano-Frankivsk Regional branch of the Junior Academy of Sciences.

Valentyna Korniiichuk, member of the Kalush branch of the «Union of Ukrainian Women» («Soiuz Ukrainok»), of «Prosvita», poet, member of the National Union of Writers of Ukraine, curator of the creative heritage of the poet and translator, member of the National Union of Writers of Ukraine Vasyl Hanushchak.

Yurii Sadovyi, is a leading engineer-geologist of the Kalush Laboratory of Halurgy of the State Institution Research and Design Institute of Basic Chemistry in Kharkiv, a naturalist.

Ivan Kostiv, Candidate of Technical Sciences, Chief Specialist of the State Institution «Research and Design Institute of Basic Chemistry».

Yaroslav Savchuk, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the Department of higher mathematics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

Nataliia Shepitak, a student of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University.

Вимоги до оформлення статей

Музейно-виставковий центр Калуської міської ради запрошує до співпраці науковців, учителів, краєзнавців, працівників музеїв. Однією з форм такої співпраці може бути друкування результатів індивідуальних або колективних наукових студій та краєзнавчих розвідок із минулого Калушини у науковому виданні «КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ».

Наукові студії мають бути оформлені згідно з вимогами до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (електронну версію прохання надсилати на поштову чи електронну адресу або передати особисто (на цифровому носії) до редакції (адреси вказані на кінцевому титулі збірника).

Вимоги до оформлення електронного варіанту:

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити в правому верхньому куті перед заголовком дослідження: ім'я та прізвище, місце проживання;

текст: виконаний у текстовому процесорі Word (версії 7.0 – 2003, 2007) із розширенням *.doc гарнітура Times New Roman Cyr, **кегель 12, інтервал 1,5**, поля 2,5 см з усіх боків; абзац – 1,25 см;

науковий апарат (посилання, зауваження тощо): – посилання і зауваження: винятково післятекстові (гарнітура Times New Roman Cyr, **кегель 11, інтервал 1**; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: *для літ.* [2, с. 5; 4, с. 7], *для док.* [12, арк. 15] (форму посилання оформляти згідно з виданням: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

Післятекстові посилання подаються звичайним (**не автоматичним**) списком, **за абеткою під заголовком «Джерела та література»**.

У списку покликань вказується назва архівної установи, номер фонду, його назва, номер опису, номер справи, загальна кількість аркушів архівної справи, **а в тексті номер використаного аркуша**.

У монографіях зазначається автор, повні ініціали, назва книги, повтор повного імені та прізвища автора, місце й рік видання, номер тому та всі сторінки видання, а в квадратних дужках вказуються використані сторінка чи сторінки.

Описи статей у наукових збірниках та журналах подаються в такому порядку: автор, повні ініціали, назва публікації, повтор повного імені та прізвища автора, рік видання, номер журналу, весь діапа-

зон статті, а в квадратних дужках вказуються використані сторінка чи сторінки.

У газетних публікаціях зазначається автор, назва статті, рік, число, місяць та номер випуску, а сторінка вказується у тексті, в квадратних дужках.

При цьому прізвище автора книги, статті чи публікації подається з ініціалом його імені та по-батькові (*наприклад Пилипчук Я. Й.*), а у повторі після скісної риски ім'я автора зазначається повністю (*наприклад Ярослав Пилипчук*).

Гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 11, інтервал 1; індекси зауважень (приміток) позначати символами*, а покликання на джерела індексами 1, 2, 3 і т. д., де **індекси та символи* виставляється вручну з клавіатури;**

графіка (ілюстрації, графіки, діаграми, схеми тощо):

– у режимі «градації сірого» («чорно-біла»), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 600 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF. Усі ілюстрації мають бути з підписами. Максимальна кількість ілюстрацій (рисуноків (малюнків), світлин) разом – 4 позиції! Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) – 3 позиції разом!

Згідно з вимогами до фахових видань, **ОБОВ'ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ** для публікації Вашого матеріалу є наявність УДК, а також анотацій і ключових слів українською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; **переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов'язковий**).

Загальний обсяг наукових статей 12–18 сторінок. Статті друкуються в авторській редакції.

Додатково наприкінці статті подаються такі відомості: науковий ступінь, наукове звання; посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах); членство у творчих організаціях чи спілках, преміювання, електронна адреса (обов'язково) (за відсутності такої вказати поштову адресу); мобільний телефон.

З метою приведення авторських текстів у відповідність до зазначених вимог Редколегія збірника залишає за собою право вносити зміни й корективи до поданих статей.

Наукове видання

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 8

Збірник наукових статей

Головний редактор – Олег Малярчук
Упорядник і відповідальний науковий редактор – Іван Тимів
Літературна редакція – Дарія Ониськів, Ольга Кецмур
Коректура – Людмила Андрійчук, Леся Кирилович
Обкладинка та фотодизайн – Ольга Науменко
Комп'ютерна верстка – Іван Тимів

Адреса редакційної колегії:
77300, м. Калуш, вул. Шевченка, 9
Краєзнавчий музей Калущини
E-mail: meckalush@gmail.com

K-90   **Калуські історичні студії. – Т. 8. Збірник наукових статей / упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2024. – 352 с.**

Підп. до друку 12. 04. 2024. Формат видання 148×210мм.
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий. Ум. друк. Арк17,6
Віддруковано з оригіналів авторів

Друкарня «Фоліант»
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua

e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24 від 20.07.2014

